This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

3 2044 097 726 681

B2 June 1920

HARVARD LAW LIBRARY

Received Mar. 24. 1920

Gomez

SYNTAGMA INSTITUTIONUM NOVUM.

AGMA INSTITUTIONUM NOVUM.

Gaius

GAI INSTITUTIONES
IURIS CIVILIS ROM.

SECUNDUM

GUILELMI STUDEMUND COD. VER. COLLATIONEM
EDID. EMEND. NOTISQUE ILLUSTRAVIT,

APPOSITIS

IUSTINIANI INSTITUTIONIBUS,

IIS QUIDEM EX RECENSIONE PAULI KRUEGER FERE
REPETITIS,

AD LOCOS DEPERDITOS LUMINA ADIECIT EX EPITOME
GAIANA, ULPIANI FRAGMENTIS ALIISQUE

B. J. POLENAAR,
LITT. HUM. DR. IUR. CAND.

LUGDUNI BATAVORUM
APUD E. J. BRILL.
MDCCCLXXVI.

ROMAN
20
GAI

For H
G

MAR 24 1920

VIRO CELEBERRIMO,

MAGISTRO HUMANISSIMO, PRUDENTISSIMO,

IOELO EMANUELO GOUDSMIT,

LITT. HUM. ET IURIS ROM. ET HOD. DOCT.,

IN ACAD. LUGD. BAT. IURIS ANTECESSORI, ACAD. REGIAE ALIARUMQUE ERUDITORUM SOCIETATUM COLLEGAE,

SPLENDIDISSIMI ORDINIS EQUIT. LEONIS NEERLANDICI SODALI ETC.

PRAECEPTORI OPTIMO, VENERABILI,

HANC EDITIONEM

D. D. D.

EDITOR.

L. S. EDITOR.

Editurus Syntagma Institutionum novum principale mihi proposui officium, ut Gaium ederem. Itaque a textu, quem *Iustiniani* Institutionibus constituit Paulus Krueger, Vir Cl., paucissimis tantum locis exceptis, non recessi. Tum autem *Gaium* edere volui, non repetere inquinatissimum mendis Cod. Veronensem.

Atque hoc non ita dico, quasi neglexerim unici codicis auctoritatem, idque nunc potissimum, postquam Guilelmus Studemund indefesso suo labore, singularique et mira cum prudentia tum modestia fecit, ut eum ita cognosceremus, ut mutilatus non magis temporum iniuria, quam hominum temeritate, iam cognosci potest. Satis profecto abundeque viri docti et sagaces in ipso Gaio documenta dederunt, quid audax ista effrenataque coniciendi, an rectius divinandi dicam, lubido posset. Itaque equidem neque mihi Gaium quendam ipse formabam, ad cuius quasi normam singula quaeque contorquerem, neque vero, ubi destitutum me vidissem et codicis exploratis certisque vestigiis et veterum testium fide, excogitabam vanis coniecturis supplementa inania. Sed ante omnia inquirendum esse putabam, quid revera in Msc. scriptum exstaret; quae prima est eius artis lex, quam sanam criticam appellari licet. Cuius praecepta cum is mihi tradidisset, cui in ea arte vix pauci eorum qui nunc vivunt recte pares putantur, C. G. Cobet, fieri non potuit, quin et in illa, quam primam legem dixi, semper recordarer, quae Menandri

verba landare solet Vir Cl.: »νοῦς ὁρᾷ καὶ νοῦς ἀκούει κτλ." Quam vere auream regulam ut etiam exemplo ex Codice Veron. illustrem, (non ut alios criticam doceam, sed quo magis quam rationem sim secutus ostendam), si quis oculis tantum legat, G. III § 216 mendosissimam immo furiosissimam lectionem exhibiturus est: »introducimus factum est," pro: »introduci manifestum est" ut edd. omnes recte praebent. Et tamen ne litterula quidem in eo loco (p. 184. v. 5.) mendosa est. Quid ita? Haec scribuntur: »introduci m̄f. ē;" illa (et *sic* l. l. exstat): »introducim' f. ē."

Quorsum igitur haec spectant? Eo, ut, si quis intenta acie legerit, plerumque, vel fere semper, ex ipsis mendis emendationem tantum non elucere videamus. Sed et illud consequens est, ut si attente et diligenter singula quaeque spectaverimus, et in animum induxerimus, quomodo Gaius, ubi sermonem eius non videamus a scribis pessum datum, loqui soleat, deinde, ubi scriba in manifestum errorem inciderit, quae natura et causa eius erroris sit: tum vero ut iam obedire possimus secundae legi artis criticae, quaerendo, non quid scripserit scriba, sed quid scribere eum oportuerit. Hoc vere est ipsa menda respicere: non quo lectori taedium paremus, inter notas ea referentes, sed, ut, causa erroris perspecta, locos deperditos inde emendemus. Qua in re (cum uno tantum codice plerumque utamur) severior eram, neque si aliis in Mss. scribas alios hoc vel illud mendum fecisse compertum habebam, ideo iam idem statuere me posse in Cod. Ver. putabam. Itaque coniecturis supersedebam, ubi non singulorum mendorum causae ex hoc ipso Cod. mihi perspectae viderentur.

Dixi nos *plerumque* uno tantum codice uti. Non est enim, quod moneam, saepius Corpus iuris quoque Instinianeum, interdum etiam alios scriptores (inprimis Collationis leg. Mos. et Rom.) nobis Gai verba praebere. Quo auxilio etiam plus adiuvaremur, nisi, iure mutato, hic illic consulto Gaiana a Iustiniano mutata essent et interpolata, neque evidentissime appareret, *Tribonianum exemplari Gai Institutionum usum esse, quod ex eodem fonte emanasset, unde Cod. Ver. defluxit.* Cuius rei exempla passim adnotabimus; ne autem sine ulla probatione id dixisse videar, uno saltem exemplo ostendamus, quoad nobis uti liceat Iustiniano ad Gaium emendandum. Lib III § 222 (Cod. Ver. p. 186 v. 4—11) haec habemus: »Servo autem ipsi q̣ (= *quod*, lege: q̣d. = *quidem*) nulla iniuria intellegitur fieri, sed domino per eum fieri videtur; non tamen [i]isdem modis, quibus etiam per liberos nostros vel uxores, iniuriam

pati videmur, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte *intumeliam* domini *fieri videtur; veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum formula proponitur.*" Sic ediderunt omnes editores, nisi quod scilicet pro: »*intumeliam*" Gaio suum reddidisse arbitrabantur scribentes: *in contumeliam.* Sed restat molestissima repetitio verborum »*fieri videtur*", quae Iustin. non habet, sed apud eum (I. lib. IV, 4, 3) legimus: *ad contumeliam domini respicit.*" Quid igitur? An Triboniano collegisque dicamus teretiores aures ad latinitatis rationem dignoscendam fuisse quam ipsi Gaio? Minime credam. Sed quod abest syllaba »*con*" (vel nota ⁊) satis mihi indicii esse fraudis videtur; neque dubito, quin Gaius scripserit: »quod aperte *contumeliam* domini *respici*[*a*]*t*;" quibus verbis Tribonianus videtur addidisse »*ad*" praepositionem, scriba autem Cod. Ver. glossam adscriptam: *in* .... *fieri videtur*, (ut saepius glossam pro genuinis recepit,) supposuit. Iam igitur, iis restitutis videamus, quae sequantur: apud Gaium ea, quae supra exhibuimus; apud Iustin.: »veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum *actio* proponitur." Quodsi in Codice nostro hic lacuna esset et ex Iustiniano recepissemus: »et in hunc casum *actio*": vereor ne incauti iniuriarum teneremur, quasi Gaius latine loqui nescivisset. Nam Romae »actionem dare" praetoris erat, *actionem proponere* nullius. Sed oblitterato iam dudum iure praetorio, ipsa cum rebus vocabula evanuerant, et ex »formula proposita" olim vigente, factum est inane illud: »actio proponitur". Feliciter igitur actum est cum omnibus, quibus cordi est, pauca ea, quae de historia iuris civilis sciri possunt, sincere scire, ut integrum formulae vocabulum in Cod. Ver. servaretur: nam eo si careremus, fieri non potuisset, quin Iustinianus nos deluderet, aut saltem perturbaret. Cavendum autem est, ne ab eodem (quamvis invito) patiamur in eodem loco nobis imponi; certe enim etiam inest vitium latens, quod praestare debet archetypus, unde, ut monuimus, et Codex noster et Iustiniani codex Gaianus descriptus esse videtur. Neque vero qualis archetypus fuerit ignoramus, sed licet videri tangive non possit, cernere tamen animo et intellegere eum iam possumus. Cuius rei si per typographum licuisset, rationem iam pridem reddidissem; nunc reddam in plagulis Bibliothecae Philol. Batavae, sive Mnemosynes, quae mensibus Januario et Aprili anni seq. edentur. Hic tantisper monuisse sufficit, me ex mendis in Cod. Ver. commissis probaturum, primum archetypum et ipsum (ut Cod. Ver.) *notis* fuisse conscriptum, sed constantiorem in modum, quam ille

est; deinde cum illius versus singuli fere quadragenas litteras sive notas continere videremus (39—45), *archetypi versus constantissime undevicenas continuisse.*

Hisce praemonitis recurramus ad locum de quo supra egimus. Vidimus ibi legendum esse: »sed ita cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte [con]tumeliam domini respiciat."

Putasne igitur Gaium his addidisse: »veluti si quis *alienum* servum verberaverit"? Ni vehementissime fallor, cum de *domino* ageret, si omnino res per se simplicissima exemplo egeret, scripsisset, »veluti si quis *eius* servum verberaverit": quid enim ad dominum si quis *alienum* servum verberat? Sed ut verisimile non est, Gaium hoc illustrasse, sic contra minime verisimile esse puto, *eum non demonstrasse*, *quae formula proponeretur*. Et profecto, si ita legimus: »*et in hunc casum formula proponitur*, *veluti:* »*si quis alienum servum verberaverit*," " non est verendum, ne quisquam, *verba sollemnia edicti praetoris* loco suo mota esse non sentiat. In quo tamen errore, *qui certe fortuitus esse non potuerit*, cum conspiret Cod. Ver. cum Iust. Institutis *necesse est dicamus*, *hunc Gai Codicem et eum*, *quo Tribonianus est usus*, *ex eodem fonte fluxisse.*

Sed fortasse erunt, quibus non satis videar ipsum errorem demonstrasse. Causam scilicet probabilem huius quasi verborum migrationis etiamdum desiderant. Iam si sumamus, oculos scribae, qui eum codicem descripsit, quem archetypum dicamus, aberrasse ab *nit'* (*nitur*) terminatione verbi »*proponitur*" ad *ŭit* (= verit) ultimas litteras vocabuli: »*verberaverit*", inde certe fieri potuit, ut verba: »veluti etc. prius omitteret ille, et deinde in margine, errore deprehenso, adscriberet. Hoc autem facto ita demum qui postea eo codice utebantur, credere potuerunt, verba omissa esse *ante* non *post*: »et in hunc casum formula proponitur," (exempli gr. eo, quod signum omissionis *supra* lineam adpictum fuit,) *si ea verba effecerint unum archetypi versum. Et revera versum effecerunt; nam, dum notis scribamus*, *ut fas est*,

et ī hūc cas. form. ꝓponit'

undeviginti sunt litterae!

Sed iam finem praefationi imponam; satis enim dictum puto, quo, qua ratione versatus sim in Gaio edendo aliquatenus diiudicari possit. Caetera ex ipso opere cognoscas velim, benevole lector! quod ut possis, tabulam proponam signorum, quibus in hac editione usus sim. Vale!

Scribebam Amtelodami mense Decemb. MDCCCLXXV.

TABULA SIGNORUM.

[ ] Significant: *in textu* verba inclusa conieturae deberi, quae ipsa tunc scripta sunt his litteris; si spatium iis in Codice est, sed litterae aut evanidae aut mendosae sunt, tantum his litteris, (omissis [ ] scilicet,) coniecturam indicavi.

( ) „ *in textu* delenda esse verba inclusa; *in notis*, addita littera C, emblema esse Codicis, a me reiectum. Sed et [ ] et ( ), in *notis*, exemplo Studemundi lectionibus incertis addidi, illos uncinos quadratos, si desumptae sunt schedis Bluhmianis, hos rotundos si schedis Göscheni debentur.

† Significat lacunam.

— Significant lectionem incertam niti auctoritate schedarum Bluhm. aut Göscheni. Eo et sequenti signo tantum in textu usus sum.

hae litterae „ in *Iustiniano* verba deberi Gai Institutionibus, in *his* verba restituta esse ex Corpore iuris Iustin. vel ex aliorum testimoniis.

hae litterae „ (in notis, nam tantum in iis reperientur,) litteras ab Stud. non expressas editas esse, sed ut incertas, punctis adumbratas.

„—" „ (in notis) alius nisi nominatur auctor, verba esse Studem.

Hia „ Huschke Jurispr. Anteiust. ed. 3.

SYNTAGMA INSTITUTIONUM NOVUM.

IUS, QUOD AD PERSONAS PERTINET,

SIVE

IURIS CIVILIS ROMANI PARS I.

GAI COMMENTARIUS I. IUSTIN. LIBER I.

INDEX.

GAI COM. I.		IUSTIN. LIB. I.	
*)		Tit. I.	de iustitia et iure.
§ 1—7	de iure gentium et civili.	Tit. II.	de iure naturali, gent. et civili.
§ 8	de partibus iuris.	(§ 12 eod. tit.)	
§ 9—36	de liberorum hom. et servor. item de ingenuorum et libertor. differentia.	Tit. III.	de iure person.
		Tit. IV.	de ingenuis.
		Tit. V.	de libertinis.
§ 36—47	qui, quibus ex causis manumittere non possint.	Tit. VI.	qui, quib. ex caus. manum. non p.
		Tit. VII.	de lege Fufia Can. sublata.
§ 48—50	de his, qui sui vel alieni iuris sunt.	Tit. VIII.	de his, qui sui vel alieni iuris sunt.
§ 51—107	de his, qui in pot. sunt.	Tit. IX.	de patria potest.
§ 108—115*b*	de his, quae in manu sunt.	Tit. X.	de nuptiis.
§ 116—123	de his, qui in mancipio sunt.		
	(G. § 97—107)	Tit. XI.	de adoptionib.
§ 124—141	quib. mod. ius potestatis patr. etc. solvitur.	Tit. XII.	quib. modis ius potestatis solvitur.
§ 142	de his, qui sui iuris sunt.	(Tit. XIII. pr.)	
§ 143—196	de tutelis.	Tit. XIII.	de tutelis.
		Tit. XIV.	qui dari tut. testam. poss.
	(G. § 155—156)	Tit. XV.	de legitima adgnatorum tut.
	(G. § 159—164)	Tit. XVI.	de cap. minut.

*) Enumeratio argumentorum, quae Gaius tractat, et distributio eorum in §§ os, Göscheno debetur. Caeterum mea facio ea, quae apud Böcking (Edit. V. Praef. p. 11. 2) lego: „Paragraphorum signa numerique.., neque satis apte omnes positi sunt, ut in dies magis adparet utinam Göschenus hanc divisionem omnino non admisset, quam nunc ut res est, neque satis emendare, neque reicere licet."

GAI COM. I.	IUSTIN. LIB. I.
	(G. § 165) Tit. XVII. de legitima patronor. tut.
	Tit. XVIII. de legit. parentum tut.
	(G. § 166 sqq.) Tit. XIX. de fiduc. tut.
	(G. § 173—193) Tit. XX. de Atiliano tut. vel eo, qui ex lege Iulia et Titia dabatur.
	Tit. XXI. de auctoritate tutorum.
	(G. § 194—196) Tit. XXII. quibus modis tutela finitur.
§ 197—198 de curatoribus.	Tit. XXIII. de curatoribus.
§ 199—200 de satisdation. tutor. vel curator.	Tit. XXIV. de satisdation. tut. vel curat.
	Tit. XXV. de excusation. tut. vel curat.
	Tit. XXVI. de suspectis tut. et curat.

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI.

PROOEMIUM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS PIUS FELIX INCLYTUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI.

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.

Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa pro- 1
videntia adnuente deo perfecimus. et bellicos quidem sudores

nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt et tam Africa quam aliae innumerosae provinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio protestantur. omnes vero populi legibus iam a nobis vel promulgatis vel compositis reguntur. Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas in 2
luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina, et opus desperatum quasi per medium profundum euntes caelesti favore iam adimplevimus. Cumque hoc deo propitio peractum est, 3
Triboniano viro magnifico magistro et exquaestore sacri palatii nostri nec non Theophilo et Dorotheo viris illustribus antecessoribus, quorum omnium sollertiam et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus, convocatis specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institutiones: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere et tam aures quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum optinet argumentis accipiant: et quod in priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini digni tanto honore tantaque reperti felicitate ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat. Igitur post libros quinqua- 4
ginta digestorum seu pandectarum, in quos omne ius antiquum collatum est (quos per eundem virum excelsum Tribonianum nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus), in hos quattuor libros easdem institutiones partiri iussimus, ut sint totius legitimae scientiae prima elementa. Quibus breviter 5
expositum est et quod antea optinebat et quod postea desuetudine inumbratum ab imperiali remedio illuminatum est. Quas 6
ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliisque multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite 7

et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat toto legitimo opere perfecto posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis gubernare.

Data undecimo kalendas Decembres Constantinopoli domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto tertium consule.

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI LIB. I *).

I.

DE IUSTITIA ET IURE.

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens. Iurisprudentia est divinarum atque humanarum re- 1
rum notitia, iusti atque iniusti scientia.

His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura 2
populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus, ad quod leniore via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset.

---

*) Institut. Iustin. praefertur in nonnullis libris Mss. haecce inscriptio:
DOMINI NOSTRI IUSTINIANI PERPETUO AUGUSTI
INSTITUTIONUM SIVE ELEMENTORUM
COMPOSITORUM PER TRIBONIANUM VIRUM EXCELSUM IURISQUE DOCTISSIMUM MAGISTRUM ET EXQUAESTORE SACRI PALATII ET THEOPHILUM VIRUM MAGNIFICUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM HUIUS ALMAE URBIS ET DOROTHEUM VIRUM MAGNIFICUM QUAESTORIUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM BERYTENSIUM INCLYTAE CIVITATIS.

INSTITUTIONUM GAI COMMENTAR. I.

Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non 3
laedere, suum cuique tribuere. Huius studii duae sunt posi- 4
tiones, publicum et privatum. publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod tripertitum est: collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

II.

DE IURE NATURALI, GENTIUM ET CIVILI.

Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. hinc descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri. Ius autem civile vel gentium ita dividitur: **omnes populi,** 1
qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sunt, suis locis proponemus. Sed 2
ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus: vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur: Romani enim a Quirino Quirites appellantur. sed quotiens non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus nomen, subaudiiur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius. ius autem gentium omni humano

C. V.

(§ 1) [1]) **Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, par-** 1
tim suo proprio, partim communi omnium hominum iure 50v *)
utuntur; nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, 4
id ipsius| proprium est, vocaturque ius civile, quasi ius pro-| 5
prium civitatis; quae vero naturalis ratio inter omnes| homines 6, 7
constituit, id apud omnes populos per|aeque custoditur voca- 8
turque ius gentium,| quasi quo iure omnes gentes utuntur. 9
Populus ita|que Romanus partim suo proprio partim com|muni 10, 11
omnium hominum iure utitur, quae sin|gula quaenam [2]) sint, 12
suis locis proponemus.

The law of nature is that law which nature decides are common, for that law does not deal with human beings only but with all animals which born either in sky land or on sea; it also deal with the union of man and woman which we call marriage, it deals with the upbringing and education of children,

*) »pag. ext. litterae etsi pallidae maximam tamen partem etiam nunc certae sunt."

1) »Paragraphi titulus (de iu civili et nat[urali?]) a correctore *supra* primum versum scriptus est, ut tres primos versus, quibus nunc nulla litterarum vestigia apparent, olim minio scriptos fuisse conicias". Quae desunt addi potuerunt ex l. 9 d. de Iust. et Iure (1.1.)

2) Schedae q̣lia sed adnotat St. »*litterae incertae quidem sunt, hoc tamen constat, qualia ibi numquam* extitisse". Sententia postulante edidi »quaenam" obstante auctoritate Iust. Gaius nusquam proponit qualia sint iura gentium; quaenam sint videbis ex. gr. 1, 82, 89, 156, 189, 11, 65, 69 sq. 111, 93, 132 sq. 154, 194.

generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae. iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.

Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, 3
ut apud Graecos: τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι. Scriptum ius est lex, plebi scita, senatus consulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium. Lex est, 4
quod populus Romanus senatore magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. plebi scitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. plebs autem a populo eo differt, quo species a genere: nam appellatione populi universi cives significantur connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et plebi scita lege Hortensia lata non minus valere quam leges coeperunt.
Senatus consultum est, quod senatus iubet atque con- 5
stituit. nam cum auctus est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in unum eum convocari legis sanciendae causa, aequum visum est senatum vice populi consuli. Sed 6
et quod principi placuit, legis habet vigorem, cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. quodcumque igitur imperator per epistulam constituit vel cognoscens decrevit vel edicto praecepit, legem esse constat: haec sunt, quae constitutiones appellantur. plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc princeps vult: nam quod alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae autem, cum generales sunt, omnes procul dubio tenent. Prae- 7
torum quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honorem gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edictum iuris honorarii portio est.

§ 2) Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, 13
se|natusconsultis, constitutionibus princi|pum, edictis eorum, 14, 15
§ 3) qui ius edicendi habent, res|ponsis prudentium. | Lex est, 16, 17
quod populus iubet atque constituit. Plebis|citum est, quod 18
plebs iubet atque constituit. Plebs autem| a populo eo distat, 19
quod populi appellatione uni|versi cives significantur, connu- 20
meratis| etiam patriciis; plebis autem appellatione sine patri-| 21
ciis caeteri cives significantur. Unde olim pa|tricii dicebant, 22, 23
plebiscitis se non teneri, quae[1]) | sine auctoritate eorum facta 24
essent; sed postea || lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut 2
plebiscita univer|sum populum tenerent; itaque eo modo legibus 2 50v *)
§ 4) exae|quata sunt. Senatus consultum est, quod senatus iubet 3
atque| constituit, idque legis vicem optinet, quam|vis fuerit 4, 5
§ 5) quaesitum. | Constitutio principis est, quod imperator decreto| 6
vel edicto, vel epistola constituit; neque umquam dubitatum| 7
est, quin id legis vicem optineat, cum ipse imperator| per le- 8, 9
gem imperium accipiat. |
§ 6) [*Edicta sunt*[2]) . . . . . |
Ius autem edicendi habent magistratus populi Romani; sed 10
am|plissimum ius est in edictis duorum praetorum, ur|bani et 11, 12
peregrini, quorum iuris dictionem|[3]) in provinciis praesides 13
earum habent. Item in edictis aedilium | curulium, quorum 14

1) St. codicis notam q' interpretatur *quia* et sic fere editur; sed vereor, ut ullum exemplum afferri potuerit huius significationis. Contra q' = *quae* ipse St. affert ex F. 1, 2, 15; et q' = *que* (toties confusum cum vocabulo *quae*) ex M. affert. (vide Ind. Not. p. 290.) De re cf. Liv. IV. 49, VI, 42, VIII, 12. Plin. H. N. 16, 10. Gell. N. A. 15, 27. Liv. I, 17, »decreverunt, ut, cum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si patres auctores fierent, hodieque in legibus magistratibusque rogandis" (hoc ex lege Maenia cf. Cic. Brut. § 55.) »usurpatur idem ius vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum patres auctores fiunt".

*) »pag. inter. maximam partem facilis est ad legendum".

2) Huschkio v. C. assentior existimanti definitionem edictorum a Gaio omissam non esse, cum quid esset lex, quid plebiscitum, quid senatus cst., ostendisset, quid responsa prudentium etc. Sed vana est omnis coniectura, qua quis ipsam eam definitionem restituere conetur.

3) Sic etiam Cod. recte exhibet in commate quod de edictis aedilium sequitur; hic falso legitur: quorum in provinciis iurisdictionem.

Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, 8
quibus permissum erat iura condere. nam antiquitus institutum erat, ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iuris consulti appellabantur. quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere a responso eorum non liceret, ut est constitutum. Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. 9
nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur. Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. 10 nam origo eius ab institutis duarum civitatium, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent, custodirent.

Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes perae- 11
que servantur, divina quadam providentia constituta semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet 12
vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus. nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

III

DE IURE PERSONARUM

Summa itaque divisio de iure personarum haec est,
quod omnes homines aut liberi sunt aut servi. Et liber- 1
tas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur, naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua 2
quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi autem ex 3
eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent. qui etiam mancipia dicti sunt, quod ab hostibus manu capiuntur. Servi autem aut nas- 4

iurisdictionem in provinciis populi Romani| quaestores habent; 15
nam in provincias Caesaris omnino quae|stores non mittuntur, 16
§ 7) et ob id hoc edictum in his pro|vinciis non proponitur. | Re- 17, 18
sponsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum,| quibus 19
permissum est iura condere; quorum omnium si | in unum 20
sententiae concurrant, id quod ita sentiunt| legis vicem opti- 21
net; si vero dissentiant, iudi|ci licet, quam velit sententiam 22
sequi; idque rescripto divi Ha|driani significatur. [1])| 23
§ 8) Omme autem ius, quo utimur [2]), vel ad personas pertinet vel || 24
ad res vel ad actiones. Sed prius videamus de personis.| 3
§ 9) [3]) Et quidem summa divisio de iure personarum haec| est, quod 2,3 27v*)
omnes homines aut liberi sunt, aut servi.

---

1) (II de iuris divisione.) C.

2) »ius, quo utimur" quid sit, optime intelleges collatis (1. § 53.) »*male enim nostro iure uti non debemus*", cf. quoque 1. § 14, § 48, § 49, et § 152 sqq. libri secundi in primis § 161. »Caeteri, qui testatoris *iuri* subiecti non sunt": scilicet, Gai Institutiones non sunt »elementa totius legitimae scientiae", ut Iustinianus suas esse voluit (Imper. Maiest. 4.) sed iis docemur, quae sit *utilitas* conditionis eorum, qui cum ex ingenuis civibus Romanis, iustis nuptiis a parentibus contractis nati, tum puberes et patres familiarum sunt, neque capitis diminutione desierunt aut »sui iuris" aut cives Rom. esse. Talis qui est appellatur »civis optimo iure" id est, civis qui utilitatem et commoda habet, *personarum* et *rerum* et *actionum* cf. Suet. Tib. 15. »adoptatur ab Augusto..... Nec quicquam postea pro patre fam. egit, aut *ius*, *quod amiserat*, ex ulla parte retinuit. Nam neque donavit, neque manumisit" etc. Haec autem definitio nata est eo tempore, quo uxor in manu non minus fere »res" erat quam »pecus" vel »servus", eodemque modo acquirebatur per aes et libram vel usu capione quo caeterae res; eo tempore, quo tutela, »ius in capite libero" exercebatur ad utilitatem familiae, vel patris (domini) familias ad quem tutela pertinuit. Durum ius, et duri homines, qui eo utebantur, nisi quod pietate et religione et superstitione prohibebantur, quo minus »male" uterentur »suo iure". Haec autem tralaticia divisio iuris civilis id est iuris, quod utilitatem spectat civium utentium, retinebatur in omnibus Institutionibus, quamquam labente tempore et moribus mitigatis ipsi scriptores eam non satis intellegerent; sic ex. gr. Ulpianus, *servato hoc systemate*, inter alia disserit »de dotibus et de iure donationum inter virum et uxorem."

*) »pag. interior facillime legitur".

3) (III de condicione hominum) C. in margine vv. 2, 3, 4.

cuntur aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venumdari passus est. In servorum condicione nulla differentia est. In liberis multae differentiae sunt: aut enim ingenui sunt aut libertini.

IIII
DE INGENUIS

Ingenuus is est, qui statim ut natus est liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex altero libertino altero ingenuo. sed et si quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilo minus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero est. ex his et illud quaesitum est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat liberum nasci: sufficit enim ei qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod et verum est. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissum esse: saepissime enim constitutum est natalibus non officere manumissionem.

V
DE LIBERTINIS.

Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt. Manumissio autem est datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno naturali nomine homines appellaremur,

0) Rur|sus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii liber|tini. 4, 5
1) Ingenui sunt, qui liberi nati sunt, libertini, qui ex| iusta servi- 6
tute manumissi sunt.

iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi et his contrarium servi et tertium genus libertini, qui desierant esse servi. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex 1
sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis aut vindicta aut inter amicos aut per epistulam aut per testamentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus quam nostris constitutionibus introducti sunt. Servi vero a dominis sem- 2
per manumitti solent: adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum praetor aut proconsul aut praeses in balneum vel in theatrum eat.

12) Rursus libertinorum [1])|+ numero sunt, de quibus singulis dispi- 7
ciamus. Ac prius| de [*de*]diticiis [2]). 8
13) Lege itaque Aelia Sentia ca|vetur, ut qui servi a dominis 9
poenae nomine vincti sint,| quibusve stigmata inscripta sint, 10
deve quibus ob noxam| quaestio tormentis habita sit, et in ea 11
noxa fuisse convi|cti sint, quive [3]), [*ut*] aut ferro aut cum bestiis 12
depugnarent tra|diti [4]), inve ludum custodiamve coniecti fue- 13
rint,| et postea vel ab eo domino, vel ab alio manumissi [*sint*], 14
eiusdem| condicionis liberi fiant, cuius condicionis sunt| pere- 15, 16
grini dediticii [5]).
14) Vocantur autem peregrini dediticii| hi, qui, quondam adversus 17
populum Romanum armis| susceptis [6]), victi se tradiderunt. 18
Huius| ergo turpitudinis servos quocunque modo et cuiuscum- 19
que| aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fu|erint, 20, 21
numquam aut cives Romanos aut latinos fieri dicemus, sed omni|
16) modo dediticiorum numero constitui intelle|gemus. Si vero in 22, 23
nulla tali turpitudine sit servus,| manumissum modo civem 24
17) Romanum modo Latinum fieri dice || mus. Nam in cuius persona 4
tria haec concurrent [7]), ut ma|ior sit annorum triginta, et ex 2 27v *)
iure quiritium do|mini, et iusta ac legitima manumissione li- 3
beretur,| id est vindicta, aut censu, aut testamento, is civis Roma- 4
18) nus fiet, sin| vero aliquid eorum deerit, Latinus erit.| [8]) Quod 5, 6
autem de aetate servi requiritur, lege Aelia Sentia in|troductum 7
est; nam ea lex minores XXX annorum servos non| aliter voluit 8
manumissos cives Romanos fieri, quam si vindi|cta, apud consi- 9

---

1) [tria sunt genera: nam aut cives Romani, aut latini aut dediticiorum] ad Epit. 1. 1. accommodata addidit Göschen.

2) (IIII de dediticiis v leges A. S.) C.

3) quique C. et edd. praeter Gö. 1. et H. — Edd. *aut* mutaverunt in *ut*.

4) (s̊unt).

5) (V de peregrinis dediticiis.)

6) (pugnaverunt dd. (litteris *et* lineola inductis)) C.

7) >curr̄. (= concurrunt) C. ut v. 5 fit. Sed in caeteris huius loci futuri formae recte servatae sunt.

8) interlinearia Rubrica: VII (?) de mmne ū csae ꝓba>ne (= de manumissione vel causae probatione).

lium iusta usa manumissionis adprobata, libe|rati fuerint. 10
§ 19) Iusta autem causa manumissionis est veluti si quis fi|lium fili- 11
amve, aut fratrem sororemve naturalem, aut| alumnum, aut 12
paedagogum, aut servum procuratoris ha|bendi gratia, aut 13
§ 20) ancillam matrimonii causa [1])| manumittat. [2]) Consilium autem 14
adhibetur in urbe [3]) | quidem quinque senatorum et quinque equi- 15
tum Romanorum pube|rum; in provinciis autem viginti re- 16
cuperatorum civium Romanorum; idque fit ultimo die con- 17
ventus, sed | Romae certis diebus apud consilium manumit- 18
tuntur. Maiores vero triginta annorum servi semper manu|- 19
mitti solent; adeo ut vel in transitu manumittantur, | veluti 20, 21
cum praetor aut pro consule in balneum vel in theatrum | eat. 22
§ 21) Praeterea minor triginta annorum servus manumissus po|test 23
civis Romanus fieri, si ab eo domino, qui solvendo | non erat 24
§ 22) testamento *eum liberum ei heredem relictu(s u m si)t*++ [4]) || . .
. . . . . homi- 6
nes latini iuniani appellantur, latini ideo, | quia adsimulati sunt 2 75v *)
latinis coloniariis; iuniani ideo, | quia per legem Iuniam liber- 3
§ 23) tatem acceperunt, cum olim ser|vi viderentur esse. Non tamen 4
illis permittit lex Iunia | vel ipsis testamenta facere vel ex tes- 5

---

1) (āp. consiliū) C. — *apud* secundae manui debetur.

2) Rubrica interlin. IIII (?) de ȝsilio adibendo (= consilio adhibendo.)

3) (Roma) C.

4) »cum liber tum et heres relictus sit". Goudsmit. Incerti haeremus ob deperditam sequentem pag. Cod. in qua »nunc nullae fere litterae supersunt"..... »ut prorsus incerta omittam, hae litterae solae nunc apparent: versu 8 medio (paulo propius ab initio,) Rom; in versus 9 exitu sat*usicat qu***| (ea quae Bluhme hic legisse videtur in cod. nullo modo exstiterunt) v. 13 et 14.

haec: 13 _____ servi _____|

14 _____ quinbonis ȝ... in**eor*****|"

Bluhme sibi et alia et multa plura legisse visus est, quae St. exhibet (p. 5), sed simul profitetur: »post diutinum laborem ipse ne *unam* quidem harum litterarum cognoscere potui; immo hoc adseverare possum, multis in locis *aut omnia fallere aut ne posse quidem Bluhm. litteras in Cod.* exstitisse". Equidem igitur eam farraginem repetere nolui.

*) »pag. exter. etsi ter scripta non difficulter legitur".

tamento alieno capere, vel tutores | testamento dari. Quod 6
autem diximus ex testamento eos capere non | posse, ita in- 7
tellegemus, ne quid in*de* [1]) directo hereditatis le|gatorumve no- 8
mine eos posse capere dicamus; a|lioquin per fideicommissum 9
(§ 25) capere possunt. Hi vero, | qui dediticiorum numero sunt, nullo 10
modo ex testamento capere | possunt, non magis quam quilibet 11
peregrinus; *quin* [2]) nec ipsi testamenta fa|cere possunt, secundum 12
(§ 26) id, quod magis placuit. | Pessima itaque libertas eorum est 13
qui dediticiorum nu|mero sunt, nec ulla lege aut senatusconsulto 14
aut constitutione princi|pali aditus illis ad civitatem Romanam 15
(§ 27) datur. Quin etiam in | urbe Roma [3]) vel intra centesimum 16
urbis Romae | miliarium morari prohibentur, et si contra ea 17
fecerint, | ipsi bonaque eorum publice venire iubentur, ea con-| 18
dicione, ut ne in urbe Roma vel intra centesi|mum urbis 19, 20
Romae miliarium serviant, neve um|quam manumittantur; et 21
si manumissi fuerint servi populi Ro|mani esse iubentur: et 22
(§ 28) haec ita lege Aelia Sentia | comprehensa sunt. || [4]) Latini vero 7
(§ 29) multis modis ad civitatem Romanam perve|niunt. Statim enim 2 54v*)
ex lege Aelia Sentia [5]) minores | triginta annorum manumissi 3
et latini facti, si uxores | duxerint vel cives Romanas, vel 4
latinas coloniarias, | vel eiusdem condicionis, cuius ei ipsi es- 5
sent, idque testa|ti fuerint, adhibitis non minus quam septem 6
testibus, civi|bus Romanis puberibus, et filium procreaverint, 7

---

1) Goudsmit. indirecto C.

2) cf. Ulp. XX. 15. pro *quin* C: $\overline{q}$, sed in sequenti versu pro. $\overline{mg}$. (= magis) est $\overline{mgn}$. Aberravit littera post undeviginti litteras.

3) hic recte additur »Roma" cf. *l.* 2. pr. d. de Verb. signif. (50. 66.) ‚Urbis' appellatio muris, ‚Romae' autem continentibus aedificiis finitur, quod latius patet". eadem definitio est *l.* 87. 1. ibid. »cum diceremus Romam nos ire, etiamsi extra urbem habitaremus".

4) »versus 24 scriptura vacat; correctori autem debentur ea, quae infra v. 24 apparent":

»latini ad civitate Romana pueniant"

*) »in pagina interiore si paucos locos exceperis plurima etiam nunc pro certis dignosci possunt".

5) (cautum est, ut). C.

cum | is filius anniculus esse coeperit [1]), datur eis potestas, [2])| 8
adire praetorem, vel in provinciis praesidem | provinciae [3]), et 9, 10
adprobare, se ex lege Aelia Sentia | uxorem duxisse et ex ea 11
filium anniculum habe|re; et si is, apud quem causa probata 12
est, id ita esse pronuntia|verit, tunc et ipse latinus [4]) et uxor 13
eius, si et ipsa eiusdem | condicionis sit † [5]), cives Romani 14
(§ 30) esse iubentur. Ideo autem | *in persona filii* [6]) adiecimus, si 15
et ipse eiusdem condicionis | sit, quia, si uxor latini civis Ro- 16
mana est, qui ex ea nascitur | ex novo senatusconsulto, quod 17
auctore divo Hadriano factum est, civis Romanus nascitur.
(§ 31) Hoc tamen ius adipiscendae civitatis Romanae etiam si 18
servi modo [7]) minores tri|ginta annorum manumissi et latini 19
facti ex lege Aelia Sentia | habuerunt, tamen postea senatus- 20
consulto, quod Pegaso Pusione consuli|bus factum est, etiam 21
maioribus triginta annorum manumis|sis *et* [8]) latinis factis con- 22
(§ 32) cessum est. | Caeterum etiamsi ante decesserit latinus quam 23
anniculi | filii causam probaverit, potest mater eius causam pro- 24

1) cf. Goudsmit krit. Aanteek. pag. 2 sq. et collatam a V. Cl. *l.* 134 d. de v. s. (50. 16)

2) (per eam legem). C.

3) provinciae R'. C. sed falsa est correctio.

4) supra lineam additamentum correctoris est, cuius posterior pars *anus* certa est, prior, cum »»Romanus" lectio ad ductus non bene quadret," a Stud. reddita est iuni.

5) excidisse videntur, quae fere verba ab aliis edd. in textum recepta sunt [»et eorum" (alii: ipsorum(?)) filius, si et ipse eiusdem condicionis sit"]. Göschen edd. 1. 2 dedit ex cj. Sav. »ipse Latinus et filius et uxor eius etc." sed eam lectionem improbavit in ed. 3. Goudsmit eam probat.

6) Schedae: (*ini*) [pSoFI|NII]. id est: *p*soNA FIL." (*ini* pro *in* saepius est in C.) edd. »in ipsorum filio." Studem: »mihi ipsor' fil. (vel fili) lectio non bene ad incertas umbras quadrare visa est." Goudsmit: »in uxore Latini..... si et ip*sa*". Sed finis § [1] satis aperte declarat de cuius condicione agatur; cf. § 66 »aut civem Romanum ex civi Romana," et initium sequentis paginae.

7) šóčii C. punctis superpositis igitur semicorrectum est mendum, ortum ex »sui m—" pro: »sui m m—"

8) »et" quod hic desideratur, ante bis undevicenas litteras: »Pusion. css. fact. e et. maiorib. trigīta ann. mmsis" falso irrepsit.

bare, et sic et ipsa fiet || civis Romana et latin † | † debet 1,5 8
causam probare ut † supra di|ximus de fili] anniculo dicta in- 6 54v*)
tellegemus * * *| id est, fiunt cives Romani si Romae inter 9
vigiles sex annis milita|verint'; postea dicitur factum esse senatus 10
consultum, quo data est | illis civitas Romana, si triennium 11
militiae ex|pleverint. 12
(§ 32) Item edicto Claudii latini ius | quiritium consequuntur, si 13
navem marinam aedifi|caverint, quae non minus quam decem 14
milia modior*um frumen*|ti capiat, eaque navis, vel quae in eius 15
locum substituta *sit*, *sex* [1]) | annis frumentum Romam portaverit. 16
(§ 33) Praeterea | Ne*rone auctore* [2]) s*enatus permisit* [3]) ut si latinus, qui pa- 17
trimonium | HS CC milium plurisve habebit, in urbe Roma domum 18
aedificaverit, in qua non minus quam partem dimidiam | patri- 19, 20
(§ 34) monii sui impenderit, ius quiritium consequ|atur. Denique 21
Traianus constituit, ut si *latinus* in urbe triennio pistrinum 22
exercuerit *in quo in* | dies singulos non minus quam centenos 23
m*odios* | frumenti *pinserit* (?) [4]), ad ius quiritium perven*iret*?. || 24

---

*) »pagina exterior propter evanidarum litterarum tabem, difficillime legitur; itaque ne frandem facerem eis, qui supplendo pristinum nitorem Gaio reddere student, eas tantum litteras descripsi, quae non sine aliqua probabilitate apparuerunt." equidem eas tantum litteras et hic et alias repetebam, quae certam lectionem praestare videbantur.

1) Ulpianus III. 5. »Militia ius Quirit. accipit Latinus [si] inter vigiles Romae sex annis militaverit ex lege Visellia. at postea ex senatusconsulto concessum est ei ut, si triennio inter vigiles militaverit ius quiritium consequatur. Nave latinus civitatem Romanam accipit, si non minorem quam decem milium modiorum navem fabricaverit, et Romam sex annis frumentum portaverit ex edicto divi Claudii.

2) Huschke cogitavit de Nerone (coll. Tac. Ann. 15. 43 ad annum 65: »addidit praemia pro euiusque ordine et rei familiaris copiis.") Et huic coniecturae congruit spatium litterarum deficientium, si ‚auctore' nota ‚ā' scriptum putas.

3) ‚permisit' quadrat optime spatio vacuo.

4) Scheda (p p a) nseret.

Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat: nam qui 3
manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequebantur et fiebant cives Romani, modo minorem et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero. Sed dediticiorum quidem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas omnia augere et in meliorem statum reducere desiderans in duabus constitutionibus hoc emendavit et in pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem, quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus fit qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios quidem per constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas suggerente nobis Triboniano viro excelso quaestore antiqui iuris altercationes placavimus: Latinos autem Iunianos et omnem quae circa eos fuerat observantiam alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones, et omnes libertos nullo nec aetatis manumissi nec dominii manumissoris nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis modis per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.

VI.

QUI QUIBUS EX CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

Non tamen cuicumque volenti manumittere licet. nam is qui in fraudem creditorum manumittit nihil agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. Licet autem domino, 1
qui solvendo non est, testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est et recte: valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extaturus non esset,

(§ 35) [1]) † datur quocunque modo ius quiritium fuerit consecutus 15,16 9
[2]) † in bonis et ex iure quiritium sit manumissus, | ab eodem 17 53v *)
scilicet et latinus fieri potest et | ius quiritium consequi. | 18
§ 36, 37) **Non tamen cuicunque volenti manumittere licet; nam** (19, 20) [3])
is qui in fraudem creditorum vel in fraudem patroni | manu- 21
mittit, nihil agit; quia lex Aelia Sentia im|pedit libertatem. 22

---

*) »pag. exterior propter evanidarum litterarum tabem difficillime legitur".

1) Hanc § restituisse sibi visus est Huschke ex verborum laciniis, quas Studemund tradidit, si non verbo tenus, attamen »si sententiam spectas" (H.) Sed vereor ut aliis persuadeat V. Cl. cum exempli gr. v. 4 et 5, ubi post circa duodecim litteras evanidas, eruit St. »latinor' mmsis ıa**** facit*** | **** **** **** ** um consilium ——————" | sic restituit »minores triginta *annorum* manumissi *si latini facti* sunt quod inter amicos causa *apud* consilium probata." Hoc unum certum est ex v. 9, ubi: *Iʃaverit* (= iteraverit) perspicue legitur, actum esse hoc loco de *iteratione* de qua Ulp. III. § 4. »Iteratione fit c. R. qui post latinitatem, quam acceperat, maior triginta annorum, iterum iuste manumissus est ab eo, cuius ex iure quiritium servus fuit. Sed huic concessum est ex senatusconsulto etiam liberis ius quiritium consequi." Gaius autem etiam hunc casum perpendit, quo servus, qui alterius ex iure quiritium fuerit, alterius in bonis (cf. 1. § 54. II. § 140.) ab hoc solo manumissus sit (cf. infra I. § 164.); nam v.v. 10, 11 non obscure legitur: »latinus quia a te solo fieri potest".

2) »ante *in bonis* litteras *et* exaratas fuisse veri dissimile visum est".

3) rubricatori destinati erant versus.

vel servum suum necessarium heredem habeant, qui satisfacturus esset creditoribus, aut hoc eo non faciente creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria defunctus afficiatur. Idemque iuris est et si sine libertate servus heres insti- 2
tutus est. quod nostra constitutio non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur, cum non est verisimile eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse et neminem sibi heredem fore. In fraudem autem 3
creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non suffectura sunt creditoribus.

Eadem lege Aelia Sentia domino minori annis viginti 4
non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium iusta causa manumissionis adprobata fuerint manumissi. Iustae autem manumissionis causae sunt, 5
veluti si quis patrem aut matrem aut filium filiamve aut fratrem sororemve naturales aut paedagogum nutricem educatorem aut alumnum alumnamve aut collactaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediat, et qui manumittitur procuratoris habendi gratia ne minor septem et decem annis manumittatur. Semel autem causa adprobata, sive vera sive 6
falsa sit, non retractatur.

Cum ergo certus modus manumittendi minoribus vi- 7
ginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, eveniebat, ut, qui quattuordecim annos aetatis expleverit, licet testamentum facere possit et in eo heredem

(§ 38) Item e|adem lege minori XX annorum domino non | aliter 23
manumittere permittitur, quam si vindicta apud con || silium 24 10
(§ 39) iusta causa manumissionis adprobata fuerit. Iustae | autem cau- 53v*)
sae manumissionis sunt veluti si quis patrem, | aut matrem, 2,3
aut paedagogum aut collactaneum | manumittat. Sed et illae 4
causae, quas superius [1]) | exposuimus, ad hunc quoque | casum [2]) 5, 6
adferri possunt. | Item ex diverso hae causae [2]) | porrigi possunt| 7, 8
(§ 40) et ad servum minorem triginta annorum. | Cum ergo certus 9, 10
modus manumittendi minoribus viginti an|norum dominis per 11
legem Aeliam Sentiam constitutus sit, | evenit, ut qui XIV 12
annos expleverit, licet | testamentum facere possit et in eo he- 13
redem sibi in|stituere legataque relinquere [4]), tamen si ad|huc 14, 15
minor sit annorum viginti libertatem servo dare non possit [5]). 16

*) »pag. inter. facile legitur."
1) (id ē(!)in servo minore XXX annor') C.
2) (de quo loquimur) C.
3) (quas in minore XX annorum domino rettulimus.) C.
4) (p'sit) C.
5) potest. C.

sibi instituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat. quod non erat ferendum, si is, cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur. quare nos similiter ei quemadmodum alias res ita et servos suos in ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. sed cum libertas inaestimabilis est et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dari prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint provenire.

VII.

DE LEGE FUFIA CANINIA SUBLATA.

Lege Fufia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. quam quasi libertatibus impedientem et quodammodo invidam tollendam esse censuimus, cum satis fuerat inhumanum vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertati, morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

(§ 41) Et quamvis latinum facere vel|it minor XX annorum dominus, 17
nihilominus tamen debet apud con|silium causam probare et ita 18
postea inter amicos manumittere. | †)(19)
(§ 42) Praeterea lege Fufia Caninia certus modus con|stitutus est in 20, 21
(§ 43) servis testamento manumitten|dis. Nam ei, qui plures quam 22
duos neque plures quam decem ser|vos habebit, usque ad par- 23
tem dimidiam eius nu|meri manumittere permittitur. Ei vero, 24
qui plures || quam X neque plures quam XXX servos habebit, 11
usque ad tertiam partem | eius numeri manumittere permitti- 2 80v*)
tur; at ei, qui plures | quam XXX neque plures quam C ha- 3
bebit, usque ad part|em quartam potestas manumittendi datur; 4
novis|sime si qui plures quam C habebit [1]), non plures ei 5
manumitte|re permittitur quam quintam partem, neque plu- 6
res [*numer*]*an*tur [2]), sed praescribit lex, ne cui plures ma- 7
numittere liceat, | quam C; *contra* [3]) si quis unum ser- 8
vum omnino aut duos | habet, ad h*a*nc [*haec*] le*x* [4]) non per- 9
(§ 44) tinet; et ideo liberam | habet potestatem manumittendi. Ac ne 10
ad eos quidem | omnino haec lex pertinet, qui sine testamento | 11
manumittunt. Itaque licet iis, qui vindicta aut cen|su aut in- 12, 13
ter amicos manumittunt totam familiam [5]) li|berare, scilicet si 14
(§ 45) alia causa non impediat libertatem. | Sed quod de numero ser- 15
vorum testamento manumitten|dorum diximus, ita intellegimus, 16
ne umquam ex eo numero, | ex quo dimidia aut tertia aut 17
quarta aut quin|ta pars liberari potest, *pauciores manumitti* [6]) 18

---

†) »v. 19 atramento semper vacabat."

*) »pag. interior difficillime legitur, et plerumque magis quid in Cod. scriptum fuisse possit, quam quid fuerit, dici potest."

1) (neque plures quam D) C.

2) Goudsmit.

3) c q C. Sed quae littera q videtur potest quoque esse nota verbi *contra* et c ex dittogr. orta esse. Ulp. I. 24. »et denique praecipit, ne plures omnino quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant."

4) hanc legem C. sed cf. v. 10. 11. (§ 44.) et p. 13. v. 8. 10, (§ 47). factum est enim, ut postquam *haec* excidisset, *hunc lex* corrigeretur in hanc legem. Formula legis est: »eius nihilum hac lege rogatur."

5) corrector addidit »suam", teste St., sed inane est additamentum; alienam familiam nemo liberare potuit.

6) St. hic nihil legit. Schedae Gösch. exhibent: | a u c m p R m———

liceat | quam ex antecedenti numero licuit; et hoc ipsa | *ratione* 19, 20
pro[1])visum est: erat enim sane absurdum, ut X | servorum do- 21
mino quinque liberare liceret, | quia usque ad dimidiam partem 22
eius numeri manumitte|re ei conceditur, at XII servos habenti 23
non plures | liceret manumittere quam IV, at eis qui plures 24
quam X neque || † . . . . . (12)
30v*)
(1—24)

---

1) ad has litteras capessendas spatium sufficit. Goudsmit cogitavit de senatusconsulto quodam; sed eo vereor ut opus fuerit. De forma indicativi »erat sane absurdum" cf. Gr. lat. Madv. § 373. 1. Zumpt § 519*b*.

*) de paginae exterioris lectione desperandum est; nimis incertos ductus, qui passim apparent reddere nolui."

Quae perierint taliter qualiter, ut dicimus, cognosci possunt ex Gai Epitomes I, II, § 2: »Nam si aliquis testamento plures manumittere voluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo servandus est, ut illis tantum libertas valeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui vero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in servitute eos certum est permanere. Quod si non nominatim servi vel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes servos suos vel ancillas is, qui testamentum facit, liberos facere voluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas; sed omnes in servili condicione. qui hoc ordine manumissi sunt permanebunt. [Nam etsi ita in testamento servorum manumissio fuerit, id est in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem valere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus,] [1]) (§ 3.) Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum, sed epistolis aut quibuscunque rebus servis suis pluribus, quam per testamentum licet, conferre voluerit libertates, et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt; qui vero post statutum numerum manumissi fuerint, servi sine dubio permanebunt. (§ 4). Nam si incolumis quoscumque (lege: quotcumque) diverso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur.

---

1) [ ] habemus etiamdum apud ipsum Gaium: ut incerti simus utrum quae Epit. §§ 3. 4. leguntur hac pagina perierint, an negligentia scribae omissa fuerint (ante § 48.)

VIII.

DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt: rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. videamus itaque de his quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sunt. ac prius dispiciamus de his qui in potestate dominorum sunt.

In potestate itaque dominorum sunt servi (quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse) et quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita et supra modum in servos suos saevire. nam ex constitutione divi Pii Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui servum alienum occiderit sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coercetur. nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis, qui ad aedem sacram vel ad statuas principum confugiunt, praecepit ut, si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis condicionibus vendere, ut pretium dominis daretur, et recte: expedit enim rei publicae, ne quis re sua male utatur. cuius rescripti ad Aelium Marcianum emissi verba haec sunt: 'Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet nec cuiqam 'hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam 'denegetur his qui iuste deprecantur. ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, 'et si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria

nam etiam si testamento[1]) scriptis in orbem servis libertas 13
data | sit, quia nullus ordo manumissionis invenitur, nulli | 2 32v*)
liberi erunt: quia lex Fufia Caninia, quae in fraudem | 3
eius facta sint, rescindit. Sunt etiam specialia senatuscon- 4
sulta, quibus rescis|sa sunt ea, quae in fraudem eius legis 5
excogitata sunt. |

(§ 47) In summa sciendum est, [*cum*] lege Aelia Sentia cautum sit, 6
ut cre|ditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant, 7
hoc etiam[2]) ad peregrinos pertinere, (senatus ita censuit ex 8
auctoritate Hadriani;)[3]) caetera vero iura eius | legis ad pere- 9, 10
grinos non pertinere. |

(§ 48) Sequitur de iure personarum alia divisio. Nam quaedam | (11), 12
personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. | 13

(§ 49) Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae | 14
sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio | 15

(§ 50) sunt. Videamus nunc de his, quae alieno iuri subiectae sunt;[4]) | 16
[*nam*] si cognoverimus, quae istae personae sint[4]), simul intel|- 17

(§ 51) legemus, quae sui iuris sint. Ac prius dispiciamus de | iis, 18, 19
quae in aliena potestate sunt.

(§ 52) In potestate ita|que sunt servi dominorum; quae quidem po- 19, 20
testas iuris gentium est; nam apud omnes peraeque gentes 21
animadverte|re possumus, dominis in servos vitae necisque 22
pote|statem esse; et quodcumque per servum adquiratur[5]), id 23

(§ 53) domi|no adquiri[5]). Sed hoc tempore neque civibus || Romanis 24 14
neque ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani 32v*)
sunt, licet | supra modum et sine causa in servos suos sae|- 2

---

*) »pagina exter. maximam partem facile legitur."

1) Netsit. C.

2) etiam hoc. C.

3) Utile quidem additamentum viri periti, sed non Gai.

4) sint———————sunt. C.

5) adquirit'———adquirit C. edd. praeter Hia. 3. qui cum Holoandro ad *l.* I. § 1. d. de his, qui sui (1. 6.) in fine edidit *adquiri*, sed tum etiam coninuctivo opus est. Apud Romanos non semper domino adquiri recte idem v. Cl. monuit, vide infra § 54. II. § 88. — Caeterum quod menda cod. nostri a Iustin. saepius confirmentur tantum documento est, Tribonianum usum esse cod. qui ex eodem archet. defluxerit.

*) »pag. interior facillime legitur."

'affectos cognoveris, veniri iube, ita ut in potestatem domini 'non revertantur. qui Sabinus, si meae constitutioni fraudem 'fecerit, sciet me admissum severius exsecuturum.'

vire. Nam ex constitutione sacratissimi imperatoris Antonini [1]), | 3
qui sine causa servum suum occiderit, non minus te|neri iubetur, 4, 5
quam qui alienum servum occiderit. Sed [2]) | maior quoque 6
asperitas dominorum per eiusdem | principis constitutionem coer- 7
cetur; nam consul|tus a quibusdam praesidibus provinciarum 8
de his | servis, qui ad fana deorum vel ad statuas principum | 9
confugiunt, praecepit, ut, si intolerabilius videatur | domino- 10, 11
rum saevitia, cogantur servos suos | vendere; et utrumque 12
recte [3]): male enim | nostro iure uti non debemus; qua ratione 13
et prodigis inter|dicitur bonorum suorum administratio[*ne*]. | 14
(§ 54) Caeterum cum apud cives Romanos duplex sit dominium, — 15
nam vel in | bonis vel ex iure quiritium vel ex utroque iure 16
cuius|que servus esse intellegitur [4]) — ita demum servum in | 17
potestate domini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiam si | 18
simul ex iure quiritium eiusdem non sit. Nam qui nudum 19
ius quiritium in servo ha|bet, is potestatem habere non intel- 20
legitur.

---

1) Secutus sum in re dubia edd. C.: »ex *y* stitutione *s* imperatoris autonini." Iustinianus hic: »ex const. divi Pii Ant." in dig. l. s. l. »divi Antonini." Studemund magis inclinat, ut *s* mero calami lapsui tribuendam esse defendat. Quum igitur de eo incerti simus vivone Antonino Gaius haec scripserit necne, cf. tamen infra § 102. »*optimi*," etiam hoc augetur dubitatio, quod p. 21. v. 1, 2. legimus: »quod auctore divo Hadriano s̄ factum est," et 125, 22, 23 »ex oratione divi sunt (ortum *sunt* ex s̄) Hadriani" et 22. 10 divo Hadriano s̄ auctor" et 25. 13 »divis Hadr.", ut dubitari possit, utrum his locis ubique idem mendum statuendum sit, quod edd. faciunt an potius divos principes sacratissimos vocatos dicamus, an (et hoc magis adducor ad credendum) ii ‚sanctissimi' dicti sint. Sacratus enim dicitur, qui violatus facit, ut ille *sacer* alicui deorum fiat cf. Festus in voce ‚sacratae leges'; contra *sanctum* quid sit docet Macrob. ex Trebatii libro X relig. 111. 5. sqq.; appellativum esse deorum et *Manium* his exemplis videbis Virg. A. 3. 543: numina *sancta* precamur. Ib. 4. 576. sequimur te *sancte* Deorum, quisquis es. Ib. 5. 80 salve *sancte* parens iterum, salvete recepti nequidquam cineres;" — quo sensu nusquam arbitror occurrere *sacratum*.

2) C. s'et bis ‚et' posito per notam (nam ‚set' non ‚sed' in C. passim scribitur, si perscribitur) et litteras.

3) »fit regula" C. ‚fit' retinetur ab edd. qui ‚regula' eiciunt. Gaius, si quid addidisset, scripsisset: »constituit."

4) C. intellegat'.

IX.

DE PATRIA POTESTATE.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus. Nuptiae autem sive matrimonium 1
est viri et mulieris coniunctio, individuam consuetudinem vitae continens. **Ius autem potestatis, quod in liberos habemus,** 2
proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua 3
potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

X.

DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patres familias sint sive filii familias, dum tamen filii familias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis praecedere debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum.

(§ 55) Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis | nuptiis 21, 22
procreavimus; quod ius proprium civium Romanorum est; fere |
enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos ha|bent 23, 24
potestatem, qualem nos habemus; idque divi Ha || driani edicto, 15
quod proposuit de his, qui sibi liberis|que suis ab eo civita- 2 57v *)
tem Romanam petebant, signifi|ca*tur sic* [1]): „Nec me praeterit 3
Galatarum gentem credere | in potestate parentum liberos esse." 4
(§ 56) [2]) (5—6)
si cives Romanas uxores duxerint, vel etiam la|tinas peregri- 7, 8
nasve, cum quibus connubium ha|beant. Cum enim connubium 9
id efficiat, ut liberi pa|tris condicionem sequantur, evenit, ut 10
non [*modo*] cives Romani fi|ant sed etiam in potestate patris sint. 11
(§ 57) Unde *causa cognita* [3]) veteranis | quibusdam concedi solet 12

---

*) »In pagina interiore plurimae litterae pallidae, sed paucis locis exceptis, ubi medicamentorum situs oculorum conatus irridet, certae sunt.".

1) C. significau$^{\overset{c}{r}}$. Stud. adnotat: c littera supra lineam fortasse correctori debetur". Manifestum autem est, ni fallor, Gaium dicere non potuisse: »Hadriani edicto significavit", sed exstitisse in codice: significat' $^{\overset{c}{/}\iota\tau}$ prius *sit* pro *sic* scripto; nam et hoc prudentiores lectores mihi dabunt, Gaio non opus fuisse ex edicto principis demonstrare, *Romanis in liberos suos potestatem fuisse*. Id eo significatum fuit, nullos alios homines liberos *in* potestate habuisse, quamquam Galatarum gens id crederet. Quodsi dicis, verba »nec me praeterit" etc. Gai ipsius esse, neque hoc *credere* intellegitur, neque quam ob rem hanc opinionem non refutaverit.

2) »v. v. 5. 6 et 17. 18 atramento numquam scriptae fuisse videntur". Videntur autum v. **5** et **17** rubricis destinati fuisse, et **6** et **18** initium sequentis commatis continuisse (cf. § 65). Non recte igitur Huschke utroque loco duos versus finxit. Hic addendum videtur: »*Iustas autem nuptias contrahunt cives Romani*". cf. § 55 init. et § 56 fin.

»Leguntur in apographo a Stud. edito: litterae *Undcc*', et Stud. notat »ea, quae nunc *undcc*' sunt, olim undee$^{\overset{r}{}}$ fuisse credas". Ego autem statui olim fuisse *unde c*^{c}. (*c c* = *causa cognita* nota est concepta). Gaius id dicit: quia tanti momenti est connubium, ut ex eo qui nascuntur, in potestate parentium fiant, praemii loco vel post contractas nuptias tribuitur veteranis, sed non omnibus, sed *quibusdam*, neque inexplorate sed *causa cognita*, scilicet, ne in pernicium liberorum concessum esse videretur. cf. infra § 93: quod ita demum is facit, si *causa cognita* aestimaverit *hoc filiis expedire* etc.

Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: nam quarundam nuptiis abstinendum est. inter eas enim personas, quae parentum liberorumve locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam vel avum et neptem vel matrem et filium vel aviam et nepotem et usque ad infinitum: et si tales personae inter se coierint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam, quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coeperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris. 1

Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum. sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt: cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem ducere: sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. 2

principalibus constituti|onibus connubium cum his latinis pere- 13
grinisve, | quas primas post missionem uxores duxerint; | et qui 14, 15
ex eo matrinionio nascuntur et cives Romani et in po|testate 16
parentum fiunt. |

(§ 58) [1]) (17, 18)
Nam a quarumdam nuptiis abstinere debemus. | 19

(§ 59) Inter eas enim personas, quae parentum liberorumve locum | 20
inter se obtinent, nuptiae contrahi non | possunt, neque inter 21, 22
eas connubium est: veluti inter patrem | et filiam, | vel inter 23
matrem et filium, vel inter avum et ne|ptem, et si tales per- 24
sonae inter se coierint, nefarias || et incestas nuptias contraxisse 16
dicuntur; et haec a|deo ita sunt, ut quamvis per adoptionem 2 57v*)
parentum libe|rorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter 3
se | matrimonio coniungi, in tantum, ut etiam dissoluta ado-| 4
ptione idem iuris maneat. Itaque eam, quae mihi per | adoptio- 5, 6
nem filiae seu neptis loco esse coeperit, non | potero eam uxorem 7

(§ 60) ducere, quamvis eam emanci|paverim. [2]) | Inter eas quoque per- 8, 9
sonas, quae ex transverso gradu cogna|tione iunguntur, est 10

(§ 61) quaedam similis observatio, sed | non tanta. Sane inter fratrem 11
et sororem prohibi|tae sunt nuptiae, sive eodem patre eadem- 12
que matre | nati fuerint, sive alterutro eorum [3]); sed si qua per| 13
adoptionem soror mihi esse coeperit, quamdiu | quidem constat 14, 15
adoptio sane inter me et eam nuptiae non | possunt consistere, 16
cum vero per emancipationem | adoptio dissoluta sit, potero 17

---

1) addendum videtur: »*Sed nec quascumque cives Romanas uxores ducere nobis licet*", unde Iustin. (pro initio tit. X.) exhibuit: »*ergo non* etc."

*) »pag. exterioris litterae plurimae temporum medicamentique inuria pallidiores nec tamen incertae sunt."

2) emancipaverimus. C.

3) Cod. lectionem mutare nolui, quamquam »*eorum*" abundat et desideratur notio qua significatur, alterum *tantum* vel *solum* communem esse parentem fratris et sororis. Nescio autem primum an fortasse Gaius paulo negligentius hoc loco scripserit, »aliquando enim" e. q. s.; deinde vero etiam si subsit mendum, quo modo ei medendum sit non video. Sed cave loci integritatem ex auctoritate Iustin. defendas; de qua re vide quae supra notavi ad § 52.

Fratris vel sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec 3
neptem fratris vel sororis ducere quis potest, quamvis quarto
gradu sint. cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius
neque neptem permittitur. eius vero mulieris, quam pater tuus
adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia
neque naturali neque civili iure tibi coniungitur. Duorum
autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi
possunt. Item amitam licet adoptivam uxorem ducere non 5
licet, item materteram, quia parentum loco habentur. qua
ratione verum est magnam quoque amitam et materteram mag-
nam prohiberi uxorem ducere. Adfinitatis quoque veneratione 6
quarundam nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam
aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco
sunt. quod scilicet ita accipi debeat, si fuit nurus aut pri-
vigna: nam si adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio
tuo, alia ratione uxorem eam ducere non possis, quia eadem
duobus nupta esse non potest: item si adhuc privigna tua est,
id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere
non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet.
Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, 7
quia matris loco sunt. quod et ipsum dissoluta demum adfini-
tate procedit: alioquin si adhuc noverca est, id est si adhuc
patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere, quia
eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc socrus est,
id est si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur
nuptiae, quia duas uxores habere non possis. Mariti tamen 8
filius ex alia uxore et uxoris filia ex alio marito vel contra
matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve
ex matrimonio postea contracto natos. Si uxor tua post divor- 9
tium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem privigna
tua: sed Iulianus huiusmodi nuptiis abstinere debere ait: nam
nec sponsam filii nurum esse nec patris sponsam novercam esse,
rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se
abstinuerint. Illud certum est serviles quoque cognationes 10
impedimento esse nuptiis, si forte pater et filia aut frater et
soror manumissi fuerint. Sunt et aliae personae, quae propter 11
diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris

eam uxorem | ducere; *sic* [1]) etiam, si ego emancipatus fuero, 18
nihil impe|dimento erit nuptiis.

(§ 62) Fratris filiam uxorem | ducere licet; idque primum in usum 19, 20
venit, cum divus Claudius Agrippinam fratris sui filiam | 21
uxorem duxisset; sororis vero filiam uxorem | ducere non licet: 22, 23
et haec ita principalibus con|stitutionibus significantur. || Item 24 17
amitam aut [2]) materteram uxorem ducere | non licet. 2 4v*)

(§ 63) Item eam, quae mihi quondam socrus | aut nurus, aut pri- 3
vigna aut noverca fuit; ideo autem | diximus quondam, quia 4
si adhuc constant eae | nuptiae, per quas talis adfinitas quae- 5
sita est, alia ra|tione mihi nupta esse non potest; quia neque 6
eadem duobus | nupta esse potest, neque idem duas uxores ha- 7
bere.

---

1) s' = set. C.
2) C. *et*, cf. § seq.
*) »pagina exterior magnam partem difficulter legitur".

digestorum seu pandectarum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus.

Si adversus ea quae diximus aliqui coierint, nec vir nec 12
uxor nec nuptiae nec matrimonium nec dos intellegitur. itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt, sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet, **quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. nam nec hi patrem habere intelleguntur, cum is etiam incertus est unde solent filii spurii appellari, vel a Graeca voce quasi σποράδην concepti vel quasi sine patre filii.** sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exactioni locus sit. qui autem prohibitas nuptias coeunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur.

Aliquando autem evenit, ut liberi qui statim ut nati 13
sunt in potestate parentum non fiant, postea tamen redigantur in potestatem. qualis est is, qui, dum naturalis fuerat, postea curiae datus potestati patris subicitur. nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus instrumentis compositis in potestate patris efficitur: quod, et*si* alii ex eodem matrimonio *non* fuerint procreati, similiter nostra constitutio praebuit [1]).

---

1) cf. III. 1. 2a. Krüger ed. »quod et aliis, si ex eodem matrimonio fuerint procreati, similiter nostra constitutio praebuit." et adnotat: Cod. 5. 27, 11. quam legem adeas.

(§ 64) Er|go si quis nefarias atque incestas nuptias contraxe|rit neque 8, 9
uxorem habere videtur neque liberos. | Itaque hi, qui ex eo 10
coitu nascuntur, matrem quidem | habere videntur, non vero 11
patrem [1]), nec ob id in po|testate eius sunt; quales utique [1]) 12
sunt hi, quos mater vulgo conceperit; nam et ei patrem habere 13
non intellegun|tur, cum is etiam incertus sit, unde solent spurii 14
fi|lii appellari vel a graeca voce quasi σποράδην conce|pti, vel 15, 16
quasi sine patre filii. |

(17, 18)

§ 65) **Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim ut nati** 19
sunt, parentum in potestate non fiant ii postea tamen redi-|
§ 66) gantur in potestatem, *velut si lati*[2])nus ex lege Aelia Sentia, 20
uxore ducta, filium procreaverit, aut latinum | ex latina aut 21, 22
civem Romanum ex civi Romana, non | habebit eum in potes- 23
tate †*simul ergo in potestate* || sua habere incipit. 24 18
4v*)

---

1) C. patrem vero non utique. Sed hoc neque Gaius scripsit, neque latine dicitur. *Utique* idem fere est ac *certe* vel *omnino*, vel *praesertim*. cf. Curt. 4. 44. »nihil quidem, habeo venale, sed fortunam meam *utique* non vendo" Curt. 3. 21. »et sicut dubium esset, an vinceret, ita illud *utique* certum esse, honeste et cum magna laude moriturum". Quint. I. O. 5. 10. »Non quia arbor, platanus est; at quod non est arbor *utique* platanus non est". Curt. 3. 8. »trahendi vero belli vix ullam esse rationem; tantae enim multitudini, *utique* quum iam hiems instaret" etc. Quis autem latine dici posse contendat: »patrem vero non certe", vel: »non omnino", vel: »non praesertim". Quam bene autem quadret post *quales* in seq. versu, (pro: quales certe) nemo non videt. Hia. legit: [sed sunt] quales sunt. Alii tantum *sed* addunt. Ortum autem esse videtur mendum ex ea forma archetypi quam in praefatione indicavi. Sic enim conicio in eo scriptum fuisse:

m̄tr. q̇d. ha~~b~~e uidēt', p̄tr. ū n̄. ※
n' ob id ī poteste. e' s̄. q̇les utiq.
s̄.

※) signum est transponendi, quum autem ‚utiq.' prius omissum, in margine sub hoc signo adscriptum esset noster *utique* transposuit.

2) »spatium non sufficit ad ita q̄ s i l a t i litteras capessendas, sed velut ad *su si lati* lectionem quadrat".

*) »pag. interior facillime legitur".

(§ 67) Item si civis Romanus latinam aut peregri|nam uxorem 2
duxerit per ignorantiam, cum eam civem Romanam | esse cre- 3
deret, et filium procreaverit, hic non est in | potestate eius, 4
quia ne civis Romanus quidem [1]) est, sed aut latinus | aut pe- 5
regrinus, id est eius condicionis, cuius et mater | fuerit, — 6
quia non aliter quisquam ad patris condicionem acce|dit, quam 7
si inter patrem et matrem eius connubium sit; — sed ex Se-
natus consulto | permittitur [*ei*] causam erroris probare et ita 8
uxor quoque et fili|us ad civitatem Romanam perveniunt, et ex 9
eo tempore incipit filius | in potestate patris esse. Idem iuris 10
est, si eam per igno|rantiam uxorem duxerit, quae dediticiorum 11
(§ 68) numero | est, nisi quod uxor non fit civis Romana. Item si 12
civis Romana | per errorem nupta sit peregrino tamquam civi 13
Romano, permit|titur ei causam erroris probare et ita filius 14
quoque eius et ma|ritus ad civitatem Romanam perveniant, et 15
aeque simul incipit fili|us in potestate patris esse. Idem iuris 16
est, si pere|grino tamquam latino ex lege Aelia Sentia nupta 17
sit; nam et de hoc [*casu*] [2]) specialiter senatusconsulto cave- 18
tur. [3]) Idem | iuris est aliquatenus si ei, qui dediticiorum nu- 19
mero | est, tamquam civi Romano aut Latino, ut secundum [4]) 20
legem Aeliam Sentiam nupta | sit, nisi quod scilicet qui dedi- 21
ticiorum numero est in su|a condicione permanet; et ideo filius 22
quamvis fiat civis Romanus | in potestatem patris non redigitur. | 23
§ 69) Item si latina peregrino, cum eum latinum esse cre-|| 24

---

1) ne quidem c. r. C.

2) de latino cautum non est, sed de civi Romana, quae ei per errorem nupta sit.

3) cavetuRRId. C. si septima littera R fuit, altera R nota est Rubricae; sin *p* fuit, scriba perinde aut proinde scribere voluit.

4) a. se lege ā. s̄. C. interpretatus sum primam *a* litteram *aut* quod saepius confunditur eum vocula *ut*; et *se* litteras statui esse scriptas pro *sec.* Alii quasi *προκαταλήψει* dittographiam esse statuunt Ā S̄ et legunt: e lege Aelia Sentia. Sed tamen non *est* nupta *e* lege, sed velut secundum eam.

deret, nupserit, potest ex senatusconsulto, filio nato, causam erroris| 19
probare, *quo modo* [1]) omnes fiunt cives Romani et filius | in po- 2,3 65v*)
(§ 70) testate patris esse incipit. Idem constitutum est ut[*ique*] [2]) |
si latinus per errorem peregrinam quasi latinam | aut civem 4, 5
Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. |
§ 71) Praeterea si civis Romanus, qui se credidisset latinum esse, 6
duxer|*it* [3]) latinam, permittitur ei filio nato, erroris caussam 7
pro|bare, tamquam e lege Aelia Sentia uxorem duxisset. Item | 8
si [4]) qui, cum civis Romanus esset, peregrinum se esse credi- 9
disset, | et peregrina*m* uxore*m* duxisset [5]), permittitur [*ei*] ex | 10
senatusconsulto, filio nato, causam erroris probare; quo facto, 11
fiet | uxor civis Romana et filius * [6]) quo*que stat*i*m* non solum 12
*ad civita**|tem Romanam perveni*et*, sed etiam in potestatem 13
patris redig*e*|tur. 14
§ 72) Quaecumque de filio diximus eadem et de filia di|cta intel- 15
§ 73) legimus. Et quantum ad erroris causam | probandam attinet, 16
nihil interest, cuius aetatis filius sit | †
. . . . . (17, 18)

---

*) »pag. interior propter Bluhmiana remedia ex parte difficillime legitur."

1) »q° mo" suspicor tres litteras fuisse, quibus St. testatur spatium cod. apte posse expleri, cum addat V. Cl. »non pluribus" posse.

2) Ut in pag. proxima v. 19 habemus »*idem iuris est aliquatenus*" sic contra hic »utique" fuisse scriptum mihi videtur. ut C. sed ita ut spatium in fine vacet ad litteris capessendas *iq.* et teste stud. paenultima littera neque ſ neque s fuerit.

3) *et ob id* C. scilicet interpretatiuncula extrusit genuinam lectionem *duxerit.*

4) hi cod.

5) c. r. eent peregrinos se ee credidissent et peregrinas uxores duxissent. C. sed aut hae formae numeri pluralis mendo scribae tribuendae sunt, aut sequentes numeri singularis: *filio nato fiet uxor* etc.

6) Schedae [q̄A . . *ti*A] (non solum **o u**IIa?) — Quod ad [ ] attinet, certe spatium Cod., si schedis Bluhm. fides est habenda, non magis congruit coniecturis vv. Cl. quam incerti ductus. Gösch. prop.: »quoque ex ea natus", similiter Goudsmit: »qui ex ea natus est" (sed de alio filio cogitari nequit;) Lachman dubitanter: *quoque ita* an *quoque simul.* Ultima lectione satisfecit, ni fallor, optime sententiae, non satis ductibus. Caeteras coniecturas mitto.

† nisi minor anniculo sit filius filiave causa *probari* | non po- 19, 20
test; nec me praeterit, in aliquo rescripto divi Hadria|ni ita 21
esse constitutum, tamquam ad erroris q*uoque*(?) causam | *pro- 22—24
bandam* † || si peregrinus civem Romanam uxorem duxerit † | 20
. . . . . (2-3) 65v*)
[1]) hoc ei specialiter concessum est; sed cum peregrinus civem 4
Romanam uxorem duxisset, et, filio nato, alias civitatem Ro- 5
manam consecu|tus esset, deinde cum quaereretur, an causam 6
probare posset, res|cripsit imperator Antoninus perinde posse eum 7
causam pro|bare, atque si peregrinus mansisset; ex quo colli-| 8
gimus etiam peregrinum causam probare posse. 9

§ 75) Ex iis, | quae diximus, apparet, sive civis Romanus peregri- 10
nam, sive pere|grinus civem Romanam uxorem duxerit, eum, 11
qui nascitur pe|regrinum *esse; sed* si quidem per errorem tale| 12
matrimonium contractum fuerit, emendari vitium | eius ex[*isti-* 13, 14
matur, *secundum s*][2])cilicet ea, quae superius diximus; si vero
nullus error | intervenerit, [*sed*] scientes suam condicionem, ita 15
coierint, | nullo casu emendatur [3]). | 16

§ 76) Loquimur autem, de his scilicet, [*inter*] quos connubium non| 17
sit; nam alioquin si civis Romanus peregrinam, cum qua ei 18
connubium est, | uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, 19
iustum | matrimonium contrahi*tur;* et tunc ex his qui nasce- 20
§ 77) tur, | civis Romanus [4]) et in potestate patris erit. Itaque si 21

---

*) »pag. exter. maximam partem difficillime legitur."

1) in fine v. 3 aut *non* aut *neque* fuit.

2) ex. clea C. Inde Studem. proponit: »ex senatusconsulto licet secundum ea." Sed, praeterquam quod tum mendum duplex in his verbis statuendum est, non expresse et diserte sclto constitutum esse videtur, posse peregrinum causam probare sed § 74 *per consequentiam* concluditur. Quum autem Gaius dixerit eum, qui nascitur, *peregrinum esse*, contrarium nihil aliud esse potest, quam: eum *fingi civem Romanum*. Quam sententiam praebuimus. Puta sic scriptum fuisse: eϕ (= existi) [maτ' ⲥ (= secundum) s]cl. etc.

3) (vitium eius matrimonii) C.

4) (est.) C.

civis Ro|mana peregrino, cum quo ei connubium est, nupserit, | [1]) 22
peregrinus sane procreatur, at is iustus pa|tris filius est, tam- 23, 24
quam si ex peregrina eum procreasset. | Hoc tamen tempore[e] 21
senatusconsulto, quod auctore divo Hadriano | sanctissimo [2]) fac- 2 29v*)
tum est, etiam si non fuerit connubium inter civem Romanam |
et peregrinum, qui nascitur iustus patris filius est. | 3
78) Quod autem diximus inter civem Romanam peregrin*umque* 4
†nascitur peregrinum esse,† | est, ut si is quidem †parentis condi- 5
cionem sequi; | eadem lege †si peregrinam, *cum* | qua ei connu- 6, 7
bium non sit, uxorem *duxerit civis Romanus*, | peregri|nus ex eo 8, 9
coitu nascatur; sed hox maxime casu neces|saria lex Minicia 10
[*est*]; nam remota ea lege q.† | condicionem sequi 11
est connubium, qui nascitur iure gentium matris con|dicioni 12, 13
accedit; qua parte autem iubet lex ex civi Romano et pe|re- 14
grina peregrinum nasci, supervacua videtur; | nam etiam remota 15
79) ea lege hoc utique iure gentium | futurum erat. Adeo autem 16
hoc ita est, ut [3])† . . . . . |
. . . . . (17-18)
solum exterae nationes et gentes, sed etiam qui la|tini nomi- 19, 20
nantur, sed ad alios latinos pertinet, qui | proprios populos pro- 21
priasque civitates habebant | et erant peregrinorum numero. 22
80) Eadem ratione | ex contrario ex latino et civi Romana, sive ex 23
lege Aelia Sentia sive aliter [4]) | *contractum* fuerit matrimonium, 24

---

1) vs. 23 »lectio admodum incerta est." Initio iteratum esse videtur erit. pro: *pregrinus* St. exhibet: *peregrinum*, pro: *at* edidit: et.

*) »pag. exterior propter membranae earum litterarumque pallorem difficillime legitur."

2) Cf. quae adnotavi ad § 53. Caeterum inde, quod Hadrianum divum et sanctissimum nominat hic et 1. 81 et 94 et 11, 285 indicium habemus, Gaium ea scripsisse vivo Antonino Pio. Quum enim Hadriani memoriam veneretur, Antoninum colit, qui Pii cognomen nactus est ob pietatem in patrem adoptivum professam. Hadrianus enim, eo auctore et adnitente demum »divus" a senatu declaratus est. cf. Iul. Capit. Ant. P. 2. Dion. LXX. 1.

3) »post ultimum *ut* fortasse *si* $\overline{cR}$ scriptum erat".

4) C. sive l a r | q>RIum. Stud. auctore *contractum* dedi. De aliter cf. seq. pag. v. 5. ubi in C. est *alter*; hic fuit: *siualiṡ*.

civis Romanus nascitur. Fuerunt || tamem qui putaverunt ex 22
lege Aelia Sentia contracto matri|monio latinum nasci; quia 2 29v*)
videtur eo casu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam connubium 3
inter eos | dari, et semper connubium efficit, ut qui nascitur | 4
patris condicioni accedat; aliter vero contracto matri|monio, eum 5, 6
qui nascitur, iure gentium matris | condicionem sequi et ob id 7
esse civem Romanum. Sed hoc iure utimur | ex senatusconsulto, 7
quod auctore divo Hadriano [*sanctissimo factum est, quo*] [1]) 9
significatur, ut quo[*quo*] modo ex latino et civi Romana natus,
civis Romanus nascatur. |

81) His convenienter et illud senatusconsultum, divo Hadriano 10
sanctissimo au|ctore, significavit, ut ex latino et peregri|na, 11, 12
item contra ex peregrino et latina [*qui*] nascitur, is | matris con- 13
82) dicionem sequatur. Illud quoque his conse|quens est, quod ex 14
ancilla et libero iure gentium ser|vus nascitur, et contra ex 15
83) libera et servo liber nascitur. | Animadvertere tamen debemus, 16
nec[*ubi*] [2]) iuris gentium | regulam vel lex aliqua vel quod 17
legis vicem obti|net [2]) commutaverit. Ecce enim ex senatus- 18
consulto | Claudiano poterat civis Romana, quae [*cum*] alieno 19
ser|vo, volente domino eius, coiit, ipsa ex pactione li|bera per- 20, 21
manere, sed servum procreare; nam quod inter eam et | domi- 22
num istius servi convenerit ex senatusconsulto ratum | esse iu- 23
betur; sed postea divus Hadrianus, iniquitate rei | et inelegantia 24
iuris motus, restituit iuris gen||tium regulam, ut, cum ipsa 23
85) mulier libera permane|at, liberum pariat. [*Ex contrario per* 2 109v*)
legem [3])†] ex ancilla et libero pote|rant liberi nasci. Nam ea 3

---

*) »pag. interior ex parte difficilius legitur."

1) addita nota s̄ (= »sanctissimo") ratio apparet, unde factum sit, ut verba: *factum est quo* exciderint. Oculi scl. scribae a priore s̄ ad *s* verbi significavit aberraverunt.

2) cf. § 86. »Itaque apud *quos* talis lex non est." Sensus est; ne »*aliquo casu*" (cf. § 87) quod gl. est in C. post: »*obtinet*"; »*de aliis populis* G. *non loquitur*.

*) »pag. interior facillime legitur."

3) Nulla alia verba quam haec et nomen legis excidisse, ex sententiarum nexu, ut cum Gaio loquer, ‚plus quam manifestum est', simulque causa apparet, cur exciderint. Nomen legis divinare non possumus; sed cur Huschke statuerit eam legem Romanam esse non potuisse, non video. Verba enim: »Itaque apud quos talis lex non est" (§ 86 in fine) respiciunt

lege cavetur, ut si quis | cum aliena ancilla, quam credebat 4
liberam esse, | coierit, si quidem masculi nascantur, liberi sint, 5
sin | vero feminae ad e[*u*]m pertineant, cuius mater ancilla | 6
fuerit. Sed etiam in hac specie divus Vespasianus inele-| 7
gantia iuris motus, restituit iuris gentium re|gulam, ut omni- 8, 9
modo etiam si masculi nascantur | servi sint eius, cuius et 10
36) mater fuerit. Sed illa | pars eiusdem legis salva est, ut ex 11
libera et servo | alieno, quem sciebat servum esse, servi na- 12
scan|tur. Itaque apud quos talis lex non est, qui nascuntur [1]),| 13
iure gentium matris condicionem sequuntur. [1]) |

37) Quibus autem casibus matris et non patris | condicionem 15, 16
sequitur qui nascitur, eisdem casi|bus in potestate eum patris, 17
etiam si is civis Romanus sit, non esse, | plus quam manifestum 18
est; et ideo superius rettuli|mus, quibusdam casibus per erro- 19
rem non iusto con|tracto matrimonio senatum intervenire et 20
emendare | vitium matrimonii, eoque modo plerumque effice-| 21
38) re, ut in potestatem patris filius redigatur. | Sed si ancilla ex 22, 23
civi Romano conceperit, deinde manumissa civis Romana |
facta sit et tunc pariat, licet civis Romanus sit qui nascitur, ||
sicut pater eius, non tamen in potestate patris | est, quia neque 2 24 ₹
ex iusto coitu conceptus est, neque ex | ullo senatusconsulto 3 109v*)
talis coitus quasi iustus constituitur. |

39) Quod autem placuit, si ancilla ex civi Romano conceperit, 4

---

illa § 83. »Animadvertere tamen debemus necubi..... lex aliqua, vel quod legis vicem obtinet commutaverit", idque illustravit Gaius primum *senatusconsulto Claudiano*, quod postea antiquatum est, deinde hac lege quae ex parte sublata est. Neque vero quod V. Cl. statuit, repugnare eius legis partem quae salva fuit sclto Claudiano verum est; hac enim parte poena constituta esse videtur in feminam quae clam domino ut libidini satisfaceret, cum servo coierit; senatusconsulto cautum est de libera, obscuro certe loco nata, quae *in contubernio servi*, *volente domino*, moraretur, et (vide § 91) de ea, quae, *invito et denuntiante domino*, cum alieno servo coierit.

1) C. *nascantur*————*sequitu*(*r*) Post *u*, non plane certam, membranae hiant; sed fenestrae hiantis spatium sufficit ad litteram R capessessendam; — deinde additur falsa glossa: (*et ob id libere* (*pro* ē = est.)); liber est qui nascitur si mater libera est, servus si mater serva est; cf. § 82.

*) »Pag. exterior non facile legitur."

deinde | manumissa pepererit, qui nascitur liberum nasci, [*na*]- 5
turali ratione fit; nam hi, qui illegitime concipiuntur, | statum 6, 7
sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; | itaque si ex libera 8
nascuntur liberi fiunt, neque inter|est ex quo mater eos conce- 9
perit, cum ancilla fuerit; at hi | qui legitime concipiuntur, ex 10
10) conceptionis tempore | statum sumunt. Itaque si cui mulieri 11
civi Romanae praegnan|ti aqua et igni interdictum fuerit, eoque 12
modo peregri|na *facta* [1]) tunc pariat, complures distinguunt et | 13
putant, si quidem ex iustis nuptiis conceperit, civem Roma- 14
num | ex ea nasci; si vero volgo conceperit, peregrinum | ex 15, 16
ea nasci. |
11) Item, si qua mulier civis Romana praegnans ex senatusconsulto 17
Claudiano | ancilla facta sit, ob id quod [*cum*] alieno servo, 18
invito et | denuntiante domino eius, coiit, plures *distinguunt* [2])| 19
et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus | sit, ci- 20, 21
vem Romanum ex ea nasci, si vero volgo conceptus sit, *ser-*
vum | nasci eius, cuius mater facta esset ancilla. Pere|grina 22, 23
quoque si volgo conceperit, deinde [*cum*] civis Romana [*sit*] [3])
tunc pari|at, civem Romanum parit; si vero ex peregrino || 24
secundum legem moresque peregrinorum conceperit, ita | vide- 2 25
tur ex senatusconsulto, quod auctore divo Hadriano fa|ctum 3 108v*)
est, civem Romanum parere, si et patri eius civitas Romana
donetur. [4]) |
13) Si peregrinus sibi liberisque suis civitatem Romanam petierit, 4
non | aliter filii in potestate eius fient, quam si imperator eos 5
in po|testatem redegerit; quod ita demum is facit, si causa 6

---

1) C. f. $\overset{a}{\tau}$. Studem: »in formam fenestrae quae post 3am litteram hiat, non male velut *acit* vel *acti* vel simile quid quadret, vix *iate*".

2) C. et Sch.: con$\overset{it}{\text{plur}}$_____(unt). Secutus sum Goudsmit. p. 7. *l.l.*

3) »de *sit* vel *et* (est?) vel similibus quibuslibet litteris, *quae non maius spatium requirant*, cogitare possis."

*) »pag. exterior. magnem partem difficulter legitur, immo ultimi versus lectu difficillimi sunt."

4) cf. Goudsmit p. 7. *l.l.*

XI.

DE ADOPTIONIBUS.

Non solum tamen naturales liberi secundum ea quae diximus in potestate nostra sunt, veram etiam ii quos adoptamus.

cognita ae|stimaverit, hoc filiis expedire; diligentius autem | 7
exactiusque causam cognoscit de impuberibus ab|sentibusque; 8, 9
)4) et haec ita edicto divi Hadriani signi|ficantur. Item si quis 10
cum uxore prae|gnante civitate Romana donatus sit, quamvis 11
is, qui nascitur, ut su|pra dixi, civis Romanus sit, tamen in 12
potestate | patris non fit, idque subscriptione divi sanctissimi 13
Hadriani | significatur. Qua de causa, qui intelligit, uxorem | 14
suam esse praegnantem, dum civitatem sibi et uxo|ri ab impe- 15, 16
ratore petit, simul ab eodem petere | debet, ut eum, qui natus 17
)5) [*fu*]erit, in potestate sua ha|beat. Alia causa est eorum, qui 18
latii iure cum liberis su|is ad civitatem Romanam perveniunt; 19
)6) nam horum in | potestate fiunt liberi. Quod ius quibusdam 20
peregri|nis civitatibus datum est vel a populo Romano vel a 21
senatu vel a Cae|sare,† . . . . . [1]) aut 22
maius est lati|um aut minus; maius est latium, cum et hi, 23
qui decuri|ones leguntur, et ei qui honorem aliquem aut || 24
magistratum gerunt civitatem Romanam †con|sequuntur; minus 2 26
latium est, cum hi tantum,† [2]) vel qui | magistratum, vel 3 108v*)
honorem gerunt, ad civitatem | Romanam perveniunt; idque 4
compluribus epistolis prin|cipum significatur. | 5
. . . . . (6-7)
7) **Non solum tamen naturales liberi, secundum ea quae**
diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam hi, quos ado- 8
pta|mus. 9

---

1) Locum, de quo fusius alias agam, cum ter versum archetypi excidisse coniciam, sic restituendus mihi videtur:

[maiꝛq latiū adpellat'; n] (= nam)
ā maiꝛ ē latiū ā min.: maiꝛ
ē latiū, c' et hi q̊ decurio
nes legūt' et ei q̊ honorē
aliq. ā mag. gerūt civit. R.
[c ꝓtib. uxorib.q. ac li⸗is]
⸗'sec't' min. latiū ē c' hi ꝛꝛ (= tantum)
[ipsi q̊ decuriones fiūt]
ū (= vel) qui mag. etc.

*) »pag. interior maximam partem non difficulter legitur.

2) Hia 3: »qui vel." sic vestigium lacunae oblinens.

Adoptio autem duobus modis fit, aut principali rescripto 1
aut imperio magistratus. imperatoris auctoritate adoptamus eos easve, qui quaeve sui iuris sunt. quae species adoptionis dicitur adrogatio. imperio magistratus adoptamus eos easve, qui quaeve in potestate parentium sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. Sed hodie ex nostra constitutione, cum 2
filius familias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis naturalis patris minime dissolvuntur nec quidquam ad patrem adoptivum transit nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu quia in unam personam concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi sit.

§ 98) Adoptio autem duobus modis fit aut populi aucto|ritate, aut 10
imperio magistratus [1]).

§ 99) Popu|li auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt, qu|ae 11, 12
species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui | adoptat 13
rogatur [2]) an velit eum, | quem adoptaturus sit, iustum sibi 14
filium esse et | is qui adoptatur rogatur, an id fieri patiatur, 15
et | populus rogatur, an id fieri iubeat. Imperio ma|gistratus 16, 17
adoptamus eos, qui in potestate paren|tum sunt sive primum 18
gradum liberorum opti|neant, qualis est filius et filia, sive in- 19
ferioremm, | qualis est, nepos neptis, pronepos, proneptis. 20

100) Et qui|dem illa adoptio, quae per populum fit, nusquam | 21
nisi Romae fit, at haec etiam in provinciis apud | praesides 22, 23
101) earum fieri solet. Item per populum fe|minae non †) [3]) adop- 24
tantur, nam id magis placuit; apud || praetorem vero, vel in 27
provinciis apud proconsulem lega|tumve etiam feminae solent [4]) 2 30v*)
adoptari.

---

1) (ū ptoris) C.

2) (id est interrogatur) C.

3) adde: [adoptabāt' olī, s' ꝑ ꝑcipē]. (= adoptabantur olim, sed per principem) Quodsi ita legimus, recte pergere Gaius potuit, »nam id magis placuit"; alioquin verba ea sensu carent. »placere" enim dicitur si in iure controverso aut praevaluit prudentium opinio quaedam, aut princeps quaestionem diremit. Sed feminae antiquitus *tacito populi consensu* a comitiorum communione remotae erant, qui igitur de iis per populum aut adoptandis aut non adoptandis convenit verbum *placere?* Praeterea nisi post »*non*" lacunam statuas, vide quo iure sis defensurus, feminas antea potuisse adoptari per populum, non Gai temporibus! Etenim *olim feminae non adrogabantur*, ut Gell. 5. 19 testatur, nam »*cum feminis nulla comitiorum communio est*"; sed tunc *Gaius ipse auctor est: l.* 21 d. de adopt. (I, 7.) »*Nam et feminae ex rescripto principis adrogari possunt*". Forte fortuna factum est, ut Cod. Vat. Ulp. in eodem loco (8, 5) depravaretur. Ibi enim iam haec in Cod. exstant: *Per pop. vero Rom. feminae ..... nunc quidem arrogant*'.

*) »pag. interior facile legitur."

4) Hoc ipso verbo »*solent*", et sequenti »item" satis probatur lacuna quam supra indicavi.

Cum autem impubes per principale rescriptum adrogatur, 3
causa cognita adrogatio permittitur et exquiritur causa adrogationis, an honesta sit expediatque pupillo, et cum quibusdam condicionibus adrogatio fit, id est ut caveat adrogator personae publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. item non alias emancipare eos potest adrogator, nisi causa cognita digni emancipatione fuerint et tunc sua bona eis reddat. sed et si decedens pater eum exheredaverit vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptivum transtulit et quorum commodum ei adquisivit postea. Minorem natu non posse maiorem adoptare placet: adoptio enim 4
naturam imitatur et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater. debet itaque is, qui sibi per adrogationem vel adoptionem filium facit, plena pubertate, id est decem et octo annis praecedere. Licet autem et in locum nepotis vel neptis vel in 5
locum pronepotis vel proneptis vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat. Et tam filium alienum quis in locum 6
nepotis potest adoptare, quam nepotem in locum filii. Sed si 7
quis nepotis loco adoptet vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei invito suus heres adgnascatur. sed ex contrario si avus ex filio nepotem dat in adoptionem, non est necesse filium consentire. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus 8
est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. et ideo si quis per imperatorem sive apud praetorem vel apud praesidem provinciae non extraneum adoptaverit, potest eundem alii in adoptionem dare. **Sed et illud utriusque adoptionis commune** 9
est, quod et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt, castrati autem non possunt **Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec natu-** 10
rales liberos in potestate sua habent: sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt.

102) Item im|puberem apud populum adoptari aliquando pro|hibi- 3, 4
tum est, aliquando permissum; *sed* [1]) nunc ex e|pistula optimi 5
imperatoris Antonini, quam scripsit pon|tificibus, si iusta causa 6
adoptionis esse videbitur, cum quibusdam condicionibus per- 7
missum est; | apud praetorem vero et in provinciis apud pro- 8
consulem | legatumve cuiuscumque aetatis adoptare possumus.| 9
103) Illud vero utriusque adoptionis commune est, quod et | hi 10, 11
qui generare non possunt, quales sunt spadones, ado|ptare pos- 12
104) sunt; feminae vero nullo modo adopta|re possunt, quia ne natu- 13
105) rales quidem [2]) liberos in | potestate habent. Item si[*ve*] quis 14
per populum si|ve apud praetorem vel apud praesidem provin- 15
106) ciae adopta|verit potest eundem alii in adoptionem da|re. Sed 16, 17
et ill*ud* [3]) [*de quo*] quaestio est, an minor natu maiorem | natu 18
adoptare possit, utriusque adoptionis com|mune est. 19

1) C. est.

2) C. »ne quidem naturales" omisso signo transpositionis ※.

3) C. »illa quaestio." Scilicet postquam voculae *de quo* omissa sunt, *illud* abiit in *illa*.

Illud proprium est illius adoptionis, quae per sacrum 11
oraculum fit, **quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tamquam nepotes.** sic enim et divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione facta incipiat Germanicus Augusti nepos esse. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servi si 12
a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. unde et nos eruditi in nostra constitutione etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum ei non sufficit.

(§ 107) Illud proprium est eius adoptionis, qu|ae per populum fit, 20
quod is, qui liberos in potesta|te habet, si se adrogandum de- 21
derit, non solum | ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam| 22
liberi eius in eiusdem fiunt potestate tamquam | nepotes. || 23, 24
§ 108) [1]) . . . . . (1-2) 28
§ 109) et ipsum ius proprium civium Romanorum est. | Sed in potes- 3,4 30v*)
tate quidem et masculi et feminae | esse solent, in manum 5
§ 110) autem feminae tantum conveniunt. Olim itaque tribus modis 6
§ 111) in manum | conveniebant, usu, farreo, coemptione. Usu in | 7
manum conveniebat, quae anno continuo nupta | perseveranter 8, 9
[*in domo mariti commorabatur*] [2]); nam velut annua possessione
usuca|piebatur, in familiam viri transibat, filiaeque lo|cum obti- 10, 11
nebat. Itaque lege duodecim tabularum cautum | est, ut si qua 12
nollet eo modo in manum mariti conve|nire, ea quotannis tri- 13
noctio abesset, atque eo mo|do cuiusque anni [*usum*] interrum- 14
peret; sed hoc totum | ius partim legibus sublatum est, partim 15
ipsa desu|etudine obliteratum est. | 16
§ 112) Farreo in manus conveniunt per quoddam genus | sacrificii, 17, 18
quod Iovi Farreo fit [3]), in quo farreus pa|nis adhibetur; unde 19

---

*) »pag. exterior non facile legitur."

1) [»Nunc de his personis videamus, quae in manu nostra sunt; quod"] Gö. addidit.

2) C. perseveraban$ = perseverabanter. — De eo loco fusius alias agam.

3) Ad Farreum Iovis cognomen Huschke contulit »Iovem dapalem" (Cat. R. R. 132.) et »Iunonem Februlem" (Fest. in V. Februar.) «farreum" igitur referens ad *sacrificium*, *quod deo fieri solebat.* Goudsmit auctore Boot, contulit »Iovem pistorem" (Ovid. Fast. 6. 350) et: »plures eum frugiferum vocant" (Apul. de Mund. p. 152) nomen referens ad *dona dei.* Nostratibus assentimur ob ipsam formam vocabuli; adiectiva enim in ‚*eus*' desinentia, derivata ab appellativis, indicant materiem, qua quid consistit et conspicitur, ex. gr. aureus, igneus, roseus. Sic Horat. Carm. IV. 4. 41. Gloriam Bellicam (Deam scilicet) »*Adoream*" dicit: »dies, — Qui primus alma risit *Adorea*"; — cf. Plin. H. N. 18. 3. »Gloriam a farris honore *adoream* appellabant"; (id est, non quae honoretur farre, sed quae farre victorem donat.) Plaut. Amph. 1. 1. 43: praeda atque agro *adoreaque* affecit populares suos. Contra »*ĭlis*" et »*alis*" terminationes significant quod ad rem pertinet, eive aptum est: virilis, hostilis, tribulis, Quinctilis, naturalis, convivalis, regalis, mortalis.

etiam confarreatio dicitur; com|plura praeterea huius iuris ordi- 20
nandi gratia cum | certis et sollemnibus verbis, praesentibus 21
decem | testibus, aguntur et fiunt. Quod ius etiam nostris | 22
temporibus in usu est. Nam flamines maiores | [1]) item || 23, 24
reges sacrorum nisi ex farreatis nati non le|guntur, ac ne 2 29
ipsi quidem sine confarreatione | sacerdotium habere possunt. [2]) 3 58v*)
§ 113) Coemptione vero | in manum conveniunt per mancipationem *sive* | 4
per quandam imaginariam venditionem. Nam adhi|bitis non 5, 6
minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus, item
libripende, asse emit eum mulier [3]) † . . . . . [*mulier*]em, cuius 7
in manum | convenit. 8
§ 114) Potest autem coemptionem facere | mulier non solum cum 9
marito suo sed etiam | cum extraneo, scilicet, aut matrimonii 10
causa facta coemptio di|citur, aut fiduciae; quae enim cum ma- 11
rito suo | facit coemptionem, [*ut*] apud eum filiae loco sit, di- 12
citur | matrimonii causa fecisse coemptionem, quae vero alte- 13
ri|us rei causa facit coemptionem | , aut cum viro suo aut cum 14, 19
extraneo, | dicitur fiduciae causa fecisse co|emptionem, veluti 20
§ 115) tutelae | evitandae causa. [4]) Quod est tale: Si qua velit, quos 21
habet | tutores deponere [5]), illis tutoribus [*auctoribus*] coemptio- 22, 23
nem facit, deinde a coemptionato|re remancipata ei, cui ipsa 24

---

1) (id est dialis, martialis, quirinalis). C. Aequales Gai hoc satis sciebant. glossa est Christiano ut nos decimo aevo adscripta.

*) »pag. exterioris pars superior difficillime, inferior facile legitur."

2) Goudsmit p. 8 sq. ll.

3) Si *eum* in *eam* mutamus, pronomen abundat; praeterea Serv. ad Verg. 4. 103: »coemptio est, inquit, ubi libra et aes adhibetur, et mulier atque vir *in se* quasi emptionem faciunt", et sic Isidorus »antiquitus nuptiarum erat ritus, quo se maritus et uxor *invicem* emebant". Indicavi igitur talem hiatum. — Caeterum ut ius personarum quid sit melius intelligamus, notanda sunt etiam haec Servii verba: (ll.) »Coemptione facta mulier in potestatem viri cedit, *atque ita sustinet cum liberis condicionem liberae servitutis*".

4) De hoc loco fusius alias. Iterationes quas hic Cod. praebet, maxime rationem nostram quam de archetypo in Prooemio significavi, probare videntur. Verba: »veluti" etc. in Cod. leguntur ante »*dicitur*."

5) C. reponere (et alium nancisci).

velit, et ab eo vindicta || manumissa, incipit eum habere tu- 30
*torem, [*a*] quo manumissa est*, | qui tutor fiduciarius dicitur 2 58v*)
sicut in inferioribus app|arebit. Olim eti*am testamenti fa- 3
ciendi gra|tia fiduciaria fiebat coemptio; tunc enim non aliter | 4
feminae testamenti facie*ndi ius habebant, exceptis quibus|dam 5, 6
personis, quam si coemptionem fecissent, reman|cipataeque et 7
manumissae fuissent. Sed hanc necessitatem | coemptionis fa- 8
ciendae ex auctoritate divi Ha|driani senatus remisit [1]) †nihi- 9, 12
lominus filiae loco incipit esse; nam si omnino qualibet ex
causa uxor in manu viri sit, placui|t eam filiae iura nancisci. 13, 14
(15)

(§ 116) Superest ut exponamus, quae personae in manci|pio sint. 16, 17

(§ 117) Omnes igitur liberorum personae sive | masculini sive femi- 18
nini sexus, quae in potesta|te parentis sunt, mancipari ab hoc 19
eodem [2]) modo possunt, | quo etiam servi mancipari possunt. | [3]) 20

(§ 118) Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt; | *nam 21, 22
feminae a* coemptionatoribus eodem modo possunt | † . . 23
. . . . . apud coemptionatorem | † 24
nihilominus etiam || quae ei nupta non *sit*, nec ob id filiae loco 31
sit, ab eo man|cipari possit. [*Sed*] plerumque solum et a pa- 2 7v *)
rentibus | et a coemptionatoribus mancipantur, cum velint | 3
parentes coemptionatoresque [*e*] suo iure eas person|as dimittere, 4, 5

(§ 119) sicut inferius evidentius appa|rebit. Est autem mancipatio, ut 6

---

*) »pag. interior propter remediorum umbram difficillime legitur." Multa vides repetita ex Schedii Bluhm. et Gösch. et ex iis etiam attulit St. farraginem var. lect. unde nullum certum auxilium peti potest: itaque eam repetere nolui."

1) Studemund haec habet: [Censitar. eniim re] | femina [eacI Fanteis
. . . . si i . . . . fi] | [duciae causa eum etresiise certispema puen] |

2) C. eodem hoc.

3) Eas quoque personas, non tantum servos »*vernas*" appellabant Romani cum moribus antiquis viverent. Inde Horatius: Ep. 2. 65 sq. de rustico: (»inter epulas ut iuvat — videre" — —)

»Positosque *vernas*, ditis examen domus"

»Circum renidentes Lares." Vide excursum ad hunc locum.

*) »pag. interior facile legitur."

supra quoque diximus, ima|ginaria quaedam venditio; quod 7
et ipsum ius propri|um civium Romanorum est.[1]) Eaque res 8
ita agitur: Adhibitis non minus | quam quinque testibus civi- 9
bus Romanis puberibus, et prae|terea alio eiusdem condicionis, 10
qui libram aë|neam teneat, qui appellatur libripens, is, qui 11
man|cipio accipit, [*sti*]*pem*[2]) tenens ita dicit: hunc ego ho- 12
min|em ex iure quiritium meum esse aio; isque mihi emptus 13
esto | hoc aere aëneaque libra, deinde aere percutit libram | 14
idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii lo|co. 15, 16

(§ 120) Eo modo et serviles et liberae personae mancipantur. Ani- 17
malia quoque, quae mancipi sunt, quo in | numero habentur 18
boves, equi, muli, asini, item | praedia tam urbana quam rus- 19
tica, quae et ipsa mancipi | sunt, qualia sunt italica, eodem 20
modo solent man|cipari. 21

(§ 121) In eo solo praediorum mancipatio a caete|rorum mancipatione 22
differt, quod personae ser|viles et liberae, item animalia, quae 23
mancipi sunt, ni|si in praesentia sint, mancipari non possunt; adeo 24
quidem, || ut eum, [*qui*] mancipio accipit, adprehendere id ip- 32
sum, | quod ei mancipio datur, necesse sit,[3]) | praedia vero | 2,3 7v*)
absentia solent mancipari. 4

(§ 122) Ideo autem aes et libra ad|hibetur, quia olim aëreis tantum 5
nummis ute|bantur,[4]) | nec ullus aureus vel argenteus nummus 6, 7
in | usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possu|- 8
mus, eorumque nummorum vis et potestas non | in numero 9, 10

---

1) I. e. tantum cives Romani eo iure uti possunt.

2) Varro de L. L. 9. 83. (Mull. p. 518 ed Speng.) ... »dicimus *assem* tenentes: hoc aere aëneaque libra". Inde Huschke primus »*Rem*" Codicis mendo deberi contendit. Quod etiam Gaius ipse arguit, »hunc ego hominem" enim cum diceret, certe non scripserat »rem". Sed magis verisimile mihi videtur G. »stipem" scripsisse quam »*aes*". »Sti" enim post »pit" cum excidisset, Pem in Rem abiisse facilius est ad credendum, quam quod scriba ex »aes" fecisset: »R e m".

*) »pag. exterior propter Bluhm. medicamenta maximam partem difficillime legitur"

3) (unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur.) C.

4) (et erant asses dipundi semisses quadrantes) C. asses tunc in XII uncias dividebantur.

XII.

QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR.

Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberantur. et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex his intellegere possumus, quae de servis manumittendis superius exposuimus. hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit. nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt: itaque si moriente avo pater eorum et vivit et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt: si vero is, quo tempore avus moritur, aut iam mortuus est aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt.

erat, sed in pondere [1]) † as|ses librales erant et dupondii [1]) † | 11
unde etiam dupondius dicitur † si duo pon|do, quod nomen 12, 13
adhuc in usu retinetur; semisses *quo*|que et quadrantes pro rata 14
scilicet portione ad pon|dus examinati erant † | pecuniam, non 15, 16
numerabat eam sed adpendebat; | unde servi, quibus permitti- 17
tur administratio pe|cuniae dispensatores adpellati sunt et ad- 18
123) huc † | coemptio | †si ita quidem quae coempti|onem fac*eret† 19, 20, 21
servilem condici*onem† | mancipati mancipataeve servorum loco 22, 23
con|stituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio || 24
sunt, neque hereditatem, neque legata aliter capere | possunt, 2 33
quam [*si*] simul eodem testamento liberi esse | iubeantur, si- 3 11v*)
cuti iuris est in persona servorum. | Sed differentiae ratio ma- 4
nifesta est, cum a parentibus | et a coemptionatoribus iisdem 5
verbis mancipi|o accipiantur, quibus servi, quod non similiter 6
fit | in coemptione. | 7
124) Videamus nunc, quo modo **hi** qui alieno iuri **subi**|ecti sunt, 8, 9
125) eo iure liberentur ac prius de his dispici|amus, qui in potes- 10
126) tate sunt. Et quidem servi **que**|madodum potestate liberentur, 11
ex iis intellege|re possumus, quae de servis manumittendis 12
127) **su**|perius exposuimus. Hi vero, qui **in potestate pa**|rentis 13, 14
sunt, mortuo eo, sui iuris fiunt. Sed hoc di|stinctionem 15
recipit; nam **mortuo** *quidem* [2]) **patre** sane | omnimodo filii filiaeve 16
sui iuris efficiuntur; | mortuo vero avo **non omnimodo nepo-** 17
tes nep|**tesve sui iuris fiunt, sed ita si post mortem avi** | 18
in patris sui potestatem recasuri nom **sunt ita**|que si moriente 19, 20
avo **pater eorum et vivit et in potesta**|te patris fuerit tunc, 21
post **obitum avi, in patris** [3]) | sui potestate fiunt. Si vero is, 22

---

1) Bluhmianae lectiones ab. Studem. relatae incertissimae sunt, ut maluerim eas omittere; etiam in sequentibus nolui farraginem plane inutilem referre.

*) »pag. exterior propter membranae cariem litterarumque delitescentium tabem difficillime legitur."

2) addidi ratione latinitatis ductus, et quia spatium mihi duabus litteris (qd.) maius videtur quam ad litteras ex Iust. desumptas sufficit.

3) Sic Gaium scripsisse ex initio sequentis versus patet. Inverso ordine eadem vocabula Iust. scripsit.

Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam 1
deportatur, civitatem amittit, sequitur ut, quia eo modo
ex numero civium Romanorum tollitur, perinde ac si mortuo
eo desinant liberi in potestate eius esse. pari ratione et
si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus
fuerit, desinit in potestate parentis esse. sed si ex indul-
gentia principali restituti fuerint, per omnia pristinum statum
recipiunt. Relegati autem patres in insulam in potestate sua 2
liberos retinent: et e contrario liberi relegati in potestate pa-
rentum remanent. Poenae servus effectus filios in potestate 3
habere desinit. servi autem poenae efficiuntur, qui in metal-
lum damnantur et qui bestiis subiciuntur. Filius familias si 4
militaverit, vel si senator vel consul fuerit factus, manet in
patris potestate. militia enim vel consularia dignitas patris
potestate filium non liberat. sed ex constitutione nostra summa
patriciatus dignitas ilico ab imperialibus codicillis praestitis a
patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem
posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium
relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum
quem sibi patrem elegit ab aliena eximere potestate? Si ab 5
hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium
fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii:
quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint,
omnia pristina iura recipiunt. idcirco reversus et liberos
habebit in potestate, quia postliminium fingit eum qui cap-
tus est semper in civitate fuisse: si vero ibi decesserit,
exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse
videtur. ipse quoque filius neposve si ab hostibus captus
fuerit, similiter dicimus propter ius postliminii ius quo-
que potestatis parentis in suspenso esse. dictum est
autem postliminium a limine et post, ut eum, qui ab hosti-
bus captus in fines nostros postea pervenit, postliminio rever-
sum recte dicimus. nam limina sicut in domibus finem quen-
dam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt.
hinc et limes dictus est quasi finis quidam et terminus. ab
eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur, quo

quo tempore avus | moritur, aut iam mortuus erat, aut exiit 23
e[1]) potesta|te [patris, tunc hi, quia in potestatem] eius 24
128) cadere non possunt, sui iuris fiunt. Cum || autem is, cui ob 34
aliquod maleficium ex lege Corneli|a aque et igni interdicitur, 2 11v*)
civitatem Romanam amittat, sequitur ut, | [2]) perinde | ac 3, 4
mortuo eo, desinant liberi in potestate eius es|se; nec enim 5
ratio patitur, ut peregrinae [3]) condicio|nis homo civem Roma- 6
num in potestate habeat [4]). Pari ratione etiam, si ei qui | in 7
potestate parentis sit aqua et igni interdictum | fuerit, desinit 8
in potestate esse, quia ae|que ratio non patitur, ut peregrinae 9
condicionis | homo in potestate sit civis Romani parentis. [5]) 10
129) Quodsi ab hosti|bus captus fuerit parens, quamvis serv[*us eo* 11
mod]o hosti|um fiat, tamen pendet ius liberorum propter | ius 12, 13
postliminii, quo [6]) hi, qui ab hostibus capti sunt, si | reversi 14
fuerint, omnia pristina iura recipiunt; | itaque reversus is ha- 15
bebit liberos in potestate. Si | vero illic mortuus sit, erunt 16
quidem liberi sui i|uris, sed utrum ex hoc tempore, quo mor- 17
tuus est apud | hostes parens, an ex illo, quo [6]) ab hostibus 18
captus | est, dubitari potest. | Ipse quoque filius neposve si ab 19, 20
hostibus captus fu|erit, similiter dicemus, propter ius postli- 21
130) minii, po|testatem quoque parentis in suspenso esse. | Praeterea 22, 23
exeunt liberi virilis sexus e [7]) paren|tis potestate si flamines 24
diales inaugurentur, et || feminini sexus, si virgines vestales ca- 35
piantur. | 109v*)

---

1) C. de.

*) »pag. inter. max. part. facile legitur."

2) (qui eo modo ex numero civium Romanorum tollitur.) C.

3) pereg. ※ homo condicionis. C. Equidem secutus sum caeteros editores, sed verisimilius est, si locum signi spectamus, Gaium scripsisse: homo peregrinae condicionis" (cf. quoque Madv. Gr. lat. § 467[a]).

4) Scilicet quia ius civile ad cives spectat potestasque patria proprium est ius civium Romanorum.

5) »parentis" in fine ponitur ad definiendum qualis sit potestas in qua homo peregr. cond. esse non possit; nam filius in potestate patria suus heres est patri, quod ius proprium est civium R.

6) C. »quod"

7) C. »de"

*) »pag. inter. ex parte difficulter legitur."

amissus erat. sed et qui victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur. **Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse.** sed ea emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem reformavit, ut fictione pristina explosa recta via competentes iudices vel magistratus parentes intrent et filios suos vel filias vel nepotes vel neptes ac deinceps sua manu dimitterent. et tunc ex edicto praetoris in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti: et praeterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur. 6

131) Olim quoque, quo tempore populus Romanus in latinas re- 2
giones co|lonias deducebat, qui iussu parentis in *coloniam lati*[1])-| 3
nam nomen dedissent, *desinebant in potestate pa*[1])|rentis esse, 4, 5
quia efficerentur alterius civita|tis cives. | 6
(7)

132) Praeterea emancipatione desinunt liberi in pote|state parentum 8, 9
esse; et filius quidem tribus | mancipationibus, caeteri vero liberi 10
sive mascu|lini sexus sive feminini una mancipatione exeunt e 11
parentum potestate. Lex enim XII tabularum tantum | in per- 12, 13
sona filii de tribus mancipationibus loquitur h*is* | verbis: „si 14
pater [*ter*] filium venumd*uit* [2]), patre filius | liber esto." *Eaque* [3]) 15
res ita agitur: mancipat pater | filium alicui; is eum vindicta 16
manumittit: eo facto | revertitur in potestatem patris: is eum 17
iterum man|cipat vel eidem vel aliis; — sed in usu est, eidem 18
man|cipare; — isque eum postea *simi*l*iter vin*d*ic*ta *manumittit*;| 19
*postea cum** [4]) *rur*sus in potestatem *patris* fuerit *re*ver|sus [5]) 20, 21
tertio pater eum mancipat vel eidem vel | alii, sed etiam hoc 22
in usu est, ut eidem mancip*etur*; † [6]) | . . . . . .
. . . . . (23)
si nondum manumissus sit et adhuc in causa mancipii. || 24

1) ita St. quamquam magis coniectura, quam quod oculis ea in C. vidit.

2) »velut *uit* extitisse potest". In Ulp. Fr. 10. 1: »si pater filium ter venumdavit filius a patre liber esto." Sed *davit* pro *duit* merum mendum est; reliquae differentiae ab Ulpiano profectae esse possunt. Mihi persuasum est, nos in eis, quae in texto dedimus, iam ipsam legem habere. ‚*lib*er' in horrida illa latinitate verisimilius est, coniunctum fuisse cum ablativo, quam ut *a* addita esset praepositio.

3) Dedi auctore St.

4) omnia haec ‚quae signo (*—) ostendi deberi schedis Gö. et Bl. dedi secundum reliquas editiones, praeter postrema. Nam »quo facto" nimis recedunt a ductibus schedarum ((p*c*) o(e)) et parum apta sunt ad sequens *fuerit* quod St. eruit.

5) Schedae: [ti] (ur)?

6) Schedae: »[man] | cipat (ci*o*c sinion *cic** ateral III*css*icciac)" inde fingebant: [eaque] mancipatione desinit in potestate patris esse etiam (?)

Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere: et ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere (eadem et de pronepote vel pronepte dicta esse intellegantur), vel omnes sui iuris efficere. Sed et si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali secundum nostras constitutiones super his habitas in adoptionem dederit, id est si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestavit, praesente eo qui adoptatur et non contradicente nec non eo qui adoptat, solvitur quidem ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona adoptionem plenissimam esse antea diximus. Illud autem scire oportet, quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit et filium postea emancipaveris vel in adoptionem dederis praegnante nuru tua, nihilo minus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur: quod si post emancipationem vel adoptionem fuerit conceptum, patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subicitur: et quod neque naturales liberi neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem de potestate sua eos dimittere.

36
119v *)
(1—24)

133) **Admonendi autem sumus, liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem e potestate dimittere, nepotem vero vel neptem in potestate retinere; vel ex diverso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere; vel omnes sui iuris efficere. Eadem et de pronepote vel pronepte dicta esse intellegemus.** ||

---

*) In hac pag. exteriore Studem. ne aliqua quidem securitate eruere potuit nisi haec: v. 2 (sub finem) *missi;* v. 3 (s. f.) *sno*; v. 6. (s. f.) *rqtioinbonisli* v. 11 (post 8 litteras) *tio* (et sub fin. ecatris; v. 12 (fere med. *mmissae fuerint s.* Caeterum Gaio deberi ea, quae in textum recepimus, testem habemus *l.* 28. d. de adopt. (1, 7.), Reliquum argumentum huius pag. repetendum est ex hisce Gai Epit. Tit. 6.: »Item per emancipationem filii sui iuris efficiuntur. Sed filius masculus tribus emancipationibus de potestate patris exit et sui iuris efficitur. Emancipatio, hoc est manus traditio, quaedam similitudo venditionis est; quia in emancipationibus praeter *illum* (?) hoc est, certum patrem, alius pater adhibetur, qui fiduciarius nominatur. Ergo ipse naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est, manu tradit(!); a quo fiduciario patre naturalis pater unum aut duos nummos quasi in similitudinem pretii accipit, et iterum eum, acceptis nummis, fiduciario patri tradit. Hoc secundo et tertio fit; et tertio cum (lege: eum) fiduciario patri mancipat et tradit et sic de patris potestate exit. Quae tamen emancipatio solebat ante praesidem fieri. modo ante curiam facienda est. ubi quinque testes cives Romani in praesenti erunt et pro illo, qui libripens appellatur, id est stateram tenens, et qui antestatus appellatur(!) alii duo, ut septem testium numerus impleatur. *Tamen quum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur, et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater non fiduciarius succedat. Feminae vel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris vel avi exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi, quamlibet una mancipatione de patris vel avi potestate exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint et a naturali patre manu-*

134) [1]) et duae intercedentes manumissiones perinde fi|unt ac fieri 2 37
solent, cum ita eum pater e potestate dimit|tit, ut sui iuris 3 72v*)
efficiatur; deinde aut patri reman|cipatur et ab eo is, qui ado- 4
ptat, vindicat apud praetorem, | filium suum esse, et illo con- 5
tra non vindicante, praetor vin|dicanti filium addicit; aut non 6
remancipatur patri, *sed* | ab eo vindicat, is qui adoptat, *apud* 7
quem *in tertia* [2]) | mancipatione est; sed sane commodius est, 8
patri re|mancipari. In caeteris vero liberorum personis, seu | 9
masculini seu femini sexus, una scilicet man|cipatio sufficit, et 10, 11
aut remancipantur parenti aut | non remancipantur. Eadem et 12
in provinciis apud praesi|dem provinciae solent fieri. | 13
135) Qui ex filio semel iterumve mancipato† [3]) conceptus | est, 14, 15
licet post tertiam mancipationem patris sui | nascatur, tamen 16
in avi potestate est, et ideo ab eo | et mancipari et in adoptio- 17
nem dari potest. At is, | qui ex eo filio conceptus est, qui in 18
tertia mancipa|tione est, non nascitur in avi potestate, sed eum 19
Labe|o quidem existimat in eiusdem mancipio esse cui|us et 20, 21
pater sit: utimur autem hoc iure, ut, quamdiu pa|ter eius in 22
mancipio sit, pendeat ius eius, et si quidem | pater eius ex 23
mancipatione manumissus [*fu*]erit, cad*at* | in eius potestatem, 24
si vero is, dum in mancipio sit, de || cesserit sui iuris fiat. | 38
135*a*) Eadem scilicet† | † | ut supra diximus, quod in filio faciunt 2(3)4, 72v*)

---

missi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt. Nam si remancipatum sibi naturalis pater vel avus manumiserit, ipse eis in hereditate succedit.

Praeterea periit nobis in eadem pag. sequentis § i principium..

*) »pagina exter. ex parte non facile legitur".

1) Göschen supplevit: »Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt: et in filio quidem tres mancipationes". Quibus tamen verbis cave credas principium huius § i deperditum restitutum esse. Satis enim ex fine § i patet etiam Romae mentionem esse factam.

2) Ita Studem. et Goudsmit hunc locum restituerunt, nisi quod G. legit: vindicatur is qui adoptatur.

3) Excedisse mihi videtur versus archetypi:

»ⲭcto $\overline{\text{dt}}$ legitimo $\overline{\text{mm}}$.nio" (= contracto dumtaxat legitimo matrimonio.)

*) »pag. interior propter Bluhmiana medicamenta difficillime legitur".

tres manci|pationes, hoc facit una mancipatio in nepote velut (?)| 5
†† . . . . . (6, 7)
136) †*Maximi et* | Tuberonis cautum est, ut haec[1]), quod ad 8, 9
sacra tantum, vi|deatur in manu esse, quod vero ad caeteras 10
causas perinde | habeatur, atque si in manum non convenisset. | 11
. . . . . (12)
†potestate parentis liberantur, nec in|terest an in viri sui manu 13, 14
sit, an [*in*] extranei, quamvis | hae solae loco filiarum habean- 15
tur, quae in viri ma|nu sint.† | 16
137) . . . . . (17, 18)
†tunc desinunt in manu esse, et si ex | ea mancipatione ma- 19, 20
numissa[*e*] fuerint, sui iuris ef|fici*untur*.† | 21
137*a*) . . . . . (22, 23)
†enim magis potest cogere || quam et filia patrem; sed filia qui- 24 39
dem nullo modo | patrem potest cogere, etiamsi adoptiva sit; 2 2v*)
haec | autem repudio misso, perinde compellere potest, | atque 3, 4
si ei numquam nupta fuisset. |
138) Ii, qui in causa mancipii sunt, quia servorum loco | haben- 5, 6
tur, vindicta, censu, testamento manumissi, sui | iuris fiunt. 7
139) Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum | habet; 8
itaque nihil requirimus, cuius aetatis | sit is, qui manumittit 9
et qui manumittitur; ac ne illud quidem an patronum credi- 10
toremve manumissor | habeat; ac ne numerus quidem legis 11
140) Fufiae Caniniae | finitus in his personis locum habet. Quin 12
etiam in|vito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu liber-| 13
tatem consequi possunt; excepto eo, quem pa|ter ea lege man- 14, 15
cipio dedit, ut sibi remancipe|tur; nam quodammodo tunc 16
pater potestatem propri|am reservare sibi videtur eo ipso, quod 17
manci|pio recipit. Ac ne is quidem dicitur, invito eo, cu|ius 18, 19
in mancipio est, censu libertatem consequi, | quem pater ex 20
noxali causa mancipio dedit, veluti | [*si*,] quod furti eius no- 21
mine damnatus esset[2]), eum man|cipio actori ded[*er*]it; nam 22
hunc actor pro pecuni|a habet. 23

1) De flaminica Diali agi videtur. cf. Tac. Ann. 4. 16.

*) »pag. int. facillime legitur". »u u. 10—24 non palimpsesti."

2) C. ē et (= est et) (et sic edd.) pro: ēet. »Si" post »veluti" in C. modo additur, ubi scriptum non fuit, modo perperam omittitur.

XIII.

DE TUTELIS.

Transeamus nunc ad aliam divisionem. nam ex his personis, quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus igitur de his, quae in tutela vel in curatione sunt: ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.
Est autem tutela, ut Servius definivit, ius ac potestas in ca- 1
pite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem se defendere
nequit, iure civili data ac permissa. Tutores autem sunt, qui 2
eam vim ac potestatem habent, ex qua re ipsa nomen ceperunt. itaque appellantur tutores quasi tuitores atque defensores, sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur. **Permissum est** 3
itaque parentibus liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare. et hoc in filio filiaque omnimodo procedit; **nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sint recasuri. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet quia mortuo te in patris sui potestatem recasuri sunt.**

§ 141) In summa admonendi sumus adver|sus eos, quos in manci- 24
pio habemus, nihil nobis ||contumeliose facere licere, alioquin 40
iniuria|rum [1]) tenebimur; ac ¦ne diu quidem ¦in eo iure | detinen- 2,3 2v*)
tur homines, sed plerumque hoc fit di|cis gratia uno momento, 4
nisi scilicet ex no|xali causa mancipa[*ti sint a pa*]rent[*e*]. [2]) | 5
§ 142) Transeamus nunc ad aliam divisionem. Nam ex his | per- 6, 7
sonis quae neque in potestate, neque in manu, | neque in man- 8
cipio sunt, quaedam vel in tutela | sunt vel in curatione, quae- 9
dam neutro iure | tenentur. Videamus igitur, quae in tutela, 10
quae | in curatione sint; ita enim intelleg*e*mus de[*inde*] caete-| 11
r*as* personas, quae neutro iure tenentur. 12
§ 143) Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt. | 13
§ 144) Permissum est itaque parentibus, liberis, quos in po|testate 14, 15
habent, testamen[*to tu*]tores dare, mascu|lini quidem sexus im- 16
puberibus† [3]) que cum nuptae sint. | Veteres enim voluerunt, 17
feminas, etiam si perfe|ctae aetatis sint, propter animi levitatem 18
§ 145) in tu|tela esse. Itaque si quis filio filiaeque testamen|to tuto- 19, 20
rem dederit, et ambo ad pubertatem perve|nerint filius quidem 21
desinit habere tutorem, filia vero nihilominus in tutela perma- 22
net; tantum | enim, ex lege Iulia et Papia Poppeia, iure libe- 23
rorum | tutela liberantur feminae; loquimur autem || exceptis 24 41
virginibus vestalibus, quas etiam ve|teres in honorem sacerdotii 2 9v*)
liberas esse vo|luerunt; itaque etiam lege XII tabulorum cau- 3
tum est.
§ 146) Nepotibus | autem neptibusque ita demum possumus testa- 4, 5
mento tutores dare, si post mortem nostram in pa|tris sui po- 6
testatem iure recasuri non sint; itaqu|e si filius meus mortis 7

*) »pag. exter. paucis locis exceptis facile legitur".

1) (c.) C. Gaius, si quid addidisset, non c (= causa) scripsisset, sed »*actione*". aut »*crimine*".

2) C.: manciparentur. quam formam probant Huschke La. alii; contra alii legunt mancipantur. Sed neutra forma grammatices rationibus satisfactum mihi esse videtur; ad nostram lectionem cf. 1. 123 et 166. Utrum autem et hic addendum sit, ‚a coemptionatore' necne dubito, et idcirco nolui addere. Moneo tamen ipsas 19 litteras esse: [ti st a c'ĕp›natore ū a pa]; ideoque valde verisimile esse sic a Gaio scriptum fuisse.

3) Goudsmit »feminini, quo" excidisse coniecit.

*) »pag. exterior facile legitur".

Cum autem in compluribus aliis causis postumi pro iam 4
natis habentur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut, si vivis parentibus nascerentur, sui et in potestate eorum fierent. Sed si emancipato 5
filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia praesidis omnimodo, id est sine inquisitione.

meae tempore in potesta|te mea sit, nepotes quos ex eo [*habeo*] 8
non poterunt ex | testamento meo habere tutorem, quamvis in 9
potestate mea | fuerint; scilicet, quia, mortuo me, in patris 10
sui | potestate futuri sunt. | 11

147) Cum tamen in compluribus aliis causis postu|mi pro iam 12, 13
natis habeantur, etiam in hac causa placuit, non | minis postu- 14
mis quam iam natis testamento tuto|res dari posse, si modo in 15
ea causa sint, ut si, vivis no|bis, nascantur, in potestate nostra 16
fiant. Hos etiam | heredes instituere possumus, cum extraneos 17

148) pos|tumos heredes instituere permissum non sit. [*Uxori*], quae| 18
in manu est, perinde ac filiae, item nurui, quae | in filii manu 19, 20
est, perinde ac nepti tutor dari potest. |

149) Rectissime autem tutor sic dari potest: L. Titium li|beris 21, 22
meis tutorem do. L*uc.* [1])† tutorem do. Sed etiamsi ita scrip-
tum | sit, liberis meis vel uxori meae Titius tutor es|to, recte 23, 24

150) datus intellegitur. In persona tamen || uxoris, quae in manu 42
est, recepta est etiam tuto|ris optio, id est, ut liceat ei permit- 2 9v*)
tere, quem velit ip|sa tutorem sibi optare hoc modo: Titiae 3
uxori me|ae tutoris optionem do; quo casu licet uxori † [2]) vel 4
in | omnes res vel in unam forte aut duas. 5

151) Caeterum | aut plena optio datur aut angusta. 6

---

1) C. lic. tut do. Inde Huschke: ‚do lego' aut ‚do'(?) Contra quem Goudsmit ostendit: *legare* dici non posse de tutela, »qua nihil ex hereditate erogatur". cf. *l.* 116 D. de leg. 1. (30. 1) Gai II, 232. Ipse Vir Cl. pro *lic* legit *Luc.* (= Lucium) quod recepi, ita tamen ut lacunam post id nomen statuerim, qua indicarem exemplum tutoris dationis uxoris, quae in manu est, excidisse. Et fortasse et hic periit versus archetypi »*Titiū Gaiae(?) uxori meae*". — De nomine Gaiae (ad indicandam scil. uxorem, quae in manum convenit) cf. Fest. in V., Cic. pro Mur. cap. XII. in fine, sed potest etiam aliud nomen fuisse ex. gr. Seiae; sed de »Titiae" post »Titium" minus commode cogites. Contra Goudsmit »Luc. tutorem do," nullam lacunam statuens, legit et confert *l.* 30 d. 26, 2 et *l.* 1 d. 28. 5.

*) »pag. interior facile legitur".

2) Böck. [eligere tutorem]. Lachm. et Huschke: [tutorem optare]. Mihi videtur, quia loquitur Gaius de plena optione, versus addendus esse: »*q̃ties velit tut. optare*"

XIIII.

QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Dari autem potest tutor non solum pater familias, sed etiam filius familias. Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. sed sciendum est eum et sine libertate tutorem datum tacite et libertatem directam accepisse videri et per hoc recte tutorem esse. plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. servus autem alienus pure inutiliter datur testamento tutor; sed ita 'cum liber erit' utiliter datur. proprius autem servus inutiliter eo modo datur tutor. Furiosus vel minor viginti quinque annis tutor testamento datus tutor erit, cum compos mentis aut maior viginti quinque annis fuerit factus. 1 2

Ad certum tempus vel ex certo tempore vel sub condicione vel ante heredis institutionem posse dari tutorem non dubitatur. Certae autem rei vel causae tutor dari non potest, quia personae, non causae vel rei datur. 3 4

Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae appellatione et postumus et postuma continentur. quid si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sunt? dicendum est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. ceterum si filios, non continebuntur; aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. plane si postumis dederit, tam filii postumi quam ceteri liberi continebuntur. 5

XV.

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

Quibus autem testamento tutor datus non sit, his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. Sunt autem adgnati per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius neposve ex eo. at qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur, non sunt adgnati, 1

152) Plena ita da|ri solet, ut proxime supra diximus. Angu|sta 7, 8
ita dari solet: Titiae uxori meae dumtaxat tutoris | optionem 9
semel do, aut dumtaxat bis do.
153) Quae optio|nes plurimum inter se differunt. Nam quae ple-| 10
nam optionem habet, potest semel et bis et | ter et saepius 11, 12
tutorem optare; quae vero an|gustam habet optionem, si dum- 13
taxat semel data est optio, am|plius quam semel optare non 14
potest; item [1]) si tantum | bis, amplius quam bis optandi fa- 15
154) cultatem non habebit [2]). Vocantur autem hi, qui nominatim | 16
testamento tutores dantur dativi, qui ex opti|one sumuntur 17, 18
optivi. |
155) Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex | lege 19, 20
XII tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur le|gitimi. 21
156) Sunt autem adgnati per viriles sexus perso|nas cognatione 22
iuncti, quasi a patre cogna|ti, veluti frater eodem patre natus, 23
fratris | filius neposve ex eo; item patruus et patrui || filius et 24 43
nepos ex eo; at hi, qui per feminini sexus | personas cognatione 2 67v*)
coniunguntur, non sunt | adgnati, sed alias, naturali iure, cog- 3
nati; itaque | inter avunculum et sororis filium non adgna|tio 4, 5

1) C. ñ pro ⁊r.
2) habetis C. habet edd. sed *futurum* desideratur aut verbum *posse*.
*) »pag. interior maximam partem facile legitur".

sed alias naturali iure cognati. itaque amitae tuae filius non est tibi adgnatus, sed cognatus (et invicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur patris, non matris familiam sequuntur Quod autem lex ab intestato vo- 2
cat ad tutelam adgnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare, sed si quantum ad tutelam pertinet intestatus decesserit. quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is, qui datus es tutor, vivo testatore decesserit. Sed adgnationis quidem ius om- 3
nibus modis capitis deminutione plerumque perimitur, nam adgnatio iuris est nomen. cognationis vero ius non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non utique.

XVI.

DE CAPITIS MINUTIONE.

Est autem capitis deminutio prioris status commutatio. eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis deminutio aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima. Maxima est capitis deminutio, cum aliquis si- 1
mul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in

est, sed cognatio; item amitae, materterae[*ve*] fi|lius non est mihi 6
adgnatus, sed cognatus et invicem; | [1]) quia | qui nascuntur 7, 8
patris non matris familiam sequuntur. |

157) Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum atti- 9
net, | etiam feminae [2]) adgnatos habebant tutores. Sed | postea 10, 11
lex Claudia lata est, quae quod ad feminas atti|net tutelas [*istas*] 12
sustulit, itaque masculus quidem | impubes fratrem puberem aut 13
patruum habet | tutorem, femina vero [2]) talem habere tutorem 14
non | pote[*rit*] [3]).

158) Sed adgnationis quidem ius capitis | deminutione perimitur; 16
cognationis vero ius eo modo | non commutatur, quia civilis 17
ratio [4]) civilia | quidem iura corrumpere potest, naturalia | vero 18, 19
non potest.

159) Est autem capitis deminutio prioris ca|pitis permutatio; 20
eaque tribus modis accidit: nam | aut maxima est capitis de- 21
minutio aut minor, quam qui|dam mediam vocant, aut minima. 22

160) Maxima est capitis | deminutio, cum aliquis simul et civi- 23
tatem et libertatem amit|tit [5]), quae accidit incensis, qui ex 24

---

1) (»Scilicet sic eo (lege: ego) illi eodem iure coniungor") C. cf. not. ad § 52.

2) Quamquam id non expresse dicitur, manifestum tamen est, Gaium loqui de feminis perfectae aetatis.

3) cf. 1. § 171, et de forma »pote[rit]" § 163 fin. — Goudsmit addit: »cogi".

4) civilis ratio = ratio quae ad cives pertinet.

5) cf. *l.* 209. D de div. reg. i. (50. 17.) »Servitutem mortalitati fere comparamus". et *l.* 68 d. de V. S. (50. 16.) »Illa verba »arbitratu Lucii Titii fieri" *ius* significant et in servum non cadunt." (cf. quoque Gai I. § 52.) Scilicet *antiquitus* nullum plane ius habebant servi neque *civile* nequi *naturale*. *Cives* igitur, (nam *omnes* perinde capitis deminutiones ad *cives* tantum pertinent) qui max. cap. dem. patiebantur, spoliabantur, *omni iure*, et talis homo »morti coaequatur", ut Gaius ipse dicit III. § 153, at non tantum, ut ibi additur »civili ratione", nam ea ratione per omnes cap. demin. morti coaequantur. Fingebant enim in omnibus *civem esse mortuum*, et *natum esse* aut *servum*, aut (in media $\overline{\text{kd}}$) *peregrinum* aut (in minima $\overline{\text{kd}}$) *alium civem ad aliam gentem pertinentem*. De fictionibus, quibus Romani in eis causis uti solebant cf. Cic. pro Caecina 34.

his, qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae vel liberti ut ingrati circa patronos condemnati, vel qui ad pretium participandum se venumdari passi sunt. **Minor sive media est** 2 **capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit,** vel ei, qui in insulam deportatus est. **Minima capitis deminutio est, cum et civitas et libertas** 3 **retinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his, qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra.** Servus autem manumissus capite 4 non minuitur, quia nullum caput habuit. Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo senatu motos capite non minui constat.

Quod autem dictum est manere cognationis ius et post capi- 6 tis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat, manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio incurrat, ius quoque cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. sed et si in insulam deportatus quis sit, cognatio solvitur.

forma censua || li venire iubentur, quod ius pr [1]) 44
. . . . . | 67v*)
qui contra eam legem in urbe Roma do|micilium habuerint. 3, 4
Item feminae, quae ex senatusconsulto | Claudiano ancillae fiunt 5
eorum dominorum, quibus invitis et denuntiantibus [2]), cum ser-| 6
vis eorum coierint. | 7

161) Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas amit-| 8
titur, libertas retinetur, quod accidit ei, cui a|qua et igni in- 9, 10
terdictum fuerit.

162) Minima est capitis | deminutio cum et civitas et libertas re- 11
tine|tur, sed status hominis commutatur, quod accidit | in his, 12, 13
qui adoptantur, item in his, quae coemptionem | faciunt et in 14
his, qui mancipio dantur, quique | ex mancipatione manumit- 15
tuntur; adeo quidem, | ut, quotiens quisque mancipetur, ut [3]) 16
manumitta|tur, totiens capite deminuatur. 17

163) Nec solum | maioribus deminutionibus ius adgnationis cor-| 18

---

*) »pagina exterior ex parte difficulter legitur, ad primos versus prorsus legendos medicamenta a me supra Göscheniana et Bluhmiana adhibita nihil valebant".

1) pro R etiam de P cogitari posse indicavit St. Sed videtur fuisse »proprie". Sub finem sec. versus conspiciuntur litterae »ex leg". Itaque ex sententiae nexu paret fuisse: [»ad incensos per|*tin*uit, (Göschen sibi videre visus est v. 2. init. *tii*,) sed postea productum est ad †] ex leg[e]. Post »ex leg" spatium vacuum relinquitur in fine v. 2. *quattuor fere litterarum*, *initio v.* 3. *circa septem.* Qui autem vetentur in Urba Roma *domicilium* habere quaeritur; (non enim in urbe Roma »*morari*" dicitur, ut est in lege Ael. Sent.; de qua etiam idcirco cogitari non potest, quia peregrini dediticii *civitatem quam numquam habuerint*, *amittere non potuerunt*). Et fortasse fuerunt ii, qui cives nota censoria in *Caeritum tabulas* relati essent, qui etiam *aerarii* dicuntur, (cf. Gell. 4, 20; 16, 13. Strabo 5. C. 220) ex capite *legis Iuniae vel Papiae* de quibus legibus Cic. agit de Offic. III. 47. pro Balbo 23. pro Archia 5. *Spatio* certe convenit: leg[e Papia, scl (= scilicet,) si].

2) (dominis) C.

3) a$^{d}_{t}$t C. litterae tantum *aut* verbum efficiunt, itaque media certe *u* fuit. Sed toties *aut* et *ut* confunduntur, ut utrum vocabulum legendum sit, si alterutrum in C. occurrat, iudicii sit discernere non oculorum.

Cum autem ad adgnatos tutela pertineat, non simul 7
ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo gradu sunt, vel, si eiusdem gradus sint, ad omnes.

XVII.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quod [1]) hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum et adgnatos, quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit et quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus plerumque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius est tutor.

XVIII.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

XVIIII.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem et deinceps impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam: quo defuncto si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum

1) Krueger: quo.

rumpitur, sed etiam minima; et ideo si ex duobus liberis al- 19, 20
terum pater emancipaverit; post obitum | eius neuter alteri 21
adgnationis iure tutor esse | poterit. 22

164) Cum autem ad adgnatos tutela pertineat, non | simul ad 23
omnes pertinet, sed ad eos tantum qui pro|ximo gradu sunt. || 24

45
114v*)

† . . . . . (1—17)

165) Ex eadem lege XII tabularum libertarum et impuberum li-| 18
bertorum tutela ad patronos liberosque eorum | pertinet; quae 19, 20
et ipsa tutela legitima vocatur, non | **quia nominatim** [*in*] [1]) 21
ea lege de hac tutela **cavetur** | **sed** quia perinde accepta est 22
per interpretationem, | atque si verbis legis [*prae*]cepta [2]) esset; 23
eo enim ipso | **quod hereditates** libertorum libertarumque si || 24
intestati decessissent, iusserat lex ad patronos | liberosve eorum 2 46
pertinere, crediderunt vete|res, voluisse legem etiam tutelas 3 114v*)
ad eos pertine|re, quia adgnatos, quos ad hereditatem voca-| 4
vit, eosdem etiam tutores esse iusserat.

166) Exemplo | patronorum [3]) | rec[*ep*]tae sunt et aliae tutelae, quae 6, 7

---

*) »pag. exterior difficillime legitur multaque ex iis litteris, quas supra (1—17) descripsi incertae sunt". Descripsit autem Stud. v. 1 sub fin.: esu; vs. 3 (paulo post init.): aca; vs. 4 (paulo post init.): in, (medio): r**on, sub litteris *on* v. 5: enit, (et in fine versus): urbe. v. 6 sereod | vers. 8 initio (post tres litteras evanidas) in urbe Roma etc. periisse hic coniecit Hollw. expositionem legitimae *gentilium* tutelae. cf. III. 13.

1) Spatii et latinitatis ratione ductus addidi. »ea lege" cavetur tunc recte dicitur, si argumentum legis specialis spectatur.

2) C.: accepta, quod inde factum esse puto, quod hoc vocabulum etiamdum scribae oculis obversaretur ex antecedente versu; certe autem falsum est. Scripsi: *prae*cepta, sed fortasse genuinam Gai lectionem nobis servavit Iust. »*introducta*"

*) »pag. interior ex parte difficulter legitur."

3) Haec duo vocabula a scriba cum superioribus sunt coniuncta, unde factum est, ut, post vacuum spatium relictum, insereretur v. 6. »de fiduciaria" (tut' »utrum scriptum fuerit necne, dici nequit"), residuum rubricae.

suorum vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur nec in fratrum potestatem recideret ideoque nec in tutelam, libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. ita tamen ii ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra constitutio generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

fiduciariae | vocantur, id est, quae ideo nobis competunt, qui|a 8, 9
liberum caput, mancipatum nobis | vel a paren|te vel a coem- 10
ptionatore manumiserimus.

167) Sed latinarum et latinorum impuberum *tute*|la non omnimodo 11, 12
ad manumissores [1]) | pertinet, sed | ad eos, [quorum ante manu-| 13
missionem ex iure quiritium [*fuerunt.* | *Unde si ancilla ex iure* 14
quiritium] [2]) tua sit, in bonis mea, a me qui|dem solo, non 15
etiam a te manumissa, latina fie|ri potest et bona eius ad me per- 16
tinent, sed eius *tu*|tela tibi competit; nam ita lege Iunia ca- 17
vetur; | itaque si ab eo, cuius et in bonis et ex iure quiritium 18
anc|illa fuerit, facta sit latina, ad eundem et bona | et tutela 19
pertinet. | 20

168) Adgnatis et patronis et liberorum capitum manu|missoribus 21, 22
permissum est feminarum tutelam a|lii in iure cedere, pupil- 23
lorum autem tutelam | non est permissum cedere, quia non vi- 24

169) detur *one*[3])||rosa, cum tempore pubertatis finiatur. Is au|tem 2 47

170) cui ceditur tutela cessicius vocatur: | quo mortuo aut capite 3 16v*)
deminuto, revertitur ad eum | tutorem tutela, qui cesserat; [4]) 4
ipse quoque, qui | cessit, si mortuus aut capite deminutus sit, 5
a cess[*ic*]io tute|la discedit et revertitur ad eum, qui post eum, | 6

171) qui cesserat, secundum gradum in ea tute|la habuerit. Sed, 7, 8
quantum ad adgnatos pertinet, | nihil hoc tempore de cessicia 9
tutela quaeritur, | cum adgnatorum tutela in feminis lege Clau-| 10

172) dia sublatae sint. Sed fiduciarios quoque qu|idam putaverunt 11, 12
cedendae tutelae ius non | habere, cum ipsi se oneri subiece- 13
rint; quod etsi | placeat, in parente tamen, qui filiam neptemve | 14
aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, | ut sibi reman- 15, 16
ciparetur, remancipatamque | manumisit, idem dici non debet; 17

---

1) (»libertineorum") C.

2) Haec addiderunt Huschke, Göschen, alii. Et quia ipsa verba praestari posse viderentur, sunt enim ea »fuer. ūde si ācilla ex īq" 19 litterae, (i. e. unus versus archetypi) ne ego quidem dubitavi ea recipere.

3) Eas tres litteras fere certas esse St. asseverat.

*) »pag. interior facillime legitur".

4) C.: »cessavit," ita tamen, ut ex littera V per correcturam videatur esse facta R.

cum is etiam legiti|mus tutor habeatur, et non minus huic 18
quam | patronis honor praestandus sit. | 19
173) Praeterea [*ex*] senatusconsulto mulieribus permissum est, in 20
absen|tis tutoris locum alium petere; quo petito, pri|or desinit, 21, 22
174) nec interest, quam longe ab[*i*]erit [1]) is tu|tor. Sed excipitur, 23
ne in absentis patroni lo|cum liceat libertae tutorem petere. 24
175) Patroni || autem loco habemus etiam parentem, qui ex eo, 48
quod | ipse sibi remancipatam filiam neptemve aut pro|neptem 2,3 16v*)
manumisit, legitimam tutelam nactus est. [*Sed*] hui|us quidem 1
liberi fiduciarii tutoris loco nume|rantur. Patroni autem [2]) li- 5
beri eandem tutelam adi|piscuntur, quam et pater eorum habuit. | 6
176) Sed aliquando etiam in patroni absentis locum per|*mittit*[3])ur 7, 8
177) tutorem petere veluti ad hereditatem adeundam. | Idem senatus 9
178) censuit etiam in persona pupilli patro|ni filii. *Item* [4]) lege 10
Iulia de maritandis ordinibus, ei, | quae in legitima tutela pu- 11
pilli sit, permittitur dotis | constituendae gratia a praetore 12
179) urbano tutorem pe|tere. Sane [*enim*] patroni filius, etiam si 13
impubes sit, libertae | efficietur tutor, quamquam in nulla re 14
auctor fieri potest, | cum ipsi nihil permissum sit, sine tutoris 15
180) aucto|ritate agere. Item si qua in tutela legitima furio|si aut 16, 17
muti sit, permittitur ei [ex] senatusconsulto dotis constituendae |
181) gratia tutorem petere. Quibus casibus salvam mane|re tutelam 18, 19

---

1) C.: *aberit*; et sic edd.; quasi hic soloecismus Gaio deberetur.

*) »pag. exterior magnam partem dic. ffilegitur"

2) »autem patroni" C.

3) Litteras dedi, suadente Stud., quae sensui et spatio conveniunt. Sched. Gö. initio v. 8 haec exhibent: siicii.

4) nam C. ortum ex $\overline{rr}$. (cf. § 153.) Gaius enim a § 176 usque ad § 181 casus enumerat, quibus libertae quae in legitima patronorum tutela est, permittitur alium tut. petere; quorum casuum primus fuit in absentis patroni loco *ad hereditatem adeundam*, secundus ob eandem causam ex scto si patronus non absens est sed pupillus; tertius, item si pupillus est, ex lege Iulia ad dotem constituendam; quartus ob eandem causam si patronus furiosus aut mutus est. Qui conveniret tertio nam (vel nam [et]) non video.

§ 182) patrono patronique filio manifestum | est.[1]) Praeterea senatus 20
censuit, ut si tu|tor pupilli pupillaeve suspectus a tutela re- 21
motus | sit, sive ex iusta causa fuerit excusatus in locum e|ius 22, 23
alius tutor detur; quo facto prior tutor amittet | tutelam. 24

§ 183) Haec omnia similiter Romae et in pro|| vinciis observantur, 49
[*nisi*] scilicet, [*quod Romae a praetore urbano vel peregrino prae-* 84v*)
tore] [2]), et in provinciis a prae|side provinciae tutor pe*ti debet* [3]) | 2

§ 184) Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa | causa 3, 4
tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupil||lum*ve* lege 5
agendum erat. Nam quia ipse tutor | in re sua auctor esse non 6
poterat, alius dabatur, quo | auctore legis actio perageretur, qui 7
dicebatur | praetorius tutor, quia a praetore urbano datur; sed | 8
post sublatas legis actiones quidam putant ha|nc speciem dandi 9, 10

---

1) *Salvam manere.* NB.! Gaio tutelam etiamdum esse ius datum in *capite libero* ad tuendam rem familiarem eius familiae, ad cuius patrem tutela pertineat.

*) »pag. exterior difficillime legitur".

2) Nondum dixit Gaius Romae ubi petendus sit tutor, nisi in tertio casu § 178; itaque manifestum est, ante »*et in provinciis*" lacunam esse. Quaeritur quid exciderit? Et primo quidem obtutu conicias nil abesse nisi: »Romae a praetore", sed acrius animum intendens sentias, hanc non esse similitutinem Romae et provinciarum sed discrepantiam, nam ex analogia consul adeundus esset; itaque dicendum est ante ‚scilicet' *nisi* periisse. Quod si periit, etiam *quod* intercidit post ‚scilicet'. Porro non tantum non est verisimile, eum tutorem semper a praetore urbano petendum fuisse, sed etiam quam maxime a verisimilitudine abhorret. Petitur enim etiam *necessitate cogente*, ubi tutor abest: quid igitur si et praetor urbanus abest aut morbo est irretitus? Certe tum adeundus est collega, qui semper interpellatur eius vicarius. Vix autem latine dicitur: a praetore urbano vel peregrino, sed ut Gaius ipse IV. 31 ait: »tantum ex duabus causis permissum est lege agere damni infecti et si centum virale iudicium fit. Proinde sane quotienscumque ad centumviros itur ante lege agitur sacramento, *apud* $\overline{pr}$ $\overline{urb.}$ $\overline{u}$ *peregrinum pr.*" (Sic. Cod. Ver. nisi quod ultimam litteram incertam esse Studemund indicat.) Ubi, abiectis omnibus coniecturis, legendum est: apud praetorem urbanum vel peregrinum praetorem. Iam vero — et sic nostra sententia plane firmatur — verba: *q. Romae a pr. urb. ũ pegr. pr.* sunt 19 litt. vel vers. archet.

3) cf. § 187. — C. pę————|

XX.

DE ATILIANO TUTORE VEL EO QUI EX LEGE IULIA ET TITIA DABATUR.

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe quidem Roma a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a praesidibus provinciarum ex lege Iulia et Titia. Sed et 1
si testamento tutor sub condicione aut die certo datus fuerat, quamdiu condicio aut dies pendebat, ex isdem legibus tutor dari poterat. item si pure datus fuerit, quamdiu nemo ex testamento heres existat, tamdiu ex isdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat tutor esse, si condicio existeret aut dies veniret aut heres existeret. Ab hostibus quoque tutore capto ex his legi- 2
bus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat in civitatem reversus fuerat: nam reversus recipiebat tutelam iure postliminii. Sed ex his legibus pu- 3
pillis tutores desierunt dari, posteaquam primo consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde praetores ex constitutionibus. nam supra scriptis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda rem salvam pupillis fore neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem quidquam cavetur. Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem prae- 4
fectus urbis vel praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu praesidum, si non sint magnae pupilli facultates. Nos autem per constitutionem nostram et huiusmodi 5
difficultates hominum resecantes nec exspectata iussione praesidum disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeat, defensores civitatum una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite, vel apud alias publicas personas, id est magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiant.

tutorem in usu esse desisse, ali*is autem* | placet, adhuc in usu 11
esse, si legitimo iudicio agatur.
(§ 185) Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe [*qui*|*dem*] [1]) 12, 13
ex lege Atilia a praetore urbano et maiore parte tri|bunorum 14
plebis, qui Atilianus tutor vocatur, in provinci|is vero a prae- 15
(§ 186) sidibus provinciarum lege Iulia et Titia. Et i|deo, si cui tes- 16
tamento tutor sub condicione aut ex die certo da|tus sit, quamdiu 17
condicio aut dies pendet tutor dari | potest. Item si pure datus 18
fuerit, quamdiu nemo heres | exstat [2]), tamdiu ex iis legibus 19
tutor petendus est; qui | desinit tutor esse, posteaquam aliquis 20
(§ 187) ex testamento tutor esse | coeperit. Ab hostibus quoque tutore 21
capto, ex iis legibus tu|tor peti debet, qui desinit tutor esse, 22
si is, qui captus est, in | civitatem reversus fuerit; nam re- 23
versus reci|pit tutelam iure postliminii. || 24

---

1) (Roma) C. glossa detrusit ‚quidem' quod abesse non potest ante ‚in provinciis vero'.

2) C. »existat." cf. vers. 17: »pendet." pro ‚existit' autem aut *exstitit* aut *exstat* sententia postulat.

**Impuberes autem in tutela esse naturali iure conve- 6
niens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur.**

188) Ex his apparet, quot sint species tutelarum. Si vero quae- 50
ra|mus, in quot genera hae species deducantur, lon|ga erit 2,3 84v*)
disputatio; nam de ea re valde veteres dubita|verunt. Nos, qui 4
diligentius hunc tractatum ex|secuti sumus et in edicti inter- 5
pretatione et in his | libris, quos ex Quinto Mucio fecimus, 6
hoc *tan*tum [1]) | tantisper sufficit admonuisse, quod quidam | 7
quinque genera esse dixerunt, ut Q. Mucius, alii | tria, ut Ser- 8, 9
vius Sulpicius, alii duo, ut Labeo, alii tot ge|nera esse credi- 10
derunt, quot etiam species es|sent. 11
189) Sed impuberes quidem in tutela esse omni|um civitatium 12
iure contingit; quia id naturali | ratione conveniens est, ut is, 13
qui perfectae aetatis | non sit, alterius tutela regatur, nec fere 14
ulla ci|vitas est, in qua non licet parentibus, liberis su|is im- 15, 16
puberibus *testamento* [2]) tutores dare, quamvis ut supra di|ximus, 17
soli cives Romani videantur tantum liberos suos in | potestate 18
190) habere [3]). Feminas vero perfectae aeta|tis in tutela esse, nulla [4]) 19

---

*) »pagina interior facillime legitur".

1) totum C. quod Stud., statuens ex $\overline{\text{tt}}$ (tantum) ortum, etiam delendem censet; et sane abesse potest; solent autem homines, etiam ei, qui caeteroquin neque prolixe loquuntur neque scribunt, interdum talia adverbia, quae sunt circumscriptionis, ex abundantia addere; ne, si semel posuerint videantur fortasse obscuriores fieri cum gratiam augeant. cf. § 189: »soli cives Romani..... tantum." Ex hoc hominum studio explicandae etiam sunt verborum formae »tantummodo" »solummodo".

2) C.: co. st. tut. lectio mendosa; utrum autem revera, ut omnes edd. statuunt, pro »test. tut." necne, incertus haereo; fortasse Gaius scripserat: »custod. ũ. tut." = custodes vel tutores.

3) Liberos suos *in* potestate habere". cf. § 52 et. § 55: »Item *in* potestate nostra sunt liberi nostri..... quod ius *proprium est civium Rom.*" cf: quoque huius § 55 finem, et § 117, et quae ibi adnotavi. Aliud scilicet est servos suos vel liberos suos *in* potestate habere, aliud potestatem in liberos habere. Hoc et multae aliae gentes habuerunt, et nos etiam hodie habemus; illud proprium fuit *ius* c. R. (cf. quae dixi ad § 8.) Et quia liberos suos *in* potestate habuerunt Romani, oppositis demum aliis hominibus recte Gaius § 55. »nulli alii sunt homines, inquit, qui *talem* in filios suos habent potestatem, *qualem* nos habemus." Alioquin, nullis aliis hominibus oppositis comparatisque, non magis Cis. Rus. dicere potuit: »potestatem habeo in liberos meos', quam: »potestatem habeo in servos meos."

4) fere nulla. C.

Cum igitur pupillorum pupillarumque tutores negotia gerunt, 7
post pubertatem tutelae iudicio rationem reddent.

fere pretiosa ratio suasis'se videtur; nam quae vulgo creditur; 29
quia levita|te animi plerumque decipiuntur et aequum erat, | 21
eas tutoris auctoritate regi, magis speciosa vide|tur, quam vera; 22, 23
mulieres enim, quae perfectae aetatis | sunt, ipsae sibi negotia 24
tractant et in quibusdam || causis dicis gratia tutor interponit 51
auctoritatem suam, sae|pe etiam invitus auctor fieri a praetore 2 31v*)
191) cogitur; unde | cum tutore nullum ex tu[*te*]lae [*gestione*] [1]) iudi- 3
cium mulieri datur [2]); | at, ubi pupillorum pupillarumve negotia 4
tutores tractant, eis | post pubertatem tutelae iudici[*o*] rationem 5
192) reddunt. | Sane patronorum et parentum legitimae tutelae | 6
vim aliquam habere intelliguntur eo, quod hi neque | ad tes- 7, 8
tamentum faciendum, neque ad res mancipi alienandas, | neque 9
ad obligationes suscipiendas auctores fie|ri coguntur, praeterquam 10
si magna causa alienandarum | rerum mancipi, obligationisve 11
suscipiendae | interveniat. Eaque omnia ipsorum causa consti-| 12
tuta sunt, ut, quia ad eos intestatarum mortuarum | heredita- 13, 14
tes pertinent, neque per testamentum exclu|dantur ab heredi- 15
tate, neque alienatis pretiosioribus | rebus, susceptove aere alieno 16
193) minus locuples a|d eos hereditas perveniat [3]). Apud peregrinos 17
non similiter | ut apud nos in tutela sunt feminae, sed tamen 18
plerum|que quasi in tutela sunt: ut ecce lex Bithynorum, | 19
si quid mulier [*contra*]hat, maritum auctorem esse iubet aut 20
filium eius | puberem. 21

---

*) »pag. interior facillime legitur."

1) C.: ex tulę.

2) C.: datū. (= »datum" pro: »dat'.")

3) cf. quae adnotavi ad § 181. Nihilominus, oblitterata iamdudum memoria eius temporis, quo patres familiarum non tam *suarum* rerum dominio utebantur quam »*rerum familiarum*" — in quo verbo tenax illa latina lingua eam ipsam tamen memoriam retinebat — ipse Gaius rationem tutelae mulierum non satis perspexit. Non enim ob animi levitatem feminae in tutela erant apud veteres cf. § 144, — quae fortasse ratio fuit Bithynorum barbarorum, — sed apud Romanos inventa est ea tutela, ne res familiares deferrentur ab aliis ad alias familias, eadem ratione qua sui primum, deinde adgnati, denique gentiles ad hereditates vocabantur, et prodigis interdicebatur rerum suarum administratione vel curator minoribus dabatur.

XXI.

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. ut ecce si quid dari sibi stipuletur, non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est: namque placuit meliorem quidem suam condicionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate, deteriorem vero non aliter quam tutore auctore. Unde in his causis, ex quibus mutuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his contrahunt obligantur, at invicem pupilli non obligantur. Neque tamen hereditatem adire neque 1
bonorum possessionem petere neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt nisi tutoris auctoritate, quamvis lucrosa sit neque ullum damnum habeat. Tutor autem statim 2
in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit. post tempus vero aut per epistulam interposita auctoritas nihil agit. Si inter tutorem pupillumve iudi- 3
cium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non praetorius tutor ut olim constituitur, sed curator in locum eius datur, quo interveniente iudicium peragitur et eo peracto curator esse desinit.

XXII.

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Pupilli pupillaeque cum puberes esse coeperint, tutela liberantur. pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. nostra autem maiestas dignum esse castitate temporum nostrorum bene putavit, quod in feminis et antiquis impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere; et ideo sancta constitutione promulgata pubertatem in masculis post quartum decimum annum completum ilico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in femininis personis bene positam suo ordine relin-

4) Tutela autem liberantur ingenuae quidem | trium † [1]) libero- 22
rumve eius legitima tutela sint; | nam [2]) quae alterius generis 23
tutores habeant [2]), | trium liberorum || iure tutela liberantur. 52
5) Potest autem pluribus modis | libertina alterius generis [*tutores*] 2 31v*)
habere; velut, si a femi|na manumissa sit; tunc enim e lege 3
Atilia petere de|bet tutorem vel in provincia [*e lege Iulia*] et 4
Titia; nam in patronae tutela | esse non potest. | 5
5a) Item si [*a*] masculo manumissa [*sit*,] et auctore eo coem-| 6
ptionem fecerit, [*et*] deinde remancipata et manu|missa sit, 7, 8
patronum quidem habere tutorem | desinit, incipit autem ha- 9
bere eum tutorem, a quo | manumissa est; qui fiduciarius di- 10
5b) citur. Item si patro|*nus eiusque filiu*[3])s in adoptionem se ded*e*rit, 11
debet liber|ta *e lege* [*Atilia vel*] *Iulia et Titia* [4]) tutorem petere. 12
5c) Similiter ex iisdem | legibus petere debet tutorem liberta, si 13
patronus deces|serit, nec ullum virilis sexus liberorum in fa- 14
mi|lia re[*tinuerit.*] [5]) | 15
6) Masculi *autem*, *cum* [3]) puberes esse coeperint, tutela libe|ran- 16, 17
tur. P*uberem autem* [6]) Sabinus quidem et Cassius | caeterique 18
nostri praeceptores eum esse putant *ta*ntum [7]), | qui habitu cor- 19
poris pubertatem ostendit; id est eum, | qui generare potest; 20
sed in his qui pubescere non | possunt, quales sunt spadones, 21
eam aetatem esse spe|ctandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed 22

---

1) addendum videtur: [liberorum iure, libertinae vero quattuor, si in patroni]" Haeffter, alii similiter.

2) nam (et caetere) quae alterius generis tutores habeat (velut Atilianos et fiduciarios) trium. C. verbis circumscriptis praepostere in textum receptis; glossa fuit: ūū Atilianos et fiduc. et caet. (cf. § 195 sqq.)

*) »pag. exter. difficile legitur."

3) dedi auctore St.

4) »umbrae velut ad: »eleg titia et" non ad: »eleg Atilia u" lectionem quadrare videntur". quae tamen lectio si in C. fuit, emendanda erit, ut fecimus.

5) Sch. Göschen: re*cipit*(?) edd. re*linquit* quod saltem reliquerit oportuit esse. Scripsi: *retinuerit* (»suspicans scriptum fuisse: retin*u*it)," cf. Collat. 16, 3, 8, 9. Fr. Vat. 296. Sententia est: si nullum filium (non emancipatum) heredem suum reliquerit.

6) haec quoque debentur St. coniecturae, cui litterarum umbrae respondent.

7) C. **nt »*tant*" etiam ex dittogr. ortum esse potest.

quentes, ut post duodecimum annum completum viripotentes
esse credantur. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc im- 1
puberes vel deportati: item si in servitutem pupillus redigatur
vel ab hostibus fuerit captus. Sed et si usque ad certam con- 2
dicionem datus sit testamento, aeque evenit, ut desinat esse
tutor existente condicione. Simili modo finitur tutela morte 3
vel tutorum vel pupillorum. Sed et capitis deminutione tutoris, 4
per quam libertas vel civitas eius amittitur, omnis tutela perit.
minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in ado-
ptionem dederit, legitima tantum tutela perit, ceterae non pe-
reunt. Sed pupilli et pupillae capitis deminutio, licet minima
sit, omnes tutelas tollit. Praeterea qui ad certum tempus 5
testamento dantur tutores, finito eo deponunt tutelam. Desi- 6
nnnt autem esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id,
quod suspecti visi sunt, vel ex iusta causa sese excusant et
onus administrandae tutelae deponunt secundum ea quae inferius
proponemus.

XXIII.

DE CURATORIBUS.

Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad vicesimum
quintum annum completum curatores accipiunt; quia [1]) licet pu-
beres sint, adhuc tamen huius aetatis sunt, ut negotia sua tueri
non possint. Dantur autem curatores ab isdem magistratibus, 1
a quibus et tutores. sed curator testamento non datur, sed
datus confirmatur decreto praetoris vel praesidis. Item inviti 2
adulescentes curatores non accipiunt praeterquam in litem: cu-
rator enim et ad certam causam dari potest. Furiosi quoque 3
et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen in
curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. sed
solent Romae praefectus urbis vel praetor et in provinciis prae-
sides ex inquisitione eis dare curatores. Sed et mente captis 4
et surdis et mutis et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus
suis superesse non possunt, curatores dandi sunt. Interdum 5
autem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legitimus tutor
non sit idoneus, quia habenti tutorem tutor dari non potest.
item si testamento datus tutor vel a praetore vel a praeside

1) Krüger: qui.

divers|ae scholae auctores annis putant pubertatem aes|timandam, 23, 24
id est, eum puberem esse existimant, † [1]) ||

53
117v*)

97) aetatem pervenerit, in qua res suas tueri possit, si|cuti apud 2 54
98) peregrinas gentes custodiri superius | indicavimus. Ex iisdem 3 117v*)
causis et in provinciis a praesidi|bus earum curatores dari volunt. [2])| 4

---

1) Sequebantur verba: qui XIV annos expleverit. Quorum verborum »qui" in hac pagina periit, reliqua in sequenti, *quae tota deperdita est.*

*) »In pag. exteriore nihil nisi incertissimae litterarum umbrae supersunt, itaque ne fortissimis quidem medicamentis adhibitis umquam quidquam legi potuerit".

Fortasse etiam alia addiderit Gaius de modis, quibus finiatur tutela. Certe autem egit, ut ex sequentibus patet, de Curatione, de qua Epit. Gai tit. VIII haec leguntur: »Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absolvuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores eversores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad viginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui vero eversores aut insani sunt, omni tempore vitae suae sub curatore esse iubentur; quia substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt." Propius credo accedere ad ea quae Gaius ipse de hac re praebuerit, ea quae nobis tradidit Ulpian. tit. 12. de curatoribus: »Curatores aut legitimi sunt, id est, qui ex lege duodecim tab. dantur, aut honorarii, id est, qui a praetore constituuntur. Lex XII tabularum furiosum, itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse adgnatorum. A praetore constituitur curator, quem ipse praetor voluerit libertinis prodigis, itemque ingenuis, qui ex testamento heres factus sit patri, libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse videtur, cum servilis cognatio nulla sit. Praeterea dat curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus idonee negotia sua tueri non potest". cf. Paul. 3; 4a, § 7. Moribus per praetorem bonis interdicitur hoc modo: »quando tibi tradita (c. tradis,) bona paterna avitaque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi fa[miliari] re (C. partim: »*ea re*", partim »*aere*") commercioque interdico."

*) »pag. interior non difficulter legitur.

2) Sic C. fortasse mendose: sed omnis coniectura lubrica est ob pag. antecedentem deperditam.

idoneus non sit ad administrationem nec tamen fraudulenter negotia administrat, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari.

Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate impedi- 6
tur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius praetor vel qui provinciae praeerit decreto constituet.

XXIIII.

DE SATISDATIONE TUTORUM VEL CURATORUM.

Ne tamen pupillorum pupillarumve et eorum, qui quaeve in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusve consumantur vel deminuantur, curat praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisdent: sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est: item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non onerantur, quia idonei electi sunt.
Sed et si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fue- 1
rint, potest unus offerre satis de indemnitate pupilli vel adulescentis et contutori vel concuratori praeferri, ut solus administret, vel ut contutor satis offerens praeponatur ei, ut ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satis a contutore vel concuratore suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori suo, utrum velit satis accipere an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos qui gerere debent, praetor partes suas interponere debet. idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret.

Sciendum autem est, non solum tutores vel curatores pupillis 2
et adultis ceterisque personis ex administratione teneri, sed etiam

199) Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, | 5
negotia a tutoribus curatoribusve [1]) † consuman|tur aut deminu- 6, 7
tur, curat praetor, ut et tutores [*et*] curatores eo | nomine sa- 8
200) tisdent. Sed hoc non est perpetuum; nam | et tutores testa- 9
mento dati satis dare non coguntur, quia | fides eorum et 10
diligentia ab ipso testatore probata est, et | curatores, ad quos 11
non e lege curatio pertinet, sed | vel a consule vel a praetore 12
vel a praeside provinciae *dan*tur plerumque non coguntur satis 13
dare scilicet quia satis hon*esti electi s*unt. [2]) ||

1) C.: que. Excidisse videtur: [neglegantur bonave].

2) Sic Stud. cf. Goudsmit p. 18 et 19 ll. qui contulit *l.* 21. § 5 d. de tut. et cur. dat. (26. 5.) et *l.* 5. § 1. d. de leg. tut. (26. 4.)

in eos, qui satisdationes accipiunt, subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria autem actio datur in eos, qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverint aut non idonee passi essent caveri. quae quidem tam ex prudentium responsis quam ex constitutionibus imperialibus et in heredes eorum extenditur. Quibus constitu- 3
tionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant tutores vel curatores, pignoribus captis coerceantur. Neque autem praefectus 4
urbis neque praetor neque praeses provinciae neque quis alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur: sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent.

XXV.

DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM VEL CURATORUM.

Excusantur autem tutores vel curatores variis ex causis: plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint sive emancipati. si enim tres liberos quis superstites Romae habeat vel in Italia quattuor vel in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt excusari exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam et curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi liberi non prosunt, in adoptionem autem dati naturali patri prosunt. item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant: ex filia non prosunt. filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt: defuncti non prosunt. sed si in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint. et constat eos solos prodesse, qui in acie amittuntur: hi enim, quia pro re publica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelleguntur. Item divus Marcus in semestri- 1
bus scripsit[1]) eum, qui res fisci administrat, a tutela vel cura quamdiu administrat excusari posse. Item qui rei publicae 2
causa absunt, a tutela et cura excusantur. sed et si fuerunt tutores vel curatores, deinde rei publicae causa abesse coeperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus rei publicae causa absunt, et interea curator loco eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae nec anni habent vacationem, ut Papini-

1) Krueger: rescripsit.

anus responsorum libro quinto scripsit: nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati. Et qui potestatem aliquam habent, 3
excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed coeptam tutelam deserere non possunt. Item propter litem, quam cum 4
pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusare se nemo potest: nisi forte de omnibus bonis vel hereditate controversia sit. Item tria onera tutelae non affectatae vel curae praestant 5
vacationem, quamdiu administrantur: ut tamen plurium pupillorum tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro una computetur. Sed et propter paupertatem excusationem 6
tribui tam divi fratres quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere. Item propter 7
adversam valetudinem, propter quam nec suis quidem nogotiis interesse potest, excusatio locum habet. Similiter eum, qui 8
litteras nesciret, excusandum esse divus Pius rescripsit: quamvis et imperiti litterarum possunt ad administrationem negotiorum sufficere. Item si propter inimicitiam aliquem testamento tu- 9
torem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam patri pupillorum administraturos promiserunt. Non esse autem admitten- 10
dam excusationem eius, qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi fratres rescripserunt. Inimicitiae, quas 11
quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt nec reconciliatio intervenit, a tutela solent excusare. Item si quis status controversiam a pupillorum patre passus 12
est, excusatur a tutela. Item maior septuaginta annis a tutela 13
vel cura se potest excusare. minores autem viginti et quinque annis olim quidem excusabantur: a nostra autem constitutione prohibentur ad tutelam vel curam aspirare, adeo ut nec excusatione opus fiat. qua constitutione cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur nec adultus: cum erat incivile eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur et sub aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire. Idem et in milite observandum est, ut nec volens ad tutelae 14
munus admittatur. Item Romae grammatici, rhetores et medici 15
et qui in patria sua id exercent et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem.

Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusationes 16
et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non
prohibetur. qui excusare se volunt, non appellant: sed intra
dies quinquaginta continuos, ex quo cognoverunt, excusare se
debent (cuiuscumque generis sunt, id est qualitercumque dati
fuerint tutores), si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco,
ubi tutores dati sunt: si vero ultra centesimum habitant, dinu-
meratione facta viginti millium diurnorum et amplius triginta
dierum. quod tamen, ut Scaevola dicebat, sic debet computari,
ne minus sint quam quinquaginta dies. Datus autem tutor ad 17
universum patrimonium datus esse creditur. Qui tutelam ali- 18
cuius gessit, invitus curator eiusdem fieri non compellitur, in
tantum ut, licet pater, qui testamento tutorem dederit, adiecit
se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam susci-
pere non cogendum divi Severus et Antoninus rescripserunt.
Idem rescripserunt maritum uxori suae curatorem datum excusare 19
se posse, licet se immisceat. Si quis autem falsis allegationibus 20
excusationem tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae.

XXVI.

DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

Sciendum est suspecti crimen e lege duodecim tabularum
descendere. Datum est autem ius removendi suspectos tutores 1
Romae praetori et in provinciis praesidibus earum et legato
proconsulis. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: 2
nunc videamus, qui suspecti fieri possunt. Et quidem omnes
tutores possunt, sive testamentarii sint sive non, sed alterius
generis tutores. quare et si legitimus sit tutor, accusari poterit.
quid si patronus? adhuc idem erit dicendum; dummodo me-
minerimus, famae patroni parcendum, licet ut suspectus remo-
tus fuerit. Consequens est, ut videamus, qui possint suspectos 3
postulare. et sciendum est quasi publicam esse hanc actionem,
hoc est omnibus patere. quin immo et mulieres admittuntur
ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed hae solae, quae
pietatis necessitudine ductae ad hoc procedunt, ut puta mater:
nutrix quoque et avia possunt, potest et soror: sed et si qua
mulier fuerit, cuius praetor perpensam pietatem intellexerit

non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam non continere iniuriam pupillorum, admittit eam ad accusationem. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare: pu- 4
beres autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. Suspectus est autem, qui non ex fide tutelam gerit, licet sol- 5
vendo est, ut et Iulianus quoque scripsit. sed et ante, quam incipiat gerere tutelam tutor, posse eum quasi suspectum removeri idem Iulianus scripsit et secundum eum constitutum est. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus 6
est: si ob culpam, non aeque. Si quis autem suspectus po- 7
stulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum est. Sed si suspecti cognitio suscepta 8
fuerit posteaque tutor vel curator decesserit, extinguitur cognitio suspecti. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut ali- 9
menta pupillo decernantur, cavetur epistula divorum Severi et Antonini, ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur: et quae mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. ergo ut suspectus removeri poterit, qui non praestat alimenta. Sed si quis praesens negat propter inopiam alimenta 10
posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad praefectum urbis puniendum placuit, sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium tutelae redemit. Libertus 11
quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum vel nepotum patroni probetur, ad praefectum urbis remittitur puniendus. Novissime sciendum est eos, qui fraudulenter tutelam vel curam 12
administrant, etiamsi satis offerant, removendos a tutela, quia satisdatio propositum tutoris malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem praestat. Suspectum enim 13
eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit: enimvero tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

EXCURSUS AD GAI I. § 117.

Licet labente tempore moribusque mitigatis multum interesse coeperit inter servorum conditionem et liberorum personas, quae in potestate civis Romani parentis erant, tamen hic videmus, etiam Gai temporibus hoc iure Romanos usos esse, ut parenti liceret, filios, quos in potestate haberet, *eodem modo mancipare*, *quo etiam servos posset.* Nimirum filios filiasque *in potestate habere* significat eos *pro pecunia* habere: inde etiam intellegendus est modus ille matrimonii contrahendi, quae *coemptio* dicitur, inde *noxae datio* (cf. I. §§ 140, 141, IV, § 75 sq.) inde *emancipatio* etc. Quin antiquitus (ante leges XII tab.) in eo etiam deterior erat conditio eius, qui domi a patre familias procreatus, quam qui extrinsecus comparatus esset, quod hic, non ille manumitti posset. Quod iurisconsulti satis moneri nequeunt, qui etiam nunc, Gaio cognito, non semper distinguunt liberos *in potestate habere*, quod ius proprium fuit civium Rom., et *potestatem habere in liberos*, quam nostri legibus sanxerunt. Ideo etiam hoc monuimus, olim »*verna*" commune nomen fuisse omnibus, qui domi patris familias nati essent. Quod primum probari arbitror verbis Horatii. In rustico enim, qui antiquo more vivit, antiquo vocabulo utitur; cui si eam vim tribuas, qua solet usurpari, nulla est ratio, cur non »*servos*" l. l. scripserit poeta. Sed eadem qua hic id legimus ambiguitate etiam apud Plautum occurrit, ubi Mercurius eo nomine se adpellat: (Amphit. I. 1. 21 sq.)

»Satiust me queri illo modo servitutem
Hodie; qui fuerim liber, eum nunc potivit
Pater servitutis; hic, qui verna natust,
Queritur, *Sum vero verna verbo.*"

Quae ultima recentiores editores, cum partim, nescio quibus ducti argumentis ea etiam mutarent, pessime Sosiae servo attribuerunt.

Etiam Festus nobis hanc verbi significationem servavit, quamvis ipse iste compilator quid memoriae proderet, nescivisse videatur. Confudit et conglutinavit duas interpretationes, alteram nullius pretii, quam etiam repetitam habemus apud Paulum Diaconum, (»Vernae adpellantur ex ancillis

c. R. vere nati, qnod tempus anni maxime naturalis feturae est." ed. Müll. p. 373.) alteram melioris notae sed mendis insuper pessum datam. Haec enim praebet (ed. Müll. p. 372.):

»Vernae, qui in villis vere nati, quod tempus duce natura feturae est.† et tunc rem divinam instituerit (?) Marti Numa Pompilius pacis concordiaeve obtinendae gratia inter Sabinos Romanosque ut *vernae viverent*, ne vincerent (an »neu vincerentur"?). Romanos enim *vernas adpellabant*, id est, *ibidem natos*, quos vincere perniciosum arbitrium (Huschke legit »arbitratus est,") Sabinis, qui coniuncti erant, cum populo Romano". Haec quidem ille. Quae, quamquam prorsus, ut vides, corrupta sunt, tamen aliquid veri nobis offerunt. Videntur enim verba »et tunc rem divinam etc." a Verrio Flacco allata esse ex vetustiore scriptore, quibus interpretationem adscripserit: Romani enim liberos suos *vernas* adpellabant, id est, ibidem natos". Id ipsis verbis »*ut vernae viverent* probatur collatis cum hac precatione, quam ex sacris Tiburtibus Servius ad Virgil. Aen. 1. 17. (p. 10 ed. Lion.) affert: Iuno Curulis, tuo curru clypeoque *tuere meos curiae vernulas sanos !*

Denique eadem hac significatione idem vocabulum apud Martialem X. 76 habemus: »*Sed de plebe Remi*, *Numaeque verna*". cf. eiusdem poetae III. 1. — Nobiscum facit etiam Preller (Röm. Mythol. p. 248, 4 et 321) qui vocis vim fuisse eam, quam nos diximus, non diserte quidem scripsit, at eam tamen indicavit iisdem exemplis, quae ex Servio et Festo laudavimus.

II

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI LIB. II.

I.

DE RERUM DIVISIONE.

Superiore libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus. quae vel in nostro patrimonio vel extra nostrum patrimonium habentur. quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.

Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aër 1
et aqua profluens et mare et per hoc litora maris. nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen villis et monumentis et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et mare. Flumina autem omnia et portus publica sunt: 2
ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque. Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus maxi- 3
mus excurrit. Riparum quoque usus publicus est iuris gen- 4
tium, sicut ipsius fluminis: itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietas earum illorum est, quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in isdem natae eorundem sunt. Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius 5
maris: et ob id quibuslibet liberum est casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mare deducere.

INSTITUTIONUM GAI COMMENTAR. II.

(§ 1) [1]) **Superiore commentario de iure personarum** | exposui- 2 55
mus, modo videamus de rebus, quae vel | in nostro patrimonio 3 63r*)
sunt, vel extra nostrum pa|trimonium habentur. 4
(§ 2) Summa itaque rerum divisio | in duos articulos diducitur; 5
nam aliae sunt divini iu|ris, aliae humani. 6

*) »pag. interior maximam partem non difficulter legitur."
1) primus versus rubricatori destinatus erat.

proprietas autem eorum potest intellegi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare et quae subiacent mari, terra vel harena. Universitatis sunt, non singulorum veluti quae in 6
civitatibus sunt, ut theatra stadia et similia et si qua alia sunt communia civitatium.

Nullius autem sunt res sacrae, et religiosae et sanctae: quod 7
enim divini iuris est, id nullius in bonis est. Sacra sunt, quae 8
rite et per pontifices deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona, quae rite ad ministerium dei dedicata sunt, quae etiam per nostram constitutionem alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captivorum. si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. locus autem, in quo sacrae aedes aedificatae sunt, etiam diruto aedificio adhuc sacer manet, ut et Papinianus scripsit. Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, 9
dum mortuum infert in locum suum. in communem autem locum purum invito socio inferre non licet: in commune vero sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre. item si alienus usus fructus est, proprietarium placet nisi consentiente usufructario locum religiosum non facere. in alienum locum concedente domino licet inferre: et licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus, tamen religiosus locus fit. **Sanctae** 10
quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt et ideo nullius in bonis sunt. ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos, qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus [1]).

1) Reliquas h. t. §§ os videbis infra (ad Gai § 65 sq.) pag. 24 sq. relatas.

4) Divini iuris sunt veluti res sacrae | et religiosae: sacrae sunt, 7
quae diis superis consecra|tae sunt; religiosae, quae dis mani- 8
bus relictae | sunt. | 9
5) Sed sacrum quidem hoc solum existimatur, quod *ex* | auc- 10, 11
toritate populi Romani conse*crat*um est, veluti lege de | ea re 12
lata, aut senatusconsulto facto.
6) Religiosum vero | nostra voluntate facimus, mortuum infe- 13
rentes in locum | nostrum, si modo eius mortui funus ad nos 14
7) pertine|at. Sed in provinciali solo placet plerisque, solum re-| 15
ligiosum non fieri, quia in eo solo dominium populi Romani| 16
est, vel Caesaris, nos autem possessionem tantum *et* [1]) u|sum- 17, 18
fructum habere videmur. Utique tamen, | etiam si non sit 19
religiosus, pro rel*ig*ioso habetur. | Item quod in provinciis non 20
ex auctoritate populi Romani con|secratum est, proprie sacrum 21
8) non *est; *sed* [2]) tamen pro sa*|cro habetur. Sanctae quoque res 22
9) veluti muri et por|tae quodammodo divini iuris sunt. Quod 23
autem di|vini iuris est, id nullius in bonis est; id vero, quod 24
humani || [3]) iuris est, plerumque alicuius in bonis est, po- 56
test autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, 63v*)
antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt.
† . . . . . .
0) ve domino. Hae autem, quae humani iuris sunt aut | publi- 12, 13
1) cae sunt, aut privatae; quae publicae sunt, nullius cre|duntur 14
in bonis esse; ipsius enim universitatis | esse creduntur; pri- 15
vatae sunt, quae singulorum [4])† |

---

1) C. vel. Goudsmit: et.

2) Schedae: st.

*) »pag. exterior difficillime legitur."

3) haec addi potuerunt ex *l.* 1 pr. D. de rerum divisione (1. 8.) Quae post hos versus (fere tres sunt et versus dimidium), perierint, ignoramus.

4) Dig. ll.: »sunt". Sed maius est spatium Cod., quam ut tantum hoc vocabulum periisse dicamus. Animadvertendum autem est, antiquissimis temporibus, res non singulorum hominum fuisse, sed *patrum famil.* Quam ob rem nescio an sic quoque hic legendum sit: quae singulorum »*patrum familiarum sunt*"; certe his verbis spatium sufficit. Ut enim apud barbaros videmus *unum* hominem, principem scilicet, proprietatem habere, caeteros omnes tamquam servos, nihil ut suum vindicare posse, sic apud Romanos, singuli *patres familiarum* tantum domini erant. Vel horum

II.

DE REBUS INCORPORALIBUS.

Quaedem praeterea res corporales sunt, quaedam in-
corporales. Corporales eae sunt, quae sui natura tangi 1
possunt: veluti fundus homo vestis aurum argentum et
denique aliae res innumerabiles. Incorporales autem sunt, 2
quae tangi non possunt. qualia sunt ea, quae in iure
consistunt: sicut hereditas, usus fructus, obligationes
quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in
hereditate res corporales continentur: nam et fructus,
qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt et id, quod
ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale
est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius here-
ditatis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obliga-
tionis incorporale est. Eodem numero sunt iura praedio- 3
rum urbanorum et rusticorum, quae et servitutes vocantur.

§ 12) Quaedam praeterea res corporales sunt, | quaedam incorpora- 16, 17
§ 13) les. [**Corporales sunt**] hae, quae tangi possunt, velut | fundus, 18
homo, vestis, aurum, argentum, et deni|que aliae res innu- 19
§ 14) merabiles; incorporales **sunt** quae | tangi non possunt, qualia 20
sunt ea, quae iure consi|stunt, sicut hereditas, ususfructus, 21
obligationes | quoquo modo contractae; nec ad rem pertinet 22
[**quod in hereditate res corporales continentur**] [1]) et fru|c- 23
tus, qui ex fundo percipiuntur *res* corporales **sunt**, | et quod 24
ex aliqua obligatione **nobis** debe**tur** *etiam* || plerumque corpo- 57
rale est veluti fundus homo pecu|nia: nam ipsum ius successio- 2 62*)
nis et ipsum ius uten|di fruendi et ipsum ius obligationis in- 3
corpora|le est. Eodem numero sunt **iura** praediorum | urbanorum 4, 5
et rusticorum, **quae etiam servitutes vocantur** [2]).

---

tamen suum cuiusque dominium legibus et moribus quodammodo sanctum et inviolabile reddebatur et »*bonus pater familias*" is putabatur, *qui rem familiarem augebat*, aut certe *non deminuebat*. Inde acerbissimae illae exagitationes eorum, qui patrimonium suum dilapidassent; cf. inter alia festivum exemplum Cic. de Orat. II, 55. idemque pro Cluent. 51. Quint. VI, 3, 44. Inde quoque haec formula interpretanda est, qua praetor prodigis interdicebat rerum fam. administratione, quam attulimus ad p. 53 deperditam Cod. Ver. Inde etiam minorum curatela descendit, ut significavimus ad 1. § 192. Inde denique res, quibus vita hominum illorum, rustica scilicet, maxime nitebatur, non nisi sollemni modo ad alios transferebantur, (nexu aut) mancipatione aut per in iure cessionem. Quodsi alio modo pater fam. res suas ad alium civem transtulisset, per biennium vel saltem per annum unum eas revindicare poterat (cf. infra § 14[c] sqq.)

1) Falso additur in Dig. l. l. et in Inst.: »nam".

*) »pag. exterior difficillime legitur."

2) Vix Gaius causam nominis, si dedit, eam dedit, quam apud Iust. habemus seq. t. § 3, licet enim per se verum sit, quod ibi legitur, non satis tamen accurate est dictum. Sed ius praediorum est ius in *praedio alieno* civi Romano, (vel ei, cui commercium datum est,) ita concessum, si praedium habeat huic vicinum, cui hoc ius acquirat. *Nulla enim iura aut obligationes ex lege descendebant apud Romanos*, illa vicino concessa, hae alteri impositae. Sed id quasi principium et fundamentum fuit totius eorum iuris privati, *ut quisque uteretur suis pro suis*. Hanc tamen rationem aequitatis etiam ius civile asperum illud et durum probavit, ut, si essent duo praedia *vicina*, et *causa necessaria superesset*,

III.

DE SERVITUTIBUS.

Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter actus via aquae ductus. iter est ius eundi ambulandi homini, non etiam iumentum agendi vel vehiculum: actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. itaque qui iter habet, actum non habet. qui actum habet, et iter habet eoque uti potest etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus est ius aquae ducendae per fundum alienum. Praediorum urbanorum sunt servitutes, 1
quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam aedificia omnia urbana praedia appellantur, etsi in villa aedificata sunt. item praediorum urbanorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas vel in aream, vel non recipiat: et ne altius tollat quis aedes suas, ne luminibus vicini officiatur. In rusticorum praediorum servitutes quidam computari recte 2
putant aquae haustum, pecoris ad aquam adpulsum, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae.

Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam 3
sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium, nec quisquam debere, nisi qui habet praedium. Si quis velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat, ne luminibus aedium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere vel stillicidium habere: vel ut patiatur eum per fundum ire agere aquamve ex eo ducere.

IIII.

DE USU FRUCTU.

Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo sublato et ipsum tolli necesse est. Usus fructus a proprietate separationem reci- 1
pit idque plurimis modis accidit. ut ecce si quis alicui usum

14*a*) **Urbanorum praediorum iura sunt** altius tollendi *ut officiant* [1]) | aedium luminibus vicini aedes, aut non extollen|di, 6 7, 8
ne luminibus vicini officiatur. |

14*b*) Item fluminum et stilicidiorum idem (?) [2]) ius, ut †. . . | 9
† . . . . . (10-13)
enim vel ius aquae ducendae †. 14

---

ut tum, *volente domino altero*, alter dominus iura acquireret in dominio vicino, non sibi sed praedio suo, et quae in altero praedio ita fixa inhaererent, ut non amplius esset »fundus optimus maximus", id est, *alii non obnoxius*. Servire igitur permittebant alterum praedium alteri, et inde nomen servitutis. *Neque ultra progressum est ius illud civile in coercendo dominio*. Nam quod etiam permisit *servitutes*, *quae personales dicuntur* (I. Tit. 4. 5, infra § 30) hoc primum ex iure dominii quasi emanavit; videntur enim in usu esse coepisse, ex infinito illo iure testandi, quod lex XII tab. domino cuique (patri fam. c. R. optimo iure) concessit, »uti legassit" etc. quo et ipso iure declaratur, quam vere sanctum et inviolabile ius dominii apud Romanos fuerit; unde quoque norma illa in hereditatibus deferendis accepta est: »testamenti causa potior est". Praeterea hae servitutes dominiis non inhaerebant: »ne tamen" — sic ipse Gaius ait lib. II. Rer. cot. (*l.* 3. § 2. D. de usufr. (7. 1)) — »in universum *inutiles essent proprietates*, *semper* abscedente usufr. placuit, certis modis exstingui usumfr., et ad proprietatem reverti. Quibus autem modis ususfr. et constitit et finitur, iisdem modis etiam nudus usus solet et constitui et finiri" Neque alienandi huius quasi iuris is, qui eo utebatur, potestatem habuit, ut patet ex *l.* 66. D. de iure dot. (cf. infra § 30). Pedetentim autem et ut ita dicam per saecula, quo humaniores homines fiebant, alia iura in re aliena contra illud ius civile nata sunt. Ex iure civili autem neque possessio ius in re (vel potius ne ius quidem) fuit, sed nudum factum; ut videbimus ad interdicta, quibus Praetor ei iuris effectus tribuit. Sic neque superficiei, neque pignoris ius fuit ullum ex iure civili. Nam de caeteris quae post Gaium recepta sunt, quid attinet dicere? Decrescebat igitur paullatim dominii ius, in tantum, ut in patria nostra iam locati et conducti contractus ei officiat. Sic aliquando futurum est, ut totum ius rerum Romanorum aeque naturam suam mutet, ut ius personarum suam iam mutavit.

1) His litteris capessendis spatium sufficit, et ni fallor, ratio favet.

2) Fortasse legendum est: »id est."

fructum legaverit: nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usum fructum: et contra si fundum legaverit deducto usu fructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usum fructum: item alii usum fructum, alii deducto eo fundum legare potest. sine testamento vero si quis velit alii usum fructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. ne tamen in universum inutiles essent proprietates semper abscedente usu fructu, placuit certis modis extingui usum fructum et ad proprietatem reverti. Constituitur autem 2
usus fructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus exceptis his quae ipso usu consumuntur: nam eae neque naturali ratione neque civili recipiunt usum fructum. quo numero sunt vinum oleum frumentum vestimenta. quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu adsidua permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit posse etiam earum rerum usum fructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae usus fructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisdat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur, quanti eae fuerint aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usum fructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usum fructum constituit. Finitur autem usus fructus morte fructuarii et duabus capitis 3
deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus. quae omnia nostra statuit constitutio. item finitur usus fructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agitur): vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extingui usum fructum et ne areae quidem usum fructum deberi. Cum autem 4
finitus fuerit usus fructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

V.

DE USU ET HABITATIONE.

Isdem istis modis, quibus usus fructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet isdemque illis modis finitur, quibus et usus fructus desinit. Minus autem scilicet iuris in usu est 1
quam in usu fructu. namque is, qui fundi nudum usum habet, nihil ulterius habere intellegitur, quam ut oleribus pomis floribus feno stramentis lignis ad usum cottidianum utatur: in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit: nec ulli alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, cum is qui usum fructum habet potest haec omnia facere. Item is, qui aedium 2
usum habet, hactenus iuris habere intellegitur, ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest: et vix receptum videtur, ut hospitem ei recipere liceat. et cum uxore sua liberisque suis, item libertis nec non aliis liberis personis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat: et convenienter si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito habitare liceat. Item is, ad quem servi usus pertinet, 3
ipse tantum operis atque ministerio eius uti potest: ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. idem scilicet iuris est et in iumento. Sed si pecoris vel ovium 4
usus legatus fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.

Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, 5
neque usus videtur neque usus fructus, sed quasi proprium aliquod ius. quam habitationem habentibus propter rerum utilitatem secundum Marcelli sententiam nostra decisione promulgata permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare.

Haec de servitutibus et usu fructu et usu et habitatione 6
dixisse sufficiat. de hereditate autem et de obligationibus suis locis proponamus. exposuimus summatim, quibus modis iure gentium res adquiruntur: modo videamus, quibus modis legitimo et civili iure adquiruntur.

supe|riores † nec mancipi. | 15
14c) Mancipi sunt † | Item aedes in Italico solo † . . . . . | 16, 17
† . . . . . (18, 19)
praediorum urbanorum nec mancipi *sunt* (?) | 20
15) Item stipendiaria praedia et tributaria nec mancipi | sunt. 21, 22
Sed quod diximus † | † mancipi esse n † . . . . . | 23
† . . . . . || (24)
statim ut nata sunt, mancipi esse putant[1]); Nerva vero et | 58
Proculus et caeteri diversae Scholae auctores non ali|ter ea 2,3 62v*)
mancipi esse putant, quam si domita sunt; et si propter | ni- 4
miam feritatem domari non possunt, tunc vi|deri mancipi esse 5
incipere, cum ad eam aetatem perve|nerint, qua domari solent. 6
16) *At*[2]) ferae bestiae nec | mancipi sunt, veluti ursi, leones. Item 7
ea animali|a, quae fere[3]) † bestiarum numero sunt, veluti 8
elefanti | et cameli; et ideo ad rem non pertinet, quod haec 9
animali|a etiam collo dorsove domari so*lent*, *quia* [ne] men*tio*[4])| 10
quidem eorum animalium illo tempore fuit, quo con|stitueba- 11, 12
17) tur, quasdam res mancipi esse, quasdam | nec mancipi. Item 13
fere omnia, quae incorpo|ralia sunt, nec mancipi sunt, exceptis 14
servitutibus | praediorum rusticorum; nam eas mancipi esse 15
con|stat, quamvis sint ex numero rerum incorpo|ralium. 16, 17
18) Magna autem differen|tia est, [*quae*] inter mancipi res exi- 18
19) sti*t*[5]) et nec mancipi. Nam res nec mancipi ipsa traditione 19
pleno iure alterius fi|unt, si modo corporales sunt et ob id re- 20
20) cipiunt tra|ditionem. Itaque si tibi vestem vel aurum vel ar-| 21

---

*) pag. interior difficulter legitur."

1) C. putant' = putantur. Caeterum ad totum locum cf. I. § 120.

2) »Spatium *et* vel similibus litteris perbene expleatur".

3) C. *fere* bestiarum numero sunt; et sic edd., non curantes latine id tantum ‚fere' [e] nnmero quodam esse dici, cui etiamdum aliquid deest. Huschke: *fera e*; sed quid intersit inter »feras bestias" et »fera e bestiarum numero" non video. Sed elefantos et camelos ipse Gaius (*l.* 2. § 2, ad leg. Aquil. (9. 2.)) »quasi *mixtos*" dicit; »nam et iumentorum operam praestant et natura eorum fera est". Tale quid et hic desideratur.

4) Studem. eruit: n a m ^{di} n***. Si nostra lectio vera est in Codice fuit: »q̇a mntio", mendose pro: »q̇a ne mntio" quod dedimus.

5) C.: r (pro »ꝓ" = res) eꝑs (= existis).

gentum tradidero, sive ex venditionis causa, sive | ex donatio- 22, 23
nis sive quavis alia ex causa, statim tua | fit ea res, si modo ego 24
21) eius dominus sim iure civili [1]). In eadem || causa sunt provin- 59
cialia praedia, quorum alia stipen|daria, alia tributaria voca- 2 116v*)
mus: | Stipendiaria sunt ea, quae in his provinciis sunt, quae 3
propri|e populi Romani esse intelliguntur; tributaria sunt ea, 4
quae in | his provinciis sunt, quae proprie Caesaris esse cre-| 5
duntur. 6
22) Mancipi vero res sunt [2]), quae per man|cipationem ad alium 7
23) transferuntur; unde etiam | mancipi res sunt dictae. Quod 8
24) autem valet † [3]) † manci|patio quidem quemadmodum fiat, su- 9
periore | commentario tradidimus; | in iure cessio autem hoc 10, 11
modo fit: apud magistratum po|puli Romani, vel[*ut*] praetorem 12
urbanum aut praetorem praesidem provinciae, is, cui | res in iure 13
ceditur, rem † [4]) tenens, ita dicit: | hunc ego hominem ex iure 14
quiritium meum esse aio; deinde post|quam hic vindicaverit 15
*praetor inter*rogat eum, qui ce|dit, an contra vindicet, quo 16
negante aut tacen te, tunc ei, qui vindicaverit, eam rem ad- 17

---

1) St.: »simiõ."; in C. fuerit: sim ic̃. Videtur tamen in rebus nec mancipi alienandis ex iure civili necesse fuisse, ut animo dominii transferendi fieret traditio; cf. Theoph. ad § 40. Inst. II. 1.: »Ut autem dominium per traditionem transferam, haec concurrere debent: ut tradens sit dominus, et ut animo transferendi fiat traditio, utque corporale sit, quod traditur."

*) »pag. interior non difficulter legitur."

2) Nihil mutatione opus est. Postquam Gaius dixit, interesse inter res mancipi et nec mancipi, nam *res nec mancipi ipsa traditione alienari*, *post digressionem quidem*, recte pergere potuit ut facit. Huschke: mancipi vero res *aeque* per etc. quod vix intelligi potest.

3) Excidisse videntur: »mancipatio, quae privatim fieri potest, idem valet utique in iure cessio. Et." Causa erroris manifestissima est; ad rem cf. § sq.

4) Rursus ut I. § 119 habemus »*rem* tenens ... hunc ego *hominem*" et rursus dico Gaium sic scribere non potuisse, sed ut ubique Codex mendis omnis generis scatet, sic hoc mendum illud confirmare videtur. Loquitur hic Gaius *de legis actione*, quam IV, 16 sic habemus (Cod. p. 193, 14): qui vindicabat *Restucam* (!) tenebat, deinde ipsam rem adprehendebat, veluti hominem, et ita dicebat: hunc ego hominem etc" Aut igitur hic pro »Rem" (ut illic pro: »*R*estucam") legendum est: »*fe*[*stuca*]*m*" aut excidit versus archetypi post »rem" hicce: ūū hominē, adpdēs, fēucā (= veluti hominem, adprehendens, *festucam.*)

§ 25) dicit; idque | legis actio vocatur.[1]) | Plerumque tamen et | 18, 19
fere semper mancipationibus utimur; quod enim | ipsi per nos, 20, 21
praesentibus amicis, agere possumus, hoc | non interest, [*neque est*] 22
necesse, cum maiore difficultate apud | praetorem aut apud prae- 23
§ 26) sidem provinciae agere. Quod si ne|que mancipata neque in 24
iure cessa sit res mancipi, || . . . . . .

60
116v**)

† . . . . . (1—24)

61
28v***)

§ 27) † . . . . . (1—12)
§ 28) Incorporales traditionem non recipere manife|stum est. 13, 14
§ 29) Sed iura praediorum urbanorum in iure ce|di possunt, rusti- 15
corum vero etiam mancipari | possunt. 16
§ 30) Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: nam | domi- 17
nus proprietatis alii usum fructum in iure cedere potest, | ut 18
ille usumfructum habeat, et ipse nudam pro|prietat*em retineat. 19

---

1) (hoc fieri potest etiam in pro|vinciis aput psides earum) C. quod glossema etiam damnat Goudsmit; mihi ne verum quidem videtur, cf. h. pag. v. 12.

*) »In pag. exteriore, quae, ne novis remediis adhibitis prorsus pessumdetur valde verendum est, praeter nimis incertas umbras nihil nisi has litteras dignoscere potui". Exhibet autem Studem. in novem versibus diversis circa 90 litteras quas ego omisi, quia nihil ex iis de argumento, quod Gaius tractavit, discimus.

) »Pag. exterioris pars superior propter nimium scripturae pallorem difficillime legitur". Edidit sparsas litteras per versus 12 priores, quibus primum docemur Gaium egisse de nexu: v. 9: ēē (= esse) provincialis soli nexum non e † | significationem solum n a l i (ꝯ i a m mancipi c (vel s?) pro-| vinciale nec mancipi e (= est) aliꝯ (= aliter) enim veteri lingua, a| [liter] (?); — versus 12i litterae prorsus incertae sunt; — tum autem quam restitutionem Huschke edidit, restitutionem in integrum non esse. Ea tamen V. Cl. coniectura, Gaium in his paginis deperditis etiam egisse de iure commercii verisimillima est; idque »plenius", ut idem ait, »quam Ulp. 19. 4, 5", ubi haec legimus: »Mancipatio locum habet inter cives Romanos et Latinos coloniarios Latinosque Iunianos eosque peregrinos, quibus commercium datum est. Commercium est emendi vendundique invicem ius".

Ip*se usufructuarius in iu|re cedendo domino proprietatis usum- 20
fructum effi|cit, ut a se discedat et convertatur in proprieta- 21
tem; | alii vero in iure cedendo, † *nihil*ominus [1]) ius suum re|tinet; 22, 23
31) creditur enim ea cessione nihil agi. — Sed haec | scilicet in 24
Italicis praediis ita sunt, quia et ipsa praedia mancipationem ||
et in iure cessionem recipiunt, alioquin in provin|cialibus 2 62
praediis, sive quis usumfructum, sive ius eundi, agendi, aquam-| 28[r]*)
ve ducendi, vel altius tollendi aedes aut non tollen|di [2]), cae- 3, 4
teraque simi|lia iura constituere velit, pactionibus et stipulatio-| 5
nibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia man|ci- 6, 7
pationem aut [*in*] iure cessionem recipiunt.

32) [*S*]et cum | ususfructus et hominum et caeterorum animalium 8
consti|tui possit, intellegere debemus, horum usumfructum 9
etiam | in provinciis per in iure cessionem constitui posse. 10

33) Quod autem | diximus, usumfructum in iure cessionem tan- 11
tum recipere | non est temere dictum, — *quasi* [3]) etiam per 12
mancipationem | constitui possit eo, quod in mancipanda pro- 13
prieta|te detrahi potest; — non enim ipse ususfructus manci- 14

---

1) C.: ꝑominus. Edd.: »nihilominus". Et profecto sexcenties confunduntur notae ꝑ (= enim) et ꝓ (= nihil). Equidem tamen eam lectionem non satis integram duxi. Obstat enim non obscura sententia Pomponii (*l.* 66 D. de iure dot. (23. 3)): »quoniam diximus usumfructum a fructuario cedi non posse, *nisi domino proprietatis*, *et*, *si extraneo cedatur*, *id est*, *qui proprietatem non habeat*, *nihil ad eum transire*, *sed ad dominum proprietatis reversurum usumfructum*" etc. Haec cum Pomponius, *nulla dubitatione admissa*, doceat, non est verisimile, Gaium aequalem et ex eadem schola profectum, item sine ulla dubitatione contrarium docuisse. Verisimilius mihi quidem videtur, Gaium sic fere scripsisse: »alii vero in iure cedendo, [domino proprietatis eum usufructuarium invito non imponit; ille enim] nihilominus ius suum retinet. Creditur" etc. id est: amittit quidem usumfructuarius, qui cessit, usumfr., sed non transfert eo, quo voluit. Et hoc est, »quod Gaius dicit: »*creditur* nihil agi"; non ut est in §§ 36, 37, nihil agit". Cf. quoque simile ius in tutela cessicia Ulp. XI, 7. et in hereditate cessa ab herede post aditionem infra §§ 35, 36.

*) »pagina interior facillime legitur".

2) (ne luminib. vicini officiatur) C.

3) C.: »q̃ iis" pro: q̃si. Edd.: quamvis; quod probari a Studem. miror.

patur, | sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, 15, 16
ut apud alium ususfructus, apud alium pro|prietas sit. | 17
4) Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit [1]). | (18), 19
5) Nam si is, ad quem ab intestato, legitimo iure pertinet | 20
hereditas, in iure eam alii ante aditionem cedat, id est ante-| 21
quam heres exstiterit, | perinde fit heres is, cui in iure ces-| 22
serit, ac si ipse per legem ad hereditatem vocatus esset; 23
post | obligationem vero si cesserit, nihilominus ipse || heres 24 63
permanet et ob id creditoribus tenebitur, de|bita vero pereunt, 2 87r*)
eoque modo debitores hereditarii lucrum | faciunt; corpora vero 3
eius hereditatis perinde transeunt ad e|um, cui cessa est here- 4
ditas, ac si ei singula in iure cessa | fuissent. 5
6) Testamento autem scriptus heres ante | aditam quidem here- 6
ditatem in iure cedendo eam alii, | nihil agit; postea vero quam 7
adierit si cedat, ea[*dem*] accidunt, | quae proxime diximus de 8
eo, ad quem ab intesta|to legitimo iure pertinet hereditas, si 9
7) post obligationem | [*in*] iure cedat. Idem et de necessariis he- 10
redibus diver|sae scholae auctores existimant, quod nihil videtur 11
inter|esse utrum [*quis*] adeundo hereditatem fiat heres, | an invi- 12
tus statim exsistat [2]); quod quale sit suo loco appare|bit; sed 13, 14
nostri praeceptores putant, nihil agere ne|cessarium heredem, cum 15
in iure cedat hereditatem.
8) Obli|gationes, quoquo modo contractae, nihil eorum [*modorum*]| 16
recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id | si velim tibi 17, 18
deberi, nullo eorum modo[*rum*], quibus | res corporales ad alium 19
transferuntur, id ef|ficere possum, sed opus est, ut, iubente me, 20
tu ab eo | stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur, et | 21
incipiat tibi teneri, quae dicitur novatio obligatio|nis. 22, 23
9) Sine hac vero novatione non poteris tuo no|mine agere, sed 24
debes ex persona mea quasi cognitor || aut procurator meus 64
experiri. 87v**)

---

1) v. 18. vacuus relictus est. §§orum 34—37 habemus alteram ut ita dicam recensionem, p. 150. Cod.; de qua vide, quid l. l. adnotaverim.

*) »pagina interior facillime legitur".

2) C.: adeundo h-tem statem fiat heres an invitus existant.

**) »pagina exterior, praeter pallidos versuum 1—10 exitus, facile legitur".

Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundum iure civili. commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt, cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt. 11

Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia, quae in terra mari caelo nascantur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi ne ingrediatur. quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intellegitur, donec tua cu- 12

40) Sequitur, ut admoneamus, apud peregrinos qui|dem unum 2, 3
esse dominium; nam aut dominus quisque | est, aut dominus 4
non intellegitur. Quo iure etiam populus Romanus | olim ute- 5
batur, aut enim ex iure quiritium unusquisque dominus | erat, 6
aut non intellegebatur dominus; sed postea | divisionem accepit 7
dominium, ut alius possit esse | ex iure quiritium dominus, 8
41) alius in bonis habere. Nam si tibi rem | mancipi neque man- 9
cipavero neque in iure cessero | sed tantum tradidero, in bonis 10
quidem tuis ea res | efficitur, ex iure quiritium vero mea per- 11
manebit, donec tu eam | possidendo usucapias; semel enim 12
impleta usucapi|one, perinde pleno iure incipit [1]) | tua res esse, 13, 14
ac si ea mancipata vel in iure ces|sa [*esset*] [2]) 15
65) [3]) Ergo ex his, quae diximus ap|paret, quaedam naturali iure 13, 14 69
alienari, qualia sunt | ea, quae traditione alienantur, quaedam 15 85*)
civili; nam | mancipationis et in iure cessionis et usucapionis | 16
ius proprium est civium Romanorum. 17
66) Nec tamen ea tantum, quae traditione nostra fiunt, naturali 18, 19
nobis ratione adquiruntur, sed etiam †*vel*(?) [4]) | occupando; 20
id est *cum* po*tere*mur *reb*us, qu*ae* [5]) antea nulli|us essent; qualia 21
67) sunt omnia, quae terra, mari [6]), caelo | capiuntur. Itaque si 22
feram bestiam aut volucrem aut pis|cem † | eousque nostrum 23, 24

---

1) (id ē, et in bonis et ex īq) C.

2) *esset* periit post *cessa*. Additum autem est scholion ad *semel enim impleta usucupione* hocce: »mobilium quidem rerum anno completur, fundi vero et *aedium* (sic!) biennio, et *ita* lege XII tab. cautum est". cf. § 44 (quae in caeteris edd. tamen subsequitur, ut Gaius bis intra paucos versus idem dixisse crederemus,) et vide latine et ex ipsis XII tab. *idem* docentem Gaium § 54. Denique cf. Cic. Top. cap. 4. § 23 pro Caecina c. 19. § 54 *ut videas*, *quo iure qui haec adscripsit*, *addiderit* »*aedium*" *ante*: »*et ita lege*" etc.

3) Haec artissime cohaereri cum superioribus § § [18] nemo admonitus non videt. cf. p. 41 et p. 53.

*) cf. p. 53.

4) Si *ū* (quod Schedae Bluhm. praebent) genuinum est, patet lacunam esse. Quod etiam ideo mihi persuasum est, quod post »non tantum *ea*, *quae*", desideramus, »sed etiam *ea*" vel »sed etiam *omnia*".

5) Lectio admodum incerta est; quae dedimus sententiae satisfaciunt, ni fallor, et proxime accedunt incertis umbris.

6) C. marique.

stodia coercetur: cum vero evaserit custodiam tuam et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit et rursus occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos tuos effugerit vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio. Illud quaesitum est, an, si fera bestia 13
ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intellegatur. quibusdam placuit statim tuam esse et eo usque tuam videri, donec eam persequaris, quodsi desieris persequi, desinere tuam esse et rursus fieri occupantis. alii non aliter putaverunt tuam esse, quam si ceperis. sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere solent, ut eam non capias. Apium 14
quoque natura fera est. itaque quae in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres, quae in tua arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. favos quoque si quos hae fecerint, quilibet eximere potest. plane integra re si provideris ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere ne ingrediatur. examen, quod ex alveo tuo evolaverit, eo usque tuum esse intellegitur, donec in conspectu tuo est nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit. Pavonum et columbarum fera natura est. nec 15
ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant, quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut eo usque tua esse intellegantur, donec animum revertendi habeant: nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt et fiunt occupantium. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerint. Gallinarum et anserum non est fera natura idque ex 16
eo possumus intellegere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus, item alii anseres, quos feros appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeve esse intelleguntur: et qui lucrandi animo

esse intelligitur, || donec nostra custodia coerceatur, cum vero 70
custo|diam nostram evaserit et in naturalem se liber|tatem re- 2,3 85v*)
ceperit [1]), rursus occupantis fit; quia no|stra esse desiit. Natu- 4
ralem autem libertatem re|cipere videtur, cum aut oculos 5
nostros evaserit, | aut licet in conspectu sit nostro, tamen 6
68) in | re[*fug*]i[*o*] [2]) sit. In iis autem animalibus, quae ex con-| 7
suetudine abire et redire solent, veluti columbis | et apibus, 8, 9
item cervis, qui in silvas ire et redire so|lent, talem habemus 10
regulam traditam, ut, si re|vertendi animum habere desierint, 11
etiam no|stra esse desinant et fiant occupantium: reverten|di 12, 13
autem animum videntur desinere habere, cum | revertendi con- 14
suetudinem deseruerint [3]). |

*) »pag. interior etsi pallidiore sit scriptura, facile legitur".

1) C.: perceperit.

2) C.: difficilis tamen in rei persecutio. Huschke recepit, id quod Iust. praebet ex Gai lib. II. R. Q. (*l.* 5 D. 41, 5): difficilis tamen eius persecutio sit. Mihi autem quaerenti, unde haec »in rei" orta esse potuerint, ea maxime probabilis visa est ratio, si in his vocabulis genuinam lectionem latere statuerimus, recepto gloss. deperditam.

3) C.: desieruerint.

ea animalia retinet, furtum committere intellegitur. Item ea, 17
quae ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt:
adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur, qui tamen, si evaserint nostram potestatem et ad suos
reversi fuerint, pristinum statum recipiunt. Item lapilli gem- 18
mae et cetera, quae in litore inveniuntur, iure naturali statim
inventoris fiunt. Item ea, quae ex animalibus dominio tuo sub- 19
iectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur.

Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit, 20
iure gentium tibi adquiritur. est autem alluvio incrementum
latens. per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur, ut intellegere non possis, quantum quoquo momento temporis adiciatur. Quodsi vis fluminis partem aliquam 21
ex tuo praedio detraxerit et vicini praedio appulerit, palam est
eam tuam permanere. plane si longiore tempore fundo vicini
haeserit arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitae
esse. Insula, quae in mari nata est, quod raro accidit, occu- 22
pantis fit, nullius enim esse creditur. at in flumine nata,
quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis
teneat, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis
prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque
fundi, quae latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam
praedia possident. quodsi aliqua parte divisum flumen, deinde
infra unitum agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager, cuius et fuerat. Quodsi naturali alveo 23
in universum derelicto alia parte fluere coeperit, prior quidem
alveus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro
modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam
sit, novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum
flumen, id est publicus. quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum
esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. Alia sane 24
causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim
inundatio speciem fundi commutat et ob id, si recesserit aqua,
palam est eum fundum eius manere, cuius et fuit.

69) Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ra|tione 15, 16
70) nostra fiunt. Sed et id, quod per alluvionem no|bis adicitur, 17
eodem iure nostrum fit. Per alluvio|nem autem ita videtur 18
adici, quod ita paulatim flu|men agro nostro adicit, ut aesti- 19
mare non possimus, | quantum quoque momento temporis adi- 20
ciatur: [*et*] hoc est, quod vulgo dicitur, per alluvionem 21
id adici vide|ri, quod ita paulatim adicitur, ut oculos nostros 22
71) fal|lat. Itaque si flumen partem aliquam ex tuo praedio resci- 23
de|rit [1]) et ad meum praedium pertulerit, haec pars tua ma- || 24
72) net. At si in medio flumine insula nata sit, haec | eorum om- 2 71
nium communis est, qui ab utraque par|te fluminis prope ripam 3 95r*)
praedia possident; si vero non | sit in medio flumine ad eos per- 4
tinet, qui ab ea par|te, quae proxuma est, iuxta ripam praedia 5
habent.

1) C.: r̃iderit. Inusitata nota; »res" enim notatur »ꝛ".

*) »pag. interior facillime legitur.

[1]) Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, 25
quaeri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit, utrum is qui fecerit, an ille potius qui materiae dominus fuerit: ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad materiam reduci possit, eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerat, si non possit reduci, eum potius intellegi dominum qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. quodsi partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae praestavit. Si tamen alienam purpuram quis intexuit suo 26
vestimento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpurae, adversus eum qui subripuit habet furti actionem et condictionem, sive ipse est qui vestimentum fecit, sive alius. **nam extinctae res licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et a quibusdam aliis possessoribus possunt.** Si duorum materiae 27
ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri conflaverint. sed si diversae materiae sint et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum,

1) Cf. Gai § 79, et quae ibi adnotaverimus.

73) Prae|terea, id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum | 6
est, quamvis ille suo nomine aedificaverit; iure natu|rali nos- 7, 8
74) trum fit, quia superficies solo cedit. | Multoque magis id ac- 9
cidit et in planta, quam quis | in solo nostro posuerit, si modo 10
75) radicibus ter|ram complexa fuerit. Idem contingit et in *fru-* 11
76) men|to, quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. | Sed si ab 12, 13
eo petamus aedificium vel fructus [*vel fruges*] [1]) et im|pensas 14
in aedificium vel in seminaria vel in sementem | factas ei sol- 15
vere nolimus, poterit nos per excepti|onem doli mali repellere, 16
77) utique si bonae fidei | possessor fuerit. Eadem ratione proba- 17
tum est, quod in chartulis sive membranis meis aliquis scrip- 18
se|rit, licet aureis litteris, meum esse; quia litterae | chartulis 19, 20
sive membranis cedunt; *uti*que [2]), si ego | eos libros easve mem- 21
branas petam, nec impen|sam scripturae solvam, per exceptio- 22
78) nem doli mali | summoveri potero. Sed si in tabula mea ali- 23
quis | pinxerit [3]), contra probatur, || magis enim dicitur, 24 72
tabulam picturae cedere; | cuius diversitatis vix idonea ratio 2 95v*)
redditur: *ce[*r*]*|te secundum hanc regulam, si, me possidente, 3
peta|s imaginem tuam esse, nec solvas pretium tabu|lae, pote- 4, 5
ris per exceptionem doli mali summoveri; at si tu posside|as, 6
consequens est, ut utilis mihi actio adversum te | dari debe[*a*]t; 7
quo casu, nisi solvam impensam pictu|rae, poteris me per exce- 8
ptionem doli mali repellere, utique si bona fide pos|sessor fueris. 9
Illud [*autem*] palam est, quod, sive tu subripu*er*is [4]) ta|bulam, 10
sive alius, competit mihi furti actio. |
79) In aliis quoque speciebus [5]) † naturalis ratio requiritur: pro- 11

---

1) C.: fructum vel aedificium. cf. Iust. h. t. §§ 31, 32 et Gai. fr. 7. § 12, 13. fr. 9 p. D. de A. R. D. (41. 1.) — coll. verbis sequentibus: »in aedificium vel in seminaria vel in sementem".

2) C. itaque.

3) (veluti inmaginem) C.

*) pag. exterior ex parte non facile legitur".

4) C.; subripuisse.

5) locus corruptus. cf. Inst. h. t. § 25 »cum ex *aliena* materia *species* aliqua facta sit ab aliquo." *l.* 7. § 7. d. de adquis rer. dom. (41. 1.) »Cum quis ex *aliena* materia *speciem* aliquam *suo nomine* fecerit."

idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur, quodsi fortuitu et non voluntate dominorum confusae fuerint vel diversae materiae vel quae eiusdem generis sunt, idem iuris esse placuit. Quodsi frumentum Titii tuo frumento 28
mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu id mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint: sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competat, arbitrio autem iudicis continetur, ut is aestimet, quale cuiusque frumentum fuerit. Cum in suo 29
solo aliquis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo cedit. nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuerat, desinit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iniunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per actionem. quae vocatur de tigno iuncto (appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua aedificia fiunt): quod ideo provisum est, ne aedificia rescindi necesse sit. sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit duplum iam persecutus, tunc eam vindicare et ad exhibendum agere. Ex diverso si quis in alieno solo sua ma- 30
teria domum aedificaverit, illius fit domus, cuius et solum est. sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata intellegitur, utique si non ignorabat in alieno solo se aedificare: et ideo, licet diruta sit domus, vindicare materiam non possit. certe illud constat, si in possessione constituto aedificatore soli dominus petat domum suam esse nec solvat pretium materiae et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bonae fidei possessor fuit qui aedificasset: nam scienti alienum esse solum potest

inde | si ex uvis meis vinum[1]) | feceris, quaeritur, utrum 12, 13
meum sit id vinum[1]) | an tuum; item si ex auro | aut argento 14, 15
meo vas aliquod feceris vel ex ta|bulis meis navem, aut arma- 16
rium, aut subsellium fa|bricaveris, item si ex lana mea vesti- 17
mentum[2]), ex vino et melle meo mulsum feceris, | †[3])feceris, 18, 20
an meum. Quidam materiam et substan|tiam spectandam esse 21
putant: id est, ut cuius mate|ria sit, illius et res, quae facta 22
sit, videatur esse, idque | maxime placuit Sabino et Cassio; alii 23
vero *eius rem* | esse putant, qui fecerit, idque maxime diversae 24

1) (aut oleum, aut frumentum) C. Sed ex *uvis* neque oleum neque frumentum quisquam umquam fecit aut faciet. Editores contra post: »ex uvis" ob sordidissimum hoc emblema addiderunt »aut olivis aut spicis", non reputantes sententiam Gai libro II rerum cotid. (*l.* 7 § 7 D. supra l.) »Videntur tamen mihi recte quidam dixisse, non debere dubitari, quin *alienis spicis excussum frumentum eius sit, cuius et spicae fuerunt;* cum enim grana, quae spicis continentur, perfectam habeant suam speciem, qui excussit spicas, *non novam speciem facit*, sed eam, quae est, detegit."

2) (feceris vel si) C.

3) (sive ex medicamentis meis emplastrum ū collirium) C. quo novo exemplo, (quod quis ex Gai lib. Rer. cot., — cf. l. s. l. — in margine adnotavisse videtur,) in verborum contextum recepto, perierunt genuina: »*quaeritur, utrum sit tuum id, quod*". Cf. simile factum supra § 67.

culpa obici, quod temere aedificaverit in eo solo, quod intellegeret alienum esse. Si Titius alienam plantam in suo solo 31
posuerit, ipsius erit: et ex diverso si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit. antequam autem radices egerit, eius permanet, cuius et fuerat. adeo autem ex eo, ex quo radices agit planta, proprietas eius commutatur, ut, si vicini arborem ita terra Titii presserit, ut in eius fundum radices ageret, Titii effici arborem dicimus: rationem etenim non permittere, ut alterius arbor esse intellegatur, quam cuius in fundum radices egisset. et ideo prope confinium arbor posita si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. Qua ratione autem plantae, 32
quae terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelleguntur. ceterum sicut is, qui in alieno solo aedificaverit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali secundum ea quae diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide consevit. Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis 33
membranisque cedunt, acsi solo cedere solent ea quae inaedificantur aut inseruntur: ideoque si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse iudiceris. Sed si a Titio petas tuos libros tuasve membranas esse nec inpensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve possessionem nanctus est. Si quis in aliena tabula 34
pinxerit, quidam putant tabulam picturae cedere: aliis videtur picturam, qualiscumque sit, tabulae cedere. sed nobis videtur melius esse tabulam picturae cedere: ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii in accessionem vilissimae tabulae cedere. **unde si a domino tabulae imaginem possidente is qui pinxit eam petat nec solvat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali summoveri: at si is qui pinxit possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulae adversus eum detur, quo casu, si non solvat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali**

Scholae auctoribus visum est, || sed eum quoque, cuius materia 73
et substantia | fu[*er*]it, furti adversus eum, qui subripuerit, ha- 2 90r*)
be|re actionem, nec minus adversus eundem con|dictionem ei 3, 4
competere; qui[*a*] extincta res, licet | vindicari non possit, condici 5
tamen furibus et quibus|dam aliis possessoribus possunt. | 6
† [1]) . . . . . .

*) »paginae exterioris *pars superior* non difficulter.... legitur".

1) Nulla est ratio cur Gaius hic omisisset agere *de confusione et de commixtione*, (I. h. t: §§ 27, 28) *de brevi manu traditione et de quasi traditione*, (l. l. §§ 44, 45.) *de missilibus* (§ 46) *de habitis pro derelicto*, (§§ 47, 48) *de thesauro* (§ 39) *de fructibus bona fide perceptis* (§ 35 sqq.). Itaque, equidem eo magis adducor ad credendum, ea argumenta (eo, quo indicavi, ordine) a Gaio quidem esse tractata, sed ex archetypo tum, cum noster Codex describeretur, casu quodam evanuisse, quod, primum, omnes hae perinde Iustiniani §§ i Gai stilum sapiunt; non tantum §§ 44, 45, 39, quae iisdem verbis leguntur in eius lib. rerum cotidian. (fr. 9. §§ 5, 6, 7. D. de A. R. D (41. 1.)), sed etiam caeterae. Collige quoque § 37 Inst. h. t. et § 5 tit. 6 cum Gai § 50. Tum autem dilaceratum archetypum fuisse etiam inde manifestum est, quod perverso ordine, ea, quae nunc § 43 sqq. notantur, in codicis nostri leguntur pag. 64; cf. adnotationem [1]) pag. 41.

repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. illud enim palam est, quod, sive is qui pinxit subripuit tabulas sive alius, competit domino tabularum furti actio.

Si quis a non domino, quem dominum esse crederet, bona 35
fide fundum emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa aeque bona fide acceperit: naturali ratione placuit fructus quos percepit eius esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. ei vero, qui sciens alienum fundum possederit, non idem concessum est. itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere. Is, ad 36
quem usus fructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si eos ipse perceperit. et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. eadem fere et de colono dicuntur. In pecudum fructu etiam fetus 37
est, sicuti lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et equuli statim naturali iure dominii sunt fructuarii. partus vero ancillae in fructu non est itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparavit. Sed si gregis usum fructum quis habeat, in locum demortuo- 38
rum capitum ex fetu fructuarius summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. recte enim colere debet et quasi bonus pater familias uti debet.

Thesauros, quos quis in suo loco invenerit, divus Hadrianus 39
naturalem aequitatem secutus ei concessit qui invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit. at si quis in alieno loco non data ad hoc opera, sed fortuitu invenerit, dimidium domino soli concessit. et convenienter, si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. cui conveniens est, ut, si quis in publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse, dimidium fisci vel civitatis.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur: 40

nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. et ideo cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia, quae in provinciis sunt, inter quae nec non Italica praedia ex nostra constitutione nulla differentia est. Sed si quidem ex causa donationis aut dotis aut 41
qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur: venditae vero et traditae non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. sed si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est statim rem emptoris fieri. Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui 42
rem, an voluntate eius alius. Qua ratione, si cui libera nego- 43
tiorum administratio a domino permissa fuerit isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis. In- 44
terdum etiam sine traditione nuda voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi aut donaverit. quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim adquiritur tibi proprietas perinde ac si eo nomine tradita fuisset. Item si 45
quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem. Hoc amplius interdum et in incertam personam 46
collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules, qui missilia iactant in vulgus, ignorant, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia volunt quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt. Qua ratione verius esse videtur et, si rem pro derelicto a do- 47
mino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit. Alia causa est earum rerum, quae in tempestate maris

levandae navis causa eiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo eici, quo quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his, quae de rheda currente non intellegentibus dominis cadunt.

VI.

DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

Iure civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cum crediderit eum dominum esse, rem emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem, id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis usucapiantur et his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quae nostro imperio gubernatur, dominium rerum iusta causa possessionis praecedente adquiratur.

Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit, veluti si 1
quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel servum fugitivum possideat. Furtivae quoque res et quae vi pos- 2
sessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia inhibet usucapionem, vi possessarum lex Iulia et Plautia.

43) Caeter[*um ips*]arum etiam earum rerum usucapio nobis com- | 18 64
petit [1]), quae non a domino nobis traditae fuerint, sive man | 19 87v*)
cipi sint eae res, sive nec mancipi, si modo ea[*s*] bona fi|de 20
acceperimus, cum crederemus, eum, qui tra|deret, dominum 21, 22
44) esse; quod ideo receptum videtur, ne | rerum dominia diutius 23
in incerto essent, cum suf|ficeret domino ad inquirendam rem 24
suam anni aut || bienni spatium, quod tempus ad usucapionem 65
possessori tribu|tum est. | 2 35r*)
45) Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide ali|enam rem 3, 4
possideat, non tamen illi usucapio procedit, vel|ut, si qui rem 5
furtivam aut vi possessam possideat; nam furtivam lex XII tab. 6
46) usucapi prohibet, vi pos|sessam lex Iulia et Plautia. Item 7
47) provincialia prae|dia usucapionem non recipiunt. [*Item ante legem* 8
Claudiam, si erant] [2]) res mulieris, quae in ad|gnatorum tutela 9
erat, res mancipi, usucapi non poterant, | praeterquam si ab 10
ipsa, tutore [*auctore*], traditae essent; et ita le|ge|XII tab. cau- 11

---

*) cf. p. 23 notam **)

1) Postquam Gaius, quid interesset inter res mancipi et nec mancipi docuit, (quod discrimen ita demum intellegi potuit, si simul de modo alienandi res mancipi disseruit,) addiditque quomodo res incorporales transferrentur, totum hoc caput de rerum divisione concludit monendo, duplex esse apud Rom. dominium: iustum dominium, et id, quod dicitur in bonis haberi. Cuius rei exemplum addit, si quis a domino res mancipi non legitimo modo acceperit; tum enim alienationem ex iure civili nullam esse, et, qui tradiderit, dominum ex iure civili permanere, donec is, qui acceperit, usu capione dominium iustum obtinuerit, interim eum hanc rem in bonis habere. (§ 41) Sequuntur verba, quae nos glossatori tribuimus (§ 42), (quae si Gaio ipsi tribuas certe misere mendosa esse facile concedas,) quibus *tempus* usucapionis finitur. *De rebus autem, quarum usucapio nobis competeret*, non egit: qui igitur conveniret, ut pergeret: Caeterarum (vel ut edd. praebent: »*Caeterum*) etiam *earum rerum* usucapio nobis *competit*? cf. porro, quae dixi ad p. 53. Quodsi mecum statuas, folium archetypi deperditum fuisse, et Gaium proxime ante hoc »Caeterarum" egisse de »fructibus b. f. perceptis", non recuses, quominus emendationem »Caeter[um ips]arum" probes, quippe iam ordinem libri perspicuum esse videas.

*) »Pagina exterior non facile legitur".

2) Periit versus archetypi: ît. ãte l. Claudiã, si erãt cf. I. § 171.

Quod autem dictum est furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per legem prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur quive per vim possidet usucapere possit: nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident: sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius habeat. unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori usucapio competat. nam qui alienam rem vendidit vel ex alia causa tradidit, furtum eius committit. Sed tamen id aliquando aliter se habet.

48) tum fuit.[1]) Item liberos homines et res sacras | et religiosas 12
49) usucapi non posse manifestum est. Quod ergo | vulgo dicitur 13
furtivarum rerum et vi posses|sarum usucapionem per legem 14
XII tab. prohibitam esse, non eo per|tinet, ut n*e ipse fur quive* 15
per vim *possi*det usucapere *po*ssit[2]), | — nam huic alia ratione 16
usucapio non competit, quia scili|cet mala fide possidet; — sed 17
nec ullus alius, quamquam ab eo | bona fide emerit, usucapiendi 18
50) ius habeat. Unde in rebus mobili|bus non facile pro*cedit*, *ut* 19
bonae fidei possessori usucapio co[2])m|petat, quia qui alienam rem 20
vendidit et tradidit fur|tum committit; idemque accidit etiam 21
si ex ali*a* causa | tradatur:[3]) sed tamen hoc aliquando aliter 22

---

1) lectio incerta: $\overset{ca}{m}$F. »*cautum est*" scribitur: ce litteris, lineola superscripta.

2) Litterae distincta magis coniecturis Studem. debentur, quam quod V. Cl. eas oculis legit.

3) Excogitarunt recentiores aliam rationem usucapionis, quam optimam illam, quam Gaius ipse supra (§ 44) docet, inque duplicem errorem inciderunt, cum ex *possessionis iure* eam repeterent. Quae vera esse posset, si possessionis ullum ius in iure civili receptum esset, et si usucapio possessionem *semper* sequeretur. Sed eam ex eo fonte non fluxisse, inde satis manifestum est, quod non procedat, nisi ubi possessor bona fide et iusto titulo possederit, aut in iis casibus, quos enumerat Gaius infra § 52 sq. Itaque credamus Gaio, quippe qui id dicat, quod et ratio suadet. Ubi »boni patris fam." est »rem augere" et »hominis nequam" »bona tradita disperdere", ibi, si quis tempore indicaverit, nolle se quandam rem ad se pertinere, ius aequum erat, eum dominum fieri, qui eam occupasset; ut, si res ita abiecta esset, ut *statim* adpareret, noluisse dominum eam sibi servare, *statim* occupantis fiebat. Ideo autem hoc casu etiam, qui non fuit c. R acquirere potuit, cum usucapio esset »ius proprium c. R.", quod hoc »proderelicto esse" in rebus utique mobilibus, quae minoris pretii essent, accidere soleret. Ex sanctitate autem dominii cum is modus acquirendi natus esset, ne in eius perniciem converteretur, prohibebat lex usuc. earum rerum, quae aut vi possessae, aut furto ereptae aut fraude subreptae essent. *Ex usucap. igitur interdum*, *in favorem certi dominii*, *concessa*, verisimile est, possessionem paullatim vim eam nactam esse, quam novimus; eoque facilius, quo plus decresceret *dominii* vis. Et sic factum est, ut apud nos in *rebus mobilibus possessio pro titulo haberetur*, cum apud Rom. earundem rerum vix ulla usucapio esse posset.

nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam existimans hereditariam esse bona fide accipienti vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit, quin is qui acceperit usucapere possit, dubium non est, quippe ea res in furti vitium non ceciderit, cum utique heres, qui bona fide tamquam suam alienaverit, furtum non committit. **Item si** 5
is, ad quem ancillae usus fructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit: furtum enim sine affectu furandi non committitur. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio 6
furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. Quod autem ad eas res, quae solo 7
continentur, expeditius procedit. ut si quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut neglegentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. qui quamvis ipse mala fide possidet, quia intellegit se alienum fundum occupasse, tamen, si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri, quia neque furtivum neque vi possessum accepit: abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium etiam fundi locive furtum fieri, et eorum, qui res soli possident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio auferri debeat. Aliquando 8
etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest: veluti si in domini potestatem reversa fuerit. tunc enim vitio rei purgato procedit eius usucapio. Res fisci nostri usucapi non potest. 9
sed Papinianus scripsit bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis bona fide emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse: et ita divus Pius et divus Severus et Antoninus rescripserunt. Novissime sciendum est rem talem esse debere, ut in se 10
non habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit vel qui ex alia iusta causa possidet.

Error autem falsae causae usucapionem non parit. veluti si 11
quis, cum non emerit, emisse existimans possideat: vel cum ei donatum non fuerat, quasi ex donatione possideat.

Diutina possessio, quae prodesse coeperat defuncto, et heredi 12
et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat praedium alienum: quodsi ille initium iustum non habuit, heredi et bo-

se habet, nam | si heres rem defuncto commodatam aut locatam 23
vel | apud eum depositam existimans eam esse here||ditariam 24 66
vendiderit, furtum | non committit. Item si is, ad quem ancillae 2 35v*)
ususfructus per|tinet, partum etiam suum esse credens, vendi- 3
derit aut | donaverit, furtum non committit; [*f*]urtum enim | sine 4, 5
affectu furandi non committitur. Aliis quoque | modis accidere 6
potest, ut quis, sine vitio furti, rem | alienam ad aliquem 7
51) transferat, et efficiat, ut a posses|sore usucapiatur. Fundi quo- 8
que alieni potest aliquis s|ine vi[*tio*] [1]) possessionem nancisci, 9
quae vel negli|gentia domini vacet, vel quia dominus sine suc- 10
cesso|re decesserit, vel longo tempore afuerit; nam si ad a|lium 11, 12
bona fide accipientem, transtulerit, pote|rit usucapere possessor, 13
et quamvis ipse, qui va|cantem possessionem nactus est, intel- 14
legat, ali|enum esse fun*dum, *tamen nihil hoc bonae fidei posses- 15
*sori**[2]) | ad usucapionem nocet, [*cum*] improbata sit eorum | 16
se*nt*entia, qui putaverint, furtum fundi fieri | po*sse*. | 17, 18
52) Rursus ex contrario accidit, ut qui sciat alienam | rem se possi- 19, 20
dere, usucapiat, veluti si rem hereditariam, cuius | possessionem he- 21
res nondum nactus est, aliquis | poss*e*derit; nam ei concessum [es*t* 22
usu]capere, si modo ea res | est, quae recipit usucapionem; 23
quae species possessionis et usucapionis pro | herede vocatur. Et 24
in tantum haec usucapio concessa est, || ut et res, quae solo 67
continentur, anno usucapiantur. | 102r**)
54) Quare autem hoc casu etiam [3]) soli rerum annua | constituta 2, 3
sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum | hereditariarum 4
possessione, [*eae*], [*sic*]ut ipsae hereditates, usucapi | credeban- 5
tur, scilicet anno; lex enim XII tab. soli qui|dem res biennio 6
usucapi iussit, caeteras vero an|no; ergo hereditas in caeteris 7

---

*) »pag. interior, praeter v. 15, facile legitur".

1) C.: *ine vi* correctum ex *in eum*, unde patet hoc mendum vetus et quasi tralaticium esse. De »sine vitio" cf. (v. 7) § 50. IV. § 140. Iust. h. t. §§ 6, 8, 10.

2) Ex Göscheni schedis aut potius coniectura; legere enim haec ex iis, quae St. refert, lectionibus sched. Gö. et Bl. nemo potest.

**) »pagina interior facillime legitur".

3) C. *etiam hoc casu*, omisso signo ※.

norum possessori licet ignoranti possessio non prodest. quod nostra constitutio similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. Inter venditorem quoque et 13
emptorem coniungi tempora divus Severus et Antonius rescripserunt.

Edicto divi Marci cavetur eum, qui a fisco rem alienam 14
emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. constitutio autem divae memoriae Zenonis bene prospexit his, qui a fisco per venditionem vel donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive conveniantur sive experiantur; adversus sacratissimum autem aerarium usque ad quadriennium liceat intendere his, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. nostra autem divina constitutio, quam nuper promulgavimus, etiam de his, qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefatae Zenonianae constitutionis continentur.

rebus videbatur esse, quia so|li non est,[1]) [*et*] quamvis postea 8
creditum | sit, ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in 9
o|mnibus rebus hereditariis, etiam quae solo tene|antur, annua 10, 11
55) usucapio remansit. Quare autem omni|no tam improba possessio 12
et usucapio concessa | sit, illa ratio est, quod voluerunt veteres 13
maturius | hereditates adiri, ut essent qui sacra facerent, quo- 14
rum | illis temporibus summa observatio fuit, *et ut* | creditores 15, 16
haberent, a quo suum consequeren|tur. Haec autem species pos- 17
sessionis et usucapio|nis etiam lucrativa vocatur; nam sciens 18
quisque rem | alienam lucrifacit[2]). | 19
56) Sed hoc tempore etiam non est lucrativa. Nam ex aucto-| 20
ritate † Hadriani senatus consultum factum est, | ut tales usu- 21, 22
capiones revocarentur, et ideo po|test heres ab eo, qui rem 23
usucepit, hereditatem petendo, per|inde eam rem consequi, 24
atque si usucapta non esset[3]). ||
58) Necessario tamen herede extante nihil, ipso iure, | pro herede 2 68
usucapi potest. ⌉ 102v*)
59) Adhuc etiam ex aliis causis sciens quisque rem a|lienam usuca- 3, 4
pit. Nam qui rem alicui fiduciae cau|sa mancipio dederit, vel 5
in iure cesserit, si eandem | ipse possederit, potest usucapere, 6
anno scilicet, etiam[4]) | soli si sit; quae species usucapionis 7
dicitur usureceptio, | quia id, quod aliquando habuimus, recipi- 8
mus per usu|capionem. 9
60) Sed cum fiducia contrahitur aut cum creditore | pignoris iure, 10
aut cum amico, quod tutius nostrae res apud eum | essent, si 11
quidem cum amico contracta sit fiducia, | sane omnimodo com- 12
petit usureceptio, si vero cum cre|ditore, soluta quidem pecunia, 13
omnimodo competit, non|dum vero soluta, ita demum competit, 14
si neque conduxe|rit eam rem a creditore debitor, neque precario 15
ro|gaverit, ut eam rem possidere [*sibi*] liceret[5]) | 16

---

1) (q̃ neq. corporalis ē) C. glossa detrusit vocabulum »et".

2) Inde iam ante Ciceronis tempora, qui sic possederit, invidiam non evitabant cf. Cicer. de Or. II, 70, 283.

3) (et) C.

*) »pagina exterior facillime legitur."

4) C.: Scilicet. Equidem cum La. lego »scilic. et."

5) (q̃ casu lucrativa usucapio conpetit) C.

VII.

DE DONATIONIBUS.

Est etiam aliud genus adquisitionis donatio. Donationum autem duo genera sunt: mortis causa et non mortis causa. Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accepit: sin autem supervixisset qui donavit, reciperet, vel si eum donationis poenituisset, aut prior decesserit is cui donatum sit. hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam optinere oporteret, et utriusque causae quaedam habebat insignia et alii ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur et sic procedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio. et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quid velit habere, quam eum cui donatur, magisque eum cui donat, quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo. [1])

---

1) Odyss. 17, v. 78 sqq.

§ 61) Item si rem obligatam sibi populus vendiderit, e|amque 18
dominus possederit [1]), concessa est usurece|ptio; sed hoc casu 19
praedium biennio usurecipitur; et | hoc est quod vulgo dicitur, 20
ex praediatura possessionem usure|cipi; nam qui mercatur a po- 21
pulo praediator appellatur. | 22

1) Hic et § 52 Codex praebet formam »possiderit"; quae si probanda sit, de qua re ambigitur, etiam alibi (ex. gr. § 59) recipienda esse videtur.

Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla mortis cogi-2
tatione fiunt, quas inter vivos appellamus. quae omnino non comparantur legatis: quae si fuerint perfectae, temere revocari non possunt. perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit: et ad exemplum venditionis nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, et si non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur et traditionis necessitas incumbat donatori. et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio et quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare et sine insinuatione statuit, et quasdam donationes invenit, quae penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super his posuimus, colligenda sunt. sciendum tamen est; quod, etsi plenissimae sint donationes, tamen si ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem licentiam praestavimus certis ex causis eas revocare: ne, qui suas res in alios contulerunt, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in nostra constitutione modos. Est et aliud genus 3
inter vivos donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus divis principibus introductum est; quod ante nuptias vocabatur et tacitam in se condicionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit insecutum: ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur et nusquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. sed primus quidem divus Iustinus pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenit, etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse studentes

constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiant et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur et dotibus in hoc exaequentur, ut, quemadmodum dotes et constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matrimonium, sed etiam eo contracto et augeantur et constituantur.

4 Erat olim et alius modus civilis adquisitionis per ius adcrescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis cum Titio solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel testamento, eo casu pars eius amittebatur et socio adcrescebat. sed cum pessimo fuerat exemplo et libertate servum defraudari et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem lucrum adcrescere: hoc quasi invidiae plenum pio remedio per nostram constitutionem mederi necessarium duximus et invenimus viam, per quam et manumissor et socius eius et qui libertatem accepit nostro fruantur beneficio, libertate cum effectu procedente — cuius favore et antiquos legislatores multa et contra communes regulas statuisse manifestissimum est — et eo qui eam imposuit suae liberalitatis stabilitate gaudente et socio indemni conservato pretiumque servi secundum partem dominii, quod nos definivimus, accipiente.

VIII.

QUIBUS ALIENARE LICET VEL NON.

Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare non possit et contra qui dominus non sit alienandae rei potestatem habeat. nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei datum. quod nos legem Iuliam corrigentes in meliorem statum deduximus. cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat, quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat, quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente: utrisque remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in provinciali solo positae sunt, interdicta fiat alienatio vel obligatio et neutrum eorum neque consentientibus

§62) [1]) Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienandae | rei po- 23, 24
testatem non habeat, et qui dominus non sit, || *ali*enare possit. 69
§ 63) Nam dotale praedium maritus, invita mu|*liere*, per legem 2 85r*)
Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius | *sit*, vel mancipa- 3
tum ei dotis causa vel in iure cessum, | vel usucaptum; quod 4
quidem ius utrum ad Italica tantum | prae*d*ia, an etiam ad pro- 5
vincialia pertineat, dubitatur. |

---

1) Hanc materiam male, ut mihi quidem videtur, discerpserunt editores; nam *cum recte statuerent*, *cohaerere ea*, *quae* §§ 62 . . . 64 *exponuntur*, — de iis, qui alienam rem iure alienare possint, — *cum iis*, *de quibus agitur* § 80 *sqq.* — non omnes dominos res suas posse alienare, — quem iuris articulum Iustinianus quoque complexus est titulo »quibus alienare licet vel non", — tamen negligebant artissimum nexum inter usucapionem, quem modum esse acquirendi dominii non domino Gaius § 43 docere coepit et hanc hiece §§ [14] facultatem non dominis concessam rei alterius alienandae. Praeterea »vix *quattuordecim Cod. Ver. versiculos* crediderim *totum antiquioris Codicis folium*, explevisse". (Böcking.) Sed eo, quod § 64 apertissime cohaereat cum § 80, nostra transpositio quam maxime probatur. Loci autem inter se mutati sunt a § 43 usque ad § 65 versus 114 Cod. V. et a § 65 usque ad § 80 versus 90. Differunt igitur inter se versibus 24 vel pag. Cod. Ver., quam (cum singuli versus duplicem fere numerum litt. continerent, (cf. Praef. p. X.) folio Arch. coaequari haud absurdum est. Videntur igitur duo volumina, (olim quina folia utrumque continens,) postquam ex altero folium rescissum perlisset, sedem suam mutavisse.

*) »pag. exterior difficillime legitur".

mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiae earum converteretur. Contra autem creditor pi- 1
gnus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienare, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. sed ne creditores ius suum persequi impedirentur neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitutione consultum est et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti creditorum et debitorum satis abundeque provisum est. Nunc admonendi sumus ne- 2
que pupillum neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. ideoque si mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis. ideoque vindicare nummos possunt, sicubi extent: sed si nummi, quos mutuos dedit, ab eo qui accepit bona fide consumpti sunt, condici possunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria est tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. sed etiam hoc evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Caesareenses advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi quaestoris sacri palatii nostri promulgavimus, qua dispositum est ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius sententia iudicialis sine omni damno celebrata hoc permittat. quo subsecuto, si et iudex pronuntiaverit et debitor solverit, sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas. sin autem aliter quam disposuimus solutio facta fuerit et pecuniam salvam habeat pupillus aut ex ea locupletior sit et adhuc eandem summam pecuniae petat, per exceptionem doli mali summoveri poterit: quodsi aut male consumpserit aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilo minus damnabitur, quia temere sine tutoris auctoritate et non secundum nostram dispositionem sol-

(§ 64) Ex diverso adgnatus furiosi curator rem furio|si alienare potest 6, 7
ex lege XII tabularum. Item procurator † | † [1]). Item creditor 8
pignus ex | pactione, quamvis eius ea res non sit; sed hoc for- 9
sitan | ideo videatur fieri, quod voluntate debitoris intel|legitur 10, 11
pignus alienari, qui olim pactus est, ut lice|ret creditori pignus 12
vendere, si pecunia non | solvatur. 13

(§ 80) [2]) Nunc admonendi sumus neque feminam neque | pupillum 8,9 73
sine tutoris auctoritate rem mancipi alienare posse, nec man-| 90r**)
cipi vero feminam quidem posse, pupillum non | posse. 10, 11

(§ 81) Ideoque, si quando mulier mutuam pecuni|am alicui sine 12
tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipien|tis, — cum 13
scilicet *[cer]ta* [3]) pecunia res nec mancipi sit, — con|trahit 14

(§ 82) obligationem. At si pupillus idem fecerit, | quia non *facit* 15
accipientis sine tutoris auctoritate pecuniam, nulla*m* [4]) | contrahit 16

(§ 83) obligationem. Unde pupillus vindica|re quidem nummos suos 17
potest sicubi exstent, id | est, eos *p*[4])etere † | † repetere potest †| 18, 19
† *un*de [4]) de pupillo quidem quaeritur, *an num*mos | quo*s** mu- 20, 21
tuos dedit, ab eo, qui aco|*e*pit † | † actione eos persequi possit, 22
quoniam † | † non potest, [*s*]et ex contrario | † nec mancipi mu- 23, 24
lieri*bus* || et pupillis prae[*ter*] tutoris auctoritatem [5]) solvi possunt; 74
quoniam meliorem | condicionem suam facere iis etiam sine 2 90v**)

(§ 84) tutoris auctoritate con|cessum est. Itaque si debitor pecuniam 3
pupillo solvat, fa|cit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non 4
libera|tur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris aucto- 5
ritate | dissolvere potest (quia nullius rei alienatio ei sine tu- 6
toris auctoritate | concessa est). Sed tamen, si ex ea pecunia 7

---

1) »codicis ductus cum nulla earum coniecturarum, quae adhuc a viris doctis in mediam prolatae sunt consociari possunt". Qui ductus sunt:

I c | c * p s * r * o t c i s (vel »u? o? n?") c r i s * * d * e (vel c̄? vel m̄?).
p d

2) (R̄ V̄ de pupillis an aliquid a se alienare possunt.) C.

*) »pag. exterioris pars .... inferior difficulter legitur".

3) Cf. Gai IV. 19.

4) additamenta magis debentur coniecturis Studem. quam quod ea in cod. oculis vidit.

5) C. *pupilli s p t a* pro: pupillis p ſ t a.

**) »pag. interior facile legitur".

verit: sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutore auctore non possunt, quia id quod solvunt non fit accipientis, cum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

IX.

PER QUAS PERSONAS NOBIS ADQUIRITUR.

Adquiritur nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habemus: item per eos servos, in quibus usum fructum habemus: item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus. de quibus singulis diligentius dispiciamus. Igitur 1 **liberi vestri utriusque sexus, quos in potestate habetis,** olim quidem, quidquid ad eos pervenerat — exceptis videlicet castrensibus peculiis —, hoc parentibus suis adquirebant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum adquisitum est, alii vel extraneo donare vel vendere vel quocumque modo voluerant applicare. quod nobis inhumanum visum est et generali constitutione emissa et liberis pepercimus et patribus debitum reservavimus. sancitum etenim a nobis est, ut, si quid ex re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquirat — quae enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti? —: quod autem ex alia causa sibi filius familias adquisivit, huius usum fructum quidem patri adquiret, dominium autem apud eum remaneat, ne, quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens luctuosum ei procedat. Hocque a nobis dis- 2 positum est et in ea specie, ubi parens emancipando liberum ex rebus, quae adquisitionem effugiunt, sibi partem tertiam retinere si voluerat licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat quasi pro pretio quodammodo emancipationis et inhumanum quid accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte defraudetur et, quod honoris ei ex emancipatione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. ideoque statuimus, ut parens

locupletior | factus sit et adhuc petat, per exceptionem doli 8
85) mali summoveri | potest. Mulieri vero etiam sine tutoris aucto- 9
ritate recte solvi potest; nam | qui solvit liberatur obligatione; 10
quia res nec mancipi, ut pro|xime diximus, a se dimittere mu- 11
lier etiam sine tutoris auctoritate potest; quamquam | hoc ita 12
est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, et | habere se 13
dicat et per acceptilationem velit debito|rem sine tutoris aucto- 14
ritate liberare, non potest. |
86) Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos | sed 15, 16
etiam per eos, quos in potestate, manu, mancipio|ve habemus; 17
item per eos servos, in quibus usum*fructum* habe|mus, item 18
per homines liberos et servos alienos | quos bona fide posside- 19
mus, de quibus singulis diligenter | dispiciamus. | 20

pro tertia bonorum parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed usus fructus retineat: ita etenim et res intactae apud filium remanebunt et pater ampliore summa fruetur pro tertia dimidia potiturus. **Item vobis adquiritur,** 3 **quod servi vestri ex traditione nanciscuntur sive quid stipulentur vel ex qualibet alia causa adquirunt.** hoc enim vobis et ignorantibus et invitis obvenit. **ipse enim servus qui in potestate alterius est nihil suum habere potest. sed si heres institutus sit, non alias nisi iussu vestro hereditatem adire potest: et si iubentibus vobis adierit, vobis hereditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. et convenienter scilicet legatum per eos vobis adquiritur. non solum autem proprietas per eos quos in potestate habetis adquiritur vobis, sed etiam possessio: cuiuscumque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. unde etiam per eos usucapio** vel longi temporis possessio **vobis accedit. De his autem** 4 **servis, in quibus tantum usum fructum habetis, ita placuit, ut, quidquid ex re vestra vel ex operibus suis adquirant, id vobis adiciatur, quod vero extra eas causas persecuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. itaque si is servus heres institutus sit legatumve quid ei aut donatum fuerit, non usufructuario, sed domino proprietatis adquiritur. idem placet et de eo, qui a vobis bona fide possidetur, sive is liber sit sive alienus servus:**

87) Igitur liberi nostri, quos in potestate habemus, | item servi 21, 22
[*nostr*]i, quod [1]) mancipio acoipiunt, vel ex traditione | nanci- 23
scuntur, sive quid stipul*a*ntur, vel ex ali[*a*] quali|bet causa adqui- 24
runt, id nobis adquiritur; ipse [2]) enim || qui in potestate nostra 75
est, nihil suum habere potest: | et ideo si heres institutus sit, 2 86*)
nisi nostro iussu hereditatem | adire non potest; et si i[*u*]b*e*nti- 3
bus nobis adierit, hereditatem | nobis adquirit, perinde atque 4
si nos ipsi here|des instituti essemus; et convenienter scilicet 5
88) *etiam* legatum | per eos nobis adquiritur; dum tamen sciamus, 8
si alterius | in bonis sit servus, alterius ex iure Quiritium, ex 7
omnibus causis | ei soli per eum adquiri, cuius in bonis est. 8
89) Non solum | autem proprietas per eos, quos in potestate 9
habemus adquiritur nobis, sed etiam possessio. Cuius enim | 10
rei possessionem adepti fuerint, id nos posside|re videmur, unde 11, 12
etiam per eos usucapio proce|dit. 13
90) Per eas vero personas, quas in manu | mancipiove habemus, 14
proprietas quidem adquiri|tur nobis ex omnibus causis, sicut 15
per eos, qui in po|testate nostra sunt; an autem possessio ad- 16
quiratur, quaeri solet; quia ipsas non possidemus. 17
91) De his autem servis in quibus tantum usumfructum habe- 18
mus, ita | placuit, ut, quidquid ex re nostra vel ex operis 19
su|is adquir*a*nt [3]), id nobis adquiratur, quod vero extra eas | 20
causas [persecuti sint] [4]), id ad dominum proprietatis perti- 21
neat. Ita|que si iste servus heres institutus sit, legatumve 22
qu*i*d [5]) ei | [aut] datum fuerit, non mihi, sed domino proprieta- 23
tis adqui|rit [6]). Idem placet de eo, qui a nobis bona fide pos- 24

---

1) C. quod servii. In Dig. fr. 10. de A. R. D. (41. 1) »quod servi nostri", omissis his »liberi nostri, quos in potest. habemus". cf. § 1. Inst. h. t.

2) fenestra est in membranis, quo loco olim, ex abundantia, nota verbi »enim" videtur iterata fuisse.

*) »pag. iuterior facillime legitur".

3) Sic Hia. C. adquir*u*nt.

4) Gaius videtur scripsisse: quod vero *extrinsecus* persecuti; sed, ad verbum »extrinsecus" cum addita esset glossa »extra e. c." et hoc verbum iam olim omissum est et postea etiam verba »persecuti sint" extrusa sunt.

5) C.: q̃ (= quod).

6) C.: adquiritur.

quod enim placuit de usufructuario, idem placet et de bona fide possessore. itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. sed bonae fidei possessor cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest: fructuarius vero usucapere non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi, deinde quia scit servum alienum esse. non solum autem proprietas per eos servos, in quibus usum fructum habetis vel quos bona fide possidetis, vel per liberam personam, quae bona fide vobis servit, adquiritur vobis, sed etiam possessio: loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus, id est si quam possessionem ex re vestra vel ex operibus suis adepti fuerit. Ex his 5 itaque apparet per liberos homines, quos neque vestro iuri subiectos habetis neque bona fide possidetis, item per alienos servos, in quibus neque usum fructum habetis neque iustam possessionem, nulla ex causa vobis adquiri posse. et hoc est, quod dicitur per extraneam personam nihil adquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam veluti per procuratorem placet non solum scientibus, sed etiam ignorantibus vobis adquiri possessionem secundum divi Severi constitutionem et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel usucapionem aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit.

sidetur, || sive liber sit sive alienus servus; quod enim placuit 76
de | usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei posses- 2 86v*)
sore; | itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id vel | 3
ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. | 4
3) Sed *sa*[*ne*] bonae fidei possessor cum usuceperit servum, quia 5
eo modo | dominus fit, ex omni causa per eum sibi adquirere 6
potest. | Usufructuarius vero usucapere non potest; primum 7
quia non possi|det, sed habet ius utendi et fruendi, deinde 8
4) quia scit, a|lienum servum esse. [*Sed*| de illo servo, in quo 9
usumfructum habemus, quaeritur, an per eum | possidere [1]) 10
aliquam rem | et usucapere possimus, quia ipsum non posside- 11
mus; per | eum vero, quem bona fide possidemus, sine dubio 12
et possi|dere et usucapere possumus. Loquimur autem in utri-| 13
usque persona secundum definitionem, quam proxume ex|posui- 14, 15
mus, id est, si quid ex re nostra vel ex operis | suis adquirant [2]). 16
5) Ex iis apparet, | per liberos homines, quos neque iuri nostro 17
subi|ectos habemus, neque bona fide possidemus, item per alienos 18
ser|vos, in quibus neque usumfructum habemus, | neque iustam 19, 20
possessionem | nulla ex causa nobis adquiri posse; et hoc est; 21
quod vulgo dici|tur, per extraneam personam nobis adquiri non 22
posse; | tantum de possessione quaeritur, an per pro*curatorem* [3])| 23
6) nobis adquiratur. In summa sciendum est his, qui in|| potes- 24 77
testate, manu, mancipiove sunt, nihil in iure cedi | posse: cum 2 99r**)
enim istarum personarum nihil suum esse possit, conve|niens est 3
scilicet, ut nihil per se [4]) in iure vindi|care possint. 4
(5)

*) »pag. exterior propter litterarum pallorem non facile legitur".

1) C.: de illo querit' an peum seruu | in quo usum fruct. hauem' possidere.

2) (id nobis adquirit'.) C.

3) Ita Goudsmit laudans Iust. h. t. (§ 5) et *l.* II. § 6. D. de pign. act. (13. 7.) Stud. »post ultimum p *ossessore* aut simile quid scriptum fuisse potest".

**) »paginae exterioris lectio, etsi propter membranae cariem, litterarumque pallorem passim difficilior, maximam tamen partem certa est".

4) Ita Huschke allegans *l.* 25. D. 46. 2 et *l.* 10, 18. § 2 D. 40. 2. C.: p'se (= posse), confusis notis ꝑ (= per) et p'. Additur praeterea in C. ante hoc *p'se* »suum ē" (= esse), glossa scilicet ad verbum »vindicare".

Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulae res adquiruntur: nam legatorum ius, quo et ipso singulae res vobis adquiruntur, item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur, opportunius inferiori loco referemus. videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis adquiruntur. si cui ergo heredes facti sitis sive cuius bonorum possessionem petieritis vel si quem adrogaveritis vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint, eius res omnes ad vos transeunt. ac prius de hereditatibus dispiciamus. quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento vel ab intestato ad vos pertinent. et prius est, ut de his dispiciamus, quae vobis ex testamento obveniunt. qua in re necessarium est initio de ordinandis testamentis exponere. 6

X.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis est.

Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabatur, altero, cum in proelium exituri essent, quod procinctum dicebatur. accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem, agebatur quinque testibus et libripende civibus Romanis puberibus praesentibus et eo qui familiae emptor dicebatur. sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc in usu esse desiit. Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. postea vero ex edicto praetoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur, sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium 1 2

) **Hactenus** tantisper admonuisse sufficit, quemad|modum sin- 6, 7
gulae res nobis adquirantur; nam legatorum | ius, quo et ipso 8
singulas res adquirimus, opportuni|us alio loco referemus. Vi- 9
deamus itaque nunc, quibus | modis per universitatem res nobis 10
adquira[*n*]tur. |

) Si cui [ergo] heredes facti sumus, sive cuius bo*na* [1]) petieri- 11
mus, si|ve cuius bona emerimus, sive quem adoptaveri|mus 12, 13
sive quam in manum ut uxorem receperimus, | eius res ad 14
) nos transeunt [2]). Ac prius de hereditatibus | dispiciamus: 15
quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento vel | ab 16
) intestato ad nos pertinet. Et prius est, ut de his dispi|ciamus, 17
quae nobis ex testamento obveniunt [3]).

) Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: | nam aut 18, 19
calatis comitiis testamenta faciebant, quae comiti|a bis in anno 20
testamentis faciendis destinata e|rant, aut in procinctu; id est, 21
cum belli causa arma sume|bant: procinctus est enim expedi- 22
tus et armatus exer|citus. Alterum itaque in pace et in otio 23
) faciebant, al|terum in proelium exituri [4]). Accessit deinde ter- 24

---

1) Dedi ex coniectura Studem. C.: b $\overset{m}{p}$ **. »*cuius* bonorum possessionem petere" Gaius scripsisse non potest.

2) Haec quinque genera, quibus res civis Romani universae ad alium civum transeunt in sequentibus tractantur, usque ad Lib. III. § 85.

3) Nimirum quia non facile quis bonus pater familias *intestatus* decessit.

4) Cf. praeter Fest. V. procincta Gell. XV. 27. ubi plane eadem narrantur. Sed tamen ibid. in fine locus de centuriatis comitiis affertur ex quo iam nobis probabiliora licet conicere, quam quod in remota illa antiquitate testamenta militaria fuisse dicamus. — Classis procincta extra pomoerium, vel exercitus in campo Martio est populus Romanus Quiritium ad comitia centuriata convocatus. (cf. Gell. X. XV. Varro lib. IV. de L. L.) Videtur ergo hoc genus testamentorum *plebeiorum* fuisse: nam hoc constare credo, omnia testamenta *patriciorum* in curiatis comitiis antiquitus condita esse. Quodsi patricii *nisi lege lata* de familia pecuniaque sua testari non potuerunt, certe plebei iniussu populi constituere sibi heredes non potuerunt. (cf. quae supra dixi ad § 11). Sed calatorum, id est curiatorum, comitiorum communionem non habebant, quippe qui sacris iisdem non uterentur. Restat, ut testamenta conderent in procinctu id est in comitiatu maximo.

non erant necessaria. Sed cum paulatim tam ex usu homi- 3
num quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est, ut uno eodemque tempore, quod ius civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto praetoris signacula testamentis imponerentur: ut hoc ius tripertitum esse videatur, ut testes quidem et eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gratia a iure civili descendant, subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur, signacula autem et numerus testium ex edicto praetoris. Sed his omnibus ex nostra constitutione 4
propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen heredis exprimatur et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamen- 5
tum — quid enim, si septem anuli una sculptura fuerint? — secundum quod Pomponio visum est. sed et alieno quoque anulo licet signare. Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus 6
testamenti factio est. sed neque mulier neque impubes neque servus neque mutus neque surdus neque furiosus nec cui bonis interdictum est nec is, quem leges iubent improbum intestabilemque esse, possunt in numero testium adhiberi. Sed cum 7
aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si ut oportet factum esset, cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit nec quisquam esset, qui ei status quaestionem moveat. Pater nec non is, qui in potestate eius est, 8
item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utrique testes in unum testamentum fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

tium || genus testamenti [1]). Qui [*enim*] neque calatis co|mitiis, 2 78
neque in procinctu testamentum fecerat, is, si subito morte | 99v*)
urguebatur, amico familiam suam, id est patrimo|nium suum, 3, 4
mancipio dabat, qui eum [2]) rogabat, qu|id, cuique post mortem 5
suam dari vellet [3]). Quod testa|mentum dicitur per [*a*]es et li- 6
bram, scilicet quia per manci|pationem peragitur. | 7

103) Sed illa quidem duo genera testamentorum in desuetudinem | 8
abierunt: hoc vero solum, quod per [*a*]es et libram fit, | in 9, 10
usu retentum est. [*Sed*] sane nunc aliter ordinatur, | quam 11
olim solebat; namque olim familiae emptor, id est qui a | tes- 12
tatore familiam accipiebat mancipio, heredis lo|cum obtinebat et 13
ob id ei mandabat testator, quid, | cuique post mortem suam 14
dari vellet; nunc vero | alius heres testamento instituitur, a quo 15
etiam legata relin|quantur, alius dicis gratia propter veteris 16
iu|ris imitationem familiae emptor adhibetur. | 17

104) E|aque res ita agitur. Qui faci[*t*] testamentum [4]), adhibitis 18
sicut in caete|ris mancipationibus quinque testibus civibus Ro- 19
manis | puberibus et libripende, postquam tabulas testamenti 20
scripse|rit, mancipat [5]) familiam suam, in qua re his verbis 21
familiae emptor utitur: | 22

Familiam pecuniamque tuam endo mandatela, tu[*tel*]|a [6]) cu- 23, 24
stode*l*aque mea [*ex iure quiritium esse aio, eaque*] quo tu iure

---

1) »pag. interior facile legitur".

1) (q per es et libram agitur). C. Sed, (vide vers. 5, 6) testamentum hoc *dicitur* »p. a. et l." quia per mancipationem *peragitur*.

2) C.: eumque. Vix autem *testator sententiam familiae emptoris* exquirebat, quid is vellet dari. — Caeterum, antiquitus familiae emptor nulla obligatione tenebatur; sed cum coepissent praetores, ut mortuorum voluntates tuerentur, interponere auctoritatem suam, id fundamentum et initium mihi videtur fuisse successionum, quae per bon. poss. ex edicto praetoris deferebantur. Ea autem test. tum demum potuerunt in usum venire, cum iam aliquatenus vis dominii decrevisset, singulique pat. fam. sibi potius quam familiae res fam. habere viderentur. cf. ad I, § 192, II. § 11, § 14 f.

3) C.: dare velletur.

4) Ita restituit haec verba Huschke: C.: qui facit. pro: »qui faci[t]m t."

5) (alicui dicis gratia). C.

6) Restitutio huius loci Huschke debetur.

In testibus autem non debet esse qui in potestate tes- 9
tatoris est. sed si filius familias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater eius recte testis adhibetur nec is qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium.
Sed neque heres scriptus neque is qui in potestate eius est 10
neque pater eius qui habet eum in potestate neque fratres qui in eiusdem patris potestate sunt testes adhiberi possunt, **quia totum hoc negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur** hodie inter heredem **et testatorem agi.** licet enim totum ius tale conturbatum fuerat et veteres, qui familiae emptorem et eos, qui per potestatem ei coadunati fuerant, testamentariis testimoniis repellebant, heredi et his, qui coniuncti ei per potestatem fuerant, concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi, qui id permittebant, **hoc iure minime abuti debere** eos suadebant: tamen nos eandem observationem corrigentes et, quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes ad imitationem pristini familiae emptoris merito nec heredi, qui imaginem vetustissimi familiae emptoris optinet, nec aliis personis, quae ei ut dictum est coniunctae sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo testimonia praestare: ideoque nec eiusmodi veterem constitutionem nostro codici inseri permisimus. Legatariis autem et fideicommissariis, quia non iuris 11
successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus, immo in quadam nostra constitutione et hoc specialiter concessimus, et multo magis his, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.

Nihil autem interest, testamentum in tabulis an in chartis 12
membranisve vel in alia materia fiat. Sed et unum testamen- 13
mentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum optinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quae humanis necessitatibus imminent. Sed haec quidem de testamentis, quae in scriptis con- 14
ficiuntur. si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure

testamentum || facere possis, secundum legem publicam, hoc | 79
[*a*]ere, — et ut quidam adiciunt, — aëneaque libra esto mi-| 2 40r*)
hi empta": deinde aere percutit libram, idque [*a*]es dat | tes- 3, 4
tatori velut pretii loco: deinde testator tabulas te|stamenti te- 5
nens ita dicit: |

„haec ita uti in his tabulis cerisve [1]) scripta sunt, ita | do, 6, 7
ita lego, ita testor, itaque vos, Quirites, testimo|nium mihi 8
perhibetote": et hoc dicitur nuncupatio; | nuncupare est enim 9
palam nominare; et sane qu|ae testator specialiter in tabulis 10
testamenti scrip|serit, ea videtur generali sermone nominare | 11
05) atque confirmare. — In testibus autem non debet is esse, qui 12
in | potestate est aut familiae emptoris aut ipsius te|statoris, 13, 14
propter veteris iuris imitationem; quia [2]) | totum hoc nego- 15
tium, quod agitur testamenti or[*di*]nandi gra|tia, creditur inter 16
familiae emptorem agi et te|statorem; quippe olim, ut proxime 17
diximus, is, qui fa|miliam testatoris mancipio accipiebat, here- 18
dis loco | erat; itaque reprobatum est in ea re domesticum 19
06) te|stimonium. Unde etiam, si is, qui in potestate patris est, | 20
familiae emptor adhibitus sit, pater eius testis esse | non potest; 21, 22
ac ne is quidem, qui in eadem potestate | est, velut frater 23
eius; *et* [3]) si filius familias ex castrensi peculio post | missio- 24
nem faciat testamentum nec pater eius recte testis || adhibetur, 80
07) nec is, qui in potestate patris *est* [4]). De libri|pende eadem, 2 40v**)
quae et de testibus dicta esse intelle|gemus, nam et is testium 3
08) numero est. Is vero, qui in | potestate heredis aut [5]) legatarii 4
est, cuiusve heres ip|se aut legatarius in potestate est, quique 5
in eiusdem | potestate est, a*d*eo testis et libripens adhiberi po-| 6
test, ut ipse quoque heres aut legatarius iure adhibe|atur; 7, 8
sed tamen, quod ad heredem pertinet, quique in eius | potestate 9
est, cuiusve is in potestate erit, minime | hoc iure uti debemus. | 10

---

*) »pag. interior facill. legitur".
1) C. cerisque.
2) In cod. *quia* legitur inter *testatoris* et *propter*.
3) C. sed.
**) »pag. exterior facillime legitur".
4) C.: sit.
5) (in) C.

civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum.

XI.

DE MILITARI TESTAMENTO.

Supra dicta diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus principalibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint neque aliam testamentorum sollemnitatem observaverint, recte nihilo minus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra constitutio induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema sive scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. illis autem temporibus, per quae citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur: sed testari quidem et si filii familias sunt propter militiam conceduntur, iure tamen communi, ea observatione et in eorum testamentis adhibenda, quam et in testamentis paganorum proxime exposuimus. Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: 'Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intellegi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. is ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, si convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet, quem vellet sibi esse heredem et cui libertatem tribuere, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus et voluntas eius rata habenda est. ceterum si, ut plerumque sermonibus fieri solet, dixit alicui: 'ego te heredem facio' aut 'tibi bona mea relinquo', non oportet hoc pro testamento observari. nec ullorum magis interest quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non dif-

09) [1]) Sed haec diligens observatio in ordinandis te|stamentis, 12, 13
militibus, propter nimiam imperitiam, | *constit*utionibus [2]) prin- 14
cipum remissa est; nam quamvis | neque legitimum numerum 15
testium adhibuerint, neque vendiderint familiam neque nuncu-| 16
paverint testamentum recte nihilominus te|stantur. 17, 18

10) Praeterea permissum est iis et peregrinos et | latinos insti 19
tuere heredes vel iis legare, cum alioquin | peregrini quidem 20
ratione civili prohibeantur | capere hereditatem legataque, la- 21
tini vero per legem | Iuniam. 22

11) Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditatem | legataque ca- 23
pere vetantur | item orbi, id est, qui liberos non habent, quos 24
lex || [3]) †

. . . . . .

---

1) (de testamentis milium) C.

2) C. mensistutionibus. — Scilicet quod saepius factum est, ut scriba aberraret ad superiorem versum hic quoque factum esse videmus: *mentis* ex superiore versu cum iterasset scriba totidem litteras ex eo versu in quo subsistebat omisit.

3) »Hoc folium, quod olim cum pag. [illegible] cohaerebat, ipsius Hieronymiani amanuensis manu rescissum periit".

ficulter post mortem alicuius militis testes existerent, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem relinquere se bona, cui visum sit, et per hoc iudicia vera subvertantur.' Quin immo 2 et mutus et surdus miles testamentum facere possunt. Sed 3 hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt: post missionem vero veterani vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure facere debent. et quod in castris fecerint testamentum non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. quid igitur, si intra annum quidem decesserit, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et placet valere quasi militis. Sed 4 et si quis ante militiam non iure fecit testamentum et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quaedam adiecit sive detraxit vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est valere testamentum quasi ex nova militis voluntate. Denique et si in adrogationem datus 5 fuerit miles vel filius familias emancipatus est, testamentum eius quasi militis ex nova voluntate valet nec videtur capitis deminutione irritum fieri.

Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii 6 tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia dederunt peculia, quorum quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari; quod nostra constitutio latius extendens, permisit omnibus in his tantummodo peculiis testari quidem, sed iure communi: cuius constitutionis tenore perspecto licentia est nihil eorum quae ad praefatum ius pertinent ignorare.

XII.

QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. statim enim hi, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent, adeo quidem ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint: exceptis his quos antea enume-

81
69r*)

112) † . . . . . 1—21
† tor(?) divi Hadriani senatusconsultum factum est, quo permis- 22
sum est, | *puberibus* [1]) feminis etiam sine coemptione te|stamen- 23, 24

---

*) »pag. exterior difficillime legitur; paulo plura fortasse expiscabitur, cui efficaciore medicamento uti licebit".

Ea, quae expiscatus est St. cum nihil certi praeberent in vers. 1—21, pro tenore huius editionis omisi. In folio autem deperdito, postquam argumentum de testamentis militum institutum absolvit, Gaius transisse videtur ad id, de quo in fine huius pag. agit, quod argumentum est tit. Inst. quem hisce opposuimus. Praeter hunc titulum (cuius certe initium Huschke recte Gaianis Institutis adscribit, sapit enim stilum Gai, neque tamen iisdem verbis usus est in eo fragmento quod ex libro XVII ad edict. prov. profertur *l.* 6 D. qui test. facere p. (28. 1.)) cf. Epit. II. 2: »*Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum, sicut sunt hi, qui sui iuris non sunt, sed alieno iure subiecti sunt*, hoc est filii tam ex nobis nati quam adoptivi. Item testamentum facere non possunt impuberes, id est minores quattuordecim annorum aut puellae duodecim". Denique Ulpiani XX. §§ 10—16 huc pertinent: »filius familias test. facere non potest; quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. Sed divus Augustus constituit ut f. f. miles de eo peculio, quod in castris adquisivit, testamentum facere possit. Qui de statu suo incertus est... testamentum facere non potest. Impubes, licet sui iuris sit, facere testam. non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet. Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus, cui lege bonis interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam verba nuncupationis loqui non potest: surdus, quoniam verba fam. emptoris exaudire non potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de sua re possit; prodigus, quoniam commercio illi interdictum est, et ob id familiam mancipare non potest. Latinus Iunianus, item is, qui dediticiorum numero est, testamentum facere non potest. Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est; is autem, qui dediticiorum numero est, quoniam nec quasi civis Rom. testari potest, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae civitatis civis est, ut secundum leges civitatis suae testetur. Feminae, potest[atis suae] duodecimo anno aetatis (ita lego, ne Ulp. secum ipse pugnet cf. *l.* 5. D. tit. s. l.) testamenta facere possunt, tutore auctore, donec in tutela sunt."

1) Secundum Stud. coniecturam.

ravimus et praecipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo, quod in castris adquisierint, permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem initio tantum militantibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nervae nec non optimi imperatoris Traiani, postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint: si vero intestati decesserint nullis liberis vel fratibus superstitibus, ad parentes eorum iure communi pertinebit. ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque patre mortuo cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis parentum computantur, acsi servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet his, quae ex sacris constitutionibus et praecipue nostris propter diversas causas non adquiruntur. praeter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suae potestatis factus decesserit. Praeterea testamentum facere non 1 possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est: item furiosi, quia mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes factus aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit. furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, certe eo quod ante furorem fecerint testamento valente: nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium recte gestum postea furor interveniens peremit. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio 2 interdicta est, testamentum facere non potest, sed id quod ante fecerit, quam interdictio ei bonorum fiat, ratum est. Item mutus et surdus non semper facere testamentum possunt. 3 — utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus is intellegitur; qui

tum facere, si modo non minores essent || annorum XII, *tutore* 82
auctore [1]), scilicet ut quae tutela liberatae non essent, | ita 2 69v*)
13) testari debe[*re*]nt. Videntur ergo melioris condi|cionis esse fe- 3
minae, quam masculi; nam masculus mi|nor annorum XIV 4
testamentum facere non potest, etiam si tutore auctore | testa- 5
mentum facere velit, | femina vero potestatis [*suae*] [2]), XII an- 6
norum, testamenti fa|ciendi ius nanci[*s*]citur. 7

*) »pag. interior facile legitur".

1) In archet. pro tut. auct. (vel aut.) videtur fuisse TAV̄, inde scriba cod. nostri fecit »tab." (trita confusione *u* et *b*), quasi »XII tabulas" scribendum ei fuisset.

2) In cod. est: »potest XII annor." inde fecerunt editores: *post XII annum.* Sed cf. Goudsmit Kr. Aanteek. p. 29 sq. qui allegat *l.* 5. D. qui test. fac. poss. supra ad Ulp. a nobis laudatam. Ut »potest" hic pro »potestatis" habemus, saepius pro »potestate" exempli gr. p. 15, v. 11; 34, 24; 35, 12, 17; 41, 9, 11, 16; 99, 12 et passim alias; *suae* (*sue* p. 91, v. 11, *sae* 180, 10) facile periit post *potest.* Caeterum cf. infra § 147. Ulp. XXIII. 6.

eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. — saepe autem etiam litterati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde nostra constitutio etiam his subvenit, ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari aliaque facere quae eis permissa sunt. sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus eius remanet testamentum. Caecus autem non potest facere testamentum 4 nisi per observationem, quam lex divi Iustini patris mei introduxit. Eius, qui apud hostes est, testamentum quod ibi fecit 5 non valet, quamvis redierit: sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit, valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

114) Igitur si quaeramus, an valeat testamentum, in | primis 9, 10
advertere debemus, an is, qui id fecerit, ha|buerit testamenti 11
factionem; deinde si habuerit | requiremus, an secundum iuris 12
civilis regulam | *te*status sit, exceptis militibus, qui[*bus*] pro- 13
pter nimiam | *impe*ritiam, ut diximus, quomodo velint, vel 14
115) quo modo | *poss*int, permittitur testamenta facere. Non tamen 15
ut iure civili | *vale*at testamentum sufficit ea observatio, quam 16
116) supra expo|*s*uimus [1]) | [*sed*] ante omnia requirendum est, an | 17, 18
institutio heredis sollemni more facta sit; nam aliter | facta 19, 20
institutione nihil proficit, familiam testatoris | ita venire [2]), | ut 21, 22
supra diximus. |
117) Sollemnis autem institutio haec est: „Titius heres esto." | 23
sed et illa iam comprobata videtur: „Titium heredem esse || 24
iubeo": at illa non est comprobata: „Titium heredem es|se 2 83
volo". Sed et *ill*a [3]) a plerisque improbata est: „Titium | 37v*)
118) heredem instituo", item, „heredem facio". Observandum prae-| 3
terea est, ut si mulier, quae in tutela est, faciat testamentum | 4
tutore auctore [4]) facere debeat; alioquin inutiliter | iure civili 5, 6
119) testabitur. | Praetor tamen, si septem signis testium signatum 7
sit te|stamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti 8
bonorum possessionem [5]) | pollicetur; [*et*] si nemo sit, ad quem 9
ab intestato iu|re legitimo pertineat hereditas, velut frater 10
eodem patre natus, aut patruus aut fratris filius, ita poterunt | 11

---

1) (de familiae venditione et de testibus et de nuncupationibus) C. Sed non fuit ea observatio neque »de familiae venditione", neque »de nuncupationi*bus*" (!) sed testamenti faciendi per aes et libram.

2) (testesque ita athibere ā nupare (sic!) test^{m}.) C. Quod gloss. ne pro genuinis Gaianis habeamus monet, primum hoc »nuncupare testamentum" pro »nuncupare heredem" vel simpliciter »nuncupare" deinde illud (ā =) »*aut*" quasi tres sollemnitates distinctae essent, tum illud »testes *ita* athibere," quasi Gaius quid dixisset de *modo* adhibendi testes. Denique abundant haec verba post: »*ita* venire".

*) »pag. exterior propter litterarum pallorem non facile legitur".

3) C.: ea. Edit. illae .... sunt.

4) C.: tutores habet.

5) C.: testamentib^{oi}.

XIII.

DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

Non tamen, ut omnimodo valeat testamentum, sufficit haec observatio, quam supra exposuimus. sed qui filium in potestate habet, debet curare, ut eum heredem instituat vel exheredem nominatim faciat: alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem ut,

scripti heredes retinere hereditatem: nam idem iuris est et | 12
si alia ex s † cta[1]) testamentum non valeat, velut quod fa- 13
milia | non venierit, aut nuncupationis verba testator | locutus 14, 15
120) non sit; sed videamus, an[2]) etiamsi frater aut patru|us exstent, 16
potiores[3]) habeantur. Rescripto | enim imperatoris Antonini 17
significatur, eos, qui secundum | tabulas testamenti non iure 18
factas bonorum possessionem petierint, posse adver|sus eos, qui 19
ab intestato vindicant hereditatem defendere | se per exceptio- 20
121) nem doli mali. Quod sane quidem ad masculorum testamenta
per|tinere certum est; item ad feminarum, quae ideo non | uti- 21, 22
liter testatae sint, quod verbi gratia familiam non ven|dide- 23
rint, aut nuncupationis verba locutae non | sint; || an autem et 24 84
ad ea testamenta feminarum, quae sine tutoris au|ctoritate fece- 2 37v*)
122) rint, haec constitutio pertineat, vi|debimus. Loquimur autem 3
de his scilicet feminis, | quae non in legitima parentum aut 4
patronorum tutela | sunt, sed de his, quae alterius generis tu- 5
tores habent, | qui etiam inviti coguntur, auctores fieri, alio- 6
quin, | parentem et patronum, sine auctoritate eius | facto 7, 8
123) testamento non summoveri palam est. Item, qui filium in 9
potestate habet, curare debet, ut eum | vel heredem instituat, 10
vel nominatim exheredet;[4]) alioquin, si | eum silentio prae- 11

---

1) C.: scto (= senatusconsulto.) Edd. *causa*, quod Gaius dicere minime potuit. Mihi scripsisse videtur: »*alia ex sollemnitate iuris civilis a testatore neglecta*"; quae verba si sumamus, ita in archetypo fuisse scripta:

alia ex s[olleñitate ic̄
a tē n'gle]cta etc.

causam erroris oculis deprehendimus.

2) Ad hanc quaestionem recurrisse videtur G. infra § 150.

3) (scriptis heredibus.) C. falsum glossema. Si quid addendum fuit, addi oportuit *scripti heredes*, scil. fratre aut patruo: sed abundaret saltem hoc additamentum, cum arcte haec § 120 cohaereat cum verbis § 119: *ita poterunt scripti heredes* etc.

*) »pag. interior facillime legitur".

4) Boni patris fam. erat, curare, ne post obitum suum *dominus* familiae deesset. Inde »velut caput et fundamentum intellegitur totius test. *heredis institutio*". (Gai infra § 229.) nam: »heres apud antiquos pro domino ponebatur" (Festus in voce coll. quoque Gai infra § 157;) et: »heredem eiusdem *potestatis iurisque* esse, cuius fuit defunctus, constat" (*l.* 59 D. de r. i,

etsi vivo patre filius mortuus sit, nemo ex eo testamento heres existere possit, quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. sed non ita de filiabus vel aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum: sed si non fuerant heredes scripti scriptaeve vel exheredati exheredataeve, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem adcrescendi eis ad certam portionem praestabatur. sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat et inter ceteros hoc facere.

terierit, inutiliter testabitur: | adeo quidem ut nostri praecep- 12
tores existiment, eti|am, si vivo patre filius defunctus sit, ne- 13
minem | heredem ex eo testamento existere posse, quod scilicet [1])| 14
statim ab initio non constiterit instituti|o; sed diversae scholae 15, 16
auctores, si quidem filius mortis patris tempore | vivat, sane 17
impedimento eum esse scriptis heredi|bus [2]) confitentur; | si vero 18, 19
ante mortem patris interceptus sit, posse | ex testamento here- 20
dem adire [*praetorem*] [3]) putant, nullo iam filio impedimento; 21
quia scilicet existimant statim ab initio | inutiliter fieri testa- 22
mento filio praeterito.

124) Caeteras vero | liberorum personas si praeterierit testator valet | 23
testamentum, [*sed*] praeteritae istae personae heredibus in || 24

(50, 17)) et: »nihil aliud est hereditas quam successio in *universum ius*, quod defunctus habuit". (*l.* 62 D. de r. i., cf. praeterea *l.* 128, 1, *l.* 141, 1. ib. *l.* 208 de V. S.) Itaque heres non solum *rerum dominus* fiebat, sed etiam *quasi pater earum liberarum personarum*, quae in familia retentae erant. Durius autem videbatur masculos, ingenuos alienae potestati ita *in perpetuum* esse subiectos, ut ne cogere quidem dominum possent, ut se emanciparent. Pius igitur pater quisque si *filium* qui erat in potestate heredem non institueret, eum tamen *exheredabat*, i. e. *eximebat e potestate heredis*. Quodsi quis hoc non fecisset, impietatis poena fuit, ut contra eius voluntatem ipse ille filius heres ei fieret. De liberis autem emancipatis nihil cautum erat, (eos igitur silentio praeterire antiquitus pater potuit,) neque de filiabus quidem suis sed procedente tempore etiam hi praeteriti si essent, in partem, et, moribus etiam magis mutatis, vel ex solido, bona paterna obtinebant, ut planius § 124 sqq. Gaius docet. Scilicet moribus mitigatis iam ille videbatur impius pater esse, qui liberos bonis suis exclusisset.

1) (quia) C. quod vocabulum adscripsisse aliquis videtur ut inconstantiae Gaium argueret. vide v. 21. et quae adnotavimus (3).

2) (et illum (sic!) ab intestato h-dem fieri) C.

3) Scilicet ut *sec tab. bon. poss.* obtineat, cf. infra § 147. Hoc igitur intererat inter Sabin. et Procul., ut illi negarent *ullum esse heredem vel testam.*, hi inutile tantum *fieri* testam. — C.: adiri. Edd.: [hereditatem] adire; qua lectione recepta, cogebantur, ne G. his versibus secum pugnare videretur, v. 22 legere: »[non] inutiliter" etc. non curantes ne sic quidem eum sibi constare: vide enim versum 11.

Nominatim autem exheredari quis videtur, sive ita exheredetur 'Titius filius meus exheres esto' sive ita 'filius meus exheres esto' non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet.

partem adcrescunt, si sui heredes sint, in virilem, | si extranei 2 85
in dimidiam: id est, si quis tres verbi gra|tia filios heredes 3 127*)
instituerit et filiam praeterierit, fili|a adcrescendo pro quarta 4
parte fit heres, et ea rati|one id consequitur, quod ab intestato 5
patre mortuo | habitura esset; at si extraneos ille heredes insti- 6
tu|erit et filiam praeterierit, filia adcrescendo ex di|midia parte 7, 8
fit heres. Quae de filia diximus, eadem | et de nepote, deque 9
omnibus liberorum personis seu | masculini seu [*fe*]minini sexus 10
dicta intellegemus. |

125) Quid ergo est? Licet hae secundum ea, quae diximus, scri-| 11
ptis dimidiam partem modo heredibus detrahant, tamen | prae- 12, 13
tor iis contra tabulas bonorum possessionem promittit, qua
ratione extranei | heredes a tota hereditate repelluntur, et 14
efficiuntur | sine re heredes; et hoc iure ute*bamur*, *quasi* [1]) 15

126) nihil inter fe|minas et masculos interesset; sed nuper imperator 16
Antoninus signi|ficavit rescripto, su*as* [2]) non plus nancisci femi- 17
nas | per bonorum possessionem, quam quod [3]) iure adcrescendi 18
consequerentur. Quod in eman|cipatarum quoque person*is* 19
observandum est [4]), nam *quod prae|teritae* [5]) adcrescendi iure 20
habiturae esse*nt*, si in potestate | fuissent, id ipsum etiam per 21
bonorum possessionem habeant. |

127) Sed si quidem filius a patre exheredetur, nominatim | exhe- 22, 23
redari *deb*et, alioquin non pro*des*t [*eum*] [6]) exheredari. | nomi- 24
natim autem [*ex*]heredari videtur sive ita exhere||detur: **Titius** 86
filius meus exheres esto, sive ita: Filius meus | exheres esto, 2 124*)

---

*) »pag. interior maximam partem difficillime legitur".

1) Ita Studem.

2) C.: Suo; Huschke: suas.

3) C.: quod quam.

4) C.: emancipatarum .... persona .... esset.

5) pro spatio et sententia addidi.

6) C.: p s i e t. Inde St.: potest. Goudsmit posset. Sed emancipatum filium pater *possit* quidem silentio exheredare, sed filius tunc bon. poss. contra tab. a praetore petit. Ad nostram lectionem cf. infra §§ 140, 141.

**) »pag. exter. difficillime legitur; nimis incertas litterarum umbras mescribere nolui".

Postumi quoque liberi vel heredes institui debent vel exheredari. et in eo par omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis sive feminini sexus sive masculini praeterito valet quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi sive postumae rumpitur et ea ratione totum infirmatur: ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimentum est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. sed feminini quidem sexus personae vel nominatim vel inter caeteros exheredari solebant, dum tamen, si inter caeteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne videantur per oblivionem praeteritae esse, masculos vero postumos, id est filium et deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc scilicet modo: 'quicumque mihi filius genitus fuerit, exheres esto'.

128) non adiecto proprio nomine; caeterae vero libe|rorum personae, 3
vel feminini sexus vel masculini, sa|tis [*recte*] inter caeteros 4
exheredantur, id est, his *verbis*: „*Caeteri* [1]) | omnes exheredes 5
sunto." *quae verba semper post in*|stitutionem heredum adici so- 6
129) lent: sed hoc it*a est iure civili* [2]). | Nam praetor omnes virilis 7
sexus lib*erorum personas* | id est nepotes quoque et prone- 8
potes [3]) † † 8
. . . . . †
130) Postumi quoque liberi nominatim vel heredes insti|tui 11, 12
131) debent vel exheredari; et in eo par omnium conditi|o est, 13
quod et filio postumo et quolibet ex caeteris li|beris sive 14
feminini sexus sive masculini praeter|ito, valet quidem tes- 15
tamentum, sed postea adgnatione postumi si|ve postumae 16
rumpitur et ea ratione totum infir|matur: itaque [4]) si mulier 17
ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit
nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem
132) adeundam. Sed feminini | quidem sexus personae vel no- 20
minatim solent [5]) vel in|ter caeteros exheredari, dum ta- 21
men, si inter caeteros exheredentur aliquid eis legetur,
ne videantur per oblivio|nem praeteritae esse; masculini *vero* 23
sexus perso|nas [6]) placuit non aliter recte exheredari nisi nomi- 24
natim || exheredentur, hoc scilicet modo: quicumque mihi 87
filius genitus fuerit, exhe|res esto. † 2 123r*)

---

1) Spatium paulo maius vacat, quam quo ad ea, quae dedimus, opus est.

2) cf. Goudsmit ad hunc locum:

3) Huschke haec ita supplevit: »nominatim exheredari iubet, feminini vero sexus liberos, id est filias et neptes et proneptes aut nominatim aut inter caeteros".

4) »Spatium post 4am litteram ad *rideoq* litteras capessendas nullo modo sufficit; duabus vero litteris minus ibi extitisse veri est similimum". Inde dedi *itaque*.

5) Pro: »*solebant* scripsi; simul transposui spatii rationibus motus.

6) Spatium et litterae *nas* initio v. 24, satis certo indicio sunt Gaium non scripsisse: »*masculos vero*".

*) »Paginae interioris scriptura ab Hieronymianorum operum amanuensibus maximam partem deleta est. Plura leget, cui fortioribus medicamentis uti licebit, nimis incertas litteras describere nolui".

Postumorum autem loco sunt et hi, qui in sui heredis loco succedendo quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si quis filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sunt: sed si filius eius vivo eo moriatur aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius, incipit nepos neptisve in eius locum succedere et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum, ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere vel exheredare, ne forte vivo eo filio mortuo,

132a) † [1]) . . . . . (3—9)

133) Postumorum autem loco sunt et hi, qui in sui here-
dis locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parenti-|
bus sui heredes, ut ecce, si filium et ex eo nepotem ne-| 12
ptemve in potestate habeam, quia filius gradu praecedit, 13
is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quo|que (14), 15
et neptis ex eo in *mea* [3]) potestate sint, sed si filius meus
me vivo moriatur, aut qualibet alia ratione e potestate
exeat, *illi* incipi*unt* [4]) in eius locum succe|dere et eo modo 17
iura suorum heredum quasi adgnatio|ne nanciscuntur. 18

134) Ne ergo eo modo rumpatur mihi te|stamentum, sicut ipsum 19
filium vel heredem instituere vel | exheredare debeo, ne non iure 20
faciam testamentum, ita et ne|potem neptemve ex eo necesse 21
est mihi vel heredem instituere vel exheredare, ne forte
me vivo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos

---

1) Nulla lacuna notata est ab editoribus prioribus, quia Iustin. ea omisit, quae Gaius hic scripsit. Quaenam fuerint ex vestigiis Cod. non patet; (Vers 3i init. legitur: »*potest u*" versu 4 initio: (post duas litt. evanidas) »*fa*" vs. 7 (eodem loco) »*e*" v. 9 initio: »*agat*" (agatur?) v. 9 init.: »*no*") sed docemur fere ex Gai Epit. II. 3. § 11: »*Postumorum duo genera sunt, quia postumi appellantur hi, qui post mortem patris de uxore nati fuerint, et illi, qui post testamentum factum nascuntur.* Et ideo nisi is, qui testamentum facit in ipso test. comprehenderit: »quicunque filius aut filia mihi natus natave fuerit, heres mihi sit", aut certe dicat »exheres sit", valere non potest eius test.; *quia, sicut superius iam dictum est,* (*cf. G.* 1. § 147.) *legitime concepti pro natis habentur, nisi quod melior est conditio postumae quam natae; quia nata, si praetermissa fuerit, non rumpit test. postuma vero, sicut masculus, test. rumpit*".

2) Cf. *l.* 13. D. de iniusto rupto etc. (28. 3)

3) In Dig. et Inst.: *eadem.*

4) Ex coniectura leviter lectionem traditam mutavi, ob formam plural. in fine §i, et quia languida est repetitio verborum »nepos neptisve", et quia paulo plura hic inserenda fuerunt ex dig. et Inst., quam quibus spatium vacat.

succedendo in locum eius nepos neptisve quasi adgnatione rumpant testamentum. idque lege Iunia Velleia provisum est, in qua simul exheredationis modus ad similitudinem postumorum demonstratur. 3 Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. sed praetor omnes tam feminini sexus quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet, virilis sexus nominatim, feminini vero et inter caeteros. quodsi neque heredes instituti fuerint neque ita ut diximus exheredati, promittit praetor eis contra tabulas testamenti bonorum possessionem. 4 Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quaesiti: itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt secundum ea quae de naturalibus

neptisve [1]) || quasi adgnatione rumpat testamentum, idque lege 88
Iunia | Velle[*i*]a provisum est, in qua simil[*is postumorum*][2]) ex- 2 123v*)
heredationis modus | notatur: (ut virilis sexus nominatim, femi- 3
nini | vel nominatim, vel inter caeteros exheredentur; dum | 4
tamen iis, qui inter caeteros exheredantur aliquid legetur.) | 5
135) Mancipatos liberos [3]) iure civili neque heredes instituere, | 6
neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes | 7
sed praetor omnes, tam feminini quam masculini sexus, si | 8
heredes non instituantur exheredari iubet: virilis | sexus no- 9, 10
minatim, feminini vel nominatim, | vel inter caeteros; quodsi 11
neque heredes instituti fuerint, ne|que ita uti supra diximus 12
exheredati, praetor promit|tit eis contra tabulas bonorum pos- 13
sessionem.
135*a*) In potestate patris non sunt, qui cum eo civitate Romana |
donati sint, [*si*] nec in accipienda civitate Romana pater [*petier*]*it* 14
*sta*tim [4]) | a p[*rincipe*], ut [5]) eos in potestate habere[*t*], aut si [*cum*] 15
peti[*er*]it, non impetrav[*er*]it; nam | qui *in* potestatem patris 16
ab imperatore rediguntur, nihil diffe|runt a*b* heredi*bus* suis [6]). 17
136) Adoptivi filii, quamdiu manent in ado|ptione, naturalium 18

---

1) Spatium maius est, quam quod sufficit hisce ex dig. et Instit. desumptis. Aut igitur iteravit scriba nonnulla, aut Tribon. cum suis dicendi sunt hunc locum mutavisse.

*) »pag. exterior propter Bluhmiana medicamenta difficillime legitur".

2) C.: simul. Goudsmit: »similis" auctoritate Iust. ductus et Theophili »ὅστις νόμος κατὰ μίμησιν τῶν ποστούμων ἐξεκεδάτους αὐτοὺς εἶπε γενέσθαι". Sed si »similis" legimus, ne »postumorum" quidem abesse potest.

3) Sic C. et recte id quidem. Gaius respicit cum filias a patre suo mancipatas, ut apud virum quaeque filiae locum obtinerent, tum liberos omnes in mancipium datos (cf. I, § 113 sq. § 117, 118, 123, 135, 138 sqq. et infra § 141. Edd. perperam: [*E*]*mancipatos* liberos: de quibus Gaius iam supra egerat § 127 sqq.

4) Lectio totius §i 135a tam incerta est, quamquam vestigia codicis anxie sum secutus, ut eam prorsum improbassem, nisi saltem eandem fere sententiam proposuit Goudsmit.

5) C.: aput.

6) Incertissima est lectio; a t h i s u i i i t. Statui fuisse: ab hēdib. ⁄ui⁄.

exposuimus: **emancipati vero a patre adoptivo neque iure civili neque quod ad edictum praetoris attinet inter liberos numerantur qua ratione accidit, ut ex diverso quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur,** ut eos neque heredes instituere neque exheredare necesse sit. **cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiunt in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati fuissent.** Sed haec vetustas in- 5
troducebat. nostra vero constitutio inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans, quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur, ideo simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris descendentibus per virilem sexum personis non solum natis, sed etiam postumis introduxit, ut omnes, sive sui sive emancipati sunt, et nominatim exheredentur et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sunt sive adhuc in utero constituti postea nati sunt. circa adoptivos autem certam induximus divisionem, quae constitutioni nostrae, quam super adoptivis tulimus, continetur. Sed si expeditione occupatus miles testamentum faciat 6
et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed silentio praeterierit non ignorans, an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere constitutionibus principum cautum est. Mater vel avus mater- 7
nus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni caeterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. neque enim matri filium filiamve neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. sed

loco sunt; emancipati ve|ro [*a*] patre adoptivo, neque iure civili 19
neque quod ad edictum | praetoris pertinet, inter liberos nume- 20
rantur.

37) Qua ratione | accidit, ut ex diverso, quod ad naturalem paren- 21
tem | pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, ex-| 22
traneorum numero habeantur, si vero emanci|pati fuerint ab 23, 24
adoptivo patre, tunc incipiant || in ea causa esse, qua futuri 89
essent, si ab ipso naturali pa|tre [emancipati] fuissent. | 2 38*)

*) »pag. interior facillime legitur".

aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiat [1]).

XVII.

QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Testamentum iure factum usque eo valet, donec rumpatur irritumve fiat. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem 1 statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiatur. si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per imperatorem eum, qui sui iuris est, aut per praetorem secundum nostram constitutionem eum, qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgnatione sui heredis. Posteriore quoque testamento, quod 2 iure perfectum est, superius rumpitur. nec interest, an extiterit aliquis heres ex eo, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore aut post mortem eius antequam hereditatem adiret decesserit,

1) Tit. XIV videbis infra oppositum Gai §§is 185—190, tit. XV Gai §§is 174—178, tit. XVI Gai §§is 179—184.

8) Si quis post factum testamentum adoptaverit | sibi filium 3, 4
aut per populum eum, qui sui iuris est, | aut per praetorem 5
eum, qui in potestate parentis fuerit, omni | modo testamen- 6
tum eius rumpitur, quasi adgnatione sui here|dis. 7
9) Idem iuris est, si cui post factum testamentum vel uxor in
ma|num conveniat, vel quae in manu fu[*er*]it, nubat; nam eo 8
0) mo|do filiae loco esse incipit et quasi sua. Nec prodest | [*si*]ve 8, 10
haec, sive ille, qui adoptatus est, in eo testamento sit | in- 11
stitutus institutave: nam de exheredatione[1]) su|pervacuum 12
videtur quaerere; cum testamenti faciendi tempore suorum he- 13
1) redum numero non | fuerint. | Filius quoque, qui ex prima se- 14, 15
cundave mancipati|one manumittitur, quia revertitur in potesta- 16
tem | patriam, rumpit ante factum testamentum; nec prodest 17
in | eo testamento heres institutus vel exheredatus fuerit. | 18
2) Simile ius olim fuit in eius persona, cuius nomine | ex senatus- 19, 20
consulto erroris causa probatur; quia forte ex peregrina vel |
latina, quae per errorem quasi civis Romana uxor ducta esset, | 21
natus esset; nam sive heres institutus esset a paren|te, sive 22, 23
exheredatus, — sive vivo patre causa probatur, | sive post 24
mortem eius, — omni modo quasi adgna||tione rumpebat testamen- 90
3) tum. | Nunc vero ex novo senatusconsulto quod auctore divo 2 38v*)
Hadriano factum est, si | quidem vivo patre causa probatur, 3
aeque ut olim omnimo|do rumpit testamentum, si vero post 4
mortem patris, praeteritus | quidem rumpit testamentum, si 5
vero heres in eo scriptus est | vel exheredatus, non rumpit tes- 6
tamentum; ne scilicet diligenter | facta testamenta rescinderen- 7
tur eo tempore, quo | renovari non possent. | 8
4) Posteriore quoque testamento, quod iure factum est, su|pe- 9, 10
rius rumpitur: — nec interest, an extiterit aliquis | ex eo heres, 11
an non extiterit, hoc enim solum spe|ctatur, an existere potuerit: 12
— ideoque [*tum quoque*], si quis ex poste|riore testamento, quod 13
iure factum est, aut noluerit heres esse, aut | vivo testatore, 14
aut post mortem eius, antequam | hereditatem adiret, decesse- 15
rit, aut per *cre*tionem[2]) exclusus | fuerit, aut condicione, sub 16

1) (eius) C.
*) »pag. exterior facile legitur".
2) C. ceptionem.

aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, in his casibus pater familias intestatus moritur: nam et prius testamentum non valet ruptum a posteriore et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres extiterit. Sed si quis priore testamento iure perfecto posterius 3
aeque iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse divi Severus et Antoninus rescripserunt. cuius constitutionis inseri verba iussimus, cum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. 'Imperatores Severus et Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, iure valere, perinde ac si rerum mentio facta non esset, sed teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis aut suppleta quarta ex lege Falcidia hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta verba secundo testamento, quibus ut valeret prius testamentum expressum est, dubitari non oportet.' et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur. **Alio quoque modo** 4
testamenta iure facta infirmantur, veluti cum is qui fecerit testamentum capite deminutus sit. quod quibus modis accidit, primo libro rettulimus. Hoc autem casu irrita 5
fieri testamenta dicuntur, eum alioquin et quae rumpantur irrita fiunt et quae statim ab initio non iure fiunt irrita sunt: et ea, quae iure facta sunt, postea propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilo minus rupta dicere. sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi vel irrita fieri. Non tamen per omnia inutilia sunt ea (s) 6
testamenta, quae ab initio iure facta propter capitis deminutionem irrita facta sunt. nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam libertatem testator amisit, aut quia

qua heres institutus est, defe|ctus sit, aut propter caelibatum 17
ex lege Iulia summo|tus fuerit ab hereditate. Quibus casibus 18
pater familias inte|status moritur; nam et prius testamentum 19
non valet ru|ptum a posteriore et posterius aeque nullas vires | 20
habet, cum ex eo nemo heres exstiterit. | 21

.45) Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, | velut 22, 23
si [1]) qui fecerit testamentum capite deminutus sit, quod quibus
modis acci|dat primo commentario relatum est. 24

.46) Hoc autem casu ir||rita fieri testamenta dicemus, cum alio- 91
quin et quae | rumpuntur irrita fiant, [et quae statim ab 2 70r*)
initio non iure fiunt, irrita sint; ut ea, quae iure facta [2])
postea propter capitis deminutionem irrita fiunt,] possunt
nihilominus rupta dici; | sed quia sane commodius erat, sin- 3
gulas causas | singulis appellationibus distingui, ideo quaedam | 4
non iure fieri dicuntur, quaedam iure facta rumpi | vel irrita fieri. 5, 6

.47) Non tamen per omnia | inutilia sunt ea testamenta, quae vel 7
ab initio non iure facta sunt, | vel iure facta, postea irrita 8
facta aut rupta sunt: nam | si septem testium signis signata 9
sint testamen|ta, potest scriptus heres secundum tabulas bono- 10
rum possessionem petere, si modo | defunctus testator et civis 11
Romanus et suae potestatis mor|tis tempore fuerit; nam si ideo 12
irritum fit testamentum | quod, puta [3]), civitatem vel etiam 13

---

1) C. is.

*) »pag. interior facile legitur".

2) »Ut" pro »et" omissa vocula »sunt" lego, quibus mutatis nexum aptiorem et stilum Gaio digniorem habemus. Caeterum quae exciderunt tres versus Archet. videntur fuisse: (fiūt)

et q̄ statī ab ī n̄ iure fi
ūt īrita s̄, ut ea q̄ iure fa
cta p'ea p̄p k̄d īrita fiūt.

3) cf. Goudsmit ad hunc locum

in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. Ex eo autem solo non (6) 7

libertatem testator a|misit, [*aut quod, cum*] [1]) in adoptionem se 14
dedi[*sse*]t, mortis tem|pore in adoptivi patris potestate fuit, non 15
potest | scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem 16
pete[*re*].

148) [*Sed si qui*] secundum tabulas testamenti, quae aut statim 17
ab ini|tio non iure factae sunt, aut, iure factae postea ruptae | 18
vel irritae [*factae*] erunt, bonorum possessionem accipiunt, si modo 19
possunt hereditatem | obtinere, habebunt bonorum possessionem 20
cum re, si vero ab his avo|cari hereditas potest, habebunt bo- 21
149) norum possessionem sine re. | Nam si quis heres iure civili in- 22
stitutus sit vel ex primo vel ex po|steriore testamento, vel ab 23
intestato iure legitimo heres sit, | is potest ab iis hereditatem 24
avocare, si vero nemo || sit alius iure civili heres, ipsi retinere 92
hereditatem possunt, nec ul|lum ius adversus eos habent † *qui* 2 70v*)
legi|timo iure deficiuntur, quali † | quoque notavimus. 3, 4

150) Etiam legitimus quo † | potior scriptis habetur [2]) † | factum 5, 6
sit testamentum, quod familia non venierit, aut nun|cupati- 7
onis verba testator locutus non sit † | adgnati [3]) petant heredi- 8
tatem †. | Ex con*trario* † | † [4]) e lege Iulia ca*duca* † | possesso- 9, 10, 11
res † *e*|a lege bona caduca fiunt et ad populum deferri | iubentur, 12, 13
si defuncto nemo *heres extet.* [5]] |

151) Potest, ut iure facta testamenta *contraria voluntate* [6]) | 14
infirme[*n*]tur. Apparet autem non posse ex eo solo infir- 15

---

1) C. uut hi = »*velut hi*": glossa ad »puta" detrusit genuina.

*) »pag. exterior dificillime legitur. plura leget, oui fortioribus medicamentis uti licebit; ego incertiores umbras describere nolui".

2) C.: habentur.

3) Schedae Göschen. finem versus 7 exhibent: c i i n. Initium versus 8 a Studem. exhibetur c (causa? sed littera est incertissima, nam potest ibi etiam extare »d" vel »o".) a d o (e? vel c? ego statui fuisse g) n a t i.

4) Initium huius versus incertissimum omisi. Studemund exhibet: u e r i p o t i n * c r i.

5) Dedi ex coniectura mea ductus spatii ratione: reliqua huius pag. 92, nisi ubi expresse mutationem indicavi, ex restitutione Pauli Krueger, quam proposuit V. Cl. Krit. Versuche p. 12.

6) Incertissima est lectio, quae vereor ut genuina sit; cuiusnam enim contraria voluntas et cuinam contraria?

potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere: usque adeo ut et, si quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei poenituit, id non perfecisset, divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae fuerint. nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est. Eadem (7) 8 oratione expressit non admissurum se hereditatem eius, qui litis causa principem heredem reliquerit, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum neque ex nuda voce heredis nomen admissurum neque ex ulla scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adepturum. secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt: 'licet enim' inquiunt 'legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus'.

XVIII.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel exheredant vel omittunt, inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos aut inique praeteritos, hoc colore, quasi non sanae mentis fuerunt, cum testamentum ordinarent. sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecit testamentum, non autem ex officio pietatis: nam si vere furiosus est, nullum est testamentum. Non tantum autem liberis permissum est 1 parentum testamentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra fratres et sorores cognati nullo modo aut agere possunt aut agentes vincere. Tam autem naturales liberi quam secundum nostrae 2 constitutionis divisionem adoptati ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad bona defuncti venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem vel partem eius, de inofficioso agere non possunt. po-

ma|ri testamentum, quod postea testator id noluerit valere, 16
usque | adeo, ut si linum eius inciderit, nihilominus | iure 17, 18
civili valeat; quin *etiam si* deleverit quoque aut *obleverit* | tabu- 19
las testamenti non ideo *proti*nus [1]) desinent valere | *quae fuerant 20
scri*pta, licet eorum probatio dir*ecta non* [2]) | sit. Quid ergo 21
est? Si quis ab intestato bonorum possessionem petierit *et is* [3]) | 22
qui ex eo testamento heres *est* [3]) petat h*ereditatem* [4]) † || (23—24)
perveniat hereditas et hoc ita [*re*]scripto imperatoris Antonini | 93
significatur. | 59v*)

1) C.: nideo minus. Kr.: »nihilominus [non]".

2) Propius secutus sum vestigia codicis quam Krueger fecit.

3) Ita Krueger, sed vix recte; pro »est" in codice est: c' = cum, vel »cuius"

4) Ad restituendos versus sequentes nullum praebetur in cod. subsidium. Krüger contulit *l.* 12. D. de his, quae ut indignis auferuntur (34, 9): »cum quidam scripsisset heredes, quos instituere non potuerat, quamvis institutio non valeret, neque superius test. ruptum esset, tamen ut indignis heredibus, qui non habuerunt supremam voluntatem, abstulit iam pridem senatus hereditatem. *Quod divus Marcus in eius persona iudicavit, cuius nomen peracto test°. testator induxerat etc.*"

*) »pag. interior facillime legitur."

stumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt. Sed haec ita accipienda sunt, si nihil eis 3 penitus a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficioso querela quiescente, id quod eis deest usque ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum boni viri arbitratu debere eam repleri. Si tutor nomine pupilli, cuius 4 tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilominus possit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. Sed 5 et si e contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerit, de inofficioso egerit et superatus est, ipse quod sibi in eodem testamento legatum relictum est non amittit. Igitur quartam 6 quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: sive iure hereditario sive iure legati vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos in his tantummodo casibus, quorum nostra constitutio mentionem facit, vel aliis modis qui constitutionibus continentur. Quod 7 autem de quarta diximus, ita intellegendum est, ut, sive unus fuerit sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione quarta.

XVIIII.

DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei. Necessarius heres est servus heres 1 institutus: ideo sic appellatur, quia, sive velit sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. unde qui facultates suas suspectas habet, solet servum suum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur vel distrahantur vel inter eos

152) Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui et ne|cessa- 4, 5
rii aut extranei.

153) Necessarius heres est, servus | cum libertate heres institu- 6
tus, ideo sic appellatus, | quia sive velit, sive nolit, omni- 7
modo post mortem | testatoris protinus liber et heres est. 8

154) Unde qui faculta|tes suas suspectas habet solet servum suum 9
pri|mo aut secundo vel etiam ulteriore gradu liberum | et heredem 10, 11
instituere, ut, si creditoribus satis | non fiat, potius huius heredis 12
quam ipsius testatoris bo|na [**possideantur et distrahantur**] | [1]) 13
quamquam apud Fufidium Sabino pla|ceat, eximendum eum 15, 16
esse ignominia, quia non | suo vitio, sed necessitate iuris bono- 17
rum venditio|nem pateretur; sed alio iure utimur. 18

---

1) (veneant' *id est*, ut ignominia, q. accedit (sic!) ex venditione bonorum hunc potius hered q. ipsum testatorem contingat.) C. Ut sexcienties hic quoque glossa detrusit genuina, qua reiecta, non dubitavi ex iis, quae Iust. praebet Gaio sua reddere.

dividantur. pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reserventur: et quamvis non sufficiant bona defuncti creditoribus, iterum ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit, non veneunt. Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius filia nepos neptisque ex filio et deinceps caeteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater eius vivo patre suo desierit suus heres esse aut morte interceptus aut qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. unde etiam, si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. sed his praetor permittit volentibus abstinere se ab hereditate, ut potius parentis quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur.

155) Pro hoc tamen in|commodo illud ei commodum praestatur, 19
ut ea, quae | post mortem patroni sibi adquisierit, sive ante | 20
bonorum venditionem sive postea, ipsi reserventur; | et quamvis 21, 22
pro p*or*tione [1]) bona venierint, | iterum ex hereditaria causa 23
bona eius non venient; nisi | si quid ex hereditaria causa fuerit 24
adquisitum, || velut si Latinu*m* [2]) adquisierit, [*et*] locupletior 94
factus sit; | cum [3]) quorum bona venierint | pro portione, si 2,3 30r*)
quid postea adquirant, etiam saepius | [4]) venir*e* sole[*a*]nt | 4
156) Sui autem *et* necessarii heredes sunt velut filius | filiave 5, 6
nepos neptisve ex filio, c[*aet*]eri [5]) deinceps, qui | modo in po- 7
testate morientis fuer*i*nt. Sed uti ne|pos neptisve su*us* heres 8
sit, non sufficit eum in po|testate avi mortis tempore fuisse, 9
sed opus est, ut | pater quoque eius, vivo patre suo, desierit 10
suus | heres esse, aut morte interceptus aut qualibet ratione | 11
liberatus potestate; tum enim nepos neptisve in | locum sui 12, 13
patris succedunt.
157) Sed sui quidem he|redes ideo appellantur, quia domestici 14
heredes | sunt et vivo quoque parente quodammodo domini | 15
existimantur. Unde etiam si quis intestatus mor|tuus sit, [*sui*] [6]) 16, 17
prima causa est in successio|ne liberorum. Necessarii vero ideo 18
dicuntur, quia | omnimodo velint [*nolint*]ve, [*tam*] ab intestato, 19
158) quam ex testamento, here|des fiunt. Sed his praetor permittit 20
abstinere [7]) ab hereditate, | ut potius parentis bona veneant. | 21
159) Idem iuris est et [*in*] uxoris persona, quae in manu est, 22
quia fili|ae loco est, et in nuru, quae in manu filii est, quia 23

---

1) C.: pp (= propter) contractione. Emendavit Heise, recepit palmariam emendationem primus Lachmann. Causam mendi indicavi Mnemosynes Novae Ser. Vol. IV, 1 pag. 114.

*) »pag. exterior facile legitur".

2) Post multos multorum errores feliciter emendavit Goudsmit. C.: latinus, adquisierit locupletior etc. cf. infra § 195. »cum legatus fuisset Latinus etc."

3) (Ceterorum hominum) C.

4) (eorum bona) C.

5) C.: deinceps ceri.

6) Addidi, ipsa sententia flagitante, vocabulum, quod post »sit" facile excidere potuit.

7) (se) C.

Caeteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei here- 3
des appellantur. itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti extranei heredes videntur. qua de causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non habent. servus quoque a domino heres institutus et post testamentum factum ab eo manumissus eodem numero habetur. In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum 4
eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur sive hi qui in potestate eorum sunt. et id duobus temporibus inspicitur, testamenti quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius et cum adiit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem. medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel condicionem institutionis existentem mutatio iuris heredi non nocet, quia ut diximus tria tempora inspici debent. testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii adquirere, licet non potest facere testamentum. et ideo et furiosus et mutus et postumus et infans et filius familias et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento vel sibi vel alii adquirere possunt.
Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de 5
adeunda hereditate vel non adeunda. sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditariis, sive extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis viginti quinque, nam huius aetatis hominibus sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. Sciendum tamen est divum Hadrianum 6
etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae

§ 160) ne|ptis loco est. Quin etiam similiter abstinendi potest|a- 24 95
tem facit praetor etiam ei qui in causa [1]) man|cipii est, [*cum*] 2 19r*)
cum liber[*ta*]*te* [2]) heres institutus sit, cum necessari|us non 3
etiam suus heres sit, tamquam servus. |

§ 161) Caeteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei | he- 4, 5
redes appellantur; itaque liberi quoque nostri, | qui in potestate 6
nostra non sunt, heredes a nobis instituti, | sicut extranei vi- 7
dentur. Qua de causa et qui a matre | heredes instituuntur, 8
eodem numero sunt, quia feminae | liberos in potestate non 9
habent. Servi quoque, qui cum | liber[*ta*]te [3]) heredes instituti 10
sunt, et postea a domino manu|missi [*sunt*], eodem numero 11
habentur.

162) Extraneis autem | heredibus deliberandi potestas data est de 12
adeun|da hereditate vel non adeunda. Sed sive is, cui absti- 13
nen|di potestas est, inmis[*c*]uerit se bonis hereditariis | sive 14, 15
is [*c*]ui de adeunda [*hereditate*] deliberare licet, adierit, | postea 16
relinquendae hereditatis facultatem non ha|bet, nisi si minor sit 17
annorum XXV: nam huius aetatis | hominibus [4]), sicut in cae- 18
teris omnibus | causis, deceptis, ita etiam, si temere damnosam | 19
hereditatem susceperint, praetor succurrit. Scio quidem, [*quon-* 20
dam] | divum Hadrianum etiam maiori XXV annorum ve|niam 21, 22
dedisse, cum post aditam hereditatem grande [*a*]es | alienum, 23
quod aditae hereditatis tempore latebat, | apparuisset, [*exemplo* 24
autem eo uti non debemus.] [5]) ||

---

*) »pag. exterior facillime legitur".

1) (id ē mancipato) C.

2) C.: lib. et.

3) C.: liberi et.

4) (*p*missum ē) C.

5) Excidit versus Archetyp.: exēplo āt eo uti n̄ debem': quae verba eo facilius in fine pag. a scriba omitti potuerunt, quod sequens archetypi versus ab iisdem litteris *ex* inchoabat.

hereditatis tempore latebat, emersisset. sed hoc divus quidem Hadrianus speciali beneficio cuidam praestitit: divus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit: sed (6) nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc praestavit beneficium et constitutionem tam aequissimam quam nobilem scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem et in tantum teneri, in quantum valere bona hereditatis contingit: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint. **Item** 7 **extraneus heres testamento institutus aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus potest aut pro herede gerendo vel etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri.** pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur vel vendendo res hereditarias aut praedia colendo locandove et quoquo modo si voluntatem suam declaret vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat eum, in cuius bonis pro herede gerit, testato intestatove obiisse et se ei heredem esse. pro herede enim gerere est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant.

64) Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis de|libe- 2 96
randi, ut intra certum tempus vel adeant | hereditatem, vel 3 19v*)
si non adeant, temporis fine summo|veantur. Ideo autem cretio 4
appellatur, quia cer|nere est quasi decernere et constituere. 5
65) Cum ergo | ita scriptum sit: Heres Titius esto, adicere de- 6
bemus: „cernitoque in centum diebus proxumis, quibus sci|es 7, 8
poterisque; quod ni ita creveris, exheres esto."
66) Et | qui ita heres institutus est, si velit heres esse, debebit 9
in|tra diem cretionis cernere, id est haec verba di|cere: „quod 10, 11
me Titiu*m* Publius [1]) testamento suo heredem instituit, eam |
hereditatem adeo cernoque". Quod si ita non creverit, finito | 12
tempore cretionis excluditur, nec quicquam proficit, | si pro 13, 14
herede gerat, id est, si rebus hereditariis tamquam | heres 15
utatur. |
67) At is, qui sine cretione heres institutus sit, aut qui ab in-| 16
testato legitimo iure ad hereditatem voc*e*tur [2]), potest aut | 17
cernendo, aut pro herede gerendo, vel etiam nu|da voluntate 18, 19
suscipiendae hereditatis, heres fieri, eique li|berum est, quo- 20
cunque tempore voluerit adire heredita|tem. Solet [*autem*] prae- 21
tor, postulantibus hereditariis cre|ditoribus, tempus constituere, 22
intra quod, si ve|lint, adeant hereditatem, si[*n*] minus, ut li- 23
ceat creditoribus | bona defuncti vendere. 24
68) At [*sicut*] si qui [3]) cum cretione || heres institutus est, nisi 97
creverit hereditatem, non fit heres, ita | non aliter excluditur. 2 6v**)
quam si non creverit intra | id tempus, quo cretio finita si[*t*]. 3
Itaque licet ante diem | cretionis constituerit hereditatem non 4
adire, tamen poe|nitentia actus, superante die cretionis, cer- 5
nen|do heres esse potest. 6

---

*) »pagina interior facillime legitur".

1) C.: p. titius.

2) C.: vocatur.

3) C.: Si qui autem. Postquam »*sicut*" ante »*si qui*" excidit ex »*at*" factum »*ā*t" (= autem) post »*si qui*" traductum est. cf. simile mendum infra § 190; et collige sequentem § 169.

**) »pag. interior facillime legitur".

sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. eum, qui mutus vel surdus natus est vel postea factus, nihil prohibet pro herede gerere et adquirere sibi hereditatem, si tamen intellegit quod agitur.

XV.

DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta 'si ille heres non erit, ille heres esto': et dein-

9) At is, qui sine cretione heres insti|tutus est, quique ab in- 7
testato per legem vocatur, sicut | voluntate nuda heres fit, ita 8
etiam contraria destina|tione statim ab hereditate repellitur. | 9

0) Omnis autem cretio certo tempore constringitur: | in quam 10, 11
rem tolerabile tempus visum est cen|tum dierum; potest tamen 12
nihilominus iure civi|li aut longius aut |brevius tempus dari; 13
longius ta|men interdum praetor coartat. 14

1) Et quamvis omnis cretio | certis diebus constringatur, tamen 15
alia cretio | vulgaris vocatur, alia certorum dierum. Vulga|ris 16, 17
illa, quam supra exposuimus, id est in qua [*a*]dic[*i*]untur [1])
haec | verba: quibus s[*c*]iet poteritque; certorum dierum, in | 18
qua, detractis his verbis, caetera scribuntur. 19

2) Quarum cre|tionum magna differentia est. Nam, vulgari 20
cretione | data, nulli dies computantur, nisi quibus scierit quis-| 21
que se heredem esse institutum et possit cernere. Cer|torum 22, 23
vero dierum cretio[*ne*] data, etiam nescien|t*i*, se heredem insti- 24
tutum esse, numerantur dies con||tinui. Item ei quoque, qui 98
aliqua ex causa cernere prohibe|tur, et eo amplius ei, qui sub 2 6r*)
conditione heres institutus est, tempus numeratur [*continuum*], 3

3) unde [2]) | continua haec cretio vocatur [3]). | Sed quia tam [4]) dura 4, 5
est haec cre|tio, altera in us[*u*] [5]) habetur: unde etiam vulga- 6
garis dicta | est. 7

4) [6]) Interdum | duos pluresve gradus heredum facimus hoc 8
modo: | „L. Titius heres esto: cernitoque in diebus [*C*] proximis, 9
quibus sci|es poterisque; quod ni ita creveris, exheres esto: 10
tum Maevi|us heres esto, cernitoque in diebus centum" et reli- 11
qua; et de|inceps in quot [7]) velimus substituere, possumus, | 12

---

1) C.: dicunt'. Huschke: adiciuntur.
*) »pag. exterior facile legitur".
2) (melius et aptius ē vulgari cretione uti) C.
3) (quia continui dies numerant') C.
4) C.: t̄m (= tamen).
5) C.: alteraminus.
6) (de substitutionibus in) C.
7) C.: q̄tum (= quantum) pro: q̄t.

ceps in quantum velit testator substituere potest et novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituere.

Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli singulis, vel invicem ipsi qui heredes instituti sunt. Et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit et nullam mentionem in substitutione habuerit partium, eas videtur partes in substitutione dedisse, quas in institutione expressit: et ita divus Pius rescripsit. Sed si instituto heredi et coheredi suo substituto dato alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt ad utramque partem substitutum admitti. Si servum alienum quis patrem familias arbitratus heredem scripserit et, si heres non esset, Maevium ei substituerit isque servus iussu domini adierit hereditatem, Maevius in partem admittitur. illa enim verba 'si heres non erit' in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium heredem effecerit: in eo vero, quem patrem familias esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi eive, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non adquisierit. idque Tiberius Caesar in persona Parthenii servi sui constituit.

XVI.

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est ut, si heredes ei non extiterint, alius ei sit heres, sed eo amplius ut et, si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres. veluti

[et in novissimum subsidium vel necessarium heredem substituere] [1]).

75) Et licet nobis vel unum in unius locum substitu|ere, plu- 13, 14
resve, et contra in plurium locum vel unum | vel plures sub- 15
stituere.

76) Primo itaque gradu scrip|tus heres hereditatem cernendo fit 16
heres et substi|tutus excluditur, non cernendo summovetur, 17
etiam | si pro herede gerat, et in locum eius substitutus suc-| 18
cedit, et deinceps si plures gradus sint in singulis si|mili ra- 19, 20
tione idem contingit.

77) Sed si cretio sine ex|heredatione sit data, id est *in* [2]) haec 21
verba: „si non creverit, | tum P. Maevius heres esto", illud 22
diversum invenitur, quod | si prior, omissa cretione, pro herede 23
gerat, substitutum | in partem admittit, et fiunt ambo [*ex*] aequis 24
partibus || heredes; quod si neque cernat, neque pro herede gerat, 99
tum | sane in universo summovetur et substitutus | in totam 2,3 12,r*)
hereditatem succedit. |

78) Sed Sabino quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo | 4
heres fieri possit prior, etiam si pro herede gesse|rit, non ta- 5, 6
men admitti substitutum, cum vero cretio | finita sit, tum pro 7
herede gerendo admitti substitutum: aliis vero placuit, etiam su- 8
perante cretione *per* se [3]) eum (pro herede gerendo) in partem sub-| 9
stitutum admittere et amplius ad cretionem re|verti non posse.| 10, 11

79) Liberis nostris impuberibus, quos in potestate ha|bemus non 12, 13
solum ita ut supra diximus, substituere | possumus; id est, ut 14
si heredes non extiterint, alius no|bis heres sit, sed eo am- 15
plius, ut etiam si heredes no|bis extiterint, et adhuc impube- 16
res mortui fue|rint, sit iis aliquis heres; velut hoc modo: 17
„Titius filius | meus mihi heres esto; si filius meus mihi 18

---

1) Haec ita recepi ex Iustiniano, ut Gaium latine loquentem facerem. Primum enim sustuli interpretatiunculam »servum", deinde autem scribere nolui »novissimo loco in subsidium", quia substitutiones omnes deinceps sunt in subsidium.

2) Secutus sum in re dubia edd. C.: »*si*".

*) »pagina exterior propter ductuum pallorem difficulter legitur"

3) C.: posse, cf. supra § 96 idem mendum.

si quis dicat hoc modo: Titius filius meus heres mihi esto: si filius meus heres mihi non erit, sive heres erit et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit' — id est pubes factus sit — 'tunc Seius heres esto.' quo casu si quidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres: si vero extiterit heres filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. nam moribus institutum est, ut, cum eius aetatis sunt, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant. Qua ratione excitati etiam constitutionem in nostro posuimus codice, qua prospectum est, ut, si mente captos habeant filios vel nepotes vel pronepotes cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae postquam pupillus adoleverit infirmatur. Igitur in pupillari substitutione secundum praefatum modum ordinata **duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum est testamentum duarum causarum, id est duarum hereditatum.** Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius pupillus adhuc ex eo, quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subiceretur: **vulgarem quidem substitutionem palam facere** et in primis testamenti partibus debet, **illam autem substitutionem, per quam et si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere eamque partem proprio lino propriaque cera consignare et in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc impubere aperiantur.** illud palam est non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in isdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis hoc pupillo periculosum sit. **Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut et si heredes eis extiterint et ante**

[**heres non fuerit, sive heres**] [*fu*]erit et | hic prius moriatur, 19
quam in suam tutelam ve|nerit, tunc Seius heres esto." 20
0) Quo casu, si quidem | non extiterit heres filius, substitutus 21
patris fit | here*s; si vero* heres extiterit filius, et ante pu|ber- 22, 23
tatem decesserit, ipsi filio fit heres substi|tutus. Quam ob rem duo 24
quodammodo sunt testamenta, || aliud patris, aliud filii, tamquam 100
si ipse filius sibi here|dem instituisset, aut certe unum est te- 2 12v*)
stamen|tum duarum hereditatum. 3
1) Caeterum ne post obi|tum parentis periculo insidiarum sub- 4
iectus vide|retur pupillus, in usu est, vulgarem quidem sub- 5
stitu|tionem palam facere, id est, eo loco, quo pupillum he-| 6
redem instituimus: [*quoniam*] vulgaris substitutio ita vocat | ad 7, 8
hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non | exti- 9
terit [1]); | quo casu nullum substituti maleficium suspica|ri 10, 11
possumus, cum scilicet, etiam vivo testatore, omni|a, quae in 12
testamento scripta sint, ignorentur; at illa[*m*] a*lt*e[*ra*]m [2]) sub- 13
stitutionem, per quam, si etiam heres ex|titerit pupillus et intra 14
pubertatem decesserit, | substitutum vocamus, separatim in infe- 15
rioribus | tabulis scribimus, easque tabulas proprio lino propri-| 16
aque cera consignamus, et in prioribus tabulis cave|mus ne 17, 18
inferiores tabulae, vivo filio et adhuc in|pubere aperiantur. 19
Sed longe [*t*]utius est, utrumque | genus substitutionis separa- 20
tim in inferiori|bus tabulis consignari: quae si ita consignatae 21
vel separatae fuerint substitutiones ut [*antea*] diximus, ex [3]) 22
pri|ore potest intellegi [4]) alter quoque idem esse | substitutus.|| 23, 24
2) Non solum aut[*em*] heredibus institutis impuberibus | libe- 2 101
ris ita substituere possumus, ut si ante puberta|tem mortui 3 22r**)

---

*) »pag. interior non difficulter legitur".
1) (quod accidit, cum vivo parente moritur) C.
2) C.: at illa autem.
3) C.: et.
4) (in altera) C.
**) »pag. interior facile legitur"

pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is quem ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertineat. quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegimus. Liberis 5 autem suis testamentum facere nemo potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut, si patris testamentum non valeat, ne filii quidem valebit. Vel singulis autem liberis vel qui eorum novis- 6 simus impubes morietur substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit. Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti 'Titius' aut 7 generaliter 'quisquis mihi heres erit': quibus verbis vocantur ex substitutione impubere filio mortuo, qui et scripti sunt heredes et extiterunt, et pro qua parte heredes facti sunt. Masculo 8 igitur usque ad XIV annos substitui potest, feminae usque ad XII annos: et si hoc tempus excesserit substitutio evanescit. **Extraneo vero vel filio puberi heredi instituto ita sub- 9 stituere nemo potest, ut, si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres: sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alii hereditatem eius vel totam vel pro parte restituere: quod ius quale sit, suo loco trademus.**

XIIII.

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos tam proprios quam alienos. proprios autem olim quidem secundum plurium sententias non aliter quam cum libertate recte instituere licebat. hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione heredes eos instituere permissum est. quod non per innovationem induximus, sed quoniam et aequius erat et

fuerint, sit is heres, quem nos voluerimus, | sed etiam exhe- 4
redatis: itaque eo casu, si quid pu|pillo ex hereditatibus lega- 5
tisve aut donationi|bus propinquorum adquisitum fuerit, id omne 6
ad | substitutum pertinet. | 7

183) Quaecunque diximus de substitutione impuberum | liberorum, 8, 9
vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem | etiam de 10
postumis [*suis*] [1]) intellegemus.

184) Extraneo vero [**vel puberi filio**] heredi | instituto ita substi- 11
tuere non possumus, ut si heres | extiterit et intra aliquod tem- 12
pus decesserit, ali|us ei heres sit, sed hoc solum nobis permis- 13
sum est, ut eum | per fideicommissum obligemus, ut hereditatem 14
nostram totam vel [*pro*] parte restituat, quod ius, quale sit, 15
suo loco trademus. |

185) Sicut autem liberi homines, ita et servi tam nostri, | quam 16, 17
186) alieni heredes scribi possunt. Sed noster servus | simul et liber 18
et heres esse iuberi debet, id est hoc modo: „Stichus | servus 19
187) meus liber heresque esto" vel: „heres liberque | esto"; nam 20

1) Deesse minime potest.

Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert. proprius autem servus etiam is intellegitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usum fructum habente. est autem casus, in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: 'Servum adulterio maculatum non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est: quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio nullius momenti habeatur'. alienus servus etiam is intellegitur, in quo usum fructum testator habet. **Servus autem a domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber heresque necessarius. si vero a vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest,** quia non fit necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequitur. **Quodsi alienatus fuerit iussu novi domini adire hereditatem debet et ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse alienatus neque liber neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institutus fuerit: destitisse enim a libertatis datione videtur dominus,** qui eum alienavit. **alienus quoque servus heres institutus si in eadem causa duraverit, iussu domini adire hereditatem debet. Si vero alienatus fuerit aut vivo testatore aut post mortem eius antequam adeat, debet iussu novi domini adire. at si manumissus est vivo testatore vel mortuo antequam adeat, suo arbitrio adire hereditatem potest.**

Servus alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti factio: nondum enim adita hereditas personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti, cum et eius, qui in utero est, servus recte heres instituitur. Servus plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres unicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro portione dominii adquirit hereditatem.

Et unum hominem et plures in infinitum, quot quis velit,

si sine libertate heres institutus sit, etiam|si postea manu- 21
missus fuerit a domino, heres esse | non potest; quia in- 22
stitutio in persona eius non con|stitit; ideoque licet alienatus 23
sit, non potest iussu | domini novi cernere hereditatem. 24

88) Cum libertate vero heres || institutus, si quidem in ea[*dem*] 102
causa duraverit fit | ex testamento liber et inde necessarius 2 22v*)
heres, si | vero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbi-| 3
trio hereditatem adire potest; quod si alienatus sit, | iussu novi 4, 5
domini adire hereditatem debet, qua ratione | per eum domi- 6
nus fit heres; nam ipse neque heres neque | liber esse potest, 7
[etsi cum libertate heres institutus fuerit; destitisse enim a libertatis datione videtur dominus.] [1])

89) Alienus quoque servus heres institutus, | si in eadem causa 8
duraverit, iussu domini here|ditatem adire debet: si vero 9
alienatus ab eo fue|rit aut vivo testatore aut post mortem eius 10
ante|quam cerna[*sse*]t, debet iussu novi domini cernere; si | 11
vero manumissus est, suo arbitrio adire hereditatem po|test. 12

90) At [2]) [*si*] servus alienus heres institutus est, vulga|ri cretione 13, 14
data, ita i[*ntelle*]gitur dies cretionis cede|re, si ipse servus 15
scierit se heredem institutum esse, | nec ullum impedimentum 16
sit, quo minus certi|orem dominum faceret, ut illius iussu 17
cerne|re posset. | 18

---

*) »pag. exterior propter ductuum pallorem difficulter legitur".

1) »*etsi*" pro »*etiamsi*" scripto, haec, quae quam maxime Gaium spirant, recepi ex Iust. Instit., omisso aliено additamento languidissimo »qui eum alienavit". Tres fuere versus archetypi: »etsi c' li-b. te h-. istitut u | fuit destitisse n a li-b. | tis dayne videt' domin u. |

2) C. autem.

heredes facere licet. Hereditas plerumque dividitur in duodecim 5
uncias, quae assis appellatione continentur. habent autem et
hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta
haec: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx,
bes, dodrans, dextans, deunx, as. non autem utique duodecim
uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt, quot tes-
tator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia
heredem scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem
ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi
sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e con-
trario potest quis in quantascumque voluerit plurimas uncias
suam hereditatem dividere. Si plures instituantur, ita demum 6
partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex aequis
partibus heredes esse: satis enim constat nullis partibus nomi-
natis aequis ex partibus eos heredes esse. partibus autem in
quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nomina-
tus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres
fit: et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eadem parte
concurrent. si vero totus as completus sit, in partem dimi-
diam vocatur et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. nec
interest, primus an medius an novissimus sine parte scriptus
sit: ea enim pars data intellegitur, quae vacat. Videamus, 7
si pars aliqua vacet nec tamen quisquam sine parte heres
institutus sit, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis parti-
bus heredes scripti sunt. et constat vacantem partem singulis ta-
cite pro hereditaria parte accedere et perinde haberi, ac si ex
tertiis partibus heredes scripti essent: et ex diverso si plus in
portionibus sit, tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia
quattuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habean-
tur, ac si unusquisque ex quarta parte scriptus fuisset. Et si 8
plures unciae quam duodecim distributae sunt, is, qui sine
parte institutus est, quod dipondio deest habebit: idemque
erit, si dipondius expletus sit. quae omnes partes ad assem
postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

Heres et pure et sub condicione institui potest. ex certo 9
tempore aut ad certum tempus non potest, veluti 'post quin-
quennium quam moriar' vel 'ex kalendis illis' aut 'usque ad

kalendas illas heres esto': diemque adiectum pro supervacuo haberi placet et perinde esse, ac si pure heres institutus esset. Impossibilis condicio in institutionibus et legatis nec non in 10
fideicommissis et libertatibus pro non scripto habetur. Si plu- 11
res condiciones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta 'si illud et illud factum erit', omnibus parendum est: si separatim, veluti 'si illud aut illud factum erit' cuilibet obtemperare satis est.

Hi, quos numquam testator vidit, heredes institui possunt. 12
veluti si fratris filios peregri natos ignorans qui essent heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

XX.

DE LEGATIS.

Post haec videamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur. sed cum omnino de testamentis deque heredibus qui testamento instituuntur locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest haec iuris materia tractari.

Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto relicta. 1
Sed olim quidem erant legatorum genera quattuor: per vindi- 2
cationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem: et certa quaedam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. sed ex constitutionibus divorum principum sollemnitas huiusmodi verborum penitus sublata est, nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura et, quibuscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam: cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est. Sed 3

191) Post haec videamus de legatis: quae pars iuris ex|tra pro- 19, 20
positam quidem materiem videtur; nam | loquimur de his iuris 21
figuris, quibus per univer|sitatem res nobis adquiruntur. Sed 22
cum modo [1]) de | testamentis, deque heredibus, qui testamento 23
instit|uuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti loco || 24
poterit haec iuris materia tractari. | 103
192) [2]) Legatorum itaque genera sunt quattuor: aut enim | per (2),3,4 21r*)
vindicationem legamus, aut per damnationem, aut si|nendi modo, 5
aut per praeceptionem
193) Per vindicationem hoc modo legamus: [3]) „do, lego": sed si 6, 7
alteru[*tru*]*m* [4]) | verbum positum sit [5]), aeque per vin|dicationem 8, 9
legatum est. Item, ut magis visum est, | si ita legatum fuerit: 10
„sumito", vel ita: „sibi habeto" *vel* | ita: „capito", aeque per vindi- 11
194) cationem legatum est. Ideo *au*|tem per vindicationem legatum 12

1) C.: omnimodo: quod mendum natum esse potest ex vetustiore scriptura: »quom modo".

*) »Pag. exterior difficulter legitur".

2) (DELEGATIS) C.

3) (Titio verbi gratia hominem stichum) C.

4) »in fine post u aut nihil aut *m*, vix *tr* scriptum erat."

5) (Veluti do aut lego)

non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum et, si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. sed ne in primis legum cunabulis permixte de his exponendo studiosis adulescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus interim separatim prius de legatis et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris cognita facile possint permixtionem eorum eruditi suptilioribus auribus accipere.

Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et aliena 4
legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam et praestare vel, si non potest redimere, aestimationem eius dare. sed si talis res sit, cuius non est commercium, nec aestimatio eius debetur; sicuti si campum Martium vel basilicas vel templa vel quae publico usui destinata sunt legaverit: nam nullius momenti legatum est. quod autem diximus alienam rem posse legari, ita intellegendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non et si ignorabat: forsitan enim, si scisset alienam, non legasset. et ita divus Pius rescripsit. et verius est ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem legare defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, 5
necesse habet heres luere. et hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. si tamen defunctus voluit legatarium luere et hoc expressit, non debet heres eam luere. Si res aliena legata fuerit et eius vivo testatore legatarius do- 6
minus factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest: si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere

appellatur, qui[*a*] post aditam hereditatem statim ex iure Qui- 13
ritium legatarii fit, et si eam rem le|gatarius vel ab herede vel 14
ab alio quocumque, qui eam possidet, | petat, vindicare debet, 15
id est intendere, suam rem | ex iure Quiritium esse. 16
)5) In eo solo dissentiunt prudentes, quod Sabinus | quidem et 17
Cassius caeterique nostri praeceptores | quod ita legatum sit, 18
statim post aditam hereditatem pu|tant fieri legatarii etiamsi 19
ignoret sibi legatum | esse; dimissum,[1]) et posteaquam scie- 20
rit etiam *spre*tum lega|tum perinde esse, atque si legatum non 21
)6) esset: | Nerva vero et Proculus caeterique illius scholae au|ctores, 22, 23
non aliter putant rem legatarii fieri quam si volu|erit eam ad se per- 24
tinere. Sed hodie ex divi Pii Antonini || constitutione hoc magis 104
iure uti uidemur, | quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset 2 21v*)
la|tinus per vindicationem coloniae: „deliberent", | inquit, „de- 3, 4
curiones, an ad se velint pertinere per|inde atque si uni lega- 5
tus esset."
)6) [*H*]ae autem solae res per vin|dicationem legantur recte, 6
quae ex iure Quiritium ipsius testa|toris sunt. Sed eas quidem 7
res quae pondere, numero, | mensura constant placuit sufficere, 8
si mor|tis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, veluti vi- 9
num, | oleum, frumentum, pecuniam numeratam; cae|teras res 10, 11
vero placuit utroque tempore testato|ris ex iure Quiritium esse 12
debere, id est, et quo fa|ceret testamentum et quo moreretur; 13
)7) alioquin inutile est legatum. Sed sane hoc ita est iure civili: 14
postea vero auctore | Nerone Caesare senatusconsultum factum 15

---

1) Ad verbum »*dimissum*" (perperam, cum id cum superioribus coniunxisset, non tantum »spretum" sed etiam »dimissum" ab Huschke — unde Vir Cl. etiam tempus scilicet quo Cod. noster descriptus videretur definire voluit —) cf. contrarium dictum infra § 200: »*admittere* legatum". Cic. pro Balbo 13: »sui quemque iuris et *retinendi* et *dimittendi* esse dominum"; Horat. Ep. 1, 7, 96: »Qui semel adspexit, quantum *dimissa petitis* praestent, mature redeat, repetatque relicta". Inter hoc vocabulum et sequens »spretum" (cf. e. g. III, § 62) hoc interest. Spernimus id, *quod non curamus*; dimittimus id *quod* expressa voluntate *repudiamus*. — Caeterum in Cod. verbum »spretum" difficulter legitur.

*) »pag. interior facillime legitur".

non potest. nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem et in eandem rem concurrere non posse. hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest, utrum rem an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si rem, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa, si aestimationem, agere potest.

est, quo[1]) cautum est, ut si | eam rem quisque[2]) legaverit, 16
quae eius nunquam fuerit, | perinde utile sit legatum atque si 17
optimo iure relictum esset: optimum autem ius est per dama- 18
tionem | legati, quo genere etiam aliena res legari po|test, 19, 20
sicut inferius apparebit. |

18) Sed si quis rem suam[2]) legaverit, deinde post testa|mentum 21, 22
factum eam alienaverit, plerique pu|tant non solum iure civili 23
inutile esse legatum, sed ne | ex senatusconsulto confirmari 24
quidem[3]) || quia, etiamsi per damnationem aliquis rem suam | 105
legaverit, eamque postea alienaverit,[4]) putant, | licet ipso iure 2,3 15r*)
debeatur legatum, tamen legata|rium petentem posse per excep- 4
tionem doli mali repel|li, quasi contra voluntatem defuncti petat. | 5

19) Illud constat, si duobus pluribusve per vindicationem | eadem 6, 7
res legata sit, sive coniunctim sive disiun|ctim[5]) partes ad sin-| 8
gulos pertinere et deficientis portionem colle|gatario adcrescere. 9, 10
Coniunctim autem ita le|gatur: „Titio et Seio hominem Stichum 11
do lego"; dis|iunctim ita: „L. Titio hominem Stichum do lego, 12
Seio | eundem hominem do, lego." | 13

20) Illud quaeritur, quod sub condicione per vindicationem | lega- 14, 15
tum est, pendente condicione, cuius esset; no|stri praeceptores 16
heredis esse putant exemplo statu libe|ri, id est, eius servi, 17
qui testamento sub aliqua con|dicione liber esse iussus est, quem 18
constat, interea he|redis servum esse: sed diversae scholae au- 19
cto|res putant, nullius interim eam rem esse: quod mul|to magis 20, 21
dicunt de eo, quod[6]) pure | legatum est, antequam legatarius 22
admittat legatum. |

---

1) C.: q̃ (= quod) pro: q̊.

2) Huschke: [do, lego] legaverit. Quod vereor ut latine dictum sit. Neque vero, cum in eo genere legati quod per vindicationem dicitur, versemur, ullo additamento opus est. Praeterea cf. quoque de scito Neroniano infra § 212, et simili brevitate Gaium scribentem infra § 218: »Ideoque si extraneo legatum", vbi ne Huschke quidem ausus est »praecipito" vel aliud quidquam addere.

3) C.: q̃ ideo. Quo mendo facto adscripsit quis »dictum est", quae verba delevi.

*) »pag. interior facile legitur".

4) (plerique). C.

5) (et omnes veniant ad legatum) C.

6) (sine condicione). C.

Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si 7 modo futura est, recte legatur, veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. Si eadem res duobus legata sit sive coniunctim sive disiunctim, 8 si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum: si alter deficiat, quia aut sprèverit legatum aut vivo testatore decesserit aut alio quolibet modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat 'Titio et Seio hominem Stichum do lego': disiunctim ita 'Titio hominem Stichum do lego, Seio Stichum do lego'. sed et si expresserit 'eundem hominem Stichum', aeque disiunctim legatum intellegitur. Si cui fundus alienus legatus fuerit 9 et emerit proprietatem detracto usu fructu et usus fructus ad eum pervenerit et postea ex testamento agat, recte eum agere et fundum petere Iulianus ait, quia usus fructus in petitione servitutis locum optinet; sed officio iudicis contineri, ut deducto usu fructu iubeat aestimationem praestari. Sed si rem legatarii 10 quis ei legaverit, inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest: et licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa nec aestimatio eius. Si quis rem suam 11 quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus valet, quod in veritate est, quam quod in opinione. sed et si legatarii putavit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere. Si rem suam legaverit testator posteaque eam alienave- 12 rit, Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nihilo minus deberi, idque divi Severus et Antoninus rescripserunt. idem rescripserunt eum, qui post testamentum factum praedia quae legata erant pignori dedit, ademisse legatum non videri et ideo legatarium cum herede agere posse, ut praedia a creditore luantur. si vero quis partem rei legatae alienaverit, pars quae non est alienata omnimodo debetur, pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit. Si 13 quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est et neque ab ipso debitore neque ab herede eius potest heres petere nec ab alio, qui heredis loco est; sed et potest a debitore conveniri, ut liberet eum. potest autem quis vel ad tempus iubere ne heres petat. Ex contrario si debitor creditori suo 14

1) Per damnationem hoc modo legamus: „heres meus Stichum | 23
servum meum dare damnas esto"; sed et si „dato" || scriptum 24 106
2) fuerit per damnationem legatum est. Eo*qu*|e genere legati etiam 2 15v*)
aliena res legari potest, ita | ut heres redimere et praestare, 3
aut aestimationem eius | dare debeat. 4
3) Ea quoque res, quae in rerum natura non | est, si modo 5
futura est, per damnationem legari potest; velut: „fructus, qui 6
in illo fundo nati erunt", aut: „quod ex | illa ancilla natum erit". 7
4) Quod autem ita legatum est, | post aditam hereditatem, etiamsi 8
pure legatum est, non ut | per vindicationem legatum continuo 9
legatario ad|quiritur, sed nihilominus heredis est; et ideo lega- 10
tarius | in personam agere debet, id est intendere heredem | 11
sibi dare oportere: et tum heres [*rem*][1]), si mancipi sit, | man- 12, 13
cipio dare, aut in iure cedere possessionem|que tradere debet; 14
si nec mancipi sit, sufficit si tra|diderit. Nam si mancipi rem 15
tantum tradiderit, nec | mancipaverit, usucapione [2]) [*demum com-* 16
pleta], pleno iure fit le|gatarii. Completur autem usucapio, sicut 17
alio quoque loco | diximus, mobilium quidem rerum anno, earum | 18
vero, quae solo tenentur, biennio. 19
5) Est et illa differen|tia huius [3]) legati, quod si eadem res 20
du|obus pluribusve per damnationem [4]) lega|ta sit, si quidem 21, 22
coniunctim, plane singulis partes | debentur, sicut in illo [5]) 23
quoque est, *si ve*|ro disiunctim, singulis solida debetur, [6]) || 24
ut scilicet heres alteri rem, alteri aestimationem | eius prae- 2 107
stare debeat; et in coniunctis deficientis portio non ad collegata- 3 5v**)
rium pertinet, sed in hereditate re|manet. 4

---

*) »pag. exterior maximam partem difficulter legitur".

1) Ita Gö.; rectius tamen fortasse: »heres, si [res] mancipi."

2) C.: usucapionem.

3) (per vindicationem) C.

4) C.: p damnicontractionem.

5) (Vindicati legat.) C. finis versus iam legi non potest. Pro spatio ab Studem. indicato et initio sequentis versus supplevimus.

6) C.: solidae debentur. Praeterea sequitur interpretatiuncula »ita fit", quam delevi.

**) »pag. exterior facile legitur".

quod debet legaverit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato quam in debito, quia nihil amplius habet per legatum. quodsi in diem vel sub condicione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter repraesentationem. quodsi vivo testatore dies venerit aut condicio extiterit, Papinianus scripsit utile esse nihilo minus legatum, quia semel constitit. quod et verum est: non enim placuit sententia existimantium extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenit, a qua incipere non potest. Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet lega- 15
tum, quia plenius est legatum quam de dote actio. sed si quam non acceperit dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum: si vero certa pecunia vel certum corpus aut instrumentum dotis in praelegando demonstrata sunt, valere legatum. Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit. et 16
si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres. si vero heredis servus legatus fuerit et ipse eum manumiserit, teneri eum Iulianus scripsit, nec interest, scierit an ignoraverit a se legatum esse. sed et si alii donaverit servum et is, cui donatus est, eum manumiserit, tenetur heres, quamvis ignoraverit a se eum legatum esse. Si quis ancillas cum suis natis legaverit, etiamsi ancillae mortuae fuerint, partus legato cedunt. idem est, si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, ut, licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedant. sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo servo vel manumisso vel alienato et peculii legatum extinguitur. idem est, si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et instrumenti legatum extinguitur. Si grex legatus fuerit posteaque ad unam ovem 18
pervenerit, quod superfuerit vindicari potest. Grege autem legato etiam eas oves, quae post testamentum factum gregi adiciuntur, legato cedere Iulianus ait: esse enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicuti aedium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus, aedibus denique legatis columnas et marmora, quae 19
post testamentum factum adiecta sunt, legato cedere. Si pecu- 20
lium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est. quodsi

106) Quod autem diximus, deficientis portionem *in* | per damna- 5
tionem quidem legato in hereditate reti|neri, in per vindicationem 6
vero collegatario adcres|cere, admonendi sumus, ante legem 7
Papiam *hoc* | iure civili ita fuisse, p*er* [1]) legem vero Papiam 8
de|ficientis portio caduca fit, et ad eos pertinet, qui in | eo 9, 10
testamento liberos habent.

1) C.: post.

post mortem testatoris ante aditam hereditatem servus adquisierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem adquisitum est, legatario cedere, quia dies huius legati adita hereditate cedit: sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. peculium autem nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. idem rescripserunt peculio legato non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae, quam in rationes dominicas impendit. idem rescripserunt peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse iussus est et ex eo reliquas inferre. Tam autem corporales res quam 21
incorporales legari possunt. et ideo et quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet, nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu legatum extinguitur. sed et tale legatum valet: 'damnas esto heres domum illius reficere' vel 'illum aere alieno liberare'. Si ge- 22
neraliter servus vel alia res legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit. Optionis legatum, id est ubi testator 23
ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium iusserat, habebat in se condicionem, et ideo nisi ipse legatarius vivus optaverat, ad heredem legatum non transmittebat. sed ex constitutione nostra et hoc in meliorem statum reformatum est et data est licentia et heredi legatarii optare, licet vivus legatarius hoc non fecit. et diligentiore tractatu habito et hoc in nostra constitutione additum est, ut, sive plures legatarii existant, quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures heredes, et inter se circa optandum dissentiant alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum — quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant —, fortunam esse huius optionis iudicem et sorte esse hoc dirimendum, ut, ad quem sors perveniat, illius sententia in optione praecellat.

Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti factio est. 24

207) Et quamvis prima cau|sa sit in caducis vindicandis heredum 11
liberos | habentium, deinde si heredes liberos non habe|ant, le- 12, 13
gatariorum liberos habentium, tamen ipsa | lege Papia signifi- 14
catur, ut collegatarius coniun|ctus, si liberos habeat, potior sit 15
208) heredibus, etiam | si liberos habebunt. Sed plerisque placuit, 16
quan|tum ad hoc ius, quod lege Papia coniunctis constitui- 17
tur, | nihil interesse, utrum per vindicationem an per damna-| 18
tionem legatum sit. | 19
209) Sinendi modo ita legamus: „heres meus [1]) damna|s esto 20, 21
sinere L. Titium hominem Stichum sumere si|bique habere". 22
210) Quod genus legati plus quidem habet [*quam*] p*er* vindica- 23
tionem legatum, minus autem quam | per damnationem [2]); nam 24
eo modo non solum suam rem ||testator utiliter legare potest, 108
sed etiam heredis sui; | [3]) alioquin per vindicationem nisi suam 2 5r*)
rem legare | non potest, per damnationem autem cuiuslibet ex- 3
tra|nei rem legare potest. | 4
211) Sed si quidem mortis testatoris tempore res, vel ipsi|us tes- 5, 6
tatoris sit vel heredis, plane utile legatum | est, etiamsi testa- 7
212) menti faciendi tempore neutri|us fuerit; quodsi post mortem 8
testatoris [4]) he|redis esse coeperit, quaeritur, an utile sit lega- 9
tum, | et plerique putant inutile esse. Quid ergo est? Licet | 10
aliquis eam rem legaverit, quae neque eius um|quam fuerit, 11, 12
neque postea heredis eius [5]) esse coeperit, | ex senatusconsulto 13
Neroniano perinde videtur ac si per damna|tionem relicta esset. | 14
213) Sicut autem per damnationem legata res non statim post 15

---

1) (dare) C.

2) C.: damnacont.nem. Confusione notarum ⁊ (= con) et > (= tio) orta est lectio nullius momenti »cont." Sic v. 23 legimus: vindica⁊nem = vindica*contra*nem. cf. supra § 205: damnicontractionem, et § 155; propter contractionem.

*) pag. interior facillime legitur."

3) (cum) C.: Gaius saepius, non addita praepositione »cum", utitur vocula »alioquin", cui addit formam verbi indicativi. Ideoque malui »cum" delere, quam statuere aut Gaium soloecismum scripsisse, aut, quod mendum rarius a scriba Codicis commissum vidi, ut »possit" et »potest" confunderet, hic bis esse commissum.

4) (ea ꝓ) C.

5) (umquam) C.

a|ditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet | heredis eo 16, 17
usque, donec is [1]) tradendo vel man|cipando vel in iure ce- 18
dendo legatarii eam fe|cerit, ita et in sinendi modo legato iuris 19
est: et ide|o huius quoque legati nomine in personam actio | 20
est, quidquid heredem ex testamento dare face|re oportēt. | 21, 22
4) Sunt tamen qui put*ent* [2]) ex hoc legato non videri obli|ga- 23, 24
tum heredem, ut mancipet, aut in iure cedat, || aut tradat, 109
sed sufficere, ut legatarium rem | sumere patiatur, quia nihil 2 24r*)
ultra ei testator im|perav[*er*]it, quam ut sinat [3]), legatarium rem | 3
sibi habere. 4
5) Maior illa dissensio in hoc legato inter|venit, si eandem 5
rem duobus pluribusve disiun|ctim legasti; quidam putant, utri- 6
que [4]) solidam de|beri [5]), nonnulli [*vero*] occupan|tis esse melio- 7, 8
rem condicionem aestimant, quia, cum | eo genere legati dam- 9
netur heres patientiam | praestare, ut legatarius rem habeat, 10
sequitur, ut, si pri|ori patientiam praestiterit et is rem sum- 11
pserit, se|curus sit adversus eum, qui postea legatum pe|tierit; 12, 13
quia neque habe[*t*] rem, | [6]) neque dolo malo fecit, quominus [7]) 14
habe|ret. | 15
6) Per praeceptionem hoc modo legamus: „L. Titius ho|minem 16, 17
7) Stichum praecipito." Sed nostri quidem | praeceptores nulli 18
alii eo modo legari posse putant, | nisi ei, qui aliqua ex parte 19
heres scriptus esse[*t*]: prae|cipere enim esse, praecipuum su- 20
mere, quod tantum in | eius persona procedit, qui aliqua ex 21
parte heres insti|tutus est(, quod is extra portionem hereditatis 22
8) praecipuum | legatum habiturus sit). Ideoque, si extraneo le-| 23

---

1) (heres) C.
2) C.: putant.
*) »pag. interior facillime legitur."
3) (id est patiatur) C.
4) C.: utrisque.
5) (sicut per vindicationem.) C. Non est quod doceam, falsum esse glossema, quod ad ipsam rem attinet; quod ad verba, — nam Gaius aut »sicut in per *damnationem* legato" scripsisset, aut: »sicut si per damn. legata res sit" — cf. §§ 206, 208, 210, 213.
6) (ut patiatur eam ab eo (sic!) sumi) C.
7) (eam rem) C.

gatum fuerit, inutile esse legatum, adeo, ut Sabinus || existi- 24 110
maverit, ne ex senatusconsulto quidem [1]) Neroniano pos|se con- 2 24v*)
valescere; nam „eo", inquit, „senatusconsulto ea tantum con|fir- 3
mantur, quae verborum vitio iure civili non valent, | non quae 4
propter ipsam personam legatarii non deberen|tur." Sed Iuliano 5
et Sexto placuit, etiam hoc casu | ex senatusconsulto confirmari 6
legatum, nam ex verbis etiam | hoc casu accidere, ut iure ci- 7
vili inutile sit legatum inde | manifestum est, quod eidem aliis 8
verbis recte lege|tur: [2]) | tunc autem vitio personae legatum 9, 10
non | valere, cum ei legatum sit, cui nullo modo lega|ri possit, 11, 12
velut peregrino, cum quo testamenti facti|o non sit, quo plane 13
casu senatusconsulto locus non est.

219) Item no|stri praeceptores quod ita legatum est, nulla [*alia*] [3]) 14
ratione putant | posse consequi *e*um [4]), cui ita fuerit legatum, 15
qu*am* | iudicio familiae erciscundae: [5]) | officio enim iudicis id 16, 18
contineri, ut ei, quod per | praeceptionem legatum est, adiudi- 19
220) cetur. Unde intel|legimus, nihil aliud secundum nostrorum 20
prae|ceptorum opinionem per praeceptionem legari pos|se, nisi 21, 22
quod testatoris sit: nulla enim alia res quam here|ditaria dedu- 23
citur in hoc iudicium. |

Itaque si non suam rem eo modo testator legaverit, || 24

---

*) »pag. exterior facillime legitur".

1) ne quidem exc̄oc Neroniano. Aperte *exc̄o* pro exs̄co scriptum est; saepissime enim post *x* omittitur littera *s*. Sic sequentis pag. versus 1. *exenatusconsulto* perscriptum habemus. Altera littera *c* ut *m quae in Q vocis 'quidem' inpicta est*, (eius scilicet formae, quae proxime accedit ad peculiarem formam graecae litterae *β*) fortasse inde ortae sunt, quod ἀναλφάβητος ille scriba Cod. Ver. neque intellexit quid sibi voluerint *α'* et *β'* ad voces *quidem* et ad *exc̄o* adscriptae litterae, neque eas graecas litteras esse satis discernebat. Ubique fere in C. Ver. *graeca* aut evanuerunt aut corrupta sunt.

2) (uu pro vindī>nem et *p* damna>nem sinēdi modo) C. quae verba non sunt emendanda, sed abicienda.

3) Lachm. addidit.

4) C.: cum.

5) (*q* inter heredes de *h*-tate erciscunda id ē dividunda accipi solet) C.: — Si Gaius necesse habuisset aequalibus suis interpretari, quid significarent verba *iudicium fam. ercisc.*, quod minime credam, certe non ita rem gessisset, quasi *duo* iudicia *fam.* ercisc. essent, quorum *alterum* hic respiceret.

XXII.

DE LEGE FALCIDIA [1])

Superest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare — quippe ea lege ita cautum esset: 'uti legassit suae rei, ita ius esto' — visum est hanc legandi

1) Quo aptius ea, quae Iust. ex Gaio verba desumpsit, opponerentur ipsi Gaio, ante editum finem tituli XX et titulum XXI hic proponendam duxi hanc iuris materiam.

iure quidem civili inutile erit legatum, sed ex sena|tusconsulto 2 111
confirmabitur. Aliquo tamen casu etiam | alienam rem [*per*] 3 100v*)
praeceptionem legari posse fatentur, | veluti si quis eam rem 4
legaverit, quam creditori fiduci|ae causa mancipio dederit; nam 5
officio iudicis co|heredes cogi posse existimant, solutam pecuniam | 6
solvere eam rem (?) [1]), ut possit praecipere is cui ita lega|tum sit. 7, 8

21) Sed diversae scholae auctores putant, etiam extra|neo per 9
praeceptionem legari posse, perinde ac si ita scri|batur: „Titius 10
hominem Stichum capito" supervacuo adi|ecta prae syllaba: 11
ideoque per vindicationem eam rem | legatam videri: quae sen- 12
tentia dicitur divi Hadria|ni constitutione confirmata esse. 13

22) Secundum | hanc igitur opinionem, si ea res ex iure Quiritium 14
defuncti fu|erit, [*paret*] [2]) posse a legatario vindicari, sive is 15
unus ex heredi|bus sit, sive extraneus; quodsi in bonis tantum 16
testa|toris fuerit, extraneo quidem ex senatus consulto utile erit | 17
legatum, heredi vero, familiae erciscundae iu|[*dicio*, *iu*]dicis 18, 19
officio praestabitur: | quodsi nullo iure fuerit testatoris, tam 20
heredi, quam extrane|o ex senatusconsulto utile erit. 21

23) Sive tamen heredibus, secundum no|strorum opinionem, sive 22
etiam extraneis secun|dum illorum opinionem, duobus pluribusve 23
eadem | res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singuli || 24
partes habere debent. | 112

24) [3]) Sed olim quidem licebat, totum patrimonium lega|tis atque 3, 4 100v**)
libertatibus erogare, nec quicquam heredi relinqu|ere praeter- 5
quam inane nomen heredis: idque lex XII tabularum permit-|
tere videbatur, qua cavetur, ut quod quisque de re sua | tes- 6, 7
tatus esset, id ratum haberetur, his verbis: „uti le|gassit suae 8

---

*) »pag. exterior praeter paucos locos obscuriores, facile legitur."

1) Lachman, coll. *l.* 28 D. fam. ercisc. (10, 2), ubi Gaius in eodem argumento versans scripsit: »communi pecunia *luere*" etiam hunc locum restituere posse sibi est visus legens: »Solut*a* pecuni*a luere* eam rem". Sed, ni fallor, subest etiam sic mendum; quid enim significat »*soluta* pecunia luere"? Abstinere malui loco, qui mihi quidem scholio addito corruptus esse videtur.

2) p̄ (= paret) excidisse statui ante »p'se".

**) »pag. interior facillime legitur",

3) (ad legem falcidiam) C.

licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est ob id, quod plerumque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum, id est ut, sive unus heres institutus esset sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneret. Et cum quaesitum esset, duobus heredibus insti- 1
tutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret: placuit retinere licere, ut quartam partem suae partis salvam habeat: etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiae ponenda est. Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio 2
legis Falcidiae redigitur, mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is, qui centum aureorum patrimonium habebat, centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum aureis legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est, ut nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. ex diverso si septuaginta quinque legaverit et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non amplius quam septuaginta quinque aureorum substantia vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur. nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci. Cum autem ratio legis Falcidiae ponitur, 3
ante deducitur aes alienum, item funeris impensa et pretia servorum manumissorum, tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero

res ius, ita [1]) esto"; qua ae[*tate*] qui scripti heredes erant | ab 9
hereditate s[*aep*]e [2]) abstinebant, et idcirco plerique | intestati 10
25) moriebantur. Itaque lata est lex Furia, qua ex|ceptis personis 11
quibusdam, caeteris plus mille as|sibus legatorum nomine mor- 12
tisve causa capere per|missum non est. Sed etiam haec lex 13
non perfecit, quod voluit; | qui enim verbi gratia quinque mi- 14
lium aeris patri|monium habebat, poterat quinque hominibus 15
sin|gulis millenos asses legando, totum patrimoni|um erogare. 16, 17
26) Ideo postea lata est lex Voconia, qua cau|tum est, ne cui 18
plus legatorum nomine mortisve causa | capere liceret, quam 19
heredes caperent; ex qua | lege plane quidem aliquid utique 20
heredes habere vi|debantur; sed tamen fere vitium simile nasce- 21
ba|tur; nam, in multas legatariorum personas distri|buto patri- 22, 23
monio, potera[*n*]t adeo heredi minimum | relinquere, ut non ex- 24
pediret heredi huius lucri gra||tia totius hereditatis onera susti- 113
27) nere. Lata est | itaque lex Falcidia, qua cautum est [3]), † ne plus 2 3*)
ei legare lice|at, quam dodrantem; itaque necesse est, ut heres 3
quartam | partem hereditatis habeat: et hoc nunc iure utimur. 4
28) In | libertatibus quoque dandis nimiam licentiam | compescuit 5, 6
lex Fufia Caninia, sicut in primo com|mentario rettulimus. | 7

---

1) C.: legasset suae res ita ius. Edd. »l. s. *rei ita* ius". Sed optime nobis servata est forma *genitivi*, *quae*, *teste Gellio* (*IX*, 14) *apud veteres in usu fuit*. »Ius res suae" quid sit indicavi ad I § 8, II § 123. Interpretationes legis, non ipsa verba, habemus apud Ulpian. (XI, 14) et apud Cicer. (De invent. 2, 50). Ipsa vero fere verba servavit quoque Pomponius *l.* 120 D. de v. s. (50, 16). — Caeterum cf. excursum quem ad hunc locum addidi in calce libri III.

2) *se* (Codicis lectio) ut abundat, ita necessario desideratur »*saepe*"; inde emendatio mea.

*) »pag. interior facillime legitur".

3) Excidisse videntur: »*ut qui civis Romanus*, *quaeque civis Romana testamentum faciat*", quae verba sic scripta: »ut q̇ c̄.Ru̇ q̄q. c̄.Ra m̄tt faciat", unum versum archetypi effecerant.

partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars singulis legatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quingentos legaverit initio quinta, deinde quarta detrahi debet: ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

[1]) **Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur,** 34 **scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt et ob id veluti caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat.** sed quia incivile esse putavimus ordinem quidem scripturae sequi — quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum —, sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem et hoc vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem et inter medias heredum institutiones legatum relinquere et multo magis libertatem, cuius usus favorabilior est. **Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo** 35 **inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat: 'cum heres meus mortuus erit, do lego': item pridie quam heres aut legatarius morietur'.** sed simili modo et hoc correximus firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommissorum inveniatur. **Poenae quoque nomine inuti-** 36 **liter legabatur** et adimebatur vel transferebatur. **poenae autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis is aliquid faciat aut non faciat: veluti si quis ita scripserit: 'heres meus si filiam suam in matrimonium Titio collocaverit'** — vel ex diverso **'si non collocaverit'** —, **'dato decem aureos Seio'**, aut si ita scripserit

1) Tituli huius XX^{i}. §§^{os} 25—33 videbis infra oppositas Gai §§^{is} 238 sqq.

) [1]) Ante heredis institutionem [*in*]utiliter legatur: | scilicet quia 9, 10
testamenta vim ex institutione | heredis accipiunt, et ob id velut 11
caput et fundamen|tum intellegitur totius testamenti heredis 12
) insti|tutio. Pari ratione nec libertas ante heredis insti|tutionem 13, 14
) dari potest. Nostri praeceptores nec tuto|res eo loco dari posse 15
existimant: sed Labeo et Pro|culus tutorem dari posse [*putant*] [2]), 16
) quod nihil ex heredita|te erogatur tutoris datione. Post mortem 17
quoque | heredis inutiliter legatur: id est hoc modo: „cum he- 18
res | meus mortuus erit, do, lego", aut: „dato"; ita autem 19
re|ete legatur: „cum heres [*meus*] morietur"; quia non post 20
mortem | heredis relinquitur, sed ultimo vitae eius tem|pore. 21, 22
Rursum ita non potest legari: „pridie quam heres meus mo-| 23
rietur", quod non pretiosa ratione receptum videtur. || 24
) Eadem et de libertatibus dicta intellegimus. 114
) Tutor | vero an post mortem heredis dari possit quaerenti-| 2 3v*)
bus eadem forsitan poterit esse quaestio, quae [3]) de [*eo*] agi-| 3
tatur, qui ante heredum institutionem datur. | 4
) [4]) Poenae quoque nomine inutiliter legatur. Poenae autem | 6
nomine legari videtur, quod coercendi heredis cau|sa relinquitur, 7, 8
(quo magis heres aliquid faciat, aut | non faciat:) veluti quod 9
ita legatur: „si heres meus filiam *tu*|am Titio in matrimonium 10
collocaveri*s* [5]) decem milia Seio da|to"; vel ita: „si filiam Titio 11
in matrimonium non collo|caveris, decem milia Titio dato". 12

---

1) ⁊ (de inutiliter relictis legatis) ⁊ C. Nota ⁊ significat »rubricam".
2) C.: tutorem posse dari: omisso signo ※ et verbo »putant".
*) »pag. exterior magnam partem non facile legitur".
3) C.: *q* (= quam).
4) (de poenae causa relictis legatis) C.
5) C.: *S*uam.... caveri*t*. Sed in omnibus eius modi exemplis Gaius secunda persona usus est.

'heres meus si servum Stichum alienaverit' — vel ex diverso 'si non alienaverit' —, 'Titio decem aureos dato'. et in tantum haec regula observabatur, ut perquam pluribus principalibus constitutionibus significetur nec principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliae militum voluntates in ordinandis testamentis valde observantur. quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat. [1]) eo amplius nec heredem poenae nomine adici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: 'Titius heres esto: si Titius filiam suam Seio in matrimonium collocaverit, Seius quoque heres esto': nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceatur, utrum legati datione an coheredis adiectione. at huiusmodi scrupulositas nobis non placuit et generaliter ea quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta vel adempta vel in alios translata, nihil distare a ceteris legatis constituimus vel in dando vel in adimendo vel in transferendo: exceptis his videlicet quae impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum dispositiones valere secta temporum meorum non patitur.

Incertis vero personis neque legata neque fideicommissa olim relinqui concessum erat: nam nec miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit **incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subiciebat, veluti si quis ita dicat: 'quicumque filio meo in matrimonium filiam suam collocaverit, ei heres meus illum fundum dato': illud quoque, quod his relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati erunt, aeque incertae personae legari videbatur: et denique multae aliae huiusmodi spe-**

1) Cf. Gai infra § 243.

Sed etiam, si heres, verbi gratia, in|tra biennium monumen- 13
tum sibi non fecerit, decem milia Ti|tio dari iusserit, poenae 14
nomine legat*um vid*etur. Deni|que ex ipsa definitione multas 15
similes species *cir*|cums[*c*]ri*b*ere [1]) possumus. 16
36) Nec libertas quidem poenae | nomine dari potest, quamvis 17
de ea re fuerit quaesi|tum. 18
37) De tutore vero nihil possimus quaerere, quia | non potest [2]) 19
datione tutoris heres compelli, quidquam facere, | aut non fa- 20
cere. Ideo q*uando etiam* [3]) poenae n*omi*ne | tutor datus fuerit, 21
magis sub condicione quam p*oe*|nae nomine datus videbitur. | 22
38) [*Item*] [4]) incertae personae legatum inutiliter relinquitur. In- 23
cer|ta autem videtur persona, quam per incertam opinionem || 24
animo suo testator subi[*e*]cit vel*ut cum* ita le|gatum sit: „qui 2 115
primus ad funus meum ven[*er*]it, *ei heres* | meus decem milia 3 13r*)
dato". Idem iuris est si generaliter omnibus | legaverit: „qui- 4
cunque ad funus meum venerit". In | eadem causa est, quod 5
ita relinquitur: „quicunque filio me|o in matrimonium filiam 6
suam collocaverit ei | heres meus decem milia dato". Illud 7
quoque: [5]) | quod ita relinquitur: „qui [**primi**] [6]) con|sules de- 8, 9
signati erunt", aeque incertis personis le|gari videtur; et deni- 10

---

1) Studem. praebet: (c I |) cum$\overset{f\ g}{\text{spicere}}$. Inde »circumspicere" edendum esse putarem, si huius verbi notionem ad sententiam quadrare intellegerem. Cum autem saepius litteram *c* in codice omitti videamus post *s* litteram, et *p* an *r* legendum sit sexcenties discerni nequeat, ultimam denique c incertam esse Stud., indicaverit, statui scriptum fuisse »circumsriuere" pro »circum*scribere*", cui verbo eadem est vis ac concipiendi verbo. cf. Gell. 4. 1: si ego te nunc rogem, ut mihi dicas, et quasi verbis *circumscribas*, quid homo sit; Cic. Orat. 59: »Ante *circumscribitur* mente sententia etc." Cir. Sext. 45: »*circumscribi* et definiri potest".

2) C.: post.

3) C.: *quae datur*. Postquam pro q̲ (= quam) *quae* scriptum fuit, (quam confusionem notarum q̲ et q̄ et alias, et etiam pag. 140 nota 3 commissam esse in cod. significavimus) »do ēt." abiere in dat' (= datur).

4) Huschke.

*) »pag. exterior non facile legitur: imprimis autem tabescentium versuum exitus difficillimi sunt ad legendum".

5) (in eadem causa ē) C.

6) (postestamentum) C.

cies sunt. libertas quoque non videbatur posse incertae personae dari, quia placebat nominatim servos liberari. tutor quoque certus dari debebat. sub certa vero demonstratione, id est ex certis personis incertae personae recte legabatur, veluti 'ex cognatis meis qui nunc sunt si quis filiam meam uxorem duxerit, ei heres meus illam rem dato'. incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta et per errorem soluta repeti non posse sacris constitutionibus cautum erat. Postumo quoque alieno inutiliter legabatur: est 26 autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatoris futurus non est, ideoque ex emancipato filio conceptus nepos extraneus erat postumus avo. Sed nec 27 huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione derelicta, cum in nostro codice constitutio posita est, per quam et huic parti medevimus non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis; quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debeat, quia certo iudicio debet quis pro tutela suae posteritati cavere. postumus autem alienus heres 28 institui et antea poterat et nunc potest, nisi in utero eius sit, quae iure nostra uxor esse non potest. Si quid in nomine 29 cognomine praenomine legatarii erraverit testator, si de persona constat, nihilo minus valet legatum: idem in heredibus servatur et recte: nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt, qui si quolibet alio modo intellegantur, nihil interest. Huic proxima est illa iuris regula falsa demonstra- 30 tione legatum non peremi. veluti si quis ita legaverit 'Stichum servum meum vernam do lego': licet enim non verna, sed emptus sit, de servo tamen constat, utile est legatum. et convenienter si ita demonstraverit 'Stichum servum, quem a Seio emi', sitque ab alio emptus, utile legatum est, si de servo constat. Longe magis legato falsa causa non nocet. veluti 31 cum ita quis dixerit: 'Titio, quia absente me negotia mea curavit, Stichum do lego', vel ita: 'Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichum do lego': licet enim neque negotia testatoris umquam gessit Titius neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. sed si conditionaliter

que aliae multae huiusmo|di species sunt. | Sub certa vero 11, 12
demonstratione incertae personae | recte legatur; veluti: „ex co- 13
gnatis meis, qui nunc sunt, | qui primus ad funus meum ve- 14
39) nerit, ei decem milia he|res meus dato". Libertas quoque non 15
videtur incertae personae dari posse, quia lex Fufia Caninia 16
40) iubet | nominatim servos liberari. Tutor quoque cer|tus dari 17, 18
41) debet. | Postumo quoque alieno inutiliter legatur. [*Est*] autem | 19
alienus postumus, qui natus inter suos heredes | testatori futu- 20, 21
rus non est; ideoque ex mancipato [1]) *quo*|que filio conceptus 22
nepos, extraneus post*umus est.* | *Item qui* in utero est eius, quae 23
in iure civili non intelle|gitur uxor, extraneus postumus patri [2]) 24
42) intelle||gitur. Ac ne heres quidem potest institui postumus | 116
43) alienus; est enim incerta persona. Caetera vero quae | supra 2,3 13v*)
diximus, ad legata proprie pertinent, quamquam non | imme- 4
rito † [3]) quibusdam placeat, poenae nomine he|redem institui non 5
posse; nihil enim interest, | utrum legatum dare iubeatur heres, 6
si fecerit ali|quid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur: quia | 7
tam coheredis adiectione quam legati datione com|pellitur, ut 8, 9
aliquid contra propositum suum faci|at aut non faciat. | 10

---

1) Sic Cod.; neque opus est mutatione. cf. § 135.

2) C.: patri/.

*) »pag. interior facillime legitur".

3) Excidisse videntur, (quod ex Iustiniano § 36 h. t. discimus) verba: »*Sabini sententia*". Quod si fuit *Caelii Sabini*, unus periit versus archetypi (19 litterae): »Caelii Sabini sētētia".)

enuntiata fuerit causa, aliud iuris est veluti hoc modo: 'Titio, si negotia mea curaverit, fundum do lego'.

An servo heredis recte legamus, quaeritur. et constat pure 32
inutiliter legari nec quidquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. sub condicione vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. Ex diverso herede instituto 33
servo quin domino recte etiam sine condicione legetur, non dubitatur, nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum qui heres sit dies legati cedere intellegitur, cum hereditas a legato separata sit et possit per eum servum alius heres effici, si prius, quam iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum: quodsi in eadem causa permanserit et iussu legatarii adierit, evanescit legatum.

XXI.

DE ADEMPTIONE LEGATORUM.

Ademptio legatorum, sive eodem testamento adimantur sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademptio, veluti si, quod ita quis legaverit 'do lego', ita adimatur 'non do non 'lego', sive non contrariis, id est aliis quibuscumque verbis. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest, veluti si 1
quis ita dixerit: 'hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do lego', sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari.

XXIII.

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

Nunc transeamus ad fideicommissa. et prius de hereditatibus fideicommissariis videamus.

Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus 1
infirma esse, quia nemo invitus cogebatur praestare id de quo

244) An ei, qui in potestate sit eius, quem heredem insti|tuimus 11, 12
recte legemus, quaeritur. Servius recte lega|ri putat, sed 13
evanescere legatum, si quo tempore | dies legatorum cedere so- 14
let, adhuc in potestate sit, ide|oque sive pure legatum sit et 15
vivo testatore in po|testate heredis esse desierit, sive sub con- 16
ditione et an|te condicionem [*impletam*] id acciderit, deberi le- 17
gatum. | Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pu|re 18, 19
non recte putant. Licet enim vivo testatore pos|sit desinere 20
in potestate heredis esse, ideo tamen inu|tile legatum intellegi 21
oportere, quia, quod nullas vi|res habiturum foret, si statim 22
post testamentum | factum decessisset testator, hoc ideo valere, | 23
qu*od* [1]) vitam longius traxerit, absurdum esse*t*. *Sed* || diversae 24 117
scholae auctores ne*g*[*ant*] [2]) sub condicione re|cte legari, quia 2 103*)
quos in potestate habemus, eis non | magis sub condicione quam 3
pure debere possumus.

245) Ex | diverso constat, ab eo, qui in potestate [*tua*] est, heredi in-| 4
stituto, recte tibi legari: sed si tu per eum heres ex|titeris 5, 6
evanescere legatum, quia ipse tibi [3]) debere non possis; si vero 7
filius emancipatus, aut | servus manumissus [*fu*]erit, vel in 8
alium translatus, et | ipse heres extiterit, aut alium fecerit, 6
deberi le|gatum. | 10

246, 247) **Nunc** [4]) transeamus ad fideicommissa, et prius de he-| 11
reditatibus videamus. 12

---

*) »pag. interior facillime legitur".
1) C.: quia. Pro sequenti *vitam*, C.: *utitam*.
2) C.: nec.
3) (legatum) C.
4) C.: hinc. Gösch. ex Inst. »nunc" restituit.

rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur continebantur. postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.

In primis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituatur eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. cum igitur aliquis scripserit: 'Lucius Titius heres esto', poterit adicere: 'rogo te, Luci Titi, ut, cum primum possis hereditatem meam adire, eam Gaio Seio reddas restituas', potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare: et liberum est vel pure vel sub condicione relinquere fideicommissum vel ex die certo.

Restituta autem hereditate is quidem qui restituit nihilominus heres permanet: is vero qui recipit hereditatem aliquando heredis aliquando legatarii loco habebatur.

248) In primis igitur sciendum | est, opus esse, ut aliquis heres 13
recto iure instituatur, | eiusque fidei committatur, ut eam he- 14
redita|tem alii restituat; alioquin inutile est testamentum [1]). 15
249) Verba | autem utilia fideicommissorum haec maxime recte [2]) 16, 17
in usu esse | videntur: „peto, rogo, volo, fideicommitto"; quae 18
per|inde firma singula sunt, atque si omnia in unum con|gesta sint. 19, 20
250) Cum igitur scripserimus: „Titius heres esto", | possumus adi- 21
cere: „rogo te, L. Titi, petoque a te ut, cum primum | possis he- 22
reditatem meam adire, C. Seio reddas, | restituas". Possumus 23
autem et de parte restituenda ro|gare; et liberum est, vel sub 24
condicione, vel pure relinquere || fideicommissa vel ex die certa. 118
251) Restituta autem | hereditate, is qui restituit nihilominus he- 2 103v*)
res permanet, is | vero qui recepit hereditatem aliquando heredis 3
252) loco | est, aliquando legatarii. Olim autem neque heredis loco 4
erat nec | legatarii, sed potius emptoris; tunc enim in [*u*]su 5
erat, ei cui restituebatur hereditas, nummo uno eam he|redita- 6, 7
tem dicis causa venire: et quae stipulatio|nes inter [*venditorem* 8
hereditatis et emptorem interponi solent, eaedem interponebantur
inter] [3]) heredem et eum, cui restituebatur heredi|tas; id est 9
hoc modo: heres quidem stipulabatur ab e|o cui restituebatur 10
hereditas, ut quidquid heredi|tario nomine [*dedisset*, — *sive cuius* 11
rei nomine] [4]) condemnatus fuisset, sive quid alias | bona fide 12
dedisse[*t*, — *ut*] eo nomine inde[*m*]nis [*es*]set, et [5]) ut re|cte 13, 14
defenderetur; ille vero, qui recipiebat heredi|tatem invicem sti- 15
pulabatur, ut, si quid ex heredi|tate ad heredem pervenisset, 16
id sibi restitueretur, [*et*] ut | etiam pateretur, eum hereditarias 17
actiones procurato|rio aut cognitorio nomine exsequi. | 18

---

1) (in quo nemo recto iure heres instituitur) C.

2) C.: recte maxime. Edd. *recte* damnant, sed cf. Goudsmit, p. 39. l.l. qui contulit Paul. 4. 1. 6, *l.* 115 D. de leg. 1., Theoph. ad h. t.

*) »pag. exterior faciilime legitur".

3) Göschen haec addidit coll. infra §§ 254, 257.

4) Haec verba postulante sententia adieci, in sequenti versu, latinitatis ratione ductus, »ut". Caeterae huius §i emendationes aliis debentur, nisi quod proprio Marte emblema sustuli.

5) (omnino(!) si quis cum eo (sic!) hereditario nomine ageret) C.

Et in Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo et 4
Annaeo Seneca consulibus senatus consultum factum est, quo cautum est, ut, si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi et in heredem competerent, ei et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. post quod senatus consultum praetor utiles actiones ei et in eum qui recepit hereditatem quasi heredi et in heredem dare coepit. Sed 5
quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso et Pusione consulibus senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. post quod senatus consultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum legabatur: quae species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem, unde quae solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eaedem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit.

253) Sed post*ea* **Neronis**[1]) temporibus, Trebellio Maximo | et 19
Annaeo Seneca consulibus, senatus consultum factum est, 20
quo cautum est, | ut is cui hereditas ex fideicommissaria causa 21
restituta sit, actiones, | quae iure civili heredi et in heredem 22
competerent, | [**ei**] et in eum darentur, cui ex fideicommisso 23
restituta esset here|ditas; per quod senatusconsultum desierunt 24
illae cautiones in usu haberi: || praetor enim utiles actiones ei 119
et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in here- 2 98r*)
dem dare coepit, | [*formul*]aeque in [*hunc casum in*] [2]) edicto pro- 3
ponuntur.

254) Sed rursus, quia he|redes scripti, cum aut totam hereditatem 4
aut pae|ne totam plerumque restituere rogabantur, | adire he- 5, 6
reditatem ob nullum aut minimum lucrum | recusabant, atque 7
ob id extinguebantur fideicommissa, post|ea [**Vespasiani Augusti** 8
tempore, consule[3])] Pegaso et Pusione, senatus censuit, ut
ei, qui rogatus | est, hereditatem restituere, perinde liceret 9
quar|tam partem retinere, atque e lege Falcidia in lega|tis re- 10, 11
tinendis conceditur. (Ex singulis quoque | rebus, quae per fidei- 12
commissum relinquuntur, eadem retentio permis|sa est.) [4]) Per 13
quod senatusconsultum ipse [**heres**] onera hereditaria sustinet,
ille autem, | qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis 14
rec*e*pit, lega|tarii partiarii loco est, id est eius legatarii, cui 15
pars bo|norum legatur: quae species legati partitio voca|tur, 16, 17
quia cum herede legatarius partitur here|ditatem. | Unde effec- 18, 19
tum est, ut quae solent stipulationes in|ter heredem et parti- 20
arium legatarium interponi, | eaedem interponantur inter eum, 21
qui ex fideicommissaria causa rec*e*|pit hereditatem et heredem, 22
id est, ut et lucrum et da|mnum hereditarium pro rata parte 23
inter eos com|mune sit. 24

---

1) C.: p'teriorib. Gaio sua reddidi ex Iustinianeis Instit.

*) »pag. exterior facillime legitur."

2) Cf. Gai III § 222, deque eo loco Praef. pag. VIII sqq.

3) Ipsa hiante oratione excidisse non nulla videmus, et quae exciderint docet Iustin. Cf. quae disputavi de hoc loco Mnemosyn. Nov. Ser. III, I, pag. 119.

4) Vetus quidem esse scholion Iust. testis est; scholion esse locus ipse arguit. Caeterum cf. § 259.

Ergo si quidem non plus quam dodrantem here- 6
ditatis scriptus heres regatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatus consulto restituebatur hereditas et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: in heredem quidem iure civili, in eum vero qui recipiebat hereditatem ex senatus consulto Trebelliano tamquam in heredem. at si plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus erat Pegasiano senatus consulto, et heres, qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem sive noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinebat. sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur tamquam inter partiarium legatarium et heredem: si vero totam hereditatem restituerit, emptae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu praetoris adeat et restituat hereditatem perindeque ei et in eum qui recipit hereditatem actiones dentur, acsi iuris est ex Trebelliano senatus consulto: quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic qui restituit securitas datur et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur qui recipit hereditatem, utroque senatus consulto in hac
specie concurrente. Sed quia stipulationes ex senatus con- 7
sulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatus consulti placuit exploso senatus consulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatus consulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam sive plus sive minus sive penitus nihil, ut tunc, quando vel nihil vel minus quarta apud eum

255) Ergo si quidem non plus quam dodrantem || hereditatis scri- 120
ptus heres rogatus sit restituere, tum | ex Trebelliano senatus- 2 98v*)
consulto restituitur hereditas, et in utrumque | actiones heredi- 3
tariae pro rata parte dantur, in here|dem quidem iure civili, 4
in eum vero, qui recepit | hereditatem ex senatusconsulto 5
Trebelliano; quamquam heres etiam pro | ea parte, quam resti- 6
tuit, heres permanet [1]), eique et in | eum solidae actiones com- 7
petunt; sed non ulte|rius oneratur, nec ulterius illi dantur 8
actiones, qu|am apud eum commodum hereditatis remanet. | 9
256) At si quis plus quam dodrantem vel etiam totam he|redi- 10, 11
tatem restituere rogatus sit, locus est Pe|gasiano senatuscon- 12
257) sulto. Sed is, qui semel adierit hereditatem, | si modo sua 13
voluntate adierit, sive retinuerit | quartam partem, sive noluerit 14
retinere, ipse | universa onera hereditaria sustinet: sed | quarta 15, 16
quidem retenta, quasi partis et pro par|te stipulationes interponi 17
debent, tamquam inter parti|ar[i]um legatarium et heredem: 18
si vero totam he|reditatem restituerit, ad exemplum emptae et | 19
venditae hereditatis stipulationes interponen|dae sunt. 20, 21
258) Sed si recuset scriptus heres adire he|reditatem ob id quod 22
dicat, eam sibi suspectam es|se quasi damnosam, cavetur [*Pe*]- 23
*g*asiano [2]) senatusconsulto, ut, de|siderante eo, cui restituere 24
rogatus est, iussu || praetoris adeat et restituat, perindeque ei 121
et eum, | qui receperit [hereditatem] actiones dentur, ac iuris 2 14r**)
est [3]) ex senatusconsulto Trebelliano: quo casu nullis stipulati- 3
onibus | opus est, quia simul et huic, qui restituit, securi-| 4
tas datur, et actiones hereditariae ei et in eum trans|feruntur, 5, 6
qui recepit [4]) hereditatem.

---

*) »pag. interior facillime legitur".
1) C.: *p*manent.
2) C.: Casiano.
**) »pag. interior facillime legitur".
3) C.: set.
4) C.: receperit.

remaneat, liceat ei vel quartam vel quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum, quasi ex Trebelliano senatus consulto pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatus consulti fuerat, ut quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra eum transire actiones, et hoc transponimus ad senatus consultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem manente. **Nihi autem interest,** 8 **utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogatur: nam et hoc casu** eadem observari praecipimus, quae in totius hereditatis restitutione diximus. Si quis 9 una aliqua re deducta sive praecepta, quae quartam continet, veluti fundo vel alia re rogatus sit restituere hereditatem, simili modo ex Trebelliano senatus consulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo senatus consulto actiones transferuntur et res, quae remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum manet quasi ex legato ei adquisita, altero vero casu, id est cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem et restituit, scindantur actiones et pro dodrante quidem transferantur ad fideicommissarium, pro quadrante remaneant apud heredem. quin etiam licet in una re, qua deducta aut praecepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, maxima pars hereditatis contineatur, aeque in solidum transferuntur actiones et secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribusve rebus deductis praeceptisve restituere heredi-

59) Nihil autem in|terest, utrum aliquis ex asse heres[1]) | aut 7, 8
totam hereditatem aut pro parte restituere ro|getur, an ex parte 9
heres institutus, aut totam | eam partem aut partis partem res- 10
tituere ro|getur; nam et hoc casu de quarta parte eius par|tis 11, 12
ratio ex Pegasiano senatusconsulto haberi solet. |

1) (instituatur) C.

tatem rogatus sit. sed et si certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. quae diximus de eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est.

Praeterea intestatus quoque moriturus potest rogare eum, 10
ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve eius aut rem aliquam, veluti fundum hominem pecuniam, alicui restituat: cum alioquin legata nisi ex testamento non valeant. Eum 11
quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursus alii totum aut pro parte vel etiam aliud aliquid restituat. Et quia 12
prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent et tam nomen quam substantiam acceperunt et ideo divus Augustus ad necessitatem iuris ea detraxit: nuper et nos eundem principem superare contendentes ex facto, quod Tribonianus vir excelsus quaestor sacri palatii suggessit, constitutionem fecimus, per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit, tunc sive pater heredis sive alius quicumque sit, qui fidem elegit heredis et ab eo aliquid restitui voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi vel universitatis vel specialis solutionem coartari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. eadem observari censuimus et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. quod si is, a quo relictum dicitur, confiteatur quidem aliquid a se relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.

XXIIII.

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum hominem vestem argentum pecuniam numeratam, et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. Potest autem non solum proprias testator res 1 per fideicommissum relinquere, sed et heredis aut legatarii aut fideicommissarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est aut ipsam redimere et praestare aut aestimationem eius solvere. Libertas quoque servo per fideicommissum dari 2 potest, ut heres eum rogetur manumittere vel legatarius vel fideicommissarius. nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam extranei sit. itaque alienus servus redimi et manumitti debet: quod si dominus eum non vendat, si modo nihil ex iudicio eius qui reliquit libertatem percepit, non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari libertas. qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed eius qui manumittit: at is, qui directo testamento liber esse iubetur, ipsius tes-

0) Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum | 13
relinquere, velut fundum, hominem, vestem, | argentum, pecu- 14, 15
niam et vel ipsum heredem ro|gare, ut alicui restituat, vel le- 16
1) gatarium; quamvis a le|gatario legari non possit. Item potest 17
non solum pro|pria testatoris res per fideicommissum relinqui, 18
sed etiam here|dis aut legatarii aut cuiuslibet alterius: itaque | 19
et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam | alicui 20, 21
restituat quae ei legata sit, sed etiam de ali|a, sive ipsius le- 22
gatarii sive aliena sit. [1]) Hoc solum | observandum est, ne 23
plus quisquam rogetur, aliis | restituere, quam ipse ex testamento 24
ceperit; nam || quod amplius est, inutiliter relinquitur. | 122
2) Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse 2 14v*)
est | ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere et praestare, | aut 3, 4
aestimationem *eius solvere, sicuti iuris est, si* | per damna- 5
tionem aliena res legata sit. | Sunt tamen, qui put*ent*, si rem 6
per fideicommissum relictam do|minus non v*endat extingui 7
fideicommissum, sed aliam esse causam per*| damnationem legati. 8
3) Libertas quoque servo per fideicommissum | dari potest, ut 9
vel heres rogetur manumittere, vel lega|tarius. 10
4) Nec interest, utrum de suo proprio servo testator | roget, 11
an de eo, qui ipsius heredis aut legatarii vel | etiam extranei sit. 12
5) Itaque et alienus servus redimi | et manumitti debet; quodsi 13
dominus eum non ven|dat, sane extinguitur fideicommissaria 14
libertas, quia hoc *casu* [2]) pre|tii computatio nulla intervenit. 15
6) Qui autem ex fideicommisso | manumittitur, non testatoris 16
fit libertus, etiamsi te|statoris servus *fuerit* [3]), sed eius, qui 17
7) manumit|tit. At qui directo testamento liber esse iubetur, 18
vel|ut hoc modo: „Stichus servus liber esto", vel hoc: „Sti- 19
chum | servum meum liberum esse iubeo," is ipsius testa|toris 20, 21

---

1) (sed) C.

*) »pag. exterior difficulter legitur".

2) ex coniectura Studemundi.

3) »spatium et umbrae ad *fuerit* non ad *sit* litteras capessendas sufficere videntur".

tatoris fit libertus, qui etiam orcinus appellatur. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum et quo moreretur. directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. [1]) Verba autem fideicommissorum haec maxime in usu habeantur: peto, rogo, volo, mando, fidei tuae committo. quae perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.

1) Cf. Gai § 249, ubi fortasse verbum »mando" addendum est.

fit libertus, [**unde etiam orcinus appellatur**] [1]). Nec alius
ullus directo ex testamento | libertatem habere potest, quam 22
qui utroque tempore | testatoris ex iure **quiritium fuerit, et** 23
quo faceret | testamentum et quo moreretur. ||

) [2]) *Multum autem differunt ea, quae per fideicommissum 3 123
le[*g*]an|tur, ab his, quae directo iure relinquuntur. 4 8r*)
) Nam ecce per fideicommissum etiam quan*† [3]) | *to heredis 5
relinqui potest, cum alioquin legatum nisi | testamento facto 6
) inutile sit.* | Item intestatus moriturus pot*est ab eo, ad quem 7
bo|na eius pertinent, fideicommissum alicui relinquere, cum alio- 8
quin | ab eo lega*ri non p*ossit. *Item legatum codicillis* reli*-| 9
ctum non aliter valet, q*uam si a testatore confir*|mati fuerint, 10, 11
id est, nisi in testamento cave*rit* [4]) | testator, ut quidquid in 12

---

1) Haec, quamquam in Cod. non sunt, ex Inst. recepi, nisi quod pro »*qui*", putabam »*unde*" esse scribendum. Periit et hic versus archet. unus: *ūde ēt. orcinu adpellat*'.

*) »pag. exterior propter remedia Bl. magnam partem difficillime legitur. vers. 1 et 2 Göscheno vacui visi sunt".

2) Bluhme: R..... ca (= rubrica).

3) Incertissimam lectionem alii ad alia finxerunt; coniecturis vanis reiectis id profecto patet, lacunam esse in codice, si ea ipsa in schedis Bl. et Gös. iuste nobis sit servata. — Discrimina inter fideicommissa et legata quae Gaius enumerat, non omnia habet Ulpianus (Tit. XXV § 1—13): tacet scilicet ea, quae hic enumerantur §§ 271, 272, 274, 276, 277, 279, 280, 282, 283. Contra summatim inter ea discrimina attigit § 5 id, de quo Gaius supra § 260—265 agit, cum § 6: »fideicommissa dari possunt his quibus legari potest" consentiat quodammodo cum §° 285 infra. Contra § 3: »*Etiam nutu relinqui posse fideicommissum usu receptum est*" iam apud Gaium non habemus, neque magis § 8 init. »*Fideicom. et ante heredis institutionem .... dari potest*"; neque argumentum (corruptae) § 10 »Filio qui in potestate est servove heredibus institutis, seu his legatum sit, patris vel domini fidei committi potest; quamvis ab eo legari non possit". Epitom. Gai. II, Tit. VII, § 8, omittuntur argumenta §§orum 270, 274, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 283 (jure scilicet mutato); reliqua *eodem ordine* ut hic leguntur, nisi quod pro § 269 habemus: *fideic. ad eum, cui aliquod dimissum est, heredi mortuo poterit pervenire, si talis fuerit condicio testamenti: nam legatum ita relinqui non potest*"; quibus cf. § 277, quae epitomator ita dedit: »et quia *sicut superius dictum est*, etiam post mortem heredis etc."

4) Maius spatium est quam his litteris additis.

codicillis scrip*serit, id ra*|tum sit: fideicommissum vero etiam 13
271) *non confirmatis codicillis* | relinqui potest. Item a legatario 14
legari *non potest, sed* | fideicommissum relinqui potest: quin 15
etiam ab eo quoque, cui per | fideicommissum relinquimus, 16
rursus alii per fideicommissum relinquere pos|sumus. 17
272) Item servo alieno directo libertas dari non | potest, sed per 18
273) fideicommissum potest. | Item codicillis nemo heres institui pot- 19
est neque exhere|dari, quamvis testamento confirmati sint; at | 20
is, qui testamento heres institutus *est, potest codi*|cillis ro- 21, 22
gari, ut eam hereditatem alii totam vel ex | parte restituat, 23
quamvis testamento codicilli confir|mati non sint. || 24
274) Item mulier, quae ab eo, qui centum milia aeris census | 124
est, per legem Voconiam heres institui [1]) non potest, ta|men fidei- 2, 3 3v*)
commisso relictam sibi hereditatem capere potest. |
275) Latini quoque, qui hereditates legataque directo | iure lege 4, 5
Iunia capere prohibentur, ex fideicommisso capere pos|sunt. 6
276) Item cum senatusconsulto [2]) prohibitum | sit, proprium servum 7
minorem annis XXX libe|rum et heredem instituere, plerisque 8
placet, pos|se nos iubere liberum esse, cum annorum triginta | 9
erit et rogare, ut tunc illi restituatur hereditas. | 10
277) Item quamvis non post mortem eius, qui nobis he|res exti- 11, 12
terit, alium in locum eius heredem insti|tuere [*testamento possi-* 13
mus], tamen possumus eum rogare, ut cum moriatur, | alii 14
eam hereditatem totam vel ex parte restituat; | et quia post 15
mortem quoque heredis fideicommissum dari | potest [3]), idem 16

*) »pag. interior facillime legitur".

1) C.: *h*-des institutio. (Puncto *o* litterae imposito coepit quis mendum tollere, sed non perfecit emendationem.) Quod ad rem attinet, satis Huschke (in libro qui ‚Gaius' inscribitur p. 52), probavit, verisimile non esse legem Vocon. perfectam legem fuisse: sed tamen si mulieribus contra hanc legem heredibus institutis praetores »hereditatis petitionem nec possessionem dabant" (Cic. Verr. 1. 44) rectissime tamen dictum est: *per* legem Voconiam mulieres heredes institui non potuisse.

2) Nisi p. 5. Cod, Ver. deperdita esset, non dubito quin nobis liceret mendum tollere, quod iam Göschen. indicavit; nam »*sc*" Codicis falso exstare pro »*l.* AS" (= lege Aelia Sentia) mihi quidem persuasum est.

3) In Epit. additur: »sicut superius dictum est", quae (vel talia) verba ne Gaius quidem omisisset, si revera rem ipsam (ut Huschke statuit) iam exposuisset, eaque expositio errore scribae inter § 269 et § 270 intercidisset.

efficere possumus etiamsi ita scripse|rimus: „cum Titius heres 17
meus mortuus erit, volo he|reditatem meam ad P. Maevium 18
pertinere" utroque | autem modo, tam hoc, quam illo Titium 19
heredem suum | obligatum relinquit de fideicommisso restituendo. | 20
78) Praeterea legata formula petimus; fideicommissum vero Ro- 21
mae | quidem apud consulem vel apud praetorem, qui | prae- 22, 23
cipue de fideicommissis ius dicit, persequimur, in provinciis ve|ro 24
apud praesidem provinciae.
79) Item de fideicommissis semper || in urbe ius dicitur: de legatis 125
vero cum res aguntur. | 101r*)
80) Fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo mo- 2
ram | solutionis fecerit, qui fideicommissum debebit; legatorum | 3
vero usurae non debentur: idque rescripto divi | Hadriani si- 4, 5
gnificatur. Scio tamen Iuliano plac[*u*]is|se in eo legato, quod 6
sinendi modo relinquitur, idem | iuris esse, quod in fideicom- 7
missis: quam sententiam etiam his tempo|ribus magis obtinere 8
video. |
81) Item legata graece scripta non valent; fideicommissa vero 9
82) valent. | Item si legatum per damnationem relictum heres | in- 10, 11
fitietur in duplum cum eo agitur, fideicommissi vero no|mine 12
83) semper in simplum persecutio est. Item [*quod*] quis|que ex 13
fideicommisso plus debito per errorem solverit, re|petere potest; 14
at id, quod ex causa falsa per damna|tionem legati plus debito 15
solutum sit repeti non | potest. Idem scilicet iuris est de eo 16
legato [*ipso*], quod non | debitum ex hac vel illa causa [1]) per 17
errorem so|lutum fuerit. | 18
284, 285) Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non | sunt; ut 19, 20
ecce peregrini poterant fideicommis|sa facere et ferre, [*et fere*] 21
haec fuit origo fideicommis|sorum, sed postea id prohibitum est, 22
et nunc ex orati|one divi *sanctissimi* [2]) Hadriani senatusconsultum 23
286) factum | est, ut ea fideicommissa fisco vindicarentur. Caelibes || 24

---

*) »pag. int. facile legitur".

1) C.: vel ex hac vel ex illa causa.

2) C.: sunt. (In archet. fuisse videtur s̄.) Sic versu 5 fortasse s̄ perit ante *significatur*. Cf. I, (pag. 35) § 53.

quoque qui per legem Iulia[*m alie*]nas hereditates lega|taque 2 126
capere prohibentur, olim fideicommissa | videbantur capere posse. 3 101v*)
§ 286*a*) Item orbi, qui per legem Pa|piam [1]) dimidias partes | here- 4
ditat|um legatorumque perdunt, olim soli|da fideicommissa vide- 5, 6
bantur capere posse; sed | postea senatusconsulto Pegasiano per- 7
inde fideicommissa quo|que [2]) capere p*ro* sem[*isse*] [3]) | prohibiti 8, 9
sunt, eaque translata sunt ad eos, qui [*in eo*] [4]) testamen|to liberos 10
habent, aut si nulli [5]) liberos habebunt | ad populum; sicuti 11
iuris est in legatis et in heredi|tatibus, quae eadem aut simili 12
287) ex cau[*sa caduca fiunt. I*]tem [6]) olim in|certae personae vel 13
postumo alieno per fideicommissum relinqui | poterat, quamvis 14
neque heres institui neque lega|ri ei posse*t*: sed senatusconsulto, 15
quod auctore di*v*o Hadriano factum | est, idem in fideicommis- 16
288) sis, quod in legatis hereditatibus|que constitutum est. Item 17
poenae nomine iam non | dubitatur, ne [7]) per fideicommissum 18
quidem relinqui posse.
289) Sed quam|vis *in* mult*is* [8]) iuris partibus longe latior causa 19
sit | fideicommissorum, quam eorum, quae directo relinquuntur, 20
in quibusdam | tantumdem vale[*a*]nt, tamen tutor non aliter 21
test|amento dari potest, quam directo, veluti hoc modo: „Li- 22
beris | meis Titius tutor esto" vel ita: „Liberis meis Titium | 23
tutorem do"; per fideicommissum vero dari [9]) non potest. || 24

---

*) »pag. exter. maximam partem facile legitur".

1) (ob id *q* liberos non habebant) C.

2) (ac legatum (!) hereditastesque (sic!))

3) p'sem (= possem). De »*p* semisse" iam Hia. cogitaverat, sed nescio quid excidisse statuens.

4) cf. supra § 206.

5) C.: nullos.

6) C.: cautem. Pro sententia emendavi.

7) C.: nec.

8) C.: ut multus.

9) C.: dari vero: omisso, ut saepius, signo transpositionis ※.

XXV.

DE CODICILLIS.

Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui auctoritatem eius secuti fideicommissa praestabant et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit. dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc recipi nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset: et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse, propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres [*minus in usu*] [1]) fuissent, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. post quae tempora cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos 1
facere, sed et intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest; sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. sed divi Severus et Antoninus rescripserunt ex his codicillis qui testamentum praecedunt posse fideicommissum peti, si appareat eum, qui postea testamentum fecerat, a voluntate quam codicillis expresserat non recessisse. Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne 2
confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exheredatio scribi. directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. nec condicionem heredi instituto codicillis adicere neque substituere directo potest. Codicillos autem etiam 3
plures quis facere potest: et nullam sollemnitatem ordinationis desiderant.

---

1) Addidi ex coniectura mea.

GAI COMMENTAR III.

126*bis*

† . . . . . (r. 1—24 *)

---

*) »Hoc folium, quod olim cum pag. 129/140 cohaerebat, ipsius Hieronymiani amanuensis manu rescissum periit." Cuius folii pag. quidem aversa *fere tota superesse videtur in iis, quae habemus in Collat. Tit. XVI. cap. II.* § 1—5. Neque tamen pag. recta scriptura caruisse videtur. Nam primum Huschke recte statuit verisimile esse (cf. II, § 99, 100) Gaium praemisisse nonnulla transitus faciendi gratia. Deinde principium Inst. Lib. III. tit. 1, (quamquam mendosissimum est) idem V. Cl. recte Gaio adscribit. Porro et hoc mihi quidem persuasit idem V. C. verisimile esse Gaium praemonnuisse, interesse, utrum ingenuus an libertus decesserit. Opposui autem equidem huic paginae Tit. XXV, lib. II, Instit.; nam ex h. t. Gai mihi quidem videntur esse haecce: »*Sed et intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest*": et: »*codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum*" (cf. II, § 273). Cui confusioni Tribon. facile locum dedisse videtur, cum libro II° tit. de codic. adiceret. — Caeterum in intestatorum hereditatibus deferendis antiquitus in primis ratio habebatur *voluntatis boni patris familias*, cum postea, labente tempore, qui iura legesque edebant in hac re amorem, ut dicimus, naturalem sequerentur.

LIBER TERTIUS.

I.

DE HEREDITATIBUS QUAE AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit aut non iure fecit aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est aut nemo ex eo heres extitit.

Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim ta- 1
bularum primum ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes existimantur, ut et supra diximus, qui in pote- 2
state morientis fuerunt: veluti filius filia, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote filio nato, prognatus prognatave. nec interest, utrum naturales sunt liberi an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam 2a
eos, qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatum dati secundum divalium constitutionum, quae super his positae sunt, tenorem suorum iura nanciscuntur: nec non eos, quos nostrae amplexae sunt constitutiones, per quas iussimus, si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis praestiterunt: quod optinere censuimus, etiamsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi vel etiam nati ab hac luce subtracti fuerint. **Ita demum ta-** 2b
men nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus, quo quis moreretur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegimus. postumi quoque,

126*bis*
(v. 1—24)

Intestatorum autem hereditates lege XII tabularum primum ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes existimantur, [ut et supra diximus,] [1]) liberi qui in potestate morientis fuerint, veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote filio nato prognatus prognatave: nec interest utrum naturales sint liberi an adoptivi: ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit, sive alia ratione, veluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idem et in caeteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus. Uxor quoque quae in manu est [2]), sua heres est, quia filiae loco est; item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est: sed ita demum erit sua heres, si filius, cuius in manu [*fu*]erit [3]), cum pater moritur, in potestate eius non sit. Idemque dicemus et de ea quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. Postumi quoque qui si

---

1) Deest in Coll., et deesse ibi quidem potest; sed cf. II, § 156, ut aut haec verba, quae et Iust. habet, Gaius scripsisse dicendus sit, aut fortasse »ut etiam superiore commentario diximus".

2) C,: eius est ei: Gö. omisit *eius* et *ei*. Hia: morientis est, ei.

3) C.: erit. Huschke: fuit.

qui, si vivo parente nati essent, in potestate futuri forent, sui heredes sunt. Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes 3
et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus adquiritur nobis, ex his causis et furiosis adquiri potest. et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus adquiritur suis heredibus hereditas: nec curatoris consensu adquiritur furioso, sed ipso iure. Interdum autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non 4
fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris sui: ius enim postliminii hoc facit. Per contrarium evenit ut, licet quis in familia de- 5
functi sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit reus perduellionis ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedit. sed potest dici ipso iure esse suum heredem, sed desinere. **Cum filius filiave et** 6
ex altero filio nepos neptisve extant, pariter ad hereditatem vocantur nec qui gradu proximior est ulteriorem excludit: aequum enim esse videtur nepotes neptesque in patris sui locum succedere. pari ratione et si nepos neptisque sit ex filio et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur. et quia placuit nepotes neptesque, item pronepotes proneptesque in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. item si ex duobus filiis nepotes extant et ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut duos dimidia pars pertinet, ad tres vel ad quattuor altera dimidia. Cum autem quaeritur, an quis suus 7
heres existere potest: eo tempore quaerendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse: quod accidit et destituto testamento. hac ratione si filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus est, filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamente non fieri heredem, aut quia noluit esse

vivo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. Idem iuris est de his, quorum nomine ex lege Aelia Sentia vel ex senatusconsulto post || mortem 127
patris causa probatur, nam et hi, vivo patre | causa probata, 2 76r*)
in potestate eius futuri essent. Quod eti|am de eo filio, qui 3
ex prima secundave [1]) mancipa|tione post mortem patris manu- 4
mittitur, in|tellegemus. | Cum igitur [2]) filius filiave et ex altero 5, 6
filio nepo|tes neptesve extant, pariter ad hereditatem vocantur, | 7
nec qui gradu proximior est, ulteriorem exclu|dit: aequum enim 8, 9
videbatur, nepotes neptesve | in patris sui locum portionemque 10
succedere; pari ratione et si nepos neptisve sit ex filio, et | ex 11, 12
nepote pronepos [*pro*]neptisve, simul omnes vo|cantur ad here- 13
ditatem. Et quia placebat, nepotes neptes|ve, item pronepotes 14
proneptesve in parentis | sui locum succedere, conveniens esse 15
visum | est, non in capita sed [*in*] stirpes [3]) dividi [4]), | ut filius 16, 17
partem dimidiam hereditatis ferat [5]), ex al|tero filio duo plu- 18
resve nepotes alteram dimi|diam; item si ex duobus filiis ne- 19
potes extent, | [6]) ex altero [7]) unus forte vel duo, ex altero | 20
tres aut quattuor, ad unum aut ad duo dimi|dia pars pertineat, 21, 22
et ad tres aut quattuor al|tera dimidia. | 23

---

*) »pag. interior maximam partem non difficilis est ad legendum".

1) C.: secundaq.

2) C.: Igitur cum. In Coll. *igitur* deest.

3) (hereditates) C. abest a Coll. et abesse potest; certe pluralis numerus ferendus non est.

4) (ita) C. deest hoc quoque vocabulum in Coll.

5) (et) C. in Coll. deest.

6) (et) C. tralaticium mendum fuit ex dittogr. ortum.

7) (filio) C. deest in Iust. Inst.

heres aut quia non potuit: nepos avo suus heres existet, quia quo tempore certum est intestatum decessisse patrem familias, solus invenitur nepos. et hoc certum est. Et licet post mor- 8
tem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius posteaque deserto avi testamento suus heres efficitur. plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo desertoque postea avi testamento suus heres avo non existit, quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. haec de suis heredibus.

Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: ne- 9
que enim sui heredes sunt, quia in potestate esse desierunt parentis, neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum vocantur. sed praetor naturali aequitate motus dat eis bonorum possessionem unde liberi, perinde ac si in potestate parentis martis tempore fuissent, sive soli sint sive cum suis heredibus concurrant. itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui mortis tempore in potestate fuerit, sane quidem is qui in potestate fuerit solus iure civili heres est. id est solus suus heres est: sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem admittitur, evenit, ut suus heres pro parte heres fiat. At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dede- 10
runt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo cum is moreretur in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent nec umquam in adoptiva familia fuissent: et convenienter quod ad adoptivum patrem pertinet extraneorum loco esse incipiunt, post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et quantum ad hunc aeque extraneorum loco fiunt et quantum ad naturalis parentis bona pertinet nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad liberos eius an ad adgnatos. Minus 11
ergo iuris habent adoptivi quam naturales namque naturales

emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt: adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum et a praetore non adiuvantur. et recte: naturalia enim iura civilis ratio peremere non potest nec, quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt. Eadem haec observantur et in ea bonorum posses- 12
sione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis neque ut oportet exheredatis, praetor pollicetur. nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt, et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit, quia desinunt in liberorum numero esse. Admonendi tamen 13
sumus eos, qui in adoptiva familia sunt quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi neque emancipati obstent neque adgnatus quidem ullus interveniat: ante enim praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos. Sed ea 14
omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione acceperunt, quam super his personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant et adoptione facile per emancipationem soluta ad neutrius patris successionem vocabantur. hoc solito more corrigentes constitutionem scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita servari, atque si in patris naturalis potestate

permansisset nec penitus adoptio fuerit subsecuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab eo facto neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate eius persequi potest neque contra tabulas bonorum possessione agnita neque inofficiosi querella instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere utpote nullo naturali vinculo copulatum. neque si ex Afiniano senatus consulto ex tribus maribus fuerit adoptatus: nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit: utroque enim iure tam naturali quam legitimo in hanc personam concurrente pristina iura tali adoptioni servavimus, quemadmodum si pater familias sese dederit adrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore possunt colligi.

Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens solos nepotes vel neptes, qui ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem et iuri adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans post adgnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel proaviae sive paternae sive maternae successionem. divi autem principes non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque, qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt, sed ut aliquid amplius sit eis, qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum et neptium vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertiam partem acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit cuius de hereditate agitur, hisque, licet soli sint, adeuntibus adgnatos minime vocabant. et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes vel pronepotes et proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat:

ita et principalis dispositio in locum matris suae vel aviae eos
cum iam designata partis tertiae deminutione vocat. Sed nos, 16
cum adhuc dubitatio manebat inter adgnatos et memoratos
nepotes, partem quartam defuncti substantiae adgnatis sibi vin-
dicantibus ex cuiusdam constitutionis auctoritate, memoratam
quidem constitutionem a nostro codice segregavimus neque inseri
eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. nostra autem
constitutione promulgata toti iuri eius derogatum est: et sanxi-
mus talibus nepotibus ex filia vel pronepotibus ex nepte et
deinceps superstitibus adgnatos nullam partem mortui suc-
cessionis sibi vindicare, ne hi, qui ex transversa linea veniunt,
potiores his habeantur, qui recto iure descendunt. quam con-
stitutionem nostram optinere secundum sui vigorem et tem-
pora et nunc sancimus: ita tamen ut, quemadmodum inter
filios et nepotes ex filio antiquitas statuit non in capita sed in
stirpes dividi hereditatem, similiter nos inter filios et nepotes
ex filia distributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes
et neptes et alias deinceps personas, ut utraque progenies ma-
tris suae vel patris, aviae vel avi portionem sine ulla deminu-
tione consequantur, ut, si forte unus vel duo ex una parte,
ex altera tres aut quattuor extent, unus aut duo dimidiam,
alteri tres aut quattuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

II.

DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE.

Si nemo suus heres vel eorum, quos inter suos heredes
praetor vel constitutiones vocant, extat et successionem quo-
quo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad
adgnatum proximum hereditas pertinet. Sunt autem adgnati, 1
ut primo quoque libro tradidimus, cognati per virilis sexus
personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati. **itaque
eodem patre nati fratres adgnati sibi sunt, qui et con-
sanguinei vocantur, nec requiritur, an etiam eandem
matrem habuerint. item patruus fratris filio et invicem is
illi adgnatus est. eodem numero sunt fratres patrueles,
id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam**

9) Si nullus sit suorum heredum tunc hereditas pertinet || 24
0) ex eadem lege XII tabularum ad adgnatos. Vocantur autem | 128
adgnati, qui legitima cognatione iuncti sunt. Legiti|ma autem 2,3 76v*)
cognatio est ea, quae per virilis sexus personam | **coniun-** 4
gitur: itaque eodem patre nati fratres adgna|**ti sibi sunt, qui** 5
etiam consanguinei vocantur; nec re|quiritur an etiam matrem 6
eandem habuerint. | Item patruus fratris filio et invicem is illi 7
adgna|tus est. Eodem numero sunt fratres patrueles in|ter se, 8, 9
id est, qui ex duobus fratribus progenerati sunt, qu|os plerique 10

*) »pag. exterior difficulter legitur".

consobrini vocantur. qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus. hi quoque, qui post mortem patris nascuntur, nanciscuntur consanguinitatis iura. **non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem, sed his, qui tunc proximo gradu sunt, cum certum esse coeperit aliquem intestatum decessisse.** Per adoptionem quoque 2
adgnationis ius consistit, veluti inter filios naturales et eos, quos pater eorum adoptavit — nec dubium est, quin proprie consanguinei appellentur —: item si quis ex caeteris adgnatis tuis, veluti frater aut patruus aut denique is qui longiore gradu est, aliquem adoptaverit, adgnatos inter *t*uos [1]) esse non dubitatur. Caeterum inter masculos quidem adgnationis iure 3
hereditas etiam longissimo gradu ultro citroque capitur. quod ad feminas vero ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint, ulterius non capiant: masculi vero ad earum hereditates, etiam si longissimo gradu sint, admittantur. qua de causa fratris tui aut patrui tui filiae vel amitae tuae hereditas ad te pertinet, tua vero ad illas non pertinebat. quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. sed quia sane iniquum erat in universum eas quasi extraneas repelli, praetor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque adgnatus ullus nec proximior cognatus interveniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo 3a
introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa simili modo omnes adgnatos sive masculos sive feminas cuiuscumque gradus ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat: media autem iurisprudentia, quae erat lege quidem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, suptilitate quadam excogitata praefatam differentiam inducebat et penitus eas a successione adgnatorum repellebat, omni alia

1) Kr.: suos. Sed ipse legendum esse proponit (ex Theoph. auctoritate) aut *adgnatos vos* aut *adgnationem inter vos*. Hinc vero etiam mea est cj.

consobrinos vocant; qua ratione sci|licet etiam ad plures gradus 11
1) adgnationis perveni|re poterimus. Non tamen omnibus simul [1]) 12
dat | lex XII tabularum hereditatem, sed his, qui [2]) tum, cum 13
certum | est, aliquem intestatum decessisse, proximo gra|du 14, 15
2) sunt; nec in eo iure successio est; ideoque si a|dgnatus proxi- 16
mus hereditatem omiserit, vel antequam adierit, de|cesserit, se- 17
3) quentibus nihil iuris ex lege compe|tit. Ideo autem non mortis 18
tempore quis **proximus** | [*fu*]erit, requirimus, sed eo tempore, 19
quo certum fuerit, | aliquem intestatum decessisse, quia si quis 20
testamento fa|cto decesserit, melius esse visum est, tunc eius [3]) 21
requi|ri proximum, cum certum esse coeperit, neminem | ex eo 22, 23
4) testamento fore heredem. | Quod ad feminas tamen attinet, in 24
hoc iure aliud in || ipsarum hereditatibus capiendis placuit, 129
aliud in | caeterorum [4]) ab his capiendis: nam feminarum | 2 106r*)
quidem hereditates perinde ad nos adgnationis iure redeunt | 3
atque masculorum, nostrae vero hereditates ad feminas ultra | 4
consanguineorum gradum non pertinent; itaque soror | fratri 5, 6
sororive legitima heres est, amita vero et fra|tris filia legitima 7
heres esse [**non potest; sororis autem nobis loco est** [5])] etiam
mater aut noverca, quae | per in manum conventionem apud 8
patrem nostrum | iura filiae nancta est. 9
5) Si ei qui defunctus | erit, si[*t*] frater et alterius fratris filius, 10
sicut ex su|perioribus intellegitur, frater p*ot*ior [6]) est, quia gra|du 11, 12

---

1) (agnatiis) C. scholion vetus.

2) C.: quibus.

3) Nihil nisi »eius" latere sub incertis ductibus, quos Stud. eruit (»e$\overset{c}{\tau}$II$\overset{i}{/}$"), manifestum esse credo. Edd. »ex iis. Sed, praeterquam quod St. asseverat secundam litteram non *x* esse, quaeri licet ex quibus?

*) »paginae exterioris pars superior difficulter, inferior facile legitur".

4) (bonis) C. glossema in collationa (l. s. l.) omissum. Hia quoque damnavit.

5) Ea verba ex Collat. addita sunt. »n̄ p̄' sororis ā̄t nob. loco ē̄." versus unus fuit archetypi.

6) Ex Coll. emendavi. C.: prior.

successione incognita, donec praetores, paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes sive quod deest adimplentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt et cognationis linea proximitatis nomine introducta per bonorum possesionem eas adiuvabant et pollicebantur his bonorum possessionem, quae unde cognati appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum 3b
sequentes et eius vestigia in hac parte conservantes laudamus quidem praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus: quare etenim uno eodemque gradu naturali concurrente et adgnationis titulis tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nullis penitus nisi soli sorori ad adgnatorum successionem patebat aditus? ideo in plenum omnia reducentes et ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exaequantes nostra constitutione sanximus omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descendentes, sive masculini sive feminini generis sunt, simili modo ad iura successionis legitimae ab intestato vocari secundum gradus sui praerogativam nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura sicuti germanae non habent. Hoc etiam addendum nostrae constitutioni existima- 4
vimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam successionem, ut non solum fratris filius et filia secundum quod iam definivimus ad successionem patrui sui vocentur, sed etiam germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli et non deinceps personae una cum his ad iura avunculi sui perveniant et mortuo eo, qui patruus quidem est fratris sui filiis, avunculus autem sororis suae suboli, simili modo ab utroque latere succedant, tamquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt — his etenim personis praecedentibus et successionem admittentibus caeteri gradus remanent penitus semoti —: videlicet hereditate non ad stirpes, sed in capita dividenda. Si plures sint gradus adgnatorum, 5
aperte lex duodecim tabularum proximum vocat: itaque si verbi gratia sit frater defuncti et alterius fratris filius aut patruus, frater potior habetur. et quamvis singulari numero usa lex

.6) praecedit; [1]) | quodsi defuncti nullus frater extet, | [*sed*] sint 13, 14
liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas perti|net; sed quae- 15
situm est, si dispari forte numero sint | nati, [*vel*]ut ex uno 16
unus vel duo, ex altero tres vel quat|tuor, utrum in stirpes 17
dividenda sit hereditas [2]), an potius in capita: iam dudum | 18
tamen placuit, in capita dividendam esse [3]); itaque | quotquot 19, 20
erunt ab utraque parte personae, in tot portiones | hereditas 21
dividetur, ita ut singuli singulas portiones | ferant. | 22
.7) Si nullus adgnatus sit eadem lex XII tabularum gentiles 23
ad | hereditatem vocat: qui sint autem gentiles primo com-|| 24
mentario rettulimus; et cum illic admonuerimus, | totum gen- 2 130
tilic[*i*]um ius in desuetudinem abisse, super|vacuum est, hoc 3 106v*)
quoque loco de eadem re [*e*]t [4]) curiosius tractare.

---

1) (Sed alia facta est iuris interptatio inter suos heredes) C. scholion vetus etiam est in Coll. nisi quod *est* post *facta* deest; quo magis eorum verborum natura elucet.

2) (sicut inter suos *h*-des iuris ē) C.

3) (*h* tem).

*) »pag. interior facile legitur".

4) Goudsmit. Cod.: ret in. Sed puncto n litterae imposito semicorrectum mendum vides.

proximum vocet, tamen dubium non est, quin et, si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur: nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intellegitur et tamen dubium non est, quin, licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas. Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quis- 6
que decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is cuius de hereditate quaeritur. quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit nullum ex testamento heredem extaturum: tum enim proprie quisque intellegitur intestatus decessisse. quod quidem aliquando longo tempore declaratur: in quo spatio temporis saepe accidit ut proximiore mortuo proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. Placebat autem in eo 7
genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis proximus, qui secundum ea quae diximus vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem aut antequam adeat decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur.[1]) quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes nostra constitutione sanximus, quam de iure patronatus humanitate suggerente protulimus, successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit et, quod in onere optinebat, non erat in lucro permissum.

Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam pa- 8
rens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri, cum apud antiquos non aliter hoc optinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

---

1) Cf. Gai h. lib. §§ 11, 12, unde haec paraphrasis (§§ 6, 7) conficta est.

V [1]).

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Post suos heredes eosque, quos inter suos heredes praetor
et constitutiones vocant, et post legitimos — quo numero sunt
adgnati et hi, quos in locum adgnatorum tam supra dicta se-
natus consulta quam nostra erexit constitutio — proximos co-
gnatos praetor vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur, 1
nam adgnati capite deminuti quique ex his progeniti sunt ex
lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a
praetore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre
et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anasta-
siana cum fratribus integri iuris constitutis vocat quidem ad
legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aequis tamen
partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius
constitutionis verbis colligere, aliis vero adgnatis inferioris gra-
dus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen eos an-
teponit et procul dubio cognatis. Hos etiam, qui per feminini (1) 2
sexus personas ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu
proximitatis nomine praetor ad successionem vocat. Liberi quo- (2) 3
que, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum
hereditatem hoc eodem gradu vocantur. Vulgo quaesitos nullum (3) 4
habere adgnatum manifestum est, cum adgnatio a patre, co-
gnatio sit a matre, hi autem nullum patrem habere intellegun-
tur. eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consan-
guinei esse, quia consanguinitatis ius species est adgnationis:
tantum igitur cognati sunt sibi, sicut et matris cognatis. itaque
omnibus istis ea parte competit bonorum possessio, qua proxi-
mitatis nomine cognati vocantur. Hoc loco et illud neces- (4) 5
sario admonendi sumus adgnationis quidem iure admitti aliquem
ad hereditatem et si decimo gradu sit, sive de lege duodecim
tabularum quaeramus, sive de edicto quo praetor legitimis he-
redibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. proximi-

---

1) Tit. III et IV videbis infra oppositos deperditis pag. 132, 133 Cod. Ver.

8) Hactenus lege XII tabularum finitae | sunt intestatorum here- 4, 5
ditates: quod ius quemadmo|dum strictum fuerit [1]), intellegere[s]. 6
9) Statim | enim emancipati liberi nullum ius in hereditatem pa- 7
0) ren|tis [2]) habent, cum desierint sui heredes esse. [I]dem | 8
iuris est, si ideo liberi non sint in potestate patris, | quia sint 9, 10
cum eo civitate Romana donati, nec ab impera|tore in potesta- 11
1) tem redacti fuerint. Item adgnati capite deminuti | non admit- 12
tuntur [2]) ad hereditatem, quia nomen ad|gnationis capitis demi- 13
2) nutione perimitur. Item pro|ximo adgnato non adeunte here- 14
3) ditatem, nihilomagis sequ|ens [3]) admittitur. Item feminae ad- 15
gnatae, | quaecumque consanguineorum gradum excedunt, | 16
4) nihil iuris [4]) habent. Similiter non admittuntur | cognati, qui 17, 18
per feminini sexus personas necessitu|dine iunguntur; adeo qui- 19
dem, ut nec inter matrem | et filium filiamve ultro citroque 20
hereditatis capi|endae ius competat, praeterquam si per in ma- 21
num conventio|nem consanguinitatis iura inter eos constiterint. | 22
5) Sed hae iuris iniquitates edicto praetoris emendatae || sunt. (23) 24
6) Nam eos omnes, qui legitimo iure deficiuntur, | vocat ad 2 131
hereditatem: † [5]) perinde acsi in potestate parentis, | mortis tem- 3 121v*)
pore fuissent, sive soli sint, sive etiam | sui heredes [6]) con-| 4

---

1) (palam est) C. Sed »*palam est intellegere*" latine dici nequit, etsi Triboniano, qui hanc lectionem in suo quoque exemplari legisse videtur, ita placuit, ut eadem Tit. VI, § 7 h. l. uteretur, et ea aeque more Gaiano scripsisse sibi videretur, ac cum revera Gaium imitatus est in illis (ibid.) »*Hactenus ostendisse sufficiet etc.*" Ad verbum »*intellegeres*" (s littera ob sequentem omissa esse potest) subintelligendum est: »etiam si nihil ego adderem", de forma pfcti »fuerit" cf. Zumpt Gr. Lat. ad § 512 not.

2) (ex ea lege C).

3) (iure legitimo) C.

4) (ex lege) C.: Qui ludi magister haec addiderit interpretamenta nimis hebetes discipulos docuit, quippe qui non intellexisse viderentur §§ 19 . . . 24 non contineri ius, quo tum uterentur Romani, sed iis explicari, quod Gaius § 18 scripsit *ius* XII tab. *strictissimum fuisse.*

*) »pag. interior facile legitur".

5) Periisse videntur duo versus archetypi:

s' li~~b~~os q̇d. emācipatos p̄

mo gradu vocat ad ~~h~~tatē (= sed liberos quidem emancipatos primo gradu vocat ad hereditatem).

6) (id ē qui in potestate patris fuerunt) C.

tatis vero nomine his solis praetor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque nato nataeve.

VI.

DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. qua in re inprimis admonendi sumus cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quae etiam a latere dicitur. superior cognatio est parentum, inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumve eorumque, qui ex his progenerantur, et convenienter patrui amitae avunculi materterae. et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea, quae ex transverso numeratur, a secundo. Primo gradu est supra pater mater, 1
infra filius filia. Secundo supra avus avia, infra nepos neptis, 2
ex transverso frater soror. Tertio supra proavus proavia, infra 3
pronepos proneptis, ex transverso fratris sororisque filius filia et convenienter patruus amita avunculus matertera. patruus est patris frater, qui Graece πάτρως vocatur: avunculus est matris frater, qui apud Graecos proprie μήτρως appellatur: et promiscue θεῖος dicitur. amita est patris soror, matertera vero matris soror: utraque θεία vel apud quosdam τηθὶς appellatur. Quarto 4
gradu supra abavus abavia, infra abnepos abneptis, ex transverso fratris sororisque nepos neptis et convenienter patruus magnus amita magna — id est avi frater et soror —, item avunculus magnus matertera magna — id est aviae frater et soror —, consobrinus consobrina — id est qui quaeve ex fratribus aut sororibus progenerantur —. sed quidam recte consobrinos eos proprie putant dici, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patrueles vocari — si autem ex duobus fratribus filiae nascantur, sorores patrueles appellantur —: at eos, qui ex fratre et sorore propagantur, amitinos proprie dici — amitae tuae filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos —. Quinto supra atavus atavia, infra adnepos ad- 5
neptis, ex transverso fratris sororisque pronepos proneptis et

7) currant; adgnatos autem capite deminutos non | secundo gradu 5, 6
post suos heredes vocat, id est non | eo gradu vocat, quo per 7
legem vocarentur, si ca|pite minuti non essent, sed tertio 8
proximita|tis nomine: licet enim capitis deminutione ius | legi- 9, 10
timum perdiderint certe cognationis iura | retinent: itaque si 11
quis alius sit, qui integrum ius | adgnationis habebit, is potior 12
8) erit etiam si longi|ore gradu fuerit. Idem iuris est, ut qui- 13
dam putant, | in eius adgnati persona, qui, proximo adgnato 14
omitten|te hereditatem, nihilo magis iure legitimo admittitur; | 15
sed sunt, qui putent, hunc eodem gradu a praeto|re vocari, 16, 17
9) quo etiam per legem adgnatis hereditas datur. | Feminae certe 18
adgnatae, quae consanguineorum | gradum excedunt, tertio 19
gradu vocantur, id est, si | neque suus heres neque adgnatus 20
10) ullus erit. Eodem gradu vocantur etiam [1]) eae personae, quae 21
per femini|ni sexus personas copulatae sunt. 22
11) Liberi quoque, qui | in adoptiva familia sunt, ad naturalium 23
parentum heredi|tatem hoc eodem gradu vocantur. 24
12) Quos autem [2]) || praetor vocat ad hereditatem hi heredes ipso 132
quidem iure non | fiunt, nam praetor heredes facere non potest: 2 121v*)
per legem enim tantum vel similem iuris in[3])stitutionem (3)
heredes fi|unt, veluti per senatusconsultum et constitutionem 4
principalem, sed | **cum eisdem praetor dat bonorum posses-** 5
sionem [4]) loco heredum *con*stituuntur. |

---

1) (si) C.

2) Sequentis vocabuli primam litteram cum iam hic exarasset scriba, eandem p. 132 scripsit.

*) »pag. exterior difficillime legitur; minis incertas litteras describere nolui".

3) *institutionem* non *constit.* in Cod. nostro extitisse videtur.

4) C. »*propter*" praebet pro: »pr. dat b̄p̄." inde quod, omissis scilicet »dat b" litteris," *p*p̄ factum est ex pr. p̄.

convenienter propatruus proamita — id est proavi frater et soror —, proavunculus promatertera — id est proaviae frater et soror —, item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini et consobrinae, amitini amitinae filius filia, proprior sobrinus sobrina — hi sunt patrui magni amitae magnae avunculi magni materterae magnae filius filia —. Sexto gradu sunt supra tri- 6
tavus tritavia, infra trinepos trineptis, ex transverso fratris sororisque abnepos abneptis et convenienter abpatruus abamita — id est abavi frater et soror — abavunculus abmatertera — id est abaviae frater et soror —, item sobrini sobrinaeque — id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel consobrinis vel amitinis progenerantur —. Hactenus ostendisse 7
sufficiet quemadmodum gradus cognationis numerentur. namque ex his palam est intellegere, quemadmodum ulterius quoque gradus numerare debemus: quippe semper generata quaeque persona gradum adiciat, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare. Adgnationis quoque gradus eodem modo nu- 8
merantur. Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures 9
animis hominum infigitur, ideo necessarium duximus post narrationem graduum etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et inspectione adulescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

Illud certum est ad serviles cognationes illam partem edicti, 10
qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. sed nostra constitutione, quam pro iure patronatus fecimus — quod ius usque ad nostra tempore satis obscurum atque nube plenum et undique confusum fuerat — et hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit sive ex libera sive servilis condicionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus et hi, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerunt, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in servitutem eos habuerunt et postea ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad successionem vel patris vel matris veniant, patronatus iure

in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur qui in servitute nati et postea manumissi sunt, sive una cum aliis, qui post libertatem parentum concepti sunt sive ex eadem matre vel eodem patre sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex iustis nuptiis procreati sunt.

Repetitis itaque omnibus quae iam tradidimus apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis optinent, pariter vocari eoque amplius nec eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. cum enim prima causa sit suorum heredum quosque inter suos heredes iam enumeravimus, apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quoque tradidimus, primum gradum cognationis optineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus et abnepos quarto: nec interest, in potestate morientis fuerit an non fuerit, quod vel emancipatus vel ex emancipato aut ex feminino sexu propagatus est. Amotis quoque suis heredibus quosque inter suos heredes vocari diximus, adgnatus, qui integrum ius adgnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur quam proximior cognatus: nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materterae praefertur. totiens igitur dicimus aut potiorem haberi eum qui proximiorem gradum cognationis optinet, aut pariter vocari eos qui cognati sint, quotiens neque suorum heredum iure quique inter suos heredes sunt neque adgnationis iure aliquis praeferri debeat secundum ea quae tradidimus, exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui et si capite deminuti sunt, tamen praeferuntur caeteris ulterioris gradus adgnatis.

III.

DE SENATUS CONSULTO TERTULLIANO.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et praeponebat masculorum progeniem et eos, qui per feminini sexus

3) Adhuc[1]) autem etiam alios complures gradus fecit | prae- 6, 7
tor in bonorum possessionibus dandis dum id agebat, ne
quis sine successore | mor*ere*tur de quibus in his commenta- 8
tariis consul*to* | *non agimus*, cum hoc ius totum propriis commen- 9
tariis *ex*|*pli*cave*rimus*: hoc solum admonuisse sufficit . . . 10
†[2]) . . . . . (11—24)

1) Schedae Bl.: a . . . . . c: quasi bis ternae litterae inter a et c extitissent: sed, teste St. Bluhm. lectiones v. v. 6 et 10 vix verae sunt. Idem testatur versus 22, 23, 24 non recte a Bluhme lectos esse. Restituit autem pauca illa quae et nos exhibemus iam Gö. Cf. Iust. tit. IX. § 2.

2) Quid admonuerit Gaius, quodque sit argumentum huius et sequentis paginae certe scire non possumus. Videtur tamen de sclto Tertulliano egisse vel potius et de eo et de sclto Orphitiano. Unde etiam Iust. titulos de his argumentis hisce pag. opposui. Certe de utroque sclto proprios commentarios composuit, cf. *l.* 8, 9, D. ad sclta Tertull. et Orph. (38, 17); sed quando hos »de iure civili" commentarios scripsit? quando edidit? Quod ad farraginem pertinet, quam St. (partim ex Schedis Bl.) exhibuit, ex ea nihil patet nisi (et ne id quidem plane certum est) v. 13, 14, 15 ab Huschke recte editos esse: per | in manum conventionem iura consanguinitatis na|cta.

necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius daret, nisi quod praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad succesionem bonorum possessione unde cognati accommodata vocabant. Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. et primus quidem divus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat, cuius iuri subiecta est. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae. pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et sorori. Sed nos constitutione, quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos pepererit? et dedimus ius legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitima perscrutantes partim matrem adiuvabant, partim eam

praegravabant et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto alio ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratrès et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen ut, si quidem solae sorores cognatae vel adgnatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis iura habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas. Sed quemad- 6
modum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae suboli consulere: scituris eis, quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur. Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiave, potest ad 7
bona eius mater ex Tertulliano senatus consulto admitti.

IIII.

DE SENATUS CONSULTO ORPHITIANO.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur, senatus consulto Orphitiano effectum est, quod latum est Orphito et Rufo consulibus, divi Marci temporibus. et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt: et praeferuntur et consanguineis et adgnatis defunctae matris. Sed cum ex hoc senatus 1
consulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur. Sciendum autem est huiusmodi successiones, 2
quae a Tertulliano et Orphitiano deferuntur, capitis deminu-

133
126[r*])

† . . . . . (1—24)

*) »Ex incertissimis umbris, quae in hac exteriore pag. apparent, fere nihil describere satis duxi; nec novo medicamento uti ausus sum, ne tabescens membrana, quae iam magnam labem passa est, prorsus pessum daretur". In fine huius pag. satis recte, ni fallor, Huschke statuit, fere ea fuisse quae Iustin. exhibet pr. et § 1 de b. p.; itaque hunc titulum §§ 34 sqq. opposui et litterarum formis Gaiana esse indicavi, quae Hia. voluit.

tione non peremi propter illam regulam, qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae quae ex lege duodecim tabularum deferuntur. Novissime sciendum 3 est etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatus consulto admitti.

Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint here- 4 ditatem vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus adeant: reliquis qui adierint adcrescit illorum portio et, licet ante decesserint qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet.

VIIII. [1])

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi veteris iuris gratia. nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a praetore adiuvabatur: sed et hic a nostra constitutione hodie recte heres instituitur, quasi et iure civili non incognitus. **Aliquando 1 tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato suos heredes et adgnatos ad bonorum possessionem vocat: sed et remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure civili. [2]) Quos autem praetor solus vocat ad hereditatem, here- 2 des quidem ipso iure non fiunt — nam praetor heredem facere non potest: per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatus con-**

1) Tit. VII et VIII opposui Gai §§is 39 sqq.
2) Cf. Gai supra § 32.

4) [Item ab in]testato, heredes suos et adgnatos ad bonorum 134
possessionem vocat: quibus | casibus beneficium eius in eo solo 2 126v*)
videtur aliquam u|tilitatem habere, ut is, qui ita bonorum pos- 3
sessionem peti[*eri*]t, interdicto, | cuius principium est: „quorum 4
bonorum" uti possit; cui|us interdicti quae sit utilitas suo loco 5
proponemus: | alioquin, remota quoque bonorum possessione, 6
ad eos hereditas pertinet iure ci|vili. 7

5) Caeterum saepe quibusdam ita datur | bonorum possessio, 8
ut is, cui data sit, *non tamen ideo* obtineat hereditatem; quae
6) bonorum possessio dici|tur sine re. Nam si, verbi gratia, iure 9
facto testa|mento, heres institutus creverit hereditatem, sed 10
bonorum possessionem secun|dum tabulas testamenti petere no- 11
luerit, contentus | eo, quod iure civili heres sit, nihilominus 12
ii, qui nullo fa|cto testamento ad intestati bona vocantur, pos- 13
sunt petere bonorum possessionem; | sed sine re ad eos [1]) per- 14
tinet, cum testamento scriptus heres evincere hereditatem possit. 15

7) Idem | iuris est, si intestato aliquo mortuo, suus heres no|lu*erit* 16, 17
petere *bonorum* possessionem *con*tentus *legitimo iure*; *nam* | et 18
adgnato competit quidem bonorum possesio, sed sine re, quia |
evinci hereditas aper[*te ab*] [2]) suo herede potest. Et illud conve- | 19
nien[*ter inveni*]tur, si ad adgnatum iure civili pertinet hereditas, | 20
et is adierit hereditatem, sed [3]) bonorum possessionem petere 21
no|luerit, [4]) si quis ex proximis cognatis petierit, sine re habebit 22, 23

8) bonorum possessionem, propter eandem rationem. | Sunt et alii 24
quidam similes casus, quorum aliquos || superiore commentario 135
tradidimus. | (2) 111r**)

---

*) »pagina interior maximam partem facile legitur".
1) (hereditas) C. falsa glossa. non *hereditas* sed *bon. poss.* sine re dicitur.
2) C.: a *p*.
3) (si) C.
4) (et) C.
**) »pag. interior facillime legitur".

sultum et constitutiones principales —: sed cum eis praetor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur et vocantur bonorum possesores. [1]) **adhuc autem et alios complures gradus praetor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moriatur:** nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum praetor ex bono et aequo dilatavit. Sunt autem bonorum possessiones ex testa- 3
mento quidem hae. prima, quae praeteritis liberis datur vocaturque contra tabulas. secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus praetor pollicetur ideoque vocatur secundum tabulas. et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. et primo loco suis heredibus et his, qui ex edicto praetoris suis connumerantur, dat bonorum possessionem quae vocatur unde liberi. secundo legitimis heredibus: tertio decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat — sunt autem decem personae hae: pater mater avus avia tam paterni quam materni, item filius filia nepos neptis tam ex filio quam ex filia, frater soror sive consanguinei sive uterini —: quarto cognatis proximis, quinto tum quam ex familia: sexto patrono et patronae liberisque eorum et parentibus: septimo viro et uxori: octavo cognatis manumissoris. Sed eas quidem praetoria 4
induxit iurisdictio. nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi et unde legitimi bonorum possessiones. Quae autem in 5
praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem personae, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam ostendimus: cum enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium et supervacua fiat praedicta bonorum possessio. sublata

1) Cf. Gai § 33.

igitur praefata quinta bonorum possessione in gradum eius sextam antea bonorum possessionem reduximus et quintam fecimus, quam praetor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea (5) 6
septimo loco fuerat bonorum possessio tum quam ex familia et octavo unde liberi patroni patronaeque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram, quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficiunt eis tam contra tabulas bonorum possessio quam unde legitimi et unde cognati, ex quibus possint sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore duarum istarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quae (6) 7
unde vir et uxor appellatur et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus, decima veteri bonorum possessione quae erat unde cognati manumissoris propter causas enarratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae permaneant suo vigore pollentes. Se- (7) 8
ptima eas secuta, quam optima ratione praetores introduxerunt novissime enim promittitur edicto his etiam bonorum possessio, quibus ut detur lege vel senatus consulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus quae ab intestato veniunt neque eis quae ex testamento sunt praetor stabili iure connumeravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accommodavit scilicet his, qui ex legibus senatus consultis constitutionibus principum ex novo iure vel ex testamento vel ab intestato veniunt. Cum igitur (8) 9
plures species successionum praetor introduxisset easque per ordinem disposuisset et in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differantur, sed haberent quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mittantur et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessioni certum tempus praefinivit. liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam (9)
adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium, caeteris

centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bono- (5) 10
rum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis adcre-
scit: vel si nemo sit deinceps, caeteris proinde bonorum posses-
sionem ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui praecedebat
ex eo numero non esset. si quis itaque delatam sibi bonorum
possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum pos-
sessioni praefinitum excesserit expectatur, sed statim caeteri ex
eodem edicto admittuntur. In petenda autem bonorum pos- (6) 11
sessione dies utiles singuli considerantur. Sed bene anterio- (7) 12
res principes et huic causae providerunt, ne quis pro petenda
bonorum possessione curet, sed, quocumque modo si admittentis
eam indicium intra statuta tamen tempora ostenderit, plenum
habeat earum beneficium.

VII.

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

Nunc de libertorum bonis videamus. olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius erat. et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela: si vero adoptivus filius esset, aperte iniquum erat nihil iuris patrono superesse. Qua de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata est: sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret: et si aut nihil aut minus partis dimidiae reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio. si vero intestatus moriebatur suo herede relicto filio adoptivo, dabatur aeque patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte heredes scripti erant aut praeteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant; nam exheredati nullo modo repellebant patronum. Postea lege Papia adaucta sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. cautum est enim, ut ex bonis eius, qui sestertiorum centum millium patrimonium reliquerit et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto sive intestato mortuus erat, virilis pars

9, 40) Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque lice-| 3
bat liberto patronum suum [im]pune testamento prae|terire: nam 4, 5
ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liber|ti vocabat 6
patr[on]um, si intestatus mortuus esset li|bertus, nullo suo he- 7
rede [re]licto; itaque intestato | quoque mortuo liberto, si is 8
suum heredem reliqueirat, nihil in bonis eius patrono iuris 9
erat. Et si qui|dem ex naturalibus liberis aliquem suum here-| 10
dem reliquisset, nulla videbatur esse querela; si vero | vel 11, 12
adoptivus filius filiave, vel uxor, quae in manu esset, | sua 13
heres esse[t], aperte iniquum erat, nihil iuris pa|trono superesse. 14
Qua de causa, postea praetoris edicto haec | iuris iniquitas emen- 15
data est: sive enim faciat te|stamentum libertus, iubetur ita tes- 16
tari, ut patrono su|o partem dimidiam bonorum suorum relin- 17
qua|t, et si nihil aut minus quam partem dimi|diam reliquerit, 18, 19
datur patrono contra tabulas testa|menti partis dimidiae bono- 20
rum possessio; si vero intestatus mo|riatur, suo herede relicto 21
adoptivo filio, vel uxore, quae in manu ipsius, [1]) vel nurus, 22
quae in ma|nu filii eius fuerit, datur aeque patrono adversus | 23
hos suos heredes partis dimidiae bonorum possessio. 24

Prosunt autem liberto ad ex||cludendum patronum naturales 136
liberi, non solum | quos in potestate mortis tempore habet, sed 2 111v*)
etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ali|qua ex 3, 4
parte heredes scripti sint, aut praeteriti con|tra tabulus tes- 5
tamenti bonorum possessionem ex edicto petierint; nam | exhe- 6
redati nullo modo repellunt patronum. | Postea lege Papia aucta 7
sunt iura patronorum qu|od ad locupletiores libertos pertinet: 8
cautum est enim | ea lege, ut ex bonis eius, qui sestertiorum [2]) | 9
centum milium *plurisve* [3]) patrimonium reliqueirit, et paucio- 10, 11
res quam tres liberos habebit, sive is | testamento facto sive 12

---

1) (eet) C.

*) »pag. exterioris pars superior propter membranae cariem difficulter, inferior facile legitur."

2) Ex abundantia videtur addita esse nota sestertiorum: HS.

3) »Centum milium" quae ex Iust. restitui potuerunt, ex vestigiis mendosis codicis elici non possunt; »plurisve" ex coniectura Huschkii recepi *obstantibus ductibus Cod.*, quorum primus »T" non »P" fuisse testatur Stud., ultimi plane incerti sunt.

patrono debebatur. itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerit libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur, ac si is sine ullo filio filiave decessisset: cum duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus. Sed: nostra constitutio, quam pro omnium notione Graeca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita huiusmodi causas definivit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est minus centum aureis habeant substantiam — sic enim legis Papiae summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur —, nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege duodecim tabularum, integrum reservavit. cum vero maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant sive unum sive plures cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, omnibus pratronis una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint, cum nullos liberos haberent vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante, sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere, ut nec liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel fideicommissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus redundaret: multis aliis casibus a nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus: ut tam patroni patronaeque quam liberi eorum nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intellegendum est: ut si eiusdem patroni vel patronae vel

intestato mortuus erit, vi|rilis pars patrono debeatur. Itaque 13
cum unum fi|lium umamve filiam heredem reliquerit liber|tus, 14, 15
perinde pars dimidia patrono debetur, ac si | sine ullo filio filiave 16
moreretur; cum vero duos | duasve heredes reliquerit, tertia 17
pars debetur, | si tres[1]) repellitur patronus. | 18
(19)

3) In bonis libertinarum nullam iniuriam antiquo | iure patie- 20, 21
bantur patroni. Cum enim hae in patro|norum legitima tutela 22
essent, non aliter scilicet | testamentum facere poterant, quam 23
patrono auctoire; itaque sive auctor ad testamentum faciendum || 24
factus *erat*[2]) † | relict † | ctus erat *seque*batur[3]) hereditas; si 2,3 137
vero auctor | ei fa*ctus* non era*t, aut[4]) intest*ata liberta mo- 4 79r*)
riebatur, | ad[5]) † *per*|tinebat, nec que*ri* ullus heres *poterat quod* 5, 6
4) *non* | posset[6]) patronum a bonis *libertae ingratae re*|pellere. Sed 7, 8
postea lex Papia, cum quattuor libe|rorum iure libertinas tutela 9
patronorum liberaret et eo modo concederet eis etiam sine tu-| 10

---

1) (reliquat) C.

*) »Pag. ext. maximam partem difficillime legitur."

2) Ulpianus tit. XIX § 2: »In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto datur. itaque sive † intestata moriatur, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, [ut] (sic Krüger) obstent patrono. § 3. Lex Papia Poppaea postea libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberavit; et cum intulerit iam posse eas sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertae superstitum virilis pars patrono debeatur." — Inde potissimum nostri loci restitutionem proposuit Krueger (Krit. Vers. p. 132 sq.) quam partim etiam recepi; primorum versuum quominus reciperem, motus sum in primis iis, quae Goudsmit (Krit. Aant. p. 42) dixit. Krüger autem haec voluit: *factus erat, aut de se queri debebat, quod sibi nihil* (sicine?) *relictum erat aut ipsum ex testamento, si heres factus erat, sequebatur heredtias.*

3) Litteras *seque* Stud. »extare aliquotiens sibi visum esse" affirmat.

4) Sic Goudsmit. Krüger: *et.*

5) In fine vers. 4 dubitat St. an etiam post *moriebatur* littera aliqua in Cod. fuerit. Kr. statuit fuisse: »q̇" et (spreta littera *d* initio versus 5) legit: »quia suos heredes femina habere non potest ad patronum."

6) Haec lectio unice quadrat ad eos ductus, quos St. eruit. Kr.: »nec cogitari ullus casus poterat, quo quis posset." In sequentibus pro *ingratae* Kr.: *invitum.*

duorum duarum pluriumve sint liberi, qui proximior est, ad liberti seu libertae vocetur successionem et in capita, non in stirpes dividatur successio, eodem modo et in his qui ex transverso latere veniunt servando. paene enim consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus. Sed haec de his libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt, cum nec sunt alii liberti simul et dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant, qui licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia manumissores detinebant. postea vero senatus consulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus supervenit etiam divi Traiani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem venire ex beneficio principis festinavit, faciebat vivum quidem civem Romanum, Latinum autem morientem. sed nostra constitutione propter huiusmodi condicionum vices et alias difficultates cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam et senatus consultum Largianum et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quae in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

toris auctoritate *condere testamenta*, *prospexit* (?) | ut pro numero 11, 12
liberor*um*, *quos liberta mortis tempo*|re habuerit, virilis pars pa- 13
trono debeatur, ei|que ex bonis eius, quae omnia † ideo iuris | 14
† | † ad patronum pertinet [1]). | (15, 16), 17
6) Quae diximus de patrono eadem intellegemus et | de filio 18, 19
patroni, item de ne*pote ex* filio, pronepo|*te ex* [2]) *nepote fili*o nato 20
3) pro*gn*ato. Filia vero patro|ni *item neptis* ex filio et prone*ptis* 21
ex nepote filio | nat*o* progna*ta* olim quide*m* [*habuit idem*] *ius quod* 22
ex [3]) *l*ege XII tabularum | patrono datum est: praetor *autem 23
vocat tantum masculini sexus* | patronorum liber*os ad bono- 24
rum possessionem: illa vero ut contra tabulas* [4]) testa||menti 138
liberti [*aut*] [5]) ab intestato contra filium adopti|vum vel uxorem 2 79v*)
nurumve, quae in manu fuerit, bonorum possessionem | petat, 3
trium liberorum iure lege Papia consequitur; | aliter hoc ius 4
7) non habet. Sed ut ex bonis libertae te|statae, quattuor liberos 5
habentis virilis pars ei de|beatur, ne liberorum quidem iure con- 6
sequitur, | ut quidam putant, sed *tantum* [6]), intestata liberta | 7
mortua, verba legis Papiae faciunt, ut ei virilis pars de|bea- 8, 9
tur; si vero testamento facto mortua sit liberta, tale i|us ei 10
datur, quale datum est contra tabulas testamen|ti liberti † [7]): 11
id est, quale et virilis sexus patronorum | liberi contra tabulas 12
testamenti liberti habent: | quamvis parum diligenter ea pars 13
3) legis scripta | sit. Ex his apparet e*x*traneos heredes patrono- 14
rum | longe remotos *esse* ab om*n*i eo iure, quod vel in *in*-| 15

---

1) Dedi quae legi possunt. Quid legendum sit nescio. Kr. (a versu 14): que ex bonis eius, quae *centum milia* sestertiorum *pluris*|ve reliquerit patrimonium si testamentum fecerit | dimidia pars debeatur, si vero intestata liberta decessit tota | hereditas ad etc.

2) Pro *ex* videtur in Cod. fuisse *pro*.

3) *Olim quidem* tantum non in Cod. perspicue leguntur. Caetera cum praemonstrasset viam Goudsmit ex coniectura mea restitui.

4) Paulo recessi ab lectione, quam Hia habet, quo pressius sequerer vestigia schedarum.

*) »pag. exterior ex parte difficillime legitur; versuum 9, 10, 11, 23 lectio admodum incerta est."

5) Huschke.

6) C.: tamen.

7) Excidisse videntur verba »patronorum liberis."

testatorum bonis vel *contra* tabulas testamenti | patrono competit. 16, 17
9) Patronae olim ante legem Papiam | hoc solum ius habebant 18
in bonis libertorum, | quod etiam patronis *ex* lege XII tabula- 19
rum datum est. Nec enim | ut contra tabulas *testa*menti in- 20
grati liberti vel ab in|testato contra filium adoptivum vel uxo- 21
rem nu|rumve bonorum possessionem partis dimidiae peterent 22
0) praetor similiter | ut de patrono liberisque eius curabat; sed 23
lex Papia | duobus liberis honora*t*ae ingenuae patronae, || liber- 24 139
tinae tribus eadem fere iura dedit, quae ex e|dicto praetoris 2 61v*)
patroni habent; trium vero liberorum | iure honoratae ingenuae 3
patronae ea iura de|dit, quae per eandem legem patrono data 4
sunt; li|bertinae autem patronae non idem iuris praesti|tit. 5, 6
1) Quod autem ad libertinarum bona pertinet, si | quidem in- 7
testatae decesserint, nihil novi patro|nae liberis honoratae lex 8
Papia praestat: itaque si | neque ipsa patrona neque liberta 9
capite [1]) deminuta sit ex lege XII | tabularum ad eam hereditas 10
pertinet et excluduntur libertae | liberi, quod iuris est etiam 11
si liberis honorata | non sit patrona; numquam enim sicut su- 12
pra dixi|mus [2]), feminae suum heredem habere possunt; si vero | 13
vel huius vel illius capitis deminutio interveniat, rursus liberi | 14
libertae excludunt patronam, quia legitimo iure *capitis* [1]) demi- 15
nutione *per*|empto [3]), evenit, ut liberi libertae cognationis iu|re 16, 17
2) potiores habeantur. Cum autem testamento fa|cto moritur 18
liberta, ea quidem patrona quae li|beris honorata non est, nihil 19
iuris habet contra libertae testamentum, | ei vero, quae liberis 20
honorata sit, hoc ius tribuitur per le|gem Papiam, quod habet 21
ex edicto patronus contra | tabulas liberti. | 22
3) Eadem lex patronae filio liberis honorato [*omnia f*]ere [4]) | 23

---

*) »pag. interior facile legitur."

1) C.: q̄d pro k̄d.

2) Verisimile quidem est § 43 huius libri a Gaio respici, sed potest etiam fuisse locus alius similiter nunc deperditus pag. 132 sq. Cod. Ver.

3) Sic Huschke. C.: ierempto.

4) C.: cre̤ »paenultimae et ultimae litt. lectio fere certa est; in fine *a* nullo modo extitit". Krüger coniecit »fere". Mihi etiam »omnia" deesse videtur.

patron*ae*[1]) iura dedit, sed in huius persona etiam unius || 24
filii filiaeve ius sufficit. 140

) Hactenus omnia [*manumissionum*][2]) iura qu|asi per indicem 2 61r*)
tetigisse satis est; alioquin dili|gentior interpretatio propriis com- 3
mentariis | exposita est. 4

5, 56) Sequitur ut de bonis Latinorum[3]) | dispiciamus: quae (5), 6, 7
pars iuris ut manifestior fi|at admonendi sumus, id, quod alio 8
loco diximus, eos, | qui nunc Latini Iuniani dicuntur, olim ex 9
iure Quiritium ser|vos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis 10
forma | servari solitos[4]); | postea vero per | legem Iuniam eos 11, 12, 13
omnes, quos praetor in libertate tu|ebatur, liberos esse coepisse, 14
et appellatos esse Lati|nos Iunianos: Latinos ideo, quia lex eos 15
liberos | perinde esse voluit, atque si essent cives Romani in- 16
genui, qui ex | urbe Roma in Latinas colonias deducti, Latini 17
co|loniarii esse coeperunt, Iunianos ideo, quia per le|gem Iuniam 18, 19
liberi facti sunt, etiamsi non essent | cives Romani. Legis 20
itaque[5]) lator cum intellegeret | futurum, ut ea fictione res la- 21
tinorum defun|ctorum ad patronos pertinere desinerent, qu|ia 22, 23
scilicet[6]) neque ut servi decederent, ut possent iu|re peculii res 24
eorum ad patronos pertinere, neque || liberi[7]) latini hominis 141
91r**)

---

1) C.: patroni. Goudsmit: patronae.

*) »pag. exterior facile legitur".

2) Hia: »illa". Sed verbum magis definitum desideratur. Ad meam lectionem cf. huius pag. fin. et pag. 141, 1: »neque *liberi* latini hominis bona possent *manumissionis iure* ad patronos pertinere", et contrarium ibid. versu 6. sq. *iure quodammodo peculii* etc. — Gaius *tres* scripsit libros *de manumissionibus* ut docemur ex Indice Florent.; fragmentaque extant in Dig.: *l.* 21. de manum. (40, 1) *l.* 25 de man. vind. (40, 2) *l.* 57 de man. test. (40, 4) *l.* 29. Qui et a quib. man. (40, 9).

3) (libertinorum) C.

4) (unde etiam res eorum peculi iure ad patronos pertinere solita ē) C.

5) (Iuniae) C

6) »de *scil.* vel similibus litteris, quibus idem spatium expleatur cogitari possis".

**) »pag. exterioris pars superior difficilius, inferior facile legitur".

7) C.: liberti. Sed. opponuntur inter se: »neque ut *servi*... neque *liberi;* cf.: pag. 140 v. 15 sq.: »quia lex eos *liberos* perinde esse voluit, atque si essent cives Romani *ingenui*, qui" etc. Tum, si »liberti" legi-

bona[1]) possent manumissionis iure ad | patronos pertinere, ne- 2
cessarium existimavit, | ne beneficium istis datum in iniuriam 3
patrono|rum converteretur, cavere[2]), ut bona eo|rum perinde ad 4, 5
manumissores pertinerent, | ac si lex lata non esset: itaque iure 6
quodammodo pecu|lii bona latinorum ad manumissores ea lege 7
) pertinent. Unde accidit, ut longe differant ea iura, quae | 8
in bonis latinorum ex lege Iunia constituta sunt, | ab his, 9, 10
quae in hereditate civium Romanorum libertorum observantur.
) Nam civis Romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni | 11
nullo modo pertinet, ad filium autem patroni, nepo|tesque ex 12, 13
filio et pronepotes ex nepote [*filio nato*] prognatos | omnimodo 14
pertinet, etiamsi [*a*] parente fuerint exhere|dati; latinorum autem 15
bona, tamquam peculia servorum | etiam ad extraneos heredes 16
pertinent, et ad libe|ros manu[*missoris*] exheredatos non per- 17
tinent.
) Item *civis Romani liberti*[3]) hereditas ad duos pluresve pa- 18
tronos aequa|liter pertinet, licet dispar in eo servo dominium | 19
habuerint, bona vero latinorum pro ea parte per|tinent, pro 20, 21
qua parte quisque eorum dominus fue|rit. 22
) Item in hereditate civis Romani liberti patronus alteri|us pa- 23
troni filium excludit, et filius patroni al|terius patroni nepotem 24
repellit, bona autem la||tinorum et ad ipsum patronum et ad 142
[*a*]lterius pa|troni heredem simul pertinent, pro qua parte ad ip|sum 2,3 91v*)
) manumissorem pertineret. Item si unius | patroni tres forte li- 4
beri sunt et alterius unus, | hereditas civis Romani liberti in 5
capita dividitur, id est, tres | fratres tres portiones ferunt, et 6
unus quartam; | bona vero latinorum pro ea parte ad succes- 7
sores | pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem | per- 8, 9
tinerent.

---

mus, ratio non apparet, cur non liberti bona possent *manumissionis iure* ad patronum pertinere.

1) C.: $\overline{\text{bp}}$ = bonorum possessionem. Sed aperte *p* littera mendose iterata est.

2) (voluit) C.

3) C.: »scrib.", quasi »scribta hereditas" scribenda fuerit. Puta scriptum fuisse: *C S R. lib.*

*) »pag. interior facile legitur."

Item si alter ex iis patronis suam partem | in hereditate civis 10
Romani liberti spernat, vel ante moria|tur, quam cernat, tota 11
hereditas ad alterum pertinet, bona | autem latini pro parte 12
decedentis patroni caduca | fiunt et ad populum pertinent. | 13

Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, | ut bona 14, 15
Latinorum primum ad eum pertinerent, | qui eos liberasset; 16
deinde ad liberos eorum non | nominatim exheredatos, uti quisque 17
proximus esset; tunc antiquo iure ad heredes eorum, qui li- 18
be|rassent [1]). 19

Quo [2]) senatusconsulto quidam [*id*] actum | esse putant, ut 20
in bonis latinorum eodem iure u|tamur, quo utimur in he- 21
reditate civium Romanorum liber|tinorum: idque [3]) maxime Pe- 22
gaso placuit; quae | sententia aperte falsa est: nam civis Romani 23
liberti here|ditas numquam ad extraneos patroni heredes || per- 24 143
tinet, bona autem latinorum, etiam ex hoc ipso | senatuscon- 2 94r*)
sulto non obstantibus liberis manumissoris eti|am ad extraneos 3
heredes pertinent; item in hereditate | civis Romani liberti li- 4
beris manumissoris nulla exhereda|tio nocet, in bonis latinorum 5
nocere nomina|tim factam exheredationem ipso senatusconsulto 6
significa|tur. Verius est ergo, hoc solum eo senatusconsulto 7
actum esse, ut | manumissoris liberi, qui nominatim exhere-| 8
dati non sint, praeferantur extraneis heredibus. | Itaque eman- 9, 10
cipatus filius patroni praeteritus, quam|vis contra tabulas testa- 11
menti parentis sui bonorum possessionem non | petierit, tamen 12
extraneis heredibus in bonis latino|rum potior habetur. | Item 13, 14
filia caeterique sui heredes, licet iure civili | inter caeteros ex- 15
heredati, [4]) ab omni hereditate | patris sui summoveantur, tamen 16
in bonis latinorum, | nisi nominatim a parente fuerint exheri- 17
da|ti [5]) potiores erunt extraneis heredibus. 18

Item ad li|beros, qui ab hereditate parentis [6]) abstinuerunt, 19, 20

1) (pertinerent) C.
2) C.: quod.
3) C.: idemque. emendavit iam Göschem; idem V. Cl. restituit v. 20 quidam id.
*) »pag. interior ex parte difficulter, ex parte facilius legitur.“
4) (sint et).
5) C.: exhereditati.
6) (se) C.

tamen nihilominus b[1])ona latinorum pertinent |*[*ex e*]a heredi- 21
tate, quia* exheredati nullo modo dici possunt, non | magis 22
quam qui testamento silentio praeteriti sunt. | Ex iis omnibus, 23
satis illud adparet, si is, qui latinum | fecerit † . . . || 24

144
64v*)

† . . . . . (1—21)

Item illud quoque constare videtur, si solos liberos ex dispari- 22, 23
bus partibus patron*us heredes reliquerit* | re*ctius existimare, qui* 24
latinum pro hereditariis partibus pu[2])||tant ad eos pertinere; quia 145
nullo interveniente | extraneo herede senatusconsulto locus non 2 97r**)
est ei. [*Sed*] si cum liberis su|is etiam extraneum patronus re- 3
liquerit *C*|aelius [3]) Sabinus ait tota bona pro virilibus partibus 4
ad | liberos defuncti pertinere, quia cum extrane*us* heres | inter- 5. 6
venit, non habet lex Iunia locum, sed senatusconsultum: | Ia- 7
volenus autem ait, tantum eam partem ex senatus consulto
libe|ros patroni pro virilibus partibus habituros esse, | quam 8, 9
extranei heredes ante senatusconsultum lege Iunia habituri es-
sent, | reliquas vero partes pro hereditariis partibus ad e|os 10, 11
pertinere.

Item quaeritur, an hoc senatus consultum | ad eos patroni 12
liberos pertineat, qui ex filia nepte|ve procreantur, id est, ut 13

---

1) Schedae Bluh.: [n. olum_____]. »Bluhmiana lectio vix vera est; mihi in medio [ ] *h* littera apparere visum est". Equidem statui scriptum fuisse: »tamen ni*h*ilomin.b" cui coniecturae spatium et media littera *h* respondent.

*) »pag. exterior difficillime legitur. Plura leget cui fortioribus medicamentis uti licebit. Nimis incertas litteras describere nolui." Equidem pro ratione huius editionis eas quoque paulo certiores litteras omisi, quas St. sparsas per 21 vers. exhibuit.

2) Versus 24 init. Sched. Bl. vix recte: *redi.* Restitutionem meam quantum ad sententiam iustam esse, non est quod doceam. Neque spatium vacuum et nexus sententiarum multum dubitationis quod ad verba relinquunt. Potuit tamen etiam sic fuisse in codice: »patronus testamento suo *h*-des | *reli*querit uerius e*c*mare q̇ *b*- (= existimare qui bona) latini *p* *h*-taris partib.pu || ".

**) »pag. exter. facillime legitur".

3) C.: *r*elius.

nepos meus ex filia potior | sit in bonis latini mei, quam ex- 14
traneus heres; item | [*an*] ad maternos latinos hoc senatus con- 15
sultum pertineat quaeritur, id est, ut in bonis latini materni 16
potior sit patronae filius | quam heres extraneus matris: Cassio 17
placuit utroque | casu locum esse senatus consulto, sed huius 18
senten|tiam plerique improbant, quia senatus de his libe|ris 19, 20
patron*o*rum nihil sentiat qui aliam familiam sequ|erentur, idque 21
ex eo apparer*e* [1]), quod nominatim exhere|datos summoveat [2]), | 22
neque autem matri filium filiamve neque avo || materno n[*e*]po- 24 146
tem neptemve si eum eamve heredem | non instituat exhere- 2 97v**)
dare necesse est, sive de iure civile | quaeramus sive de edicto 3
praetoris, quo praeteritis liberis | contra tabulas testamenti bo- 4
norum possessio promittitur.

) Aliquando tamen civis Romanus libertus tamquam latinus 5
moritur; vel|ut si latinus salvo iure patroni ab imperatore ius 6
Quiritium con|secutus fuerit; *item* [3]), ut divus Tr*a*ianus consti- 7
tuit, | si latinus invito vel ignorante patrono ius Quiritium ab 8
imperatore | consecutus sit; quibus casibus, dum vivit iste li- 9
ber|tus caeteris civibus Romanis libertis similis est et iustos 10
liberos | procreat, moritur autem latini iure, nec ei liberi | eius 11, 12
heredes [*es*]se possunt; et in hoc tantum habet testa|menti fac- 13
tionem ut [4]) patronum heredem institu|at, eiqu*e* [5]), si heres 14
esse noluerit, alium substituere | possit. Et quia hac consti- 15
tutione videbatur effe|ctum, ut ne umquam isti homines tam- 16
quam cives Romani more|rentur, quamvis eo iure postea usi [6]) 17
essent, quo vel ex le|ge Aelia Sentia vel ex senatusconsulto 18
cives Romani essent, divus Hadrianus iniqui|tate rei motus auc- 19
tor fuit senatuscosulti *f*aciundi, ut qui igno|rante vel recusante 20

---

1) C.: adpar*et*.
2) (nam videtur de his sentire qui exseredari a parente solent (sic!) si heredes non in*p*tituant') C.
*) »pag. interior facillime legitur."
3) C.: nam. Huschke restituit: »item".
4) C.: aut.
5) C.: ei qui.
6) C.: ut si.

VIII.

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

In summa quod ad bona libertorum admonendi sumus senatum censuisse, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sint, aequaliter bona libertorum pertineant, tamen liceret parenti uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est, et caeteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla adsignatione interveniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant. sed ita demum pristinum ius recipiunt, si is cui adsignatus est decesserit nullis liberis relictis. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiae neptive adsignare permittitur. Datur autem haec adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, adsignare ei libertum libertamve liceat. unde quaerebatur, si eum cui adsignaverit postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? sed placuit

patrono ab imperatore ius Quiritium con|secuti essent, si eo 21
iure postea usi essent, quo ex lege | Aelia Sentia, vel ex se- 22
natusconsulto, si latini mansissent [1]), | civitatem Romanam con- 23
sequerentur, perinde ipsi habe|rentur, ac si lege Alia Sentia vel 24
senatusconsulto ad civitatem Romanam pervenissent. ||

4) Eorum autem, quos lex Aelia Sentia dediticiorum numero | 147
facit, bona modo quasi civium Romanorum lib*er*torum, modo 2 23r*)
5) quasi | latinorum ad patronos pertinent. Nam eorum bo|na, 3, 4
qui si in aliquo vitio non essent, manumissi cives Romani |
futuri essent, quasi civium Romanorum patronis ea [2]) lege tri- 5
bu|untur, non tamen ut [3]) habe[*a*]nt etiam testamenti fa|ctio- 6, 7
nem, nam id plerisque placuit; nec immerito; nam | incredibile 8
videbatur, pessimae condicionis ho|minibus voluisse legis lato- 9
6) rem testamenti fa|ciendi ius concedere; eorum vero bona, qui 10
si non | in aliquo vitio essent manumissi, latini futuri [4]) | es- 11, 12
sent, perinde tribuuntur patronis, ac si latini de|cessissent: nec 13
me praeterit non satis in ea re le|gislatorem voluntatem suam 14
verbis expressisse. |

---

1) C.: manumissi essent.
*) »pag. interior facillime legitur".
2) C.: eadem.
3) Incerta lectio est. Studem. eruit: ut.
4) C.: futuri latini.

evanescere, quod et Iuliano et aliis plerisque visum est. Nec interest, testamento quis adsignet an sine testamento: sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permittitur facere ex ipso senatus consulto, quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula consulibus.

XII [1]).

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUS CONSULTO CLAUDIANO.

Erant ante praedictam successionem olim et aliae per universitatem successiones. qualis fuerat bonorum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in usu fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usa est, ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones exspiraverunt et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere et prout eis utile visum fuerit ea disponere, quod ex latioribus digestorum libris perfectius apparebit. Erat et ex senatus consulto Claudiano miserabilis per universitatem adquisitio, cum libera mulier servili amore bacchata ipsam libertatem per senatus consultum amittebat et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes et a nostra civitate deleri et non inseri nostris digestis concessimus.

---

1) Hunc titulum, quia respicit eius principium Gai §§ 77 sqq., ante Tit. X et XI edidi, cum et Tit. X respiceret Gai §§ 82 sqq. hisque ergo opponendus esset. Caeterum de adquisitione miserabili ex Sclto Claud. Gaius non egit. Nam, praeterquam quod incivile erat, tale aliquid sperare, nullo modo differebat haec acquisitio ab acquisitione peculii servi cum ipso servo, qui ex alia causa (ex gr. ex empto) alicui acquirebatur.

7) Videamus autem et de [*e*]a successione, quae nobis e|x em- 15, 16
8) ptione bono*r*um competit. Bona autem vene|unt aut vivorum 17
aut mortuorum. Vivorum, veluti | eorum, qui fraudationis 18
causa latitant, nec absentes | defenduntur: item eorum, qui ex 19
lege Iulia bonis | cedunt: item iudicatorum, post tempus, quod 20
eis [1]) | partim lege XII tabularum, partim edicto praetoris ad 21
expedien|dam pecuniam tribuitur. | Mortuorum bona veneunt, 22, 23
veluti eorum, quibus cer|tum est, neque heredes, neque bono- 24
rum possessores, neque ullum alium || iustum successorem exis- 148
9) tere. [*Et*] si quidem vivi bona veneant, iubet ea praetor † [2]) 2 23v*)
per dies continuos XXX | possederit, proscribi, si vero mortui, 3
post dies XV: post|ea iubentur convenire creditores et ex eo 4
nume|ro magistrum creare: id est, eum, per quem bona ve-| 5
neant; idque [3]), si vivi bona veneant in diebus † [4]) quinque fie|ri 6, 7

---

1) C.: quod ei*u*.

*) »pag. exterior propter litterarum evanescentium pallorem difficillime legitur".

2) Hic (et in duobus locis, qui inferius a me ut hiulci notabuntur) nullum lacunae signum in Cod. est, neque a prioribus editoribus additum vidi; sed coniecturis, levibus scilicet, rimae sententiarum obducuntur; ut hic pro: »per", Cod. lectione, Hia praebet »post"; pro: »possederit" edd.: »possidere et". Sed obstat his cj. cum Theophilus (»permittebatque eis praetor, in possessione esse bonorum debitoris, *erantque — per certos dies: his — praeteritis altera* fiebat ab *iis aditio*") tum tota fere Ciceronis oratio pro Quinctio, cuius in primis cf.: VIII, 30, X, 36, XIX, 60, XXVII, 84, ut videas Gaium non scripsisse: »si vivi bona veneant, iubet ea praetor possideri — quod per se quoque absurdum esset —, sed: »iubet ea praetor [*postquam ea aliquis ex edicto praetoris*] *per dies continuos XXX possederit*, proscribi. Excidisse videtur unus archet. versus: p'*q* ea aliq̣s ex edicto pr.

3) C.: itaque.

4) Theoph.: »Postea *paucis diebus* elapsis tertia quoque aditio fiebat, in

iubet, si mortui *quindecim* [1]) diebus; ita*que* vivi bo|na trigesimo, 8
mortui vero vigesimo [*die*] emptori addici iubet. Qu|a re autem 9
tardius viventium bonorum venditionem | complere iube[*i*]t, 10
illa ratio est, quia de vivis curan|dum erat, ne facile bono- 11
rum venditiones pate|rentur. Neque autem bonorum posses- 12
sio[*ne*] neque vero | † [2]) orum pleno iure fiunt, sed in bonis 13
efficiuntur; e[*x*] iure Quiritium | autem ita demum adquiruntur, 14
si [*ii*] usuceperint. | Interdum quidem bonorum emptoribus ne 15
u|su [3]) quidem capio contingit, veluti si per eos *in possessione 16

---

qua permittebatur illis *legem bonorum vendendorum* facere" .... Et postquam *hic* certum tempus praeterierat, *tunc* patrimonium emptori addicebatur". Optime ille, licet brevius, perscripsit totam rem, ut etiam tempora quina ab eo distincta a Cicerone indicantur: XV, 50 l.l. (1) »cuius *bona ex edicto possidentur* ... (2) de quo *libelli* ... *proponuntur*, (3) *cui magistri fiunt et domini constituuntur*, (4) qui *qua lege et qua condictione pereat pronuncient:* (5) de quo hominis *praeconis vox praedicat et pretium conficit.* — Iam vero cum Gaius totam rem concluderet: »itaque vivi bona *XXX*(imo) mortui vero *XX*(ime) emptori *addici* iubet", hoc ita demum intellegi potest, si, datis in utroque casu V diebus ad leges conscribendas, addictionem bonorum altero casu dicamus diebus XXV iussu praetoris factam esse, altero autem casu diebus XV. Itaque statui rursus unum versum intercidisse archet. huncce: V. *l.* vēdi›n. facta dieb. XX = *quinque lege venditionis facta, diebus viginti.*

1) C.: in dimidio. Insanam esse lectionem »in dimidio diebus" non est, quod ostendam. De numero »XV" cf. notam praecedentem. In archet. fuerit īdm̄ pro [qu]īdm̄. Sic scriba Codicis Ver. p. 43, 21 et 44, 8 pro »deminutione" (kd.m̄) dedit. dimidia! Quodsi cui videbitur, leviorem fore medicinam, si pro »diebus" scripserimus: »dierum", primum causa mendi tum non apparet, deinde etiam »illorum" ante »dierum" est addendum, denique patebit (ex rationibus arithmeticis: $x + y = 30$ et $x + \frac{1}{2}y = 20$) versu 6 pro V esse scribendum X.

2) Oscitans scriba, (ut pag. 29 quater eundem versum repetivit) hic ter in continenti versum omisit. Quod et primo loco et hic ipsa hiulca oratione probatur. Hic exidisse videtur: *bonorum emptione res possessorum aut bonorum empt.*

3) C.: sus. Inde Hia: »usus" et sic etiam II, 60, 61; idem contra alibi (exempli gr.) II, 41, 42, 43 »usucapio" praebet.

X.

DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

Est et alterius generis per universitatem successio, quae neque lege duodecim tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure, quod consensu receptum est, introducta est. Ecce enim cum pater familias sese in adrogationem dat, omnes res eius corporales et incorporales quaeque ei debitae sunt adrogatori ante quidem pleno **iure adquirebantur, exceptis his quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes** et **ius adgnationis.** usus etenim et usus fructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli nostra prohibuit constitutio. Nunc autem nos eandem adquisitionem, quae per adrogationem fiebat, coartavimus ad similitudinem naturalium parentum: nihil etenim aliud nisi tantummodo usus fructus tam naturalibus patribus quam adoptivis per filios familias adquiritur in his rebus, quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato: mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia etiam dominium eius ad adrogatorem transit, nisi supersint aliae personae, quae ex nostra constitutione patrem in his quae adquiri non possunt antecedunt. Sed **ex diverso** pro eo, **quod is debuit qui se in adoptionem dedit,** ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filii convenitur et, si noluerit eum defendere, **permittitur creditoribus** per competentes nostros magistratus bona, quae eorum cum usu fructu futura fuissent, **si se alieno iuri non subiecissent,** possidere et legitimo modo ea disponere.

sit*[1]) | bonorum emptor, *quibus concessa est usureceptio*[2]) | 17
) † | †. Item quae debita sunt ei, cuius fuerunt bona*[3]), | (18), 19
aut ipse debuit neque bonorum possessor[*i*], ne*que* | bonorum 20, 21
emptor[*i*] ipso iure deb*entur aut ipse debet et i*|deo de omnibus 22
rebus †[4]) in sequenti commentario pro|ponemus. || 23, 24

) Sunt autem etiam alterius generis successiones, | quae neque 2 149
lege XII tabularum, neque praetoris edicto, sed eo iure, | [*quod*] 3 20r*)
) consensu receptum est, introductae sunt. Eccenim | cum pater 4
familias se in adoptionem de*dit* mu|lierve in manum convenit, omnes 5
eius res incor|porales et corporales[5]), patri ado|ptivo coemptionato- 6, 7
rive [**pleno iure**] adquiruntur: exceptis | his, quae per capitis de- 8
minutionem pereunt, quales sunt: | [**ius adgnationis, usus,**] 9
ususfructus, operarum obligatio *libertinorum*, *quae* | per ius- 10
) iurandum contracta est[6]) † | legitimo iudicio. Ex diverso, quod 11
is debuit, **qui se in** | adoptionem dedit, quaeque in manum 12
conve*nit non* | transit ad coemptionatorem aut ad patrem ado- 13
pti|vum, nisi[7]) hereditarium aes alienum *fuerit*; *et*|enim, quia 14, 15

---

1) Göschen.: »inIIIIII". Statui fuisse: in $\overline{\text{poss.}}$ ⁄it.

2) Cf. II, 61. Supplementum pro spatio et sententiae ratione ex cj. mea dedi. Versus sequens et fere dimidius alterius legi nullo modo potest, neque ego coniectura assequi potui.

3) Secutus sum Hia, quamquam paulo brevius spatium vacuum in Cod. esse mihi quidem videtur.

4) Post »rebus" Göschen: $\overset{q}{\underset{\cdot}{u}}$ . . . scisco(?). Versus eius finis et 24i initium legi non potest. Hia: utilibus (?) actionibus et experiuntur et conveniuntur. Ex IV, 34, 35 videtur potius legendum »ficticiis actionibus etc. Sed quia dubito abstinere malui.

*) »pag. exterior propter litterarum pallorem membranaeque cariem difficillime legitur."

5) (qq ei deuitae (sic!) $\overline{\text{s}}$) C. Sed debita inter res incorporalis iam adnumerata sunt. Pro »mulierve" (cf. coemptionatorive) in Cod. versu 5 est »mulierque". Cf. adnotationem ad versum 23.

6) Post contracta tres tantum litterae pallidiores in eo versu legit St. $\underset{\cdot\cdot\cdot}{\text{eet}}$, itaque in Cod. fuit aut »$\overline{\text{e}}$ (= est) et" aut $\overline{\text{eet}}$ (= esset). Quid autem periit? »*De »lites ›testatae" minus commode cogites.*" Ipse St. magis ex coniectura quam quod ea oculis suis legit: »lites quae aguntur." Goudsmit Rudorfii cj. »lites contestatae" probat, collata *l.* 58 D. de O. et A. (44, 7).

7) (si) C.

ipse pater adoptivus aut coemptiona|tor heres fit, directo tene- 16
tur iure; *is enim ipse qui* | se adoptandum dedit, quaeque in 17
manum convenit, | desinit esse heres [1]). De eo vero quod pro- 18
prio no|mine eae personae debuerint [2]), licet neque pater | ado- 19, 20
ptivus teneatur, neque coemptionator, *neque* | ipse quidem, qui 21
se in adoptionem [3]) ded*it aut* | quae in manum convenit, maneat 22
obligatus obli|gata[*ve*], quia *scilicet* [4]) per capitis d*e*minutionem 23
libere[*n*]|tur, tamen in eum eamve utilis actio datur, rescissa || 24
capitis deminutione: et si adversus hanc actio|nem non defen- 2 150
da[*n*]tur, quae bona eorum futura fu|issent, si se alieno iuri 3 20v*)
non subiecissent, universa | vendere creditoribus praetor permittit. | [5]) 4

---

1) C.: heredes.

2) Usque ad »debuerint" Goudsmit hanc § restituit l. l. p. 53, quem sum secutus, nisi quod pro »tunc enim" (versu 14) scripsi »ctenim" et pro »ipse vero" (versu 16) »is enim ipse qui", quibus verbis spatium vacuum sufficit.

3) C.: quis eadem in optionem. Mendum ortum esse potest ex: q̇ se ad ※ ī op>n, cum signum ※ casu quodam oblitteratum esset.

4) Addidi »*ve*" ante »*quia*", quamquam persuasum mihi est, scribam, trita confusione, »*que*" scribere voluisse; sic enim factum est, ut ad »*quia*" aberraret. De »scilicet" — in codice esse videtur monstruosa lectio »scetsi", pro quibus litteris de »scilicet" cogitare St. nos vetat — quod ad sententiam dubitare non possumus.

*) »pag. interior praeter perpaucos locos facile legitur."

5) »Versus 5, 6, 7 minio scripti fuisse videntur. Quod versu 5 scritum fuerit, divinare non possumus; versum 6 restituere non difficile est. Totum autem locum (§§i 85—87 quae vulgo eduntur) reieci ad calcem huius libri. Spurius enim est. Vulgo autem sic cum antecedentibus coniunguntur, quasi pertineret »*cessio hereditatis*" ad »successiones alterius generis" (coll. II. 97) »quae neque lege XII. tab. neque etc." (§ 82 supra). Quae opinio licet doctorum communis sit nihilominus falsa est. Cessa enim hereditas non est alterius illius generis successionis species quaedam distincta ab hereditatibus caeteris; tantum quod pro herede heres alius fit. Et si cui hoc confidentius a me dictum videatur, adeat libri II, § 98, ubi quinque species alterius generis successionum numerantur, *quas Gaius singulas usque ad hunc locum tractavit*: hereditas, et bonorum possessio, et bonorum emptio, et bona adoptati et mulieris quae in manum convenit. Ubi tandem est sexta ista »hereditas cessa"? Caeterum nemo admonitus §§os a me damnatas leget, quin statim sentiat suppositas esse.

XI.

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Marci. nam si hi, qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatium conservandarum causa, audiuntur. et ita rescripto divi Marci ad Popilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se 1 habent: 'Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente in ea causa bona esse coeperunt, ut venire debeant: is, cuius de ea re notio est, aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatium tam earum, quae directo, quam earum, quae per speciem fideicommissi relictae sunt, tuendarum gratia addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de solido quod cuique debetur solvendo. et hi quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset: hi autem, quos heres rogatus est manumittere, a te libertatem consequantur: ita ut si non alia condicione velis bona tibi addici, quam ut etiam qui directo libertatem acceperunt tui liberti fiant, nam huic etiam voluntati tuae, si ii de quorum statu agitur consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. et ne huius rescriptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit: et hi qui rebus nostris attendunt scient commodo pecuniario praeferendam libertatis causam et ita bona cogenda, ut libertas his salva sit, qui eam adipisci potuerunt, si hereditas ex testamento adita esset.' Hoc 2 rescripto subventum est et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. certe si fuerint ex hac causa bona addicta, cessat bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solidō creditoribus cavet. Inprimis hoc rescriptum totiens locum habet, 3 quotiens testamento libertates datae sunt. quid ergo si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit neque adita sit ab intestato hereditas? favor constitutionis debet locum habere. certe si testatus decedat et codicillis dederit libertatem, competere eam nemini dubium est. Tunc constitutioni locum esse verba 4

ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat: ergo quamdiu incertum sit, utrum existat an non, cessabit constitutio: si certum esse coeperit neminem extare, tunc erit constitutioni locus. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuit se ab heredi- 5
tate, an, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti constitutio et addictio bonorum fieri? quid ergo, si post addictionem libertatum conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? utique non erit dicendum revocari libertates, quae semel competierunt. Haec constitutio libertatum tuenda- 6
rum causa introducta est: ergo si libertates nullae sint datae, cessat constitutio. quid ergo, si vivus dedit libertates vel mortis causa et, ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non factum sit, idcirco velint addici sibi bona, an audiendi sunt? et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba constitutionis. Sed cum multas divisiones eiusmodi con- 7
stitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio, in quam multae species collatae sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cognoscere.

XIII.

DE OBLIGATIONIBUS.

Nunc transeamus ad obligationes. obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei, secundum nostrae civitatis iura. Omnium autem obligationum summa 1
divisio in duo genera diducitur: namque aut civiles sunt aut praetoriae. civiles sunt, quae aut legibus constitutae aut certe iure civili comprobatae sunt praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur. Sequens divisio in quattuor species diducitur: aut enim ex con- 2
tractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio. prius est, ut de his quae ex contractu sunt dispiciamus. harum aeque quattuor species sunt: aut enim re contrahuntur aut verbis aut litteris aut consensu. de quibus singulis dispiciamus.

8) **Nunc transeamus** ad obligationes [1]): quarum sum]ma divisio 2 151
in duas species diducitur; omnis enim | obligatio vel ex con- 3 104'*)
9) tractu nascitur vel ex delicto. | Et prius videamus de his, quae 4
ex contractu nascuntur. | Harum autem quattuor genera sunt: 5
aut enim re [con]tra|hitur obligatio, aut verbis, aut litteris, 6
aut consensu.

---

*) »pag. interior facillime legitur."

1) Ut Gaius II, § 246, nulla causa addita, scripsit: »nunc transeamus ad fideicommissa", sic hic non est, quod dubitemus, ex Instit. codicis nostri spatium vacuum explere ut legamus: »nnnc transeamus ad obligationes", licet strictim considerantibus, paulo obscurior sit ratio, cur tandem ad eas transeundum fuerit. Causam non esse eam, quam Theoph. allegat, quod pertinerent scilicet ad actiones, (tertium iuris obiectum,) »matres actionum" — eas enim esse obligationes — cum aliis argumentis facile arguitur, tum vero his duobus, primum quod eae certe obligationes, de quibus Gaius egit in sequentibus, utique non sint »matres" omnium actionum; deinde vero, quod ipse Gaius non ad actiones voluerit obligat. pertinere, quas ipse connumeraret (II § 14) ad *res* (incorporales scilicet). Ut autem cum de testamentis egisset, ad testamentorum imperfectum quoddam genus — fideicomm. scil. — transiit, sic *veris successionum generibus expositis*, transiit ad ius obligationum, *quae apud veteres Romanos imperfecta quasi successio videbatur*. Nam ut repetam, quae ad II, § 14 scripsi, »id quasi principium et fundamentum fuit totius eorum iuris privati, *ut quisque uteretur suis pro suis*. Si tamen *causa civilis obligandi superfuit et qui hoc vinculum contracturus fuit, voluit, sive etiam fingi potuit voluisse*, (in maleficiis,) tum nectebantur quasi dominia duo antea prorsus separata, et qui pater fam. antea »optimus maximus" (gallice: »*souverain*") fuerat; idem potuit cogi, ut alteri »*daret*, *faceret*, *praestaret* aliquid" — cf. *l.* 3 pr. D. de O. et A. (44, 7) —. Hae ergo sunt obligationes, quae »propriis viribus consistunt" — cf. *l.* 27 D. l. l. — (in quibus scilicet erat et causa civilis obligandi et voluntas eius, qui se obligat, quibusque necessario dominii translatio ab altero patre fam. ad alterum inerat,) de quibus Gaius egit (hoc nomine) in his comment.: non de deposito, non de commodato, non de pignore etc. Labente autem tempore rei publicae ius in singulos cives magis magisque auctum est, et legibus unis (vel magistratibus, qui legum quasi personas sustinebant) haec maiestas attributa est, quae quondam singulis patribus fam. Rom. concedebatur. Simul commercium inter ipsos cives augebatur in dies, quo magna illa separatio, quae inter singula dominia olim fuerat, tollebatur. Quibus duabus causis factum est, *ut verbi obligationis vis extenderetur*, neque amplius quaereretur utrum translatio dominii fieret necne, aut utrum voluisset quis se

XIIII.

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

Re contrahitur obligatio veluti mutui datione, mutui autem obligatio in his rebus consistit, quae pondere numero mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata aere argento auro, [1]) **quas res aut numerando aut metiendo aut adpendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eaedem res, sed aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur. unde etiam mutuum appellatum sit, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat.** ex eo contractu nascitur actio quae vocatur condictio. **Is quoque,** 1 **qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur:** daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia actio. **nam proinde ei condici potest 'si paret eum dare oportere' ac si mutuum accepisset: unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenetur indebiti condictione non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is, qui solvendi animo dat, magis distrahere voluit negotium quam contrahere.** Item is, cui res aliqua utenda datur, id est commo- 2 datur, re obligatur et tenetur commodati actione. sed is ab eo, qui mutuum accepit, longe distat: namque non ita res datur, ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. et is quidem qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu quod accepit amiserit, veluti incendio ruina naufragio aut latronum hostiumve incursu, nihilo minus obligatus permanet. at is qui utendum accepit sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur nec sufficit ei tantam diligentiam abhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire: sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius culpa is casus intervenerit: alioquin si id, quod tibi commodatum est, peregre ferre tecum malueris et vel incursu hostium praedonumve vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re

1) »Pr. in. ex Gai lib. 2 rer. cott. (Dig. 44, 7, 1, 2)". Krüger.

0) Re con|trahitur obligatio velut mutui datione. [**Mutui autem** 7
datio] [1]) proprie in his fe|re rebus contingit, quae pondere [2]), 8
numero, men|sura, consta[nt] qualis est: pecunia numerata, 9
vinum, | oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas 10
res | aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc da|mus, 11, 12
ut accipientium fiant et quandoque nobis [3]) | aliae [e]iusdem 13
naturae reddantur; un|de etiam mutuum appellatum est: quia, 14
1) quod ita [ti]bi a me da|tum est, ex meo tuum fiat. Is quoque 15
qui non debi|tum accepit ab eo, qui per errorem solvit, re 16
obligatur; nam perinde ei condici potest, si paret eum | dare 17, 18
oportere, ac si mutuum accepisset. Unde qui|dam putant, pu- 19
pillum aut mulierem, cui sine **tutoris auctoritate** [4]) | non de- 20
bitum per errorem datum est, non teneri | condictione, non ma- 21
gis quam mutui datione. Sed haec | species obligationis non 22
videtur ex contractu | consistere: quia is, qui solvendi animo 23
dat, magis | distrahere vult negotium, quam contrahere. 24

---

obligare necne, sed *hoc unum spectaretur*, *iurisne officium cuipiam impositum esset*, *alicuius rei faciendae:* ubi id appareret, ibi dicerent esse obligationem. *Inde nulla iam est actio*, *quae non nititur obligatione*, vel ut Theophili verbis utamur »obligationes sunt matres actionum". Et eo sensu *nostrum ius civile et mercantile totum*, si exceperis *δόγματα* quae ad publicam utilitatem pertinent, *obligationibus consistit.* In quibus deesse numquam potest causa obligandi (non »civilis" quia totum hoc discrimen inter cives et hostes sublatum est aut iamiam tollitur); contra etiam in iis obligationibus, quae apud nos dici possunt »propriis viribus" consistere, non semper desideratur voluntas sui obligandi.

1) Emendavit Bö. ex Inst. et *l.* 1 D. de O. et A. (44, 7).
2) C.: respondere.
3) (n̄ eadem (sic!) sed) C. Emendatam glossam recepit Tribonianus.
4) C.: totae.

tenearis. commodata autem res tunc proprie intellegitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur: gratuitum enim debet esse commodatum. Praeterea et is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur et actione depositi, qui et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpae autem nomine, id est desidiae atque neglegentiae, non tenetur: itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amisit, quia, qui neglegenti amico rem custodiendam tradit, suae facilitati id imputare debet. Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur, qui et ipse de ea ipsa re quam accepit restituenda tenetur actione pigneraticia. sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit et aliquo fortuitu casu rem amiserit, securum esse nec impediri creditum petere.

XV.

DE VERBORUM OBLIGATIONE.

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsu, cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta. quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens.

In hac re olim talia verba tradita fuerunt: spondes? spondeo; promittis? promitto; fidepromittis? fidepromitto; fideiubes? fideiubeo; dabis? dabo; facies? faciam. utrum autem Latina an Graeca vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum huius linguae habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogatum respondere; quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt.

2) Verbis || obligatio fit ex interrogatione et responsione; | vel- 2 152
uti: dari spondes? spondeo; dabis? dabo; promittis? pro|mitto; 3 104v*)
fidepromittis? fidepromitto; fideiubes? fideiu|beo; facies? faciam. 4
3) Sed haec quidem verborum obli|gatio: dari spondes? spondeo, 5
propria civium Romanorum est; caetera[e] ve|ro iuris gentium 6
sunt; itaque inter omnes homines, sive | cives Romanos, sive 7
peregrinos valent; et quamvis ad gr[a]ecam vo|cem expressae 8
fuerint, velut hoc modo: [δώσεις; δώσω· ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ· πίστει κελεύεις; πίστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω] [1]), etiam sic [2]) 9
tamen inter cives Romanos valent [3]), si modo gr[a]e|ci sermo- 10
nis intellectum habeant; et e contrario, | quamvis latine enun- 11
tientur, tamen etiam inter pe|regrinos valent, si modo latini 12
sermonis intel|lectum habeant. At illa verborum obligatio: da|ri 13, 14
spondes? spondeo, adeo propria civium Romanorum est, ut ne
qui|dem in graecum sermonem per interpretationem | proprie 15, 16
transfer[r]i possit; quamvis dicatur a gr[a]eca vo|ce figurata esse. | 17
4) Unde, [*quod*] [4]) dicitur, uno casu hoc verbo peregrinum quo- 18
que | obligare posse, *videlicet* si imperator noster principem ali- 19
cuius | peregrini populi de pace ita interroget: pacem fu|turam 20, 21
spondes? vel ipse eodem modo interrogetur, | nimium subtili- 22
ter dictum est; quia si quid | adversus pactionem fiat non ex 23
5) stipulat[u] agitur, sed | iure belli res vindicatur. Illud dubi- 24
tari potest, si quis ||

*) »pag. exterior facillime legitur".

1) Addita ex Theophilo. Caeterum, cum scriba de more suo graeca omitteret, spatium nimis angustum in Cod. reliquit.

2) C.: haec.

3) (*t*-m) C.

4) Vocabulum »*quod*" cum hic desiderari mihi videretur, in Cod. legitur initio v. 22 ante: »*nimium*". In sequenti versu pro »videlicet" in Cod. est: $\overline{\text{uu}}$ = velut.

153
60r*)

† . . . . . [1]) (1—13)

et debitores *mulie*ri simplicius dum † | doti dica[*n*]t † obliga*tio* 14, 15
contrahi [2]) | non potest. | 16

Et ideo, si quis alius pro muliere dotem viro promise- 17
rit, com|muni iure obligari debet, scilicet, *ut stipulata pro-* 18
*mit|ta*tur [3]). Item uno loco † 19

---

*) »Pag. exterior difficillime legitur praeter eas, quas ipse descripsi, multae litterarum umbrae supersunt, quas tamen, quia nimis incertae videbantur, imitari ausus non sum".

1) Studem. etiam praebet: v. 2: »**** s _____liae obligationes_____ | v. 3: »*** s_____os_____" | v. 7: »— nullo * icoplicando" (iuris civilis obligando?)_____ | v. 8: »_____ erunt _____" | v. 10: » _____ corporal _____" |

2) Pro spatio vacuo suppleni.

3) Haec partim ex Epitome Gaiana sunt: ibi enim II, 9, § 3, 4 haec habemus: »Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive iam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater et debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hae tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. *Aliae vero personae si pro muliere dotem viro promiserint, communi iure obligari debent, id est, ut et interrogata respondeant, et stipulata promittant.* (§ 4) Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iuravit: in qua re supradicti liberti non tam verborum solemnitate, quam iurisiurandi religione tenentur. Sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest". Ex ultimis verbis videmus, in fine huius paginae, postquam de liberto actum fuerit, additam fuisse quaestionem, an alii cives Rom. eo modo *iure* obligari potuissent. Et manifestum est, non potuisse. Nam si quis iuravit, non cum alio civi sed cum diis immortalibus contraxisse videbatur; et — mitto quaerere quid Servio regnante apud Romanos pontificibus concessum fuerit — quamquam religiosissimi hominum erant quamdiu vivebant moribus antiquis, non facile tamen fas et ius confundebant.

sed haec sollemnia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana constitutio lata est, quae sollemnitate verborum sublata sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressus est.

Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub condicione fit. pure veluti 'quinque aureos dare spondes?' idque confestim peti potest. in diem, cum adiecto die quo pecunia solvatur stipulatio fit: veluti 'decem aureos primis kalendis Martiis dare spondes?' id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti prius quam dies veniat non potest: ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, priusquam praetereat. At si ita stipuleris 'decem aureos annuos quoad vivam dare spondes?', et pure facta obligatio intellegitur et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. sed heres petendo pacti exceptione submovebitur. Sub condicione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut, si aliquid factum fuerit aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti 'si Titius consul factus fuerit, quinque aureos dare spondes?' si quis ita stipuletur 'si in Capitolium non ascendero, dare spondes?' perinde erit, ac si stipulatus esset cum morietur dari sibi. ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio existat, mors nobis contigerit. Loca etiam inseri stipulationis solent, veluti 'Carthagine dare spondes?' quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo si quis ita Romae stipuletur 'hodie Carthagine dare spondes?' inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio. Condiciones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti 'si Titius consul fuit' vel 'si Maevius vivit, dare spondes?' nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. quae enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sunt.

[1]) . . . . . (19—23)
obligatio † an † iureiurando homines|| obligentur, utique cum 24 154
quaeritur de iure Romano; [2]) | nam apud peregrinos quid iuris 2 60v*)
sit singula|rum civitatium iura requirentes, aliud intelle|gere 3, 4
poterimus [3]). |

---

1) Stud. habet: v. 23: »siabces ********* quam rempando" (quam iure iurando?)

*) »pag. interior non facile legitur"

2) C.: Romanorum. Initio huius versus »obligentur" an »obligantur" in Codice sit, discerni nequit.

3) »Post *poterimus* incertae umbrae apparent, quae velut ad *inaliisualere* lectionem apte quadrant; fortasse tamen haec tota umbrarum species fallax est."

Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si stipulemur fieri aliquid vel non fieri. et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adici poena debet: 'si ita factum non erit, tum poenae nomine decem aureos dare spondes?' sed si quaedam fieri, quaedam non fieri una eademque conceptione stipuletur, clausula erit huiusmodi adicienda: 'si adversus ea factum erit, sive quid ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes?'

XVI.

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat 'spondeo'. ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat 'utrique vestrum dare spondeo': nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio nec creduntur duo rei stipulandi esse. duo pluresve rei promittendi ita fiunt: 'Maevi, quinque aureos dare spondes? Sei, eosdem quinque aureos dare spondes?' respondeant singuli separatim 'spondeo'. Ex huiusmodi obligationibus et stipulantibus solidum singulis debetur et promittentes singuli in solidum tenentur. in utraque tamen obligatione una res vertitur: et vel alter debitum accipiendo vel alter solvendo omnium peremit obligationem et omnes liberat. Ex duobus reis promittendi alius pure, alius in diem vel sub condicione obligari potest: nec impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo qui pure obligatus est petatur.

XVII.

DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex personae domini ius stipulandi habet. sed hereditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet: ideoque

quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, adquirit hereditati ac per hoc etiam heredi postea facto adquiritur. Sive autem domino sive sibi sive conservo suo sive 1 impersonaliter servus stipuletur, domino adquirit. idem iuris est et in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis adquirere possunt. Sed cum factum in stipulatione contine- 3 bitur, omnimodo persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius. Servus communis sti- 3 pulando unicuique dominorum pro portione dominii adquirit, nisi si unius eorum iussu aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur. quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

XVIII.

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes tam praetoriae quam iudiciales. Iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio profici- 1 scuntur: veluti de dolo cautio vel de persequendo servo, qui in fuga est, restituendove pretio. Praetoriae, quae a mero 2 praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliciae: nam et hae ab iurisdictione veniunt. Conventionales sunt, quae ex conventione utriusque 3 partis concipiuntur, hoc est neque iussu iudicis neque iussu praetoris, sed ex conventione contrahentium. quarum totidem genera sunt, quot paene dixerim rerum contrahendarum. Com- 4 munes sunt stipulationes veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest: vel de rato stipulatio.

XVIIII.

DE INUTILIBUS STIPULATOINIBUS.

Omnis res, quae dominio nostro subicitur, in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit. At si quis rem, 1 quae in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipu-

Si id, quod dari stipulamur, tale sit, ut dari non possit, (5), 6
inutilis est stipulatio: velut si quis hominem libe|rum, quem 7, 8
servum esse credebat, aut mortuum quem vivum esse credebat 9
aut locum sacrum vel reli|giosum, quem putabat humani iuris 10
esse dari | stipuletur. † [1]) aeque inutilis est stipulatio. |

1) Lacunam Lachman ex Instit. supplevit (et Edd. post 1848 receperunt): »Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, velut hippocentaurum, stipuletur". Hia notat: »Plane aliquid excidit, sed etiam aliud inutilis stipulationis exemplum fuisse potest". Et id quidem et mihi videtur, itaque non putabam in verborum contextum hanc cj. recipi posse, quam tamen Hia recepit. Quod autem ibidem additur »veluti facti impossibilis" non est verisimile. Gaius praeterquam in *mandati* obligationis genere de *factis* non agit.

latus fuerit, veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani iuris esse credebat, vel publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem, quem servum esse credebat, vel cuius commercium non habuit, vel rem suam dari quis stipuletur. nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci et ex libero servus fieri potest et commercium adipisci stipulator potest et res stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. item contra licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit: extinguitur stipulatio. ac ne statim ab initio talis stipulatio valebit 'Lucium Titium cum servus erit dare spondes?' et similia: quia natura sui dominio nostro exempta in obligationem deduci nullo modo possunt. Si quis alium daturum facturumve quid spoponderit, non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. quodsi effecturum se, ut Titius daret, spoponderit, obligatur. Si quis alii, quam cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam conferri potest — veluti si quis ita stipuletur 'mihi aut Seio dare spondes?' —, ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. quod si quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, decem dari aureos stipulatus est, valebit quidem stipulatio: sed utrum totum debetur quod in stipulatione deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est: sed placet non plus quam partem dimidiam ei adquiri. ei qui tuo iuri subiectus est si stipulatus sis, tibi adquiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intellegitur in his rebus quae tibi adquiri possunt. **Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quae interrogatus erit, non respondeat, veluti si decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas,** vel contra: **aut si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas,** vel contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui

98) Item si quis sub ea condicione stipuletur, quae | existere 12, 13
non potest, veluti si digito coelum tetigerit, | inutilis est sti- 14
pulatio [1]); sed legatum sub impossibili con|dicione relictum nostri 15
praeceptores perin|de deberi putant, acsi sine condicione reli- 16
ctum | esset; diver*sae* sc[*h*]olae auctores n*ihil*o minus [2]) legatum | 17
inutile existimant, quam stipulationem: et sane | vix idonea 18, 19
99) diversitatis ratio reddi potest. Praeterea | inutilis est stipulatio, 20
si quis ignorans rem suam | esse, dari sibi eam stipuletur, 21
00) quip*pe* quod alicui|us est, id ei dari non potest. Denique inu- 22
tilis est talis | stipulatio, si quis ita dari stipuletur, „post mor- 23
tem | meam dari spondes?" vel ita: [*„post mortem tuam dari* 24
spondes?" valet autem, si quis ita dari stipuletur: „cum moriar
dari spondes?" vel ita:] [3]) „cum morieris dari || spondes?" id est, 155
ut in novissimum vitae tempus | stipulatoris aut promissoris 2 94r*)
obligatio confe|ratur; nam inelegans visum est, ab heredis per-| 3
sona incipere obligationem. Rursus ita stipu|lari non possumus: 4, 5
„Pridie quam moriar", aut „pridi|e quam morieris dari spondes?" 6
quia non potest | aliter intellegi pridie quam aliquis morietur, 7
quam si mors | secuta sit; rursus, morte secuta, in praeteri- 8
tum | reducitur stipulatio et quodammodo talis est: | „heredi 9, 10
01) meo dari spondes?" quae sane inutilis est. Quae|cumque de 11
morte diximus, eadem et de capitis demi|nutione dicta intelle- 12
02) gemus. | Adhuc inutilis est stipulatio, si quis ad id, quod in- 13
ter|rogatus erit non responderit; veluti si sestertia decem a | 14
te dari stipuler et tu sestertia quinque promit|tas; aut si ego 15, 16
03) pure stipuler, tu sub condicione pro|mittas. Praeterea inutilis 17
est stipulatio si ei dari sti|pulemur, cuius iuri subiecti non su- 18
mus: un|de illud quaesitum est, si quis sibi et ei, cuius iu|ri 19, 20
subiectus non est, dari stipuletur in quantum va|leat stipulatio. 21
Nostri praeceptores putant in uni|versum valere et perinde ei 22
soli, qui stipulatus | sit, solidum deberi, atque si extranei no- 23

---

1) C.: stipulaq. Nota ⟩ = tio interdum refert formam litterae q. Sequentis versus initio repetiit scriba syllabam »con".

2) C.: nominus. Fuisse videtur ⟨c⟩ominus.

3) Emendatio est Huschkii.

*) »pagina interior facillime legitur."

sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas: 'praesenti die spondeo'. nam si hoc solum respondeas 'promitto', breviter videris in eandem diem aut condicionem spopondisse; nec enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator expresserit. **Item inutilis est stipulatio, si ab eo sti-** 6
puleris, qui iuri tuo subiectus est, vel si is a te sti-puletur. sed servus quidem non solum domino suo obli-gari non potest, sed ne alii quidem ulli: filii vero familias aliis obligari possunt. **Mutum neque stipulari neque** 7
promittere posse palam est. quod et in surdo rece-ptum est: quia et is qui stipulatur verba promittentis et is qui promittit verba stipulantis audire debet. unde apparet non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed de eo qui omnino non exaudit. **Furiosus nullum negotium ge-** 8
rere potest, quia non intellegit quid agit. Pupillus omne 9
negotium recte gerit: ut tamen, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate po-test. Sed quod diximus de pupillis, utique de his verum 10
est, qui iam aliquem intellectum habent: nam infans et qui infanti proximus est non multum a furioso distant, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent: sed in proximis infanti propter utilitatem eorum benignior iuris interpretatio facta est, ut idem iuris habeant, quod pubertati proximi. sed qui in parentis potestate est impubes, nec auctore quidem patre obligatur. Si impossibilis condicio obli- 11
gationibus adiciatur, nihil valet stipulatio. impossibilis autem condicio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat, veluti si quis ita dixerit: 'si digito caelum attigero, dare spondes?' at si ita stipuletur, 'si digito caelum non attigero, dare spondes?' pure facta obligatio intellegitur ideoque statim petere potest. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis 12
est. sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus et non praesentes esse vel se vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio propter celeritatem dirimendarum litium in-

men | non adiecisset: sed diversae scholae auctores || dimidium 24 156
ei deberi existimant, pro altera ve|ro parte inutile[*m*] esse sti- 2 94'*)
pulationem. Alia causa est | † [1]) dari spondes | † solidum deberi 3, 4
.04) et me | †. *Praeterea* [2]) inutilis est stipulatio, si ab e|o stipu- (5), 6, 7
ler, qui iuri meo subiectus est, item si is a me | stipuletur. 8
Servus quidem et qui in mancipio est et | *filia familias* [3]), et 9
quae in manu est non solum ipsi, | cuius iuri subiecti subie- 10
ctaeve sunt, obligari non | possunt, sed ne alii quidem ulli. | 11
05) Mutum neque stipulari neque promittere posse | palam est; 12, 13
idem etiam in surdo receptum est, quia et is, | qui stipulatur 14
verba promittentis, et qui pro|mittit verba stipulantis exaudire 15
.06) debet. Furiosus | nullum negotium gere[*re*] potest, quia non 16
intel|legit, quid agat. 17
07) Pupillus omne negotium recte | gerit: ita tamen ut [4]), sicubi 18
tutoris auctoritas ne|cessaria sit, adhibeatur: velut si ipse obli- 19
gatur; nam | alium sibi obligare etiam sine tutoris auctori|tate 20, 21
potest.
.08) Idem iuris est in feminis, quae in tutela | sunt. 22
.09) Sed, quod diximus de pupillo, utique de eo verum est, qui 23
iam aliquem intellectum habet, nam infan|s et qui infanti proxi- 24
mus est, non multum a furioso || differt, quia huius aetatis pu- 157
pilli nullum intel|lectum habent: sed in his pupillis **propter** [5]) 2 25r**)
utilitatem be|nignior iuris interpretatio facta est. | 3

---

*) »pag. exterior propter nimium litterarum pallorem difficillime legitur".

1) Initio versus 3ii spatium est litterarum quinque, deinde legitur seru. Inde Goudsmit cogitat (pag. 55 lib. l.) de *servo communi*, qui id stipulatus fuerit, quod alteri domino acquirere non potest.

2) Sic lego, quia St. »ea" litteras ante »inutilis" vidisse sibi visus est.

3) Ex Stud. coniectura.

4) (tm) C. Videtur dittogr. notae verbi »tamen" esse. La. legit: »tutor."

**) »pag. exterior maximam partem facile legitur".

5) C.: ꝑ (= per).

troducta est, quam ad Caesareenses advocatos scripsimus, per quam disposuimus tales scripturas, quae praesto esse partes indicant, omnimodo esse credendas, nisi ipse, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit in ipso toto die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel adversarium suum in aliis locis esse. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari 13
poterat, non magis quam post eius mortem a quo stipulabatur. ac ne is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videtur. sed et si quis ita stipuletur, 'pridie quam moriar' vel 'pridie quam morieris dari?' inutilis erat stipulatio. sed cum, ut iam dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem, ut, sive post mortem sive pridie quam morietur stipulator sive promissor stipulatio concepta est, valeat stipulatio. Item si quis ita stipulatus erat: 'si navis ex Asia ve- 14
nerit, hodie dare spondes?' inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est. sed cum Leo inclytae recordationis in dotibus eandem stipulationem, quae praepostera nuncupatur, non esse reiciendam existimavit, nobis placuit et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. Ita autem 15
concepta stipulatio, veluti si Titius dicat 'cum moriar, dare spondes?' vel 'cum morieris', et apud veteres utilis erat et nunc valet. Item post mortem alterius recte stipulamur. Si 16, 17
scriptum fuerit in instrumento promisisse aliquem, perinde habetur, atque si interrogatione praecedente responsum sit. Quo- 18
tiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat 'dare spondeo', propter omnes tenetur: si vero unam ex his vel quasdam daturum se spoponderit, obligatio in his pro quibus spoponderit contrahitur. ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari et ad singulas respondere debemus. Alteri stipulari, ut supra dictum est, nemo potest: 19
inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi adquirat quod sua interest: caeterum si alii detur, nihil

interest stipulatoris. plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit, ut comprehensum esset, committeretur poenae stipulatio etiam ei cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit eius, sed quae sit quantitas in condicione stipulationis. ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit, sed si addiderit de poena 'nisi dederis, tot aureos dare spondes?' tunc committitur stipulatio. Sed et si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit stipulationem valere. nam si is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo et stipulatus est rem pupilli salvam fore, quoniam interest stipulatoris fieri quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo, si male res gesserit, tenet obligatio. ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. et si creditori suo quod sua interest, ne forte vel poena committatur vel praedia distrahantur, quae pignori data erant, valet stipulatio. Versa vice qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit. Item nemo rem suam futuram in eum casum quo sua fit utiliter stipulatur. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet ante condicionem decesserit, postea existente condicione heres eius agere potest. idem est et a promissoris parte. Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praeteritis anni vel mensis non recte petet. Si fundum dari stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit, quo traditio fieri possit.

10) † [1]) (4)
possumus tamen ad id, quod stipulamur alium | adhibere, qui 5, 6
11) idem stipul*e*tur, quem vulgo adsti|pulatorem vocamus; et [2]) huic 7
perinde actio com|petit, perindeque ei recte solvitur ac nobis, 8
sed quidquid | consecutus erit mandati iudicio nobis restitu|ere 9, 10
cogetur.
12) Caeterum potest etiam aliis verbis | uti adstipulator, quam 11
quibus nos usi sumus; itaque | si verbi gratia ego ita stipu- 12
latus sim: „dari spon|des?" ille sic adstipulari potest: „idem 13
13) fide tua promit|tis?" vel „idem fideiubes?" vel contra. Idem 14
*m*inus [3]) ad|stipulari potest, plus non potest: itaque si ego se-| 15
stertia decem stipulatus sum, ille sestertia quinque stipula|ri 16, 17
potest; contra vero plus non potest. Item si ego | pure stipu- 18
latus sim, ille sub condicione stipula|ri potest, contra vero non 19
potest. Non solum autem in quan|titate sed etiam in tempore 20
minus et plus intelle|gitur; plus est enim statim aliquid dare, 21
minus est, | post tempus dare. 22
14) In hoc autem iu|re quaedam singulari iure observantur; nam | 23
adstipulatoris heres non habet actionem; item || servus adstipu- 24 158
lando nihil agit, qu*amvis* [4]) ex caeteris | omnibus causis stipulatione 2 25v*)
domino adquir*a*t. Idem | de eo qui in mancipio est magis pla- 3
cuit, nam et is servi lo|co est. Is autem, qui in potestate 4
patris est, agit aliquid; sed pa|renti non adquirit, quamvis ex 5
omnibus caeteris causis sti|pulando ei adquirat; ac ne ipsi qui- 6
dem aliter actio [*com*]petit, quam | si sine capitis deminutione 7
exierit e potestate paren|tis, veluti morte eius, aut quod ipse 8

---

1) Huschke supplet: »Qamquam vero, ut diximus, alius qui iuri nostro subiectus non est, inutiliter nobis stipulatur". Linea vacua est in Codice. An quod, ut H. statuit, rubricam putaverit scriba verba Gai, quae omiserit?

2) C.: sed.

3) Festivum hic habemus documentum quam stolide scriba Cod. Ver., ubi in archetypo interlineariam glossam vidit, receperit hanc reiectis genuinis. Pro »*m*inus" noster dedit: rginu/. »RG" (= Regula) adnotatum fuit in archetypo!!! cf. infra § 126.

*) »pag. interior facile legitur."

4) C.: quia. Göschen quamvis. In sequenti versu Cod.: adquirit.

XX.

DE FIDEIUSSORIBUS.

Pro eo qui promittit solent alii obligari, qui fideiussores appellantur, quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. In omnibus autem obligationibus adsumi possunt, id est sive re sive verbis sive litteris sive consensu contractae fuerint. ac ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis sit obligatio,

flamen dialis inauguratus | est. Eadem de filia familias et quae 9
in manu est dicta in|tellegemus. | 10

15) Pro eo quoque qui promittit solent alii obligari, quorum | (11), 12
alios sponsores, alios fidepromissores, alios fideiussores | appel- 13, 14
16) lamus. Sponsor ita interrogatur: „Idem dari spon|des?" fide- 15
promissor [*ita*] [1]): „idem fidepromittis?" fideiussor ita: | „idem 16
fide tua esse iubes?" De his autem videbimus, [*an*] quo pro-
pri*o* nomi|ne possint appellari [2]), qui ita interrogan|tur: „idem 17, 18
dabis?" „idem promittis?" „idem facies?"

17) Sponsores quidem | et fidepromissores et fideiussores saepe so- 19
lemus accipere, | dum curamus, ut diligentius nobis cautum 20
sit: adstipu|latorem vero fere tunc solum adhibemus, cum ita | 21
stipulamur, ut aliquid post mortem nostram detur. | [3])Adhibe- 22, 23
tur autem [*ad*]stipulator, ut is | post mortem nostram agat; 24
qui si quid fuerit consecutus, || de restituendo eo mandati iudicio 159
heredi [4]) tenetur. | 115,*)

18) Sponsoris vero et fidepromissoris similis [*est*] condicio, fi|de- 3
19) iussoris valde dissimilis: nam illi quidem nullis obli|gationibus 4
accedere possunt nisi verborum, quamvis interdum | ipse qui- 5
dem, [*qui quid*] promiserit, non fuerit obligatus, veluti si *mu-*
lier [5]), | aut pupillus sine tutoris auctoritate aut quilibet | post 6, 7
mortem suam dari promiserit. At illud quaeritur, si ser|vus 8
aut peregrinus spoponderit, an pro eo sponsor | aut fidepromis- 9
sor obligetur.

[9*a*) Fideiussor vero omnibus | obligationibus, id est, sive re, 10
sive verbis, sive litte|ris, sive consensu contractae fuerint obli- 11
gationes, adi|ci potest. Ac ne illud quidem in[*ter*]est, utrum 12

---

1) Addidit Böcking.

2) C.: Videvim' de his ăt. quo nomine possint proprie adpellari. Transpositio verborum »Videbimus ... quo". Gö. debetur. Hia: De h. a. v. [an ali]quo nom. etc.

3) (Stipulando ꝓ agimus) C. ꝓ (= enim) in eo gloss. videtur nota mendosa esse pro ꝑ (= nihil).

*) «pag. interior ex parte non difficulter, ex parte difficillime legitur".

4) (meo) C.

5) Dedi ex coniectura Huschkii, quam vestigiis cod. probari affirmat Studem.

cui adiciatur fideiussor, adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id quod sibi naturaliter debetur. Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam he- 2
redem obligatum relinquit. Fideiussor et praecedere obligationem 3
et sequi potest. Si plures sint fideiussores, quotquot erunt 4
numero, singuli in solidum tenentur. itaque liberum est creditori a quo velit solidum petere. sed ex epistula divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sint litis contestatae tempore partes petere. ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc caeteros onerat.

civi|lis an naturalis obligatio sit, cui adiciatur [1]); adeo quidem, 13
ut | pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit, qui a servo | 14
fideiussorem accipi[*at*], sive dominus in id, quod sibi de|beatur. 15, 16
20) Praeterea sponsoris et fide|promissoris heres non tenetur, nisi 17
de peregrino fide|promissore quaeramus, et alio iure civitas eius 18
utatur; fi|deiussoris autem etiam heres tenetur. | 19
21) Item sponsor et fidepromissor lege Furia biennio | liberantur, 20, 21
et quotquot erunt numero eo tempore, quo pecunia | peti pot- 22
est, in tot partes di*d*ucitur inter eos obligatio |)[2]; fideiussores 23
vero perpe|tuo tenentur, et quotquot erunt numero singuli in 24
solidum || obligantur: itaque liberum est creditori a quo ve*lit* 160
so|lidum petere. Sed nunc ex epistula divi Hadriani com- 2 115v*)
pelli *potest* | creditor a singulis, qui modo solvendo sint partes 3
pete[re]. Eo igitur distat haec epistula a lege Furia, quod, 4
si quis ex spon|soribus aut fidepromissoribus solvendo non sit, 5
hoc | quoque onus ad caeterorum [*partes*] [3]) pertinet. Sed cum 6
lex Fu|ria tantum in Italia locum habeat, evenit, ut in cae- 7
te*ris* p*ro*|vinciis sponsores quoque et fidepromissores perinde ac 8
fide|iussores in perpetu*um* teneantur et singuli in solid*um* | 9
obligentur, nisi ex epistula divi Hadriani hi quo*que* [4]) adiuven- 10
tur | in parte. | 11
22) Praeterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia | quan- 12, 13
dam societatem introduxit. Nam si quis horum plus | sua por- 14
tione solverit, de eo, quod amplius dederit, ad|versus caeteros 15
actiones constituit; quae lex ante | legem Furiam lata est, quo 16
tempore in solidum obliga|bantur. Unde quaeritur an [5]) adhuc 17

---

1) Civilis obligatio est ea, qua tantum cives, naturalis, qua omnes homines obstringuntur.

2) (et singuli virilis partes hoc abentur) C. In quo gl. »in" adde post »singuli" et lege »habentur" pro eo, quod in Cod. est »hoc abentur."

*) »pagina exterior maximam partem difficillime legitur."

3) C.: hoc onus ad ceterorum quoque ꝑtinet. Cum in Archet. vocula »quoque" prius omissa in margine adnotata fuisse videretur, scriba correcturam eam esse credens verbi »partes" hoc praetermisso, illud alieno loco recepit.

4) C.: q̃c̃. An pro q̃c̃ q (= quocunque)?

5) (post leg. furiam) C.

sed et si ab uno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is pro quo fideiussit solvendo non sit: et sibi imputare debet, cum potuerit adiuvari ex epistula divi Hadriani et desiderare, ut pro parte in se detur actio.

legis A|puleiae beneficium supersit: et utique extra Italiam | 18
superest: nam lex quidem Furia tantum in Italia valet, Apuleia 19
vero | etiam in caeteris provinciis: sed an etiam [*in It*]ali*a* [1]) | 20
[2]) supersit, valde quaeritur. *Ad fideiussores autem lex* | Apuleia 21, 22
non pertinet: itaque si creditor ab uno totum co*n*|secutus fuerit, 23
huius sol[i]us detrimentum erit, | scilicet, si is pro quo fide- 24
iussit, solvendo non sit; *sed ut ex* [3]) || supra dicti[*s*] apparet, 161
is a quo creditor totum petit, | poterit ex epistula divi Ha- 2 10r*)
driani desiderare, ut pro parte in | se detur actio. | Praeterea 3, 4
lege Cicereia cautum est, ut is, qui sponsores, aut fide|promis- 5
sores accipiat, praedicat palam et declaret, et de qua | re satis 6
accipiat, et quot sponsores aut fidepromissores | in eam obliga- 7
tionem accepturus sit; et nisi praedixerit, | p*er*mittitur sponso- 8
ribus et fidepromissoribus intra di|em trigesimum [4]) praeiudi- 9
cium postulare [5]), an ex ea lege | praedictum sit, et si iudica- 10
tum fuerit, praedictum n*on* esse, libe|rantur: qua lege fideius- 11
sorum menti[*o*] nulla fit: sed in usu est, etiam|si fideiussores 12
accipiamus praedicere. |

Sed beneficium leg*is* Corneliae omnibus commune est: qua | 13
lege idem pro eodem apud eundem eodem anno vetatur in am- 14
pli|orem summam obligari credi|ae pecuniae, quam in [*sestertia*] 15
viginti, [*ut condemnetur sestertium dumtaxat viginti*] | mili- 16
bus, etiamsi [6]) in quamvis amplam pe|cuniam [*se obligaverit*]. | 17

---

1) C.: etiam alis.
2) (beneficium legis apuleiae) C.
3) In re dubia secutus sum caeteros edd.
*) »pag. exterior facile legitur".
4) C.: XXX.
5) (quo querat') C.
6) Locus est duplici modo pessum datus, primum eo, quod voculae »si" et »qū" (= quamvis) loco suo aberraverunt, deinde quod glossae receptae sunt, partim genuinis abiectis. In Cod. est: et qū sponso* ū fideipmisso* in amplam pecuniam uu (= veluti) si ss c̄ mīl. (sic!). — In aliis Mss. solent sestertios notare H.S. in nostro semper »ss"; in illis lineola superscripta numero solet »milia" indicare, (ex. gr. c̄ = centum milia,) in nostro semper id vocabulum ex abundanti additur. Caeterum reiecta sententia Huschkii, nescio quid discriminis fuisse statuens inter

Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is pro quo obligantur: nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis nec plus in accessione esse potest quam in principali re. at ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. [1]) itaque si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero non potest obligari. Item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest: contra vero non potest. non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur. plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus dare.

---

1) Haec (usque ad § 6) huc transtulit Tribon. ex iis quae Gaius (supra § 113) de adstipulatore dixit.

Pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam 18
credendi | causa damus, sed omnem, quam tunc cum contra- 19
hitur obligatio, certum | est [1]) debitum iri, id est, sine ulla con- 20
dicione deducitur | in obligatione[*m*]; itaque etiam ea pecunia, 21
quam in diem certum dari | stipulamur eodem numero est; quia 22
certum est eam debit*um* iri [2]), | licet post tempus petatur. Ap- 23
pellatione autem pecuniae omnes res | in ea lege significantur, 24
itaque [3]) etsi fundum || vel hominem stipulemur haec lex obser- 162
vanda est. 10v*)

i) Ex | quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum 2
sa|tis accipere, veluti si dotis nomine vel eius, quod ex testa- 3
mento tibi debe|atur aut iussu iudicis satis accipiatur. Et ad- 4
huc lege | † [4]) vicesima hereditatum cavetur, ut ad eas satisda- | 5
tiones, quae ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non | pertineat. 6, 7

i) In eo quoque iure [5]) | par condicio est omnium sponsorum, 8
fidepromis|sorum, fideiussorum, quod ita obligari non possu[n]t, 9
ut [6]) | plus debeant, quam debet [7]) is, pro quo oblige[n]tur; 10
at | ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt, sicut in | 11
adstipulatoris persona diximus; nam ut adstipulatoris ita | et 12, 13
horum obligatio accessio est principalis obligatio|nis, nec plus 14
7) in accessione esse potest, quam in princi|pali re [8]). In eo quo- 15

»Sestertium" et »mille sestertii nummi", ante »viginti" nihil periisse credo, nisi SS = sestertia; quae ante »milibus" intercidisse statui, eadem fere addidit Huschke in fine.

1) C.: eet.

2) C.: debitiuri.

3) (si binum ū frum̄t.) C.

*) »pag. interior facillime legitur".

4) Hia recte adnotare videtur: »non dubito, quin Gaius in his Instit. scripserit: »*lege Iulia de vices. her.*"

5) C.: in eo iure quoque iurae. Videtur in archet. mendum »iurae" correctum fuisse, inde correcturam receptam videmus cum ipso mendo: Similiter peccatum esse in sequentibus indicavi.

6) (R̄ Ḡ) (= regula) C.

7) C.: deberet.

8) C.: reo. Correcturam scilicet mendi in sequenti versu commissi, ubi »eo" pro »reo" habemus, scriba illitteratus Cod. Ver. credidit huc pertinere.

Si quid autem fideiussor pro reo solverit, eius reci- 6
perandi causa habet cum eo mandati iudicium. Graece 7
fideiussor plerumque ita accipitur: τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, ϑέλω sive βούλομαι: sed et si φημί dixerit, pro eo erit, ac si dixerit λέγω. In stipulationibus fideiussorum sciendum est ge- 8
neraliter hoc accipi, ut, quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum: ideoque constat, si quis se scripserit fideiussisse, videri omnia sollemniter acta.

XXI.

DE LITTERARUM OBLIGATIONE.

Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu. plane si quis debere se scripserit, quod numeratum ei non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim saepissime constitutum est. sic fit, ut et hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram tempus coartatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

que par omnium causa est, quod si qui[*s quid*] pro [r]eo sol-|
verit, eius reciperandi causa habet cum eo mandati iudicium, | 16
et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propri|am habent 17, 18
actionem in duplum, quae appellatur depensi. |
) Litteris obligatio fit, veluti in nominibus transscripticiis. Fit | 19
autem [1]) nomen transscripticium duplici modo: vel a re in per- 20
) sonam, | vel a persona in person*am*. [*A re in personam trans*]- 21
scriptio fit, veluti si id, quod *tu* e|x emptionis causa aut con- 22
ductionis aut societatis mihi | debeas, id expensum tibi tulero. 23
) A persona in personam | transscriptio fit, veluti si id, quod 24
mihi Titius debet, tibi id ex||pensum tulero, id est si Titius 163
) te [2]) delegaverit mihi. Alia causa est eorum nominum, quae 2 33r*)
arcaria vo|cantur: in his enim re*i* non litterarum obligatio con- 3
si|stit; quippe non aliter valet, quam si numerata sit pecunia, | 4
numeratio autem pecuniae rei [3]) facit obligationem. Qua de 5
causa re|cte dicemus, arcaria nomina nullam facere obli|gatio- 6, 7
) nem, sed obligationis factae testimonium prae|bere. Unde etiam 8
proprie [4]) dicitur, arcariis nominibus pe|regrinos obligari; quia 9
non ips*o* nomine sed n*u*meratione | pecuniae obligantur, quod 10
) genus obligationis iuris gen|tium est: | transscripticiis vero no- 11, 12
minibus an obligentur peregrini | merito quaeritur, quia quo 13
fiat [5]) modo iuris civilis est talis obliga|tio, quod Nervae pla- 14

---

1) C.: an.

*) »pag. interior facillime legitur".

2) (se) C.: Cf. *l.* 11 pr. D. de Novat. (46, 2): »*delegare* est vice sua alium reum dare creditori, vel cui iusserit". Qua lege miror Huschke voluisse probare hic legendum esse: »[pro] se delegaverit": quasi scilicet in ea esset »pro se delegare est etc."

3) C.: re in. Mendi originem indicavi Mnem. Nov. Ser. III, 1, pag. 114, ubi ex eodem fonte explicui mendum versu 9 commissum: n*o*men (pro: nume) ratione *p ê cae* (= per est causae, pro: pecae). Ex codem fonte etiam est quod versu 4 pro: q̃ppe scriptum est q̃ *p* pe; et versu 12 pro transscripticiis tresscripticiis.

4) »Etiam" voculam transposui: in codice enim perperam legitur ante »peregrinos". De »*proprie*" (non, ut nonnulli voluerunt »*improprie*") cf. Goudsmit Kr. Aant. p. 59. Göschen falsa interpunctione post »gentium est" quibus verbis §um conclusit, iustam huius §i interpretationem praeclusit.

5) C.: q̃dā (= quodam).

XXII.

DE CONSENSU OBLIGATIONE.

Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis consensu dicitur obligatio contrahi, quia neque scriptura neque praesentia omnimodo opus est, ac ne dari quidquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio, sed sufficit eos qui negotium gerunt consentire. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam aut per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod al-

cuit: Sabino autem et Cassio visum est, | si a re in personam 15
fiat nomen transscripticium etiam pere|grinos obligari, si vero 16
a persona in personam non obligari. | Praetera litterarum obli- 17
gatio fieri videtur chiro|graphis et syngraphis, id est, si quis 18
debere se aut datu|rum ses[*e*] scribat, ita scilicet [1]), si eo no- 19
mine stipulati|o non fiat; quod genus obligationis proprium pe- 20
gri|norum est. 21

Consensu fiunt obligationes | in emptonibus [2]) venditionibus, 22
locationibus con|ductionibus, societatibus, mandatis: | [3]) neque 23, 24
verborum || neque scripturae ulla proprietas desideratur, sed suf- 164
fi|cit eos, qui negotium gerunt consensisse. Unde in|ter absen- 2, 3 33v*)
tes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistu|lam aut 4
per internuntium; cum alioquin verborum obligatio inter | ab- 5
sentes fieri non possit. | Sed absenti expensum ferri potest; etsi 12
verborum | obligatio cum absente contrahi non possit [4]). | 13

p. 163
Ideo autem istis | modis consensu dicimus obligationes con- (23), 24
p. 164
trahi, quo[*d*] [5]) | in his contractibus alter alteri obligatur de | 6

---

1) (ut) C.

2) (et) C.

3) Cf. adnotationes 4 et 5.

*) »Pagina exterior maximam partem facillime legitur."

4) Hanc §um, quae in Codice alieno loco legitur, iam Bö. transposuit. Sed non tam verba huius §i errore vetusto transposita sunt, quam §i 137, cuius prior pars usque ad »quod (Cod. q̊)" legitur p. 163, altera autem pars in hac pag. tam aperte quae sententia ipsa coniuncta sunt separat, ut non potuerit, paulo attentiorem lectorem non offendere. Erroris vetustatem autem indicat verbum »item" quo addito ante »in his contractibus" (versu 6), conatus est corrector quidam mutilatam sententiam levi medicina (geminatis scilicet litteris »it" verbi »possit" versus 5 in fine) in integrum restituere. Qua in re parum feliciter perfecit quod voluit. Nam nunc quidem in Codice nostro — et eodem modo in Instit., quae ex eodem fonte hauserunt — videntur. *duae rationes proferri nominis consensus;* quae tamen altera ratio verbo »*item*" addi non poterat, sed particula »praeterea" vel »porro".

5) C.: q̊. Iustinianus: quia. — Sed iam videamus, quid dictum sit sive »quia" sive »quod" legendum sit. Et ex verbis ipsis: »Ideo autem etc." patet, non explicari *nomen*, sed cur *obligatio contrahatur* istis modis nudo consensu. Quae quaestio gravior est; videtur enim his contractibus deesse »causa civilis obligandi". Quae revera non deest, nam »*alter al-*

rum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.

XXIII.

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

Emptio et venditio contrahitur, simulatque de pretio convenerit quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractae. sed haec quidem de emptionibus et venditionibus, quae sine scriptura consistunt, optinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est. in his autem quae scriptura conficiuntur non aliter perfectam esse emptionem et venditionem constituimus, nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahente autem subscripta et, si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta. donec enim aliquid ex his deest, et poenitentiae locus est et potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione. ita tamen impune recedere eis concedimus, nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is qui recusat adimplere contractum, si quidem emptor est, perdit quod dedit, si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet nihil super arris expressum est. Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine pretio esse potest. **sed et certum pretium esse debet. alioquin si ita inter aliquos convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empta:** inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quotiens sic composita sit venditio 'quanti ille aestimaverit', sub hac condicione staret contractus, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res tradatur, ut venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione, venditore autem ex vendito agente. sin autem ille qui nominatus est vel nolu-

eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare opor|tet, 7, 8
cum alioquin in verborum obligationibus ali|us stipuletur, alius [1]) | 9
promittat et in nominibus | alius expensum ferendo obliget, alius 10, 11
oblige|tur [2]) †. (12)

39) **Emptio venditio contrahitur**, cum de pretio convenerit, | 15
quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem | 16
data fuerit; nam quod arrae nomine datur, argumentum | est 17, 18
emptionis et venditionis contractae.

40) Pretium autem | certum esse debet; nam alioquin si ita inter 19
nos con|venerit, ut quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit 20
emp|ta, Labeo negavit, ullam vim hoc negotium habe|re, cuius 21, 22
opinionem Cassius probat: Ofilius et eam | emptionem et ven- 23
ditionem [*esse existimavit*], cuius opinionem Pro|culus secutus 24

---

teri obligatur". Eo igitur, quod *con*sentiunt ut obligentur, causa civilis obligandi superest utrique contrahenti. Quodsi Gaius contractuum nomen voluisset explicare, scripsisset: »*Ideo autem hi contractus consensuales dicuntur*" non ut nunc scripsit: »Ideo autem his modis *consensu* dicimus *obligationes* contrahi". Tum nimis absurda est illa quae altera habebatur nominis causa: consensu fieri obligationes quia sufficit — consentire; praeterea ne in iis obligationibus quidem, quae »re contrahuntur »ulla verborum aut scripturae proprietas desideratur". Quod cum Tribonianus sensisset, addidit: »ac ne *dari* quidquam necesse est etc." Gaius autem de nomine non egit; appellantur et hae obligationes et reliquae *ex causa sua*; idque, quamdiu iurisprudentiae doctrina vigebat, tonsoribus ac lippis facile notum erat; causa vero ipsa quae fuerit exponit, comparatione addita earum obligationum, quarum similitudinem aliquam hae referebant, ne minus periti earum naturum confunderent.

1) (promittat et in nominib*u* alius stipuletur alius) C.

2) Finis huius commatis mutilatus esse videtur. Neque enim eo, quod alter expensum tulerat, iam alter obligabatur, nisi et is acceptum rettulisset in suas tabulas. Cf. Cic. Verr. II, 1, 39 § 99: »Ex ea faece legationis quaestoriaeque tuae procurationis illa sunt nomina, quae Dolabellae necessario" (scilicet quia D. repetundarum fuit damnatus) »sunt aestimata: *quod minus* Dol. Verri *acceptum rettulit*, quam Verres illi *expensum tulerit* HS DXXX milia; et *quod plus* fecit Dolabella Verrem *accepisse*, quam *iste in suis tabulis habuit* etc. ——— Caeterum versus 14 Codicis non est vacuus relictus, ut ante collat. Studem. credebant, sed supersunt vestigia in eo versu miniata tituli: D E E M.

erit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuto. quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationibus et conductionibus trahere. **Item pretium in numerata pecunia consistere debet. nam in caeteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium esse possit, valde quaerebatur. Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere: unde illud est, quod vulgo dicebatur per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait permutatis quibusdam rebus, his verbis:**

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

Diversae scholae auctores contra sentiebant aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem. alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse: nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse rationem non pati. sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam merito praevaluit, cum et ipsa aliis Homericis versibus[1]) adiuvatur et validioribus rationibus argumentatur. quod et anteriores divi principes admiserunt et in nostris digestis latius significatur. Cum autem emptio et venditio contracta sit — quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur —, periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus

1) Il. 6, 235, cf. Dig. 18, 1, 1.

.) est. Item pretium in numerata pe[cunia] con||sistere debet: 165
nam in caeteris rebus an pretium esse possit | [1]) alterius rei 2 26r*)
val|de quaeritur: nostri praeceptores putant (etiam in alia re) 3
posse | consistere (pretium) [2]) | eamque speciem emptionisque 4, 6
venditionisque | vetustissimam esse, argumentoque utuntur grae-| 7
co poeta [3]), qui aliqua parte sic ait [4]): 8

[ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς]

et reliqua: | diversae scholae auctores dissentiunt, aliudque esse 9
existimant permutationem rerum aliud emptionem et venditio- 10, 11
nem; alioquin non *posse* [5]) rem expe|diri (permutatis rebus), quae 12
videatur res venisse et qu|ae pretii nomine data esse; sed rur- 13
sus utramque rem | videri et venisse et utramque pretii nomine 14
datam | esse absurdum videri. Sed ait Caelius Sabinus si rem | 15
tibi venalem habenti, veluti fundum, accesserim [6]) et | pretii 16, 17
nomine hominem forte dederim, fundum | quidem videri venisse, 18
hominem autem pretii nomine da|tum esse [7]). | 19

---

*) »pag. exterior maximam partem facile legitur."

1) (ūuti hoc modo a toga aut fundus) C. In vetusto glossemate »hoc modo" scriba fecit pro: »homo".

2) (unde illut ē ⅊ uulgo putant (p p mutatione)m rerum emptionem et udition ⟩hi) C.

3) (homero) C. »*Sicuti cum poetam dicimus, nec addimus nomen subauditur apud Graecos egregius Homerus*" Iust. *l.* I, tit. 2, § 2. »Graeco poeta Homero" Gaius tunc demum recte scribere potuisset, si alius etiam Homerus poeta apud alias gentes fuisset. Sed nimirum in Gaio, quem purissimo stilo esse usum videmus, ubicumque magistelli et scribae eum non inquinaverint, editores insulsissima quaeque aequo animo ferunt, quia scilicet »dictata" quaedam hos Commentarios esse fingunt.

4) Graeca scriba omisit; sed ex verbis »et reliqua" videmus, Gaium non totum locum, qui huc pertinet, transcripsisse. Sunt versus Il. 7. 472 sq.

5) Lectio incertissima. Visa tamen est Stud. sub incertis umbris exstare »*n posside*" quasi »non possiderem" scribendum fuerit.

6) C.: acceperim. Emendatio palmaria est Huschkii.

7) (ut fundum (sic!) acciperetur.) C.

fuerit, aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse coeperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam et commodum eius esse debet, cuius periculum est. Quod si fugerit homo qui veniit aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. sane enim, si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit, securus erit. idem et in caeteris animalibus caeterisque rebus intellegimus. utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debebit emptori, quia sane, qui rem nondum emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. idem est etiam de furti et de damni iniuriae actione. Emptio tam sub condicione quam pure contrahi potest. sub condicione veluti 'si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot'. Loca sacra vel religiosa, item publica, veluti forum, basilicam, frustra quis sciens emit, quas tamen si pro privatis vel profanis deceptus a venditore emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest deceptum eum non esse. idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit.

XXIIII.

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni isdemque iuris regulis consistunt. nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur, si merces constituta sit. et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti. Et quae supra diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intelle-

2) Locatio autem et conductio similibus regulis constitu|*i*tur; (20), 21 22
n*isi* enim merces certa statuta sit, non videtur | locatio et con- 23
3) ductio contrahi. Unde si alieno arbitrio | merces permissa sit, 24
veluti, quanti Ti[*ti*]us aestimaverit || quaeritur an locatio et con- 166
26v*)

*) »pag. interior facile legitur".

gamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. **Qua de causa si fulloni polienda curandave aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit.** non proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo nomine praescriptis verbis actio datur. Praeterea sicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur: ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit et invicem a te aliam utendam sive fruendam acceperit. et placuit non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus. veluti si, cum unum quis bovem haberet et vicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, et apud alterum bos periit: neque locati vel conducti neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum est. **Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio. ut ecce de praediis, quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quamdiu pensio sive reditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius,** cuive conductor heresve eius id praedium vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit aliove quo modo alienaverit, auferre liceat. sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quae emphyteuseos contractui propriam statuit naturam neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita optinere, ac si naturalis esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure utimur. **Item quaeritur, si cum aurifice Titio convenerit, ut is**

ductio contrahatur. [*Eadem*]que[1]) de causa, si fulloni[2]) po- 2
lienda curandave, sarcinatori sarci|enda vestimenta dederim, 3
nulla statim mercede | constituta, postea tantum daturus, quanti 4
inter nos conve|nerit, quaeritur an locatio et conductio contra- 5
44) hatur. *Item*[3]) si rem tibi utendam dederim et invicem aliam 6
rem u|tendam acceperim, quaeritur an locatio et conducti|o con- 7, 8
45) trahatur. Adeo autem emptio et venditio et locatio et con-|
ductio familiaritem aliquam inter se habere vi|dentur, ut in 10
quibusdam causis quaeri soleat, utrum em|ptio et venditio con- 11
trahatur, an locatio et conductio; vel|uti si qua res in perpe- 12
tuum locata sit; quod evenit in praediis | municipum, quae per- 13
petuo fruenda traduntur[4]), ut quamdiu inde vecti|gal praestetur, 14
neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur: sed 15
46) magis placuit locationem conducti|onemque esse. Item quaeritur, 16
si gladiatores ea lege tibi | tradiderim ut in singulos, qui in- 17
tegri exierint, | pro sudore denarii XX mihi darentur, in eos 18
vero singulos, | qui occisi aut debilitati fuerint[5]) M: quae-| 19
ritur, utrum emptio et venditio, an locatio et condu|ctio con- 20, 21
trahatur: et magis placuit, eorum, qui integri exierint, lo|ca- 22
tionem et conductionem contractam videri, eorum autem[6]) |
qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et venditionem | esse, 23, 24
— id, quod ex accidentibus apparet, — tamquam sub condi-
cione || facta[*m*][7]) cuiusque venditionem an locationem: iam | 167
enim non dubitatur, quin sub condicione res venire et locari | 2 17r*)
47) possint. Item quaeritur, si cum aurifice mihi convenerit, ut is 3, 4

---

1) C.: qua.

2) C.: fulloin.

3) C.: ū (= vel), pro: īt.

4) (ea lege locantur) C. Gaio sua reddidi ex Iustin.

5) (denarios(!)) C. deinde pro M (= milia, cf. Zumpt. § 119) habemus mille; qualis soloecismus etiam ab editoribus Gaio infertur. Equidem supra quoque versu 18, ubi in Cod. est XX et editur fere *viginti*: legendum suadeo *viceni*.

6) C.: at eorum. Scilicet omissum est signum ※ et mendose scriptum »at" pro: »āt".

*) »pag. interior facillime legitur".

7) Addidi litt. *m*. In caeteris contra edd. deleta eadem est litt. verborum »locationem an conductionem.

ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret et acciperet verbi gratia aureos decem, utrum emptio et venditio contrahi videatur, an locatio et conductio? Cassius ait materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operae autem locationem et conductionem. sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. quodsi suum aurum Titius dederit mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit.

Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet; et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumenti mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. Mortuo conductore intra tempora conductionis heres eius eodem iure in conductionem succedit.

XXV.

DE SOCIETATE.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Graeci specialiter κοινοπραξίαν appellant, aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque, aut olei vini frumenti emendi vendendique. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, aequales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. quod si expressae fuerint partes, hae servari debent: nec enim umquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duae partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertia. De illa sane conventione quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, an rata debet haberi conventio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpicius, cuius sententia prae-

ex auro suo certi ponderis certaeque for|mae anulos mihi face- 5
ret et acciperet verbi gratia dena|rios CC, utrum emptio et ven- 6
ditio an locatio et con|ductio contrahatur: Cassius ait materiae 7
quidem emptionem | venditionemque contrahi, operae [1]) autem 8
locationem et condu|ctionem: sed plerisque placuit, emptionem 9
et venditio|nem contrahi: atqui si meum aurum ei dederim [*et* 10
de] mercede [2]) | pro opera constituta conven[*er*]it, locationem 11
con|ductionem contrahi. | 12

8) Societatem coire solemus aut totorum bonorum [**quam qui-** (13), 14
dem Graeci specialiter κοινοπραξίαν **appellant**] [3]) aut | unius 15
alicuius negotii, veluti mancipiorum emendorum at[*que*] ven-|
9) dendorum. Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit so- 16
cie|tas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem | damni 17, 18
praestet; [*id*] quod Quintus Mucius [**contra naturam socie-**
tatis esse existimavit; sed Serv. Sulpicius, cuius] etiam
praevaluit senten|tia, adeo ita coiri posse societatem existima- 19
vit, ut di|xerit, illo quoque modo coiri posse, ut quis nihil 20
omnino da|mni praestet, sed lucri partem capiat, si modo opera 21

---

1) C.: operar'. (= operarum).

2) C.: dedero mercedem.

3) Gaius, ut societatem unius alicuius negotii exemplo addito illustravit, sic certe etiam explicationem addidit ad »societatem totorum bonorum". Recepi igitur eam, quam Iustin. praebet paulo emendatam; »quidem" enim ad »quam" deesse non potest. Commisisse igitur bis in hac pag. videtur scriba, ut duos archetypi versus omitteret (cf. Mnemosynes Nov. Ser. IV, 1, pag. 118); nam et hic (ut in lacuna vers 18) desideramus bis undevicenas litteras sive notas: q̊m q́d. Graeci speciali-ꝯ | ΚΟΙΝΟΠΡΑΞΙᾹ adpellāt.

valuit, contra sentit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti: nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat et tamen lucrum inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro pecunia valet, et adeo contra Quinti Mucii sententiam optinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire, ut quis lucri partem ferat, damno non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter sibi existimavit: quod tamen ita intellegi oportet, ut, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, compensatione facta solum quod superest intellegatur lucri esse. Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque quod praetermissum est eandem partem servari. Manet autem societas eo usque, donec in eodem consensu perseveraverint: at cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare: si quid vero aliud lucrifaceret, quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet: ei vero, cui renuntiatum est, quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit certam personam sibi elegit: sed et si consensu plurium societas coita sit, morte unius socii solvitur,

eius | tam pretiosa videatur ut aequum sit, eum cum hac pac- 22
tione | in societatem admitti: nam et ita posse coiri societatem| 23, 24
constat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat, || et 168
tamen lucrum inter eos commune sit; saepe enim opera ali-| 17v*)
0) cuius pro pecunia valet. Et illud certum est, si de parti|bus 2; 3
lucri et damni nihil inter eos convenerit, *totum* [1]) aequis | ex 4
partibus, commodum ut incommodum, inter | eos commune esse: 5
sed si in altero partes expressae fue|rint [2]), in altero vero omissae, 6
in eo quoque [3]), | similes partes erunt. 7
1) Manet autem socie|tas, eo usque, donec in eodem [con]sensu [4]) 8
perseverant; at cum | [*alteruter*] [5]) aliquis renuntiaverit socie- 9
tati, societas solvitur. | Sed plane si quis in hoc renunciaverit 10
societati, ut ob|veniens aliquod lucrum solus habeat, veluti 11
si mi|hi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset | 12
relictus, in hoc renuntiaverit societati, ut hereditatem | solus 13, 14
lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communica|re: si quid vero 15
aliud lucrifecerit, quod non captave|rit, ad ipsum solum per- 16
tinet; mihi vero, quidquid omni|no post renuntiatam societatem 17
adquiritur, soli con|ceditur. 18
2) Solvitur adhuc societas etiam morte socii, | quia qui socie- 19
3) tatem contrahit, certam personam sibi e|ligit. | [6]) Item si cuius (20), 23
ex sociis bona publice aut | privatim venierint solvitur societas; |

*) »pag. exterior maximam partem facile legitur".

1) C : t̄m (= tamen).

2) (ūuti in lucro) C.

3) (*q* omissum ē) C. Praeterea pro »eo" in Codice legitur: »eod." (= eodem).

4) Societas est perpetuus contractus; inde ubi desinit esse *consensus*, nihil agitur. Et ea est causa, cur invito altero, alter contrahentium renuntiare possit societati, cum ex. gr. emptionis contractum emptor, invito venditore, solvere non possit.

5) Cf. infra § 160.

6) Sequens colon in Cod. legitur versu 21 post verbum »coaequatur"; *et quidem prior pars:* »Item si .... solvitur societas" *praepostere post alteram:* »Sed utique .... incipere societas". Videtur igitur in cod. vetustiore praetermissum, deinde dextra laevaque in margine adscriptum fuisse, quo factum sit, ut bis loco peccaretur. Habemus hic peccatum simile ac § 138 supra notavimus; cuius emendatio partim certe commendatur auctoritate Iustin.; licet nesciam an etiam in archetypo Cod. Ver. utique § 153 *post* § 154 lecta sit: cf. § 7 et § 8 h. t.

etsi plures supersint, nisi si in coeunda societate aliter convenerit. Item si alicuius rei contracta societas sit et finis 6
negotio impositus est, finitur societas. Publicatione quoque 7
distrahi societatem manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam cum in eius locum alius succedit, pro mortuo habetur. **Item si quis ex sociis mole debiti praegra- 8
vatus bonis suis cesserit et ideo propter publica aut propter privata debita substantia eius veneat, solvitur societas.** sed **hoc casu si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas.** Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur 9
pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is qui deponi apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae atque neglegentiae nomine, quaesitum est: praevaluit tamen etiam culpae nomine teneri eum. culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. nam qui parum diligentem socium sibi adsumit, de se queri debet.

XXVI.

DE MANDATO.

Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. at si tua tantum gratia tibi mandatum sit, supervacuum est mandatum et ob id nulla ex eo obligatio nec mandati inter vos actio nascitur. Mandantis 1
tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi mandet, ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes. Tua et mandantis, veluti si mandet tibi, ut 2
pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur, aut si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa mandet tibi, ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id quod tibi debuerat. Aliena autem causa intervenit mandatum, veluti si tibi 3
mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes. Sua et aliena, veluti si de com- 4

sed utique | si adhuc consentiant in societate[*m*], nova videtur 21, (22)
) in|cipere | (societas). | Dicitur etiam capitis deminutione solvi (23), 20
societatem, | quia civili ratione capitis deminutio morti coae- 21
) quatur: | sed haec quoque || societas, de qua loquimur *civium*(24) 169
Romanorum [1]), quia consensu contrahitur nudo, iuris [2]) gentium 2 118r*)
est, itaque inter omnes homines na|turali ratione consistit. | 3
) Mandatum consistit, sive nostra gratia mandemus, sive ali|ena. 4, 5
Itaque sive ut mea negotia geras, sive ut alteri|us mandave- 6
rim, contrahitur mandati obligatio, et invicem | alter alteri te- 7
nebimur in id [3]), quod vel me tibi vel te | mihi bona fide [*pa-* 8
) *ret*] praestare oportere. Nam si tua gratia tibi man|dem, 9
supervacuum est mandatum, quod enim tu tua gratia factu|rus 10
sis, id de tua sententia, non ex meo mandatu face|re [*vi*]debe[*ri*]s; 11

*) »pag. exterior difficulter legitur."

1) C.: loq̣murior'. (Ultimam littera etiam p' esse posse indicat Studem., sed ubicumque *r* incerta est, haec ratio valet.) Scriptum itaque videtur *loquimuriorum*, quod nihili est; itaque statui fuisse: *loq̣m' cur.nor'*. = loquimur, civium Romanorum, qua lectione sententiae optime, ni fallor, satisfactum est,

2) C.: c̣ogentium. pro *co* legi etiam potest *eo* vel *go*. Itaque incertus haerebam, utrum ederem ut feci, an: »*quae* consensu contrahitur nudo, eo iuris gentium est" (in Cod. *quia* non perscriptum est, sed notatum q). Gaius enim respexisse potest societates publicanorum, quae certe iuris gentium non erant, neque facile *nudo consensu* contrahebantur. Has autem (nimirum in *his*ce commentariis) silentio caeteroquin praeterire debuit.

3) C.: id in.

munibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes. Tua et aliena, veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crede-5 res. quodsi ut sine usuris crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum. Tua gratia intervenit mandatum, veluti 6 si tibi mandet, ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum colloces, quam feneres, vel ex diverso ut feneres potius, quam in emptiones praediorum colloces. cuius generis mandatum magis consilium est quam mandatum et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabitur, cum liberum cuique sit apud se explorare, an expediat consilium. **itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres vel eam credas, quamvis non expediet tibi eam emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. et adeo haec ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur qui mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares: sed optinuit Sabini sententia obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. Illud quoque mandatum non est 7 obligatorium, quod contra bonos mores est, veluti si Titius de furto aut damno faciendo aut de iniuria facienda tibi mandet.** licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

itaque si otiosam pecuniam domi tuae [*h*]a|bentem hortatus 12
fuerim, | ut eam fenerares quamvis *e*am ei mutuam dederis, a 13
quo | servare non potueris, non tamen habebis mecum man|*dati* 14, 15
actionem. Ita *etiam* [1]) si hortatus sim, | *ut* r*em* aliquam eme- 16
res, quum non expedierit tibi eam emis|se, non tamen tibi 17
mandati teneri [*potero*]. Et adeo haec ita sunt, ut quae|ratur, 18
an mandati teneatur, qui mandavit tibi ut Titi|o pecuniam fe- 19
nerares: [2]) Servius negavit; | [*sed*] [3]) sequimur Sabini opinionem 22
consentien|tis, quod non aliter credidisses quam si tibi manda- 23
) tum esset. | Illud constat, si quis de ea re mandet, quae 24
contra bonos mores || est, non contrahi obligationem, veluti si 170
) [*ti*]bi mandem, ut Titio fur|tum aut iniuriam facias: item si 2 118v*)
quis pos[*t*] mortem | faciendum [*mihi*] [4]) mandet, inutile man- 3
datum est, quia generaliter | placuit, ab heredis persona obli- 4
gationem incipere non | posse. 5
† . . . . . consummatur [5])

---

1) C.: ita em. Litteras *em* Stud. notat incertissimas esse.

2) cf. sequentem notam.

3) (n̄ m̄g h' (= non magis hoc) casu obligatum (sic!) consistere putavit, quam si generaliter alicui m̄detur (! pro: »mand*asset*") uti pecuniam suam faeneraret) C. Fraudem arguit etiam, quod *sed* vocula, adiecta supervacua ista explicatione, periit ante *sequimur*, deinde, fortasse a correctore archetypi in margine adscripta, irrepsit ante *Servius*.

*) »pag. interior facile legitur".

4) Huschke adprobante Goudsmit cf. l. l. p. 63.

5) Verbum »consummatur" in codice legitur loco verbi »contractum", quod ex Iustin. (post »sed recte quoque") recepimus. Quid sit »*consummatum*" mandatum discimus tam ex § 11 h. t. Iust. quam ex Pauli verbis unde haec Iustinianea desumpta esse videntur (*l.* 22, § 11, D. Mandati): »Sicut autem liberum est mandatum non suscipere, ita susceptum *consummari* oportet". Hoc igitur verbum *casu* irrepsisse non potest. Itaque verisimile mihi quidem videtur, scribam illum negligentem Cod. Ver., cum primum, (ut saepius fecit,) nonnulla praetermisisset, deinde, quod idem saepius commisit, a versu in quo subsistebat, in antecedentem esset delapsus, (in quo fuisse conicio: »recte quoque consummatur",) ita imprudentem, imprudentiae somniculosae insigne dedisse documentum.

Is, qui exsequitur mandatum, non debet excedere fines 8
mandati. ut ecce si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi, ut fundum emeres vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes neque in ampliorem pecuniam fideiubere, alioquin non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere velis, inutiliter te acturum: diversae scholae auctores recte te usque ad centum aureos acturum existimant: quae sententia sane benignior est. quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem, quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intellegitur, ut minoris si possit emeretur.

Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc 9
integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. Item si ad- 10
huc integro mandato mors alterutrius interveniat, id est vel eius qui mandaverit, vel eius qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. sed utilitatis causa receptum est, si mortuo eo, qui tibi mandaverit, tu ignorans eum decessisse exsecutus fueras mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferat. et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvissent, quam cui solvere debuerint. Mandatum non suscipere liberum est: 11
susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est, ut aut per semet ipsum aut per alium eandem rem mandator exsequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilo minus mandati actio locum habet, nisi si iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi

Mandatum et in diem differri et sub condicione fieri potest. 12
In summa sciendum est mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam 13
formam negotii cadere: nam mercede constituta incipit locatio et conductio esse. et ut generaliter dixerimus: quibus casibus

59) Sed recte quoque **contractum** man|datum, si dum adhuc 6
60) integra res sit revocatum fuerit, | evanescit. Item si adhuc in- 7
tegro mandato, mors | alterius alicuius interveniat, id est, vel 8
eius, qui mandav[er]it, vel | eius, qui mandatum susceperit, 9
solvitur mandatum. Sed utilita|tis causa receptum est,[1]) si 10
mortuo eo qui mihi mandave|rit, ignorans eum decessisse, exe- 11
cutus fu[*e*]r*im* man|datum, posse me agere mandati actione: 12
alioquin, iusta | et probabilis ignorantia damnumn*e* [2]) mihi ad- 13
feret? Et huic simile est, quod plerisque placuit, si debitor 14
me|us manumisso dispensatori meo per ignorantiam solve|rit, 15, 16
liberari eum; cum alioquin stricta iuris ratione | non posset 17
61) liberari, quod alii solvisset, quam cui solvere de|beret. | Cum 18, 19
autem is, cui recte mandaverim, egressus fuerit man|datum, 20
ego quidem eatenus cum eo [*h*]abeo mandati actionem, | qua- 21
tenus mea interest, implesse eum mandatum, | simodo implere 22
potuerit, at ille mecum agere non potest: | itaque si manda- 23
verim tibi, ut, verbi gratia, fundum | mihi HS centum [*milibus*] 24
emeres, tu HS centum et quinquaginta [*milibus*] emeris, non
habebis mecum || mandati actionem etiam si tanti velis mihi dar*e* 171
fundum qu|anti emendum tibi mandassem: idque maxime Sa-| 2 18r*)
bino et Cassio placuit: [4]) quodsi minoris emeris, habebis me|cum, 3, 4
[*minoris*] scilicet, actionem; quia qui mandat, ut centum mili-
bus emere|tur, is utique mandar*e* intellegitur, uti minoris, si | 5
62) posset, emeretur. In summa sciendum [*est, quoties alicui*] [3]) 6
aliquid gratis | [*e*]d*i*derim [5]), quo nomine si mercedem statuis- 7

---

1) (ut) C.

2) C.: damnum mihi ñ (= non) atferet.

*) »pag. interior facillime legitur".

3) Göschen: »est, quotiens faciendum" addidit, quem secuti sunt caeteri edd.

4) Nescio an casu quodam perierint, quae apud Iustin. addita videmus: »diversae scholae auct. etc."

5) C.: dederim. Sed si, (ut iam cum Gö. legamus) Gaius scripsisset: »quoties faciendum aliquid gratis dederim" verbum »gratis" vix cum faciendum coniungi potuit, sed necesse fuit conjungeretur cum verbo »dederim": id vero quam absurdum sit, nemo admonitus non videt. Itaque equidem longe aliam restituendi huius loci rationem ingressus sum legens:

sine mercede suscepto officio mandati aut depositi contrahitur negotium, his casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intellegitur. et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta dederis aut sarcinatori sarcienda nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

XXVII.

DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de his obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei gestae adversus eum qui gessit directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se optulerit: ex qua causa ii quorum negotia gesta fuerint etiam ignorantes obligantur idque utilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti nulli demandata negotiorum administratione peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo quod quis impendisset nullam habiturus esset actionem. sicut autem is qui utiliter gesserit negotia habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur — nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur —: sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem, sed et ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pu-

sem, | locatio et conductio contraheretur, mandati esse actio- 8
nem: | veluti [1]) fulloni polienda curandave vestimen|ta, aut sar- 9, 10
cinatori sarcienda. |

---

ediderim (= mandaverim, quo ipso verbo Gaius facile hic abstinuit). Cf.: Cic. Verr. 2, 42, § 103 »quae in communibus postulatis omnium civitatum consulibus *edidit*, rogare atque orare patres conscriptos, ut statuerent etc."

1) (si) C. post *veluti* vocula »*si*" facile aut omittitur falso, aut mendose additur. Edd. in fine § »dederim" addunt.

pilli vel pro eo fuerit obligatus aut rem suam creditori eius obligaverit. Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius in eam rem necessarias impensas fecerit: non intellegitur proprie ex contractu obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt: sed quia non ex maleficio tenetur, quasi ex contractu teneri videtur. Idem iuris est de eo, qui coheredi suo familiae erciscundae iudicio ex his causis obligatus est. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intellegitur — neque enim cum herede neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest —: et tamen, quia ex maleficio non est obligatus heres, quasi ex contractu debere intellegitur. Item is, cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie ex contractu obligatus, ut, si certiorem rationem sequamur, magis ut supra diximus ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium quam contrahat. sed tamen proinde is qui accepit obligatur, ac si mutuum illi daretur, et ideo condictione tenetur. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic namque definiverunt veteres: ex quibus causis infitiando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse, veluti ex lege Aquilia, item ex legato, quod veteres quidem in his legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta per damnationem cuicumque fuerant legata: nostra autem constitutio cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis praebuit, sed tantummodo in his legatis et fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis caeterisque venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt, quae si indebita solvantur, non repetuntur.

XXVIII.

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQUIRITUR.

Expositis generibus obligationum, quae ex contractu vel quasi ex contractu **nascuntur, admonendi sumus adquiri vobis non solum per vosmet ipsos, sed etiam per eas quoque personas, quae in vestra potestate sunt,** veluti per servos vestros et filios: ut tamen, quod per servos quidem vobis adquiritur, totum vestrum fiat, quod autem per liberos, quos in potestate habetis, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et usus fructus, quam nostra discrevit constitutio: ut, quod ab actione commodum perveniat, huius usum fructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum novellae nostrae constitutionis divisionem. **Item per liberos homines et alienos servos, quos bona** 1 **fide possidetis, adquiritur vobis, sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex operis suis vel ex re vestra adquirant. Per eum quoque servum, in quo usum fructum** 2 **vel usum habetis, similiter ex duabus istis causis vobis adquiritur. Communem servum pro dominica parte do-** 3 **minis adquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut** per traditionem accipiendo **illi soli adquirit, veluti cum ita stipuletur: 'Titio domino meo dare spondes?'** sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit, ut supra dictum est.

XXVIIII.

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius quod debetur, vel si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit. nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse qui debet an alius pro eo: liberatur enim et alio solvente, sive sciente debitore

3) Expositis generibus obligationum, quae ex contractu | nascun- 11, 12
tur, admonendi sumus, adquiri nobis non solum | per nosmet 13
ipsos, sed etiam per eas personas quae in nostra po|testate, 14
4) manu, mancipiove sunt. Per liberos quoque homines | et alie- 15
nos servos, quos bona fide possidemus, adquiritur | nobis, sed 16
tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis | vel 17
5) ex re nostra adquirant. Per eum quoque servum, in quo | usum 18
fructum habemus, similiter ex duabus istis | causis nobis ad- 19
6) quiritur. Sed qui nudum ius Quiritium in servo | habet, licet 20
dominus sit, minus tamen iuris in ea re | habere intellegitur, 21
quam usufructuarius et bo|nae fidei possessor: nam placet ex 22
nulla causa [1]) ei adqui|ri posse; adeo ut etsi nominatim ei dari 23
stipulatus | fuerit servus, mancipiove nom*i*ne [*e*]ius acceperit || 24
7) [*quid*,] quidam existim*e*nt nihil ei adqu[*i*]ri. Communem ser- 172
vum | pro dominica parte dominis adquirere certum est, ex-| 2 18v*)
cepto eo, quod uni nominatim stipulando [2]), | aut mancipio 3, 4
accipiendo illi soli adquirit: | veluti cum ita stipuletur: „Titio 5
domino meo dari spon|des?" aut cum ita mancipio accipiat: 6
„hanc rem ex iure Quiritium L. Titii | domini mei esse aio, 7
7a) eaque ei empta esto hoc aere *a*ënea|que libra." Illud quae- 8
ritur, [*an*], tamquam domini nomen adie|ctum domini [*illius* 9
unius] efficit, idem faciat unius ex dominis | iussum interce- 10
dens: nostri praeceptores perinde ei, qui iusse|rit, soli adquiri 11
existimant, atque si nominatim | ei soli stipulatus esset servus 12
mancipiove acce|pisset; diversae scholae auctores perinde utri- 13
que | adquiri putant, ac si nulli[*u*]s iussum intervenisset. 14
8) Tol|litur autem obligatio praecipue solutione eius, quod debe- 15
tur; [3]) | unde quaeritur, si quis consentiente creditore a|liud pro 16, 17
alio solverit, utrum ipso iure liberetur, quod | nostris praecep- 18
toribus placet, an ipso iure maneat | obligatus, sed adversus 19

---

1) (alia) C. quod vocabulum indicium esse potest, nonnulla excidisse.
*) »pag. exter. facillime legitur".
2) (ū mancipiando) C.
3) C.: debeat'.

sive ignorante vel invito solutio fiat. item si reus solverit, etiam ii qui pro eo intervenerunt liberantur, idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse liberatur, sed etiam reus. **Item per acceptilationem tollitur obligatio. est autem acceptilatio imaginaria solutio. quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: 'quod ego tibi promisi habesne acceptum?' et Titius respondeat 'habeo': sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet:** *ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών.* **quo genere ut diximus tantum eae obligationes solvuntur, quae ex verbis consistunt, non etiam caeterae: consentaneum enim visum est verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi: sed id, quod ex alia causa debetur, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolvi.** sicut autem **quod debetur pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest.** Est prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est: 'quidquid te mihi ex quacumque causa dare facere oportet oportebit praesens in diemve quarumque rerum mihi tecum actio quaeque abs te petitio vel adversus te persecutio est erit quodque tu meum habes tenes possides [1]) dolove malo fecisti, quo minus possideas: quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Negidius.' item e diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: 'quidquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi, id omne habesne acceptum?' respondit Aulus Agerius: 'habeo acceptumque tuli.'

---

1) Krüeger ex libris mss. et Theoph. addidit: »possideresve", quod vocabulum in *l.* 18, § 1. D. de accept. (46, 4), ubi haec eadem ex Florentini libro 8 Instit. referuntur, deest. Ibi autem etiam haec »dolove ..... possideas" omissa sunt. Mommsen: »possederasve" proponit.

petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diversae 20
scholae au|ctoribus visum est. F † [1]) 21

9) Item per acceptilationem tollitur obli|gatio. Acceptilatio 22
autem est, veluti imaginaria solutio. Quod | enim ex verbo- 23
rum obligatione tibi debeam, id si velis mi|hi remittere, po- 24
terit sic fieri, ut patiaris haec *verba* || [*m*]e dicere: „quod ego 173
tibi promisi habesne acceptum? et | tu respondeas: „[*h*]abeo". 2 36v*)

1) Quo genere, ut diximus [*proprie quidem* **eae tantum obliga-**
tiones solvuntur, quae verbis consistunt,] [2]) non | etiam cae- 3
terae: consentaneum enim visum est, verbis factam | obligatio- 4
nem posse aliis verbis dissolvi; sed id, quod ex | alia causa 5
debeatur, potest in stipulationem deduci et | per acceptilatio- 6
nem † [3]).

1) imaginaria solutione, tamen mulier | sine tutoris auctoritate 7
acceptum facere non potest, cum alioquin solvi ei sine tutoris
2) auctoritate | possit. Item quod debetur prò parte, [*pro parte*] 8
re|cte solvitur; an [4]) autem in partem acceptum fieri possit quae- | 9
3) situm est. [*Est*] etiam alia species imaginariae solutionis per 10
aes | et libram: quod et ipsum genus certis in causis rece|ptum [5]) 11, 12
est veluti, si quid eo nomine debeatur, quod per aes et librum |
gestum [*sit*,] sive etiam [*ex*] testamento quid [*vel*] ex iudicati causa 13

---

1) C.: Fit. Earum litterarum *it* nota est (pro ĩt) = item. *F* vero casu orta vix est, sed vestigium lacunae esse videtur, quam ex Iust. (et Epitome: »nam si *quicunque*") sic licet supplere: »F[it autem recte solutio non tantum per reum ipsum, sed per quemcunque, qui pro eo intervenit.] Item etc.

*) »pag. exterior non facile legitur".

2) Verba »proprie quidem" equidem addidi, reliqua Iust. debentur, nisi quod »ex" ante »verbis" omisi.

3) Videtur sententia sic fere restituenda: »ea rursus dissolvi. Sed quamquam ita fit, ut iusta solutio nihil fere differat ab acceptilatione id est" etc. Alii paulo aliter.

4) C.: *q̃* debet pro parte debet recte solvi recte solvita. palmaria est emendatio Goudsmit (lib. l. p. 65); de Iustiniano autem, cui Vir Cl. eandem lectionem vindicavit, cf. quid scripsi Praef. p. VIII, sq.

5) C.: receptisum.

Praeterea novatione tollitur obligatio. veluti si id, quod tu Seio debeas, a Titio dari stipulatus sit. nam interventu novae personae nova nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur. veluti si id, quod Titio tu debebas, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur: nam et prior debitor liberatur et posterior obligatio nulla est.

4) debitum [*sit. Eaque res ita fit:*] adhibe*ntur* [1]) | non minus 14
quam quinque testes et libripens: deinde is, qui liberatur | ita 15
oportet loquatur: „quod ego tibi tot milibus condemnat*us sum* |
me eo nomine *r*[*e*]cte solvo liberoque [2]) hoc aere aëneaque | 16
libra: hanc tibi libram primam postremamque expen|d*o* [*se-* 17, 18
cundum] legem publicam:" deinde asse percutit libram, eumque |
d*at* e*i*, a quo [3]) liberatum [*se esse vult*], veluti solvendi causa. 19
5) Similiter lega|tarius heredem eo [4]) modo liberat de legato, quod 20
per damnatio|nem relictum est, ut tamen scilicet, sicut iudica- 21
tus condemna|t*u*[*m*] se esse significat, ita heres *testamento* se 22
dare damnatum esse di|cat. De eo tamen tantum potest heres 23
eo modo lib[*e*]rari, quod pondere nu|mero[*que*] constet, et ita 24
si certum sit: quidam et de eo || quod mensura constat, id*em* [5]) 174
existimant. 36v*)
6) Praeterea no|vatione tollitur obligatio, veluti si quod tu mihi 2
debes [6]), a | Titio dari stipulatus sim; nam interventu novae 3
personae no|va nascitur obligatio et prima tollitur translata | 4
in posteriorem: adeo ut in[*ter*]dum, licet posterior sti|pulatio 5, 6
inutilis sit, tamen prima novationis iure tol|latur, veluti si 7
quod mihi debe[*t Seiu*]s, [7]) a Titio post mortem eius, vel a
muli|ere pupillove sine tutoris auctoritate stipulatus fuer*im*, quo 8
casu rem | amitto; nam et prior debitor liberatur et posterior | 9

---

1) Locus plane ab somniculoso scriba pessum datus. C.: *gestum ēt.* (= etiam) *sive* q (= quod) *t* (= testamento cf. II, § 104) *ex iudicati c̄* (= causa) *debit athibemat.* Ultimae litterae (»*at*") incertae sunt, ut St. superscripserit: *ur.* De verbis a me additis: »Eaque res ita fit" cf.: 1, §§ 119, 132, II, §§ 24, 104.

2) C.: liuero q (= liberoquam). De »recte" cf. Goudsmit lib. *l.* p. 65 sq. In Cod. est *cte et St. adnotat spatium vacuum non excedere spatium litterae R. Formulae reliquas partes restituit Karlowa Röm. Civilproc. p. 151.

3) C.: dete la q.

*) »pag. interior facillime legitur".

4) C.: *h*-eodem. *h*- nota est pro »here" litteris.

5) C.: inde. Göschen: idem.

6) C.: debeas.

7) C.; debes. Quae lectio non quadrat cum sequentibus (versu 9) »nam et *prior debitor*" pro: *nam et tu* etc.

non idem iuris est, si a servo quis stipulatus fuerit: nam tunc prior proinde obligatus manet, ac si postea a nullo stipulatus fuisset. sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si condicio aut dies aut fideiussor adiciatur aut detrahatur. quod autem diximus, si condicio adiciatur, novationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam novationem, si condicio extiterit: alioquin si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat tunc fieri novationem, cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri et quasdam de hoc praesumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio, quae apertissime definivit tunc solum fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt, alioquin manere et pristinam obligationem et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitiones, quas licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. Hoc amplius eae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserunt, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum, deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab emptione et venditione, invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

obligatio nulla est; [*sed*] non idem iuris est si a servo stipula-| 10
tus fuerim; nam tunc [prior] [1]) perinde adhuc obligatus tenetur | 11
'7) ac si postea a nullo stipulatus fuissem. Sed si eadem | persona 12, 13
sit a qua postea stipuler, ita demum novatio | fit, si quid in 14
posteriore stipulatione novi sit, for|te si condicio vel sponsor [2]) 15
'8) adiciatur, aut [*de*]trahatur. | Sed quae de sponsore dixi non 16
constat; nam diversae sc[*h*]olae | auctoribus placuit, nihil ad 17
novationem proficere sponso|ris adiectionem, aut detractionem. 18
'9) Quod autem diximus si con|dicio adiciatur novationem fieri, sic 19
intellegi oportet [3]) | ut ita dicamus factam novationem, si con- 20
dicio ex|titerit; alioquin, si defecerit, durat prior obliga|tio: 21, 22
sed videamus, num is, qui eo nomine agat, doli mali aut pa-|
cti conventi exceptione possit summoveri, quia vi|detur inter 23, 24
eos id actum, ut ita ea res peteretur, si posterioris || stipula- 175
tionis extiterit condicio. Servius tamen Sulpicius | existimavit, 2 43v*)
statim et pendente condicione novatio|nem fieri, et si defecerit 3
condicio ex neutra causa agi | posse [*et*] eo modo rem perire: 4
qui consequenter et illud re|spondit, si quis id, quod sibi L. 5
Titius deberet a servo fuerit stipulatus, novationem fieri, et 6
rem perire, quia cum servo | agi non posset; [*sed*] in utroque 7
casu alio iure utimur, nec magis his | casibus novatio fit, quam 8
si id, quod tu mihi debes [4]), a peregrino, | cum quo sponsi [5]) 9
communio non est, „spondes" verbo stipu|latus sim. 10
80) Tollitur adhuc obligatio litis contestatione si modo legitimo 11
iudicio fuerit a|ctum; nam tunc obligatio quidem principalis 12
dissolvitur, | incipit autem teneri reus litis [6]) contestatione. Sed 13
si | condemnatus sit, sublata litis contestatione inci|pit ex causa 14, 15
iudicati teneri. Et hoc est, quod apud veteres scriptum est,
ante | litem contestatam dare debitorem oportere, post litem 16

---

1) Böcking addidit.

2) (ā dies) C.

3) In cod. mendose scripta est nota ē (pro ō,) quasi »iuris civilis" (ī̄c) nota ponenda fuisset.

*) »pag. interior facile legitur".

4) C.: debeas.

5) C.: sponsio. Savigny: »sponsi" vel »sponsus".

6) C.: litib. (= litibus).

LIBER QUARTUS.

I.

DE OBLIGATIONIBUS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR.

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu, sequitur ut de obligationibus ex maleficio dispiciamus. sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quattuor genera dividuntur: hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria.

Furtum est contrectatio rei fraudulosa vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere. Furtum autem vel a furvo id est nigro dictum est, quod clam et obscure fit et plerumque nocte: vel a fraude: vel a ferendo, id est auferendo: vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. immo etiam Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt. **Furtorum autem genera duo sunt, manifestum et nec manifestum. nam conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto cohaerentes quam genera furtorum, sicut inferius apparebit.**

con|testatam condemnari oportere, post condemnationem iudi- 17
1) catum | facere oportere. Unde fit, ut si legitimo iudicio debi- 18
tum peti|ero, postea de eo ipso iure agere non possim, quia 19
inutiliter in[*ten*]|do dari mihi oportere, quia litis contestatione 20
dari oportere de|siit. Aliter atque si imperio continenti iudicio 21
ege|rim, tunc enim nihilominus obligatio durat et ideo ipso | 22
iure postea agere possum [1]), sed debeo per exceptionem rei iudi- 23
ca|tae vel in iudicium deductae summoveri. Quae autem legi- 24
tima || [*sint*] iudicia et quae imperio contine*antur* sequenti 176
commentario refe*r*emus. | 2 43r*)

2) Transeamus nunc ad obligationes, quae ex delicto nascun|tur: 3, 4
videlicet [2]), si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum |
dederit, iniuriam commiserit: quarum omnium re|rum uno ge- 5, 6
nere consistit [3]) obligatio, cum ex contractu obligatio|nes in 7
quattuor genera diducantur, sicut supra exposuimus. |

3) Furtorum autem genera Servius Sulpicius et Masurius Sa- 8
binus quattuor esse | dixerunt: manifestum, nec manifestum, 9
conceptum, obl|atum [4]); Labeo duo: manifestum [*et*] nec mani- 10
festum; nam conceptum et o|blatum species potius actionis 11
esse furto cohaerentes, | quam genera furtorum, quod sane ve- 12
rius videtur, sicut | inferius apparebit. [5])

---

1) C.: p'sumus.

*) »pag. exterior ex parte difficulter legitur"

2) C.: uuti. Cf. supra § 94 infra § 223.

3) C.: ꝛstitit.

4) C.: et obligatum. Vocula *et* ex sequenti versu huc irrepsit.

5) C.: §§ 186, 187 et (in utraque) verba: »quamvis *fur* non sit". Nomen scilicet confusionem peperit inter *actionem* et *obligationem*. Quid enim est? Actiones eae quidem sunt a praetore introductae, ne civis innocens pro nocente poenas daret, sed obligationes tamen non sunt. Neque enim maleficio nectebantur dominia antea separata utriusque contrahentis, neque de maiestate alterius pat. fam. quidquam eo detrahebatur (cf. quae scripsi ad § 88). Quod autem Gaius etiam eas, quas ipse obligationes dicit perpetuo actiones appellat, inde factum esse videtur, quod *quantum* sit in tali obligatione ex actione demum patet: non quod negasset contractus naturam, quam iis delictis veteres attribuerunt, quasi quis diceret, »mihi libet et licet furari, tibi contra licet, si me deprehenderis et tibi ita libuerit, me necare" et sic quoque in reliquis delictis. Cf. fe-

Manifestus fur est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec solum is qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is qui eo loco deprehenditur, quo fit, veluti qui in domo furtum fecit et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum fecit quamdiu in eo oliveto aut in vineto fur deprehensus sit: immo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit sive in publico sive in privato vel a domino vel ab alio, antequam eo perveniret, quo perferre ac deponere rem destinasset. sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. nec manifestum furtum quid sit, ex his quae diximus intellegitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit eaque apud te concepta sit, utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum qui dederit conciperetur: nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum

4) Manifestum [*autem*] furtum [1]) quidam id es|se dixerunt, 14
quo[*d*] dum fit, deprehenditur; alii vero ulterius, | quod eo loco 15
deprehenditur, ubi fit: veluti si in [2]) oliveto olivarum, | in vi- 16
neto uvarum furtum factum *sit*, quamdiu in eo oliveto aut |
vineto fur sit, aut si [3]) in domo furtum factum sit, quam|diu 17, 18
in ea domo fur sit: alii adhuc ulterius eousq*ue scilicet e*|tiam 19
manifestum furtum esse dixerunt, donec perferretur eo, quo
perferre | fur destinasset: alii adhuc ulterius, quandoque eam 20
rem | fur tenens visus fuerit; quae sententia non optinuit; sed 21
et illorum | sententia, qui existimaverunt, donec perferretur eo, 22
quo fur desti|nasset, deprehensum furtum manifestum esse, ideo 23
non | videtur [*posse*] probari, quod magnam recepit dubitatio- 24
nem, utrum || unius diei an etiam plurium dierum spatio id de- 177
terminan|dum sit; quod eo pertinet, qu*od* [4]) saepe in aliis civi- 2 34r*)
tatibus surre|ptae res sunt, in alias civitates vel in alias pro- 3
vincias destinant | fures perferre. Ex duabus itaque superioribus 4
opinionibus | alterutra adprobatur: magis tamen plerique poste- 5
5) riorem probant. | Nec manifestum furtum quid sit, ex iis, quae 6
diximus, intellegitur; nam | quod manifestum furtum non est, 7
6) id nec manifestum est. Conceptum furtum | dicitur, cum apud 8
aliquem testibus praesentibus furtiva [5]) res qua[*e*]|sita et inventa 9
sit; nam in eum propria actio constituta est, quam|vis fur non 10
7) sit, quae appellatur concepti. | Oblatum furtum dicitur, cum 11
res furtiva tibi ab aliquo obla|ta sit, eaque apud te concepta 12
sit [6]) utique si ea men|te data tibi fuerit, ut apud te potius qua[m 13
a]pud eum, qui dede|rit conciperetur; nam tibi, aqud quem 14

---

stivum huius opinionis documentum a Labeone relatum, (notissimam historiam L. Veratii) apud Gell. N. A. 20. 1. — Qua opinione intermortua, obligationes quae ex delicto nascuntur, iam non intellegebantur esse obligationes, sed merae actiones. Inde etiam Iust. eas libro IV Instit. attribuit. Apud nos autem pro aucta maiestate rei publicae ex furto, rapina etc. *actiones publicae* nascuntur.

1) C.: metum fructum.

2) C.: si in ṣ.

3) C.: fuerita sitasi. — In praecedente versu pro »sit" C.: ꝛ.

*) »pag. exterior ex parte difficulter legitur".

4) C.: q̃ (= quia).

5) C.: furtibu/a.

6) C.: vel utique.

qui optulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appelatur oblati. est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. praeterea poena constituitur edicto praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. sed hae actiones, id est concepti et oblati et furti prohibiti nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est, quod omnes, qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt. Poena manifesti furti quadrupli est tam ex servi persona quam ex liberi, nec manifesti dupli.

concepta est, propria | adversus eum, qui optulit, quamvis fur 15
8) non sit, constituta est ac|tio quae [1]) appellatur oblati. Est etiam 16
prohibiti furti [actio] adversus eum, qui fur|tum quaerere volen- 17
tem prohibuerit. |
9) Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat; 18
nam | liber verberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat. | 19
Utrum autem servus efficeretur ex addictione, an ad|iudicati 20, 21
loco constitueretur veteres quaerebant. In *servum | aeque ver- 22
beratum a*nimadvertebant*. Sed [2]) postea improbata est aspe|ri- 23
tas poenae et tam ex servi persona, quam ex liberi qu|adrupli 24
actio praetoris edicto constituta est. ||
0) Nec manifesti furti poena per legem [*XII*] tabularum dupli 178
1) irrogatur eam|que etiam praetor conservat. Concepti et oblati 2 34v*)
poena ex lege XII tabularum | tripli est, e[*a*]qu*e* [3]) similiter a 3
2) praetore servatur. Prohibiti actio | quadrupli est ex edicto prae- 4
toris introducta; lex autem eo nomine nul|lam poenam consti- 5
tuit, hoc solum praec*i*pit, ut qui quaerere | velit, nudus quae- 6
rat, li*c*io [4]) cinctus, lancem habens; | qui si quid invenerit, iubet 7
3) id lex furtum manifestum esse [5]) | — quid sit autem li*c*ium, 8
quaesitum est, sed verius *est*, *con*su|ti (?) [6]) genus esse, quo neces- 9

---

1) C.: ⁊̄ (= contra) pro: > (= tio) q.

2) Ita ductus Sched. Bl. et Gö. emendavit et supplevit Hía; quae sane restitutio congruens est spatio, sententiaeque quadrat, ut ex sequentibus patet.

*) »pag. interior facillime legitur".

3) C.: ee̅ (= esse, pro: »est e") qua.

4) C.: linteo. Sic versu 8. C.: linteum. Utroque loco genuinam lectionem reposuit van der Hoeven; cf. Gell. XI, 18, XVI, 10. Fest. in voce lance et licio.

5) C.: e̅et.

6) C.: seam>/uti. Per litteram *s* lineola transversa est ducta, quae secundum Stud. est nota aut verbi »set" (sed), aut verbi »sententia". Scribendum suadet Stud. pro: »s̄eam: »est". Quae coniectura si iusta est, longiorem quasi seriem mendorum in eo mendo habemus, ut primum dicamus in Cod. quodam scriptum fuisse s' (= sed) pro »est" et deinde »s̄", tum s am (= sententiam) et inde denique in nostro »s̄eam." Equidem credo »s̄" notam esse »semi" et in »s eam>/uti" latere »*semicinctii*. Cf. A. Rich, Antiq. Rom. et Graec. in voce.

sariae partes tegerentur —. Quae res [1]) | ridicula est; nam qui 10
vestitum quaerere prohibe[*bi*]t, etiam nu|dum quaerere prohi- 11
bitu[*ru*]s est, eo magis quod ita quaesita re *et* [2]) in|venta maiori 12
poenae subiciatur: deinde quod lancem si|ve ideo habere iubea- 13
tur, ut, manibus occupatis, nihil su|biciat [3]), sive ideo, ut quod 14
inveneri[*t*], ibi imponat, neutrum | eorum procedit, si id quod 15
[*quae*]ratur eius magnitudinis aut naturae sit, ut | neque subici, 16
neque ib[*i*] imponi possit: certe [*enim*] [4]) non dubitatur | cuius- 17
94) cumque materiae sit ea lanx satis legi fieri. Pro|pter hoc tamen, 18
quod lex ex ea causa manifestum furtum esse iubet, | sunt, qui 19
scrib*ant*, furtum manifestum aut lege [*esse*], aut natura: lege,
id ipsum | de quo loquimur; natura, illud, de quo superius 20
expo|suimus. Sed verius est, natura tantum manifestum fur- 21
tum | intellegi; neque enim lex facere potest, ut qui manife- 22
stus fu|r non si[*t*], manifestus sit, non magis, quam qui omnino 23
fur non sit | fur sit et qui adulter aut homicida non sit, adul- 24
ter vel || [*h*]omicida sit: at illud sane lex facere potest, ut per- 179
inde | aliquis poena teneatur, atqu*e* si furtum vel adulteri|um 2,3 45v*)

1) (lex tota) C. Edd. pro »quae res" praebent »qua re", et cum Göschen editoresque reliqui eum secuti, verba »quid sit autem licium etc." non ut nos in parenthesi dedissent, sed ante ea verba maiorem interpunctionem posuissent, eaque ipsa cum sequentibus coniunxissent, iam ea bella ratio Gaio obtrudebatur: »quia (qua re!) necessariae partes tegerentur, tota lex ridicula est! Et tamen qui addidit interpretatiunculam »tota lex" ad verba »quae res" ideo addidit, ne falso quis crederet ea pertinere ad ea, quae proxime praecedunt.

2) C.: ꝓ = res. puta scriptum fuisse: re s' = re set. Emendatio debetur Van der Hoeven et Huschkio.

3) Edd. pro »habere iube*atur*" praebent (cum Codice) »haber*i* iube*at*" et pro »manibus occu*patis*": »manibus occupa*ntis*", deinde, pro »subiciat" (contra lectionem traditam) »subiciat*ur*". Perperam. Ut nos edidimus, in tota sententia inde a particula »deinde" idem est subiectus, scilicet, is qui quaerit. Praeterea verba »ut manibus occup*antis nihil subiciatur*" vix intellegi possunt. Ad nostram lectionem cf.: Schol. in Arist. Nub. ad vers. 499: »*ἀλλ' οὐχὶ φωράσων· ἔθος ἦν τοὺς εἰσιόντας εἰς οἰκίαν τινὸς ἐπὶ τῷ ἐρευνῆσαι, γυμνοὺς εἰσιέναι, ἵνα μή τι ὑπὸ θοιμάτια κρύψαντες λάθωσιν, ἢ ἵνα μὴ ὑπ' ἐχθρας λάθωσιν ὑποβαλόντες τὸ ζητούμενον καὶ ζημίας αἴτιοι τούτῳ γένωνται*".

4) Addidit Goudsmit lib. laud. p. 67.

*) »pag. interior facillime legitur".

Furtum autem fit non solum, cum quis intercipiendi 6
causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contrectat. itaque sive creditor pignore sive is, apud quem res deposita est, ea re utatur sive is, qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis argentum utendum acceperit quasi amicos ad cenam invitaturus et id peregre secum tulerit, aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset. Placuit tamen eos, 7
qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intellegant id invito domino facere eumque si intellexisset non permissurum, ac si permissurum credant, extra crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum sine affectu furandi non committitur. Sed etsi credat aliquis invito domino se 8
rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum est, cum Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subriperet et ad eum perferret, et servus id ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permisit servo quasdam res ad eum perferre, utrum furti an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? et cum nobis super hac dubitatione suggestum est et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti neque servi corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obviam euntes per nostram decisionem sanximus non solum furti actionem, sed etiam servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est et ideo non concurrant regulae, quae servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tamquam re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex huismodi impunitate et in alium servum, qui

vel homicidium admis[*is*]set, quamvis nihil eorum admiserit. |
95) Furtum autem fit, non solum cum quis intercipiendi causa | 4
rem alienam amovet, [s]et generaliter cum qui[s] rem ali-| 5
96) enam invito domino contrectat. Itaque si quis re [1]), qu|ae apud 6, 7
eum deposita sit, utatur, furtum commit|tit, et si quis uten- 8
dam rem acceperit, eamque in alium | usum transtulerit, furti 9
obligatur, veluti si quis | argentum utendum acceperit, quasi 10
amicos ad cen|am inv[i]taturus, et id peregre secum tule|rit; 11, 12
aut si quis equum gestandi gratia commodatum, lon|gius, [*quam* 13
quo] rogaverit [2]) eum, aliquo duxerit; quod veteres scripserunt
97) de | eo, qui in aciem (?) [3]) perduxisset. Placuit tamen eos 14
qui [re]bus | commodatis aliter uterentur, quam utendas acce-| 15
pissent, ita furtum committere, si intellegant id | se invito do- 16, 17
mino facere, eumque si intellexisset, | non permissurum, [*perinde*] 18
at[que] si permissurum credant [4]) extra | furti crimen videri, op- 19
tima sane distinctio[n]e, quod | furtum sine dolo malo non com- 20
98) mittur. Sed etsi credat ali|quis invito domino se rem [con]trec- 21
tare, domino autem | volente id fiat, dicitur furtum non fieri. 22
Unde illud: | [5]) cum Titius servum meum sollicitarit, | ut quas- 23, 24
dam res mihi subriperet, [6]) || ego, dum volo Titium in ipso 180
delicto | deprehendere, permiserim [ser]vo quasdam res ad eum 2 45r*)
perfer|re, quaesitum est, utrum furti an servi corrupti iudicio [7])| 3

---

1) C.: rem.

2) »Quam quo" perierunt, »rogaverit" autem cum loco suo motum fuerit in Cod. legitur post »inutaturus".

3) Locus plane pessumdatus. Videtur enim et hic sermo esse de eo iudicio, de quo Valerius Max. (8, 2, 4) »multus sermo eo etiam iudicio manavit, in quo quidam furti damnatus est, qui equo, cuius usus illi *Ariciam* commodatus fuerat, *ulteriore eius municipii clivo vectus esset*". Cf. etiam Gell. 7, 15.

4) C.: credent. In sequenti versu pro *distinctione* in C. est: distinctio ē (= est).

5) (q̄.situm et ꝑbatum ē) C. In sequentibus pro »sollicitaret" est »colligitaret".

6) (et ad eum (!) ꝑferet id ad me pertulit) C.

*) »pag. exterior praeter ultimos versus non minis aiffic. legitur."

7) C.: o iudicium. Scriba Cod. Ver. videtur Archetypi et mendum et correcturam nobis servasse.

possit corrumpi, tale facinus a quibusdam perpetretur. In- 9
terdum etiam liberorum hominum furtum fit, veluti si
quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sit,
subreptus fuerit. Aliquando autem etiam suae rei quis- 10
que furtum committit, veluti si debitor rem, quam cre-
ditori pignoris causa dedit, subtraxerit.

Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non fecerit: 11
qualis est, cuius ope et consilio furtum factum est. in
quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos
raperet, aut obstitit tibi, ut alius rem tuam exciperet,
vel oves aut boves tuas fugaverit, ut alius eas excipe-
ret: et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro

teneatur Titius mihi an neutro: responsum: neutro eum | te- 4, 5
neri: furti ideo, quod non invito me res contrectaret, ser|vi 6
9) corrupti ideo, quod deterior servus factus non est. | Interdum 7
autem etiam liberorum hominum furtum fit, veluti si quis |
liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, sive eti|am 8, 9
uxor, quae in manu nostra sit, sive etiam iudicatus vel | au- 10
0) ctoratus [1]) subreptus *f*ueri[*t*]. Aliquando etiam suae rei |
quisque furtum committit, veluti si debitor rem | quam credi- 11, 12
tor[i] pignori dedit, subtraxerit, vel etiam bonae fidei pos|ses- 13
sori rem meam possidenti subripuerim. Unde | placuit eum, qui 14
ser*v*um suum, quem alius bona fide possi|debat, ad se rever- 15
1) sum celaverit, furtum commit|tere. Rursus ex diverso in*ter*dum 16
alienas res occu|pare et usucapere concessum est, nec creditur 17
fur|tum fieri, veluti res hereditarias, quarum heres non est na- 18
ctus pos|sessionem, n*isi* [2]) necessarius heres esset: nam necessa-| 19
rio herede exsta[*n*]te placuit, nihil pro herede usucapi poss[*e*]. 20
Item debi|tor rem quam fiduciae causa creditori mancipaverit 21
aut in iu|re cesserit, [*interdum secun*]dum ea [3]) quae in superiore 22
commentari|o rettulimus, sine furto possidere et usucapere potest. | 23
2) Interdum furti tenetur, cum ipse furtum non fecerit, qualis|| 24
est, cuius ope consilio furtum factum est, in quo nu|mero 2 181
est, qui nummos tibi excussit, ut eos alius surri|peret, vel ob- 3 46v*)
stitit tibi, ut alius surriperet. aut oves aut | boves tuas fuga- 4
vit, ut alius eas exciperet: et hoc ve|teres scripserunt de eo, 5

---

1) (meus) C. De voce »iudicatus"-cf. III, §§ 174, § 78, IV, § 21. »Auctoratus" plerumque habetur is, qui (ut est in Cap. VIII legis Iuliae Munic.) »depugnandei causa auctoratus est", in est: *conductus ad depugnandum.* Sed videtur potius is esse, qui *ex noxali causa* a parente aut a coemptionatore est *mancipio actori* datus: cf. I, §§ 140, 141. Servorum hi *loco* constituuntur non tamen revera *servi* sunt. Vis verbi »auctoratus" optime colligitur ex Liv. 37, 10: »eo vero pignore velut *auctoratum* (= mancipatum) sibi proditorem ratus est."

2) Hic (ut supra § 142) in Cod. est pro nota vocabuli »nisi" consimilis nota verbi »enim", quae eadem est in versu sequenti pro »nihil", cuius vocabuli et ipsa persimilis est nota. Goudsmit legit: »nec".

3) Cf. II, § 60 et Goudsmit, lib. laud. 67 sq.

*) »pag. exterior praeter quinque ultimos versus facillime legitur".

fugavit armentum. sed si quid eorum per lasciviam et non data opera, ut furtum admitteretur, factum est, in factum dari debeat. at ubi ope Maevii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. ope consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum aut scalas ut fenestris supponerentur commodaverit, sciens cuius gratia commodaverit. certe qui nullam operam ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti. Hi, qui in parentum vel dominorum (13) potestate sunt, si rem eis subripiant, furtum quidem illis faciunt et res in furtivam causam cadit nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur, sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci: si vero ope consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope consilio eius furtum factum esse.

Furti autem actio ei competit, cuius interest rem salvam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit, quam si eius intersit rem non perire. Unde constat creditorem de pignore subrepto furti agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori potius incumbere quam in personam agere: adeo quidem ut, **quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilo minus creditori competit actio furti. Item si fullo polienda curandave aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perire, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest.** sed et bonae fidei emptori subrepta re quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et creditori. fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint: **nam si solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse.**

qui[1]) panno rubro fuga|vit armentum; sed[2]), quamvis per 6
lasciviam et non data o|pera, ut furtum committeretur, factum 7
sit, videbimus | an utilis *actio*[3]) de [*ea re d*]ari debeatur, cum 8
per legem Aquiliam | [*quo*]que, de damno lata[*m*], etiam culpa 9
puniatur. |

3) Furti autem actio, u*t*[4]) ei competit cuius interest, rem sal- 10
vam esse, li|cet dominus non sit, ita nec domino aliter 11
4) competit, | quam si eius in[ter]sit, rem non perire: unde con- 12
stat, credito|rem de pignore subrepto furti agere posse, Adeo | 13
quidem, ut qu*amvis*[5]) vel ipse dominus, id est ipse debitor, 14
eam | rem subripuerit, nihilominus creditori competat acti|o 15, 16
5) furti. Item si fullo polienda curandave aut sar|cinator sarcienda 17
vestimenta mercede certa ac|ceperit, eaque furto amiserit, ipse 18
furti habet actionem, | non dominus, quia domini nihil interest, 19
ea non perisse, cum iudi|cio locati a fullone aut sarcinatore 20
suum [*con*]sequi | posset, si modo is fullo aut sarci[*na*]tor re- 21
praes[*en*]tandae[6]) pecuniae | sufficiat; nam si solvendo non est, 22
tunc quia ab eo dominus | s*uu*m consequi non potest, ipsi furti 23
actio competit, quia hoc | casu ipsius interest rem salvam esse. 24

---

1) (eo) C. Potest, »eo" ex dittographia ortum esse; sed nescio an Gaius scripserit: »qui [flamm]eo fugavit etc." quod verbum »flammeo" addita glossa partim perierit.

2) (si) C.

3) C.: atque. Quod mendum natum est ex confusione notae ⟩ et q. Inde habemus infra § 207: »furti *itaque* agere" etc., — in archetypo scilicet fuisse verisimile est: »furti actione (*a⟩*) agere. — In sequenti versu in Cod. pro »Aquiliam" est »Aliquiliam".

4) C.: ve. In sequenti versu pro »ita" in Cod. est »itaq̃".

5) C.: que.

6) C.: rem p̓stande. Inde edd. priores, neglecta nota pec. = pecuniae quae paulo difficilius in Cod. legitur: »[ad] rem praestand*am* sufficiat." Sed qui, quaeso, *rem* praestare poterit is, cui iam subrepta sit? Ad lectionem nostram Cf. Suet. Claud. 18: »repraesentans pro opera dignam cuique mercedem" i. e. statim solvens; cf. quoque *l.* 23 pr. D. ad sct. Trebel. (36, 1) ubi libri deteriores optimam nobis servarunt lectionem »rep*raesentandum*" pro: »*repraestandum*" quod in F. est. Etiam in *l.* 47 pr. D. de act. empt. (19, 1) »*repraesentaverit*", ut coni. Cuiacius, pro: »*repraestaverit*" scribendum est. Cf. quoque Frag. de Iure fisci 8: »poenam H. S. quinquaginta fisco repraesentare."

idem est et si in parte solvendo sint fullo aut sarcinator. **Quae de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum** (18) **is cui commodata res est transferenda veteres existimabant: nam ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam praestat, ita is quoque, qui commodum utendi percipit, similiter necesse habet custodiam praestare.** sed nostra providentia etiam hoc in decisionibus nostris emendavit, ut in domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum qui rem commodatam accepit movere desiderat, sive furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa dominum non posse ex poenitentia ad alteram venire actionem. sed si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit penitus liberari. sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversum furem furti actionem, eum autem qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem, ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam adversus eum cui res commodata fuit pervenit: sin autem nescius et dubitans rem non esse apud eum commodati actionem instituit, postea autem re comperta voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur et adversus furem venire nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum qui rem utendam accepit commodati actionem — nisi domino ab eo satisfactum est: tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit —, cum manifestissimum est, etiam si ab initio dominus actionem instituit commodati ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito adversus furem transivit, omnimodo liberari eum qui rem commodatam accepit, quemcumque causae exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione optinente, sive in partem sive in solidum solvendo sit is qui rem commodatam accepit. **Sed is, apud quem res** (19) **17 deposita est custodiam non praestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de causa si res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius nomine depositi non tenetur nec ob id eius interest rem salvam esse, furti agere non potest, sed furti actio domino competit.**

[illegible]) Quae de [1]) fullone || aut sarci[*na*]tore diximus, eadem trans- 182
feremus et ad eum cui rem commodavimus; nam ut illi mercedem 2 46r*)
capien|do custodiam praestant, ita hi[*c*] quoque [2]), commodum | 3
[illegible]) percipiendo, similiter necesse habet custodiam | praestare. Sed 4, 5
is, apud quem res deposita est, custodiam | non praestat, tan- 6
tumque in eo obnoxius est, si quid ipse | dolo [**malo**] [3]) fece- 7
rit: qua de **causa si** res ei subrepta fuerit, qu*i* res|tituendae 8
eius nomine depositi [4]) non tenetur, nec ob id eius interest 9
rem salvam esse, furti *actione* age|re non potest, [s]ed ea actio 10
domino competit.

---

1) C.: deque.

*) »pag. interior facillime legitur."

2) (utendo) C. unde Tribon. effecit: »commodum utendi." In sequenti versu pro: »necesse habet" in Cod· est: »necesse *se* habe*nt*".

3) Addidit Hia, qui monet: »*malo* per *m* notatum aberravit in superiorem versum, ubi inde factum *praestatum* pro *praestat*". — Pro verbis *causa si*, quae in Inst. leguntur in cod. est: »*g*" lineola superscripta, quasi »gratia" notandum fuisset.

4) C.: quae ꝓtituenda ē e' non omnino e depositi e. Edd. superiores: »quae restituenda est, eius nomine depositi". Hia: »*quia* restituendae eius nomine actione depositi". »Quia" pro: »quae" etiam in Iust. habemus; et certe praestat ea lectio illa mendosa, sed tamen, cum saltem, si dolo quid a depositario factum sit, dici non possit, *eum depositi non teneri* scribere malui: *qui*. Praeterea in »non omnino e" non latere mihi videtur »nomine aone", ut Hia existimat, sed simpliciter: »nom.e" = nomine. De verbo »actione" in sequenti versu pro »itaque" cf. § 202.

In summa sciendum est quaesitum esse, an impubes (20) 18 **rem alienam amovendo furtum faciat. et placet, quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit et ob id intellegat se delinquere.** Furti actio sive dupli sive quadrupli tantum (21) 19 ad poenae persecutionem pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. sed vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet sive alius quilibet: condictio autem adversus ipsum furem heredemve eius, licet non possideat, competit.

II.

VI BONORUM RAPTORUM.

Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti: quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est eum improbum furem esse: sed tamen propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum et est intra annum quadrupli, post annum simpli. quae actio utilis est, etiamsi quis unam rem licet minimam rapuerit. quadruplum autem non totum poena est et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto sive non. ridiculum est enim levioris esse condicionis eum qui vi rapit, quam qui clam amovet. Quia tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus suam rem esse et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre possessoribus, absolvi debet. cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius divalibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis contra statuta fecerit,

In summa | sciendum est, qua[e]situm esse, an impubes 11
rem alie|nam [am]ovendo furtum faciat; [et] plerisque placet, 12
quia fur|tum ex affectu consistit, ita demum obligari | eo cri- 13, 14
mine impuberem, si proximus pubertati | sit et ob id intelle- 15
gat se delinquere |

Qui res alienas rapit, tenetur [quidem] etiam furti: quis enim 16
magis | alienam rem invito domino [con]trectat, quam qui [vi] 17
rapit; itaque | rect[e dict]um est, eum improbum furem esse, sed 18
propriam | actionem eius [de]licti nomin[e] praetor introduxit, 19
quae appella|tur vi bonorum raptorum: et est intra annum qua- 20
drupli actio, post annum simpli; quae actio utilis est, si [1]) quis 21
u|nam rem, licet minimam, rapuerit. | 22

1) C.: sedsi. Iustit. »*etiamsi*": et ita Edd., sed cf. Ulpiani interpretationem edicti *l.* 2, § 11, D. de vi bon. rapt. (47, 8): »'Vel cuius bona rapta esse dicuntur', quod ait praetor *bona rapta* sic accipiemus: etiam si una res ex bonis rapta sit." Itaque cum hoc casu ex interpretatione prudentium constituitur actio, non ipso edicto, *utilis* est actio, non *directa*.

rei quidem suae dominio cadere, sin autem aliena sit, post restitutionem etiam aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones optinere censuerunt, sed etiam in invasionibus. quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines abstineant. In hac actione non utique expectatur rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. quare sive commodata sive locata sive etiam pignerata sive deposita sit apud Titium sic, ut intersit eius eam non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usum fructum in ea quis habeat vel quod aliud ius, ut intersit eius non rapi: dicendum est competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex isdem causis omnes habere hanc actionem.

IIII.

DE LEGE AQUILIA.

Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam. cuius primo capite cautum est, ut si quis hominem alienum alienamve quadrupedem quae pecudum numero sit iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuit, tantum domino dare damnetur. Quod autem non praecisee de quadrupede, sed de ea tantum quae pecudum numero est cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum, quae proprie pasci dicuntur, quales sunt equi muli asini boves oves caprae. de suibus quoque idem placuit, nam et sues pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur: sic denique et Homerus in Odyssea [1]) ait, sicut Aelius Marcianus in suis institutionibus refert:

1) 13, 407 sq.

)) [1]) Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam, cu|ius 23, 24
primo capite cautum est, [*ut*] si quis hominem alienum || [ali]- 183
e[n]amve quadrupedem, qua[e] pecudum numero sit, | iniuria 2 41*)
occiderit, quanti ea res in eo anno pluri|mi fuerit, tantum 3
[aes] [2]) domino dare damnetur.

---

1) Ut in mandati obligatione continentur omnes obligationes, quae in *faciendo* consistunt, sic lege Aquilia omnes leges de damno inuria illato comprehendebantur, cuius rei testis est Ulpianus *l.* 1, D. h. t. (9, 2): »Lex Aq. omnibus legibus, quae ante se de damno iniuria locutae sunt derogavit, sive XII tabulis etc."

*) »pag. interior facillime legitur."

2) Hia: »cf. *l.* 2 pr. D. h. t." qui vir Cl. nescio an recte vestigium huius vocabuli habuerit voculam *is*, quae in Cod. post *damnetur* legitur, quam non dubitavi delere.

δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται
πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

Iniuria autem occidere intellegitur, qui nullo iure occidit, itaque qui latronem occidit, non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa eius nulla invenitur: nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur. Itaque si quis, dum iaculis ludit vel excercitatur, transeuntem servum tuum traiecerit, distinguitur: nam si id a milite quidem in campo eoque, ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa eius intellegitur, si alius tale quid admisit, culpae reus est. idem iuris est de milite, si is in alio loco, quam qui exercitandis militibus destinatus est, id admisit. Item si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est neque praeclamavit, ut casus evitari possit, culpae reus est: si praeclamavit neque ille curavit cavere, extra culpam est putator. aeque extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte vel in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit, quia eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi. Praeterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem atque ob id mortuus fuerit servus, culpae reus est. Imperitia quoque culpae adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit aut perperam ei medicamentum dederit. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est mulio. sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aeque culpae tenetur. eadem placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. His autem verbis legis 'quanti id in eo anno plurimi fuerit' illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus aut luscus aut mancus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. qua ratione creditum est poenalem esse huius legis actionem, quia non solum

) Iniuria autem | occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id 4
accide|rit; nec ulla alia lege damnum, quod sine iniuria datur, 5
re|prehenditur [1]), [*it*]aque impunitus est, qui sine culpa et 9
dolo ma|lo casu quodam damnum committit.

1) C.: rep̄ *h*̄ dicit. Dubito an aliud quid lateat. Nam damnum casu datum utique *reprehendi* non potest

tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris: ideoque constat in heredem eam actionem non transire, quae transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis aestimaretur. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit non solum perempti corporis aestimationem habendam esse secundum ea quae diximus, sed eo amplius quidquid praeterea perempto eo corpore damni vobis adlatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum ante quis occiderit, quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoedis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanto depretiati sunt qui supersunt. Liberum est autem ei, cuius servus fuerit occisus, et privato iudicio legis Aquiliae damnum persequi et capitalis criminis eum reum facere.

Caput secundum legis Aquiliae in usu non est. Capite tertio de omni caetero damno cavetur. Itaque si quis servum vel eam quadrupedem quae pecudum numero est

Nec solum corpus | [*interempti servi*] in actione huius legis 8
aestimatur, sed *si in eo*[1]) servo occi|so plus dominus capiat 9
damni, quam pretium servi si[*t, i*]d quoque | aestimatur; veluti 10
si servus meus ab aliquo heres insti|tutus, antequam iussu meo 11
hereditatem cerneret, occis*us* | fuerit; non enim tantum ipsius 12
pretium aestimatur, sed etiam | hereditatis amissae quantitas. 13
Item si ex gemellis, vel ex comoe|dis vel ex sy[*m*]p[*h*]oniacis 14
unus occisus fuerit, non solum | occisi fit [*a*]estimatio, sed eo 15
amplius [id quo]que[2]) computatur, quod cae|teri, qui supersunt, 16
depretiati sunt. Idem iuris est etiam si ex pari | mularum 17
unam, vel etiam ex quadrigis equorum u|num occiderit. Cuius 18
autem servus occisus est, is liberum | arbitrium habet vel ca- 19
pitali crimine reum facere | eum qui occiderit, vel hac lege 20
damnum persequi. Quod autem | ad[*d*]itum[3]) est in hac lege: 21
„quanti in eo anno plurimi ea res | fuerit", illud efficit: [*ut*] 22
si cl*au*dum, puta, aut luscum servum oc|ciderit, qui in eo anno 23
integer fuerit, [*it*]a [*a*]estimatio fi|at; quo fit, ut quis plus 24
in[*ter*]dum [*con*]sequatur quam ei damnum || datum est. | 184

Capite secundo [*adversus*][4]) adstipulatorem, qui pecuniam 2 41v*)
in frau|dem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res est[5]), 3
ta[*n*]|ti actio constituitur. Qua et ipsa parte legis damni no- 4
mine actio|nem introduci manifestum est; sed id caveri non 5
fuit necessari|um, cum actio mandati ad eam rem sufficeret, 6
nisi quod ea le|ge adversus infitiantem in duplum agitur. | 7

Capite tertio de omni caetero damno cavetur; itaque si | quis 8, 9
servum [*alienum*] vel eam quadrupedem, quae pecudum nu|mero 10

---

1) C.: sanei. Hia: si in alieno. Sed, ni fallor in *suo* servo non in *alieno* dominus damnum capit. — Quod addidi post *corpus* verba: *interempti servi*, defensione vix indiget; neque enim recte dici »corpus" potest nisi addatur cuiusnam sit; et praeterea sic demum tota huius rei expositio bene procedit.

2) C.: q̇. Sed cf. § 10 fin. Inst. quae § ex hoc loco licet non verbo tenus petita esse videtur.

3) C.: ad istum. Edd. adiectum.

*) »pag. exterior praeter ultimos versus non difficulter legitur."

4) Pöschmanni emendatio; periit scilicet nota adv̄. ante *adst.*

5) C.: ē etati. quasi scilicet ‚est aetati' verba scribenda fuissent.

vulneraverit, sive eam quadrupedem quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. in caeteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus quae anima carent damnum iniuria datum hac parte vindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur: quamquam poterit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum enim intellegitur, quoquo modo corruptum est. unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur: denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit, quo naturalis bonitas vini vel olei corrumperetur, ex hac parte legis eum teneri. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque teneatur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de caetero damnoque teneri. hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is qui damnum dederit. Ac ne plurimi quidem verbum adicitur. sed Sabino recte placuit perinde habendam aestimationem, ac si etiam hac parte plurimi verbum adiectum fuisset: nam plebem Romanam, quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est.

Caeterum placuit ita demum ex hac lege actionem esse, si quis praecipue corpore suo damnum dederit. ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut iumentum tam ve-

[est, vulneraverit, sive eam quadrupedem, quae pecudum numero non est,] [1]) | vulneraverit, vel occiderit, ea (hoc 11
capite) actio | constituitur. In caeteris quoque animalibus, item 12
in omni|bus rebus, qua[*e*] anima carent, damnum iniuria da- 13
tum | hac parte vindicatur: si quid enim ustum aut ruptum 14
aut | fractum [fuerit], actio hoc capite constituitur: quamquam 15
potuerit | sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; | 16
ruptum [enim intellegitur, quod quoquo modo corruptum] 17
est: unde non solum usta [2]) aut fracta, sed | et scissa et col- 18
lisa et effusa et quoquo modo vitiata aut perempta [3]) | hoc verbo 19
8) continentur. Hoc tamen capite | non quanti in eo anno, sed 20
quanti in diebus triginta proximis e|a res fuerit obligatur [4]) is, 21
qui damnum dederit; ac ne | plurimi quidem verbum adicitur; 22
et ideo quidam puta|verunt, liberum esse iudici [*arbitri*]um, ad 23
id tempus ex die|bus XXX aestimationem redigere, quo plurimi || 24
res fu[*er*]it vel ad id, quo minoris fu[*er*]it: sed Sabino pla- 185
cu|it, perinde habendum ac s[*i*] etiam hac parte plurimi [5]) 2 48v*)
verbum | adiectum esset, nam legislatorem contentum fuis|se, 3, 4
9) [quod prima parte eo verbo usus est. Ca]eterum placuit, ita demum ex ista lege actionem esse, si quis | corpore 5
suo damnum dederit; |*ita*]que [6]) alio modo damno | dato, utiles 6
actiones dantur, veluti si quis alienum homi|nem a*ut* pecudem 7
incluserit et fame necaverit, aut | iumentum tam vehementer 8

---

1) (de ūu canem ā feram vestiam ū ursum leonem) C. Addito supervacuo glossemate perierunt genuina. pro *de* in margine Archet. fuisse videtur: »id ē" = id est. Caeterum scholion nullius momenti aliud quasi peperit: collige Iustin., qui et ipse habet prius istud scholion, sed interpretationem ad »bestiam" non habet.

2) (a rupta) C.

3) (atq̄ deteriora facta) C. scholion ad »vitiata". — Goudsmit ad hunc locum contulit *l.* 27, § 15, D. h. t. (9, 2).

4) C.: damnat. Sed Tribonianus c. s., qui has ex delicto descendentes obligationes ad libr. IV, traduxerunt, nisi in suo Gai exemplari legissent, »*obligat*" neutiquam eo verbo usi essent. — In sequentibus »iudici arbitrium" pro »iudicium" emendatio non videtur indigere defensione.

*) »pag. exterior propter scripturae pallorem non facile legitur."

5) (ṛ) C. Scripta fuisse videtur nota ꝛ = res.

6) C.: q̄ (= quo). Causa mendi perspicua est, et quo pacto emendandum sit, discimus ex Iust.

hementer egerit, ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut praecipitaretur, aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus erit, utilis in eum actio datur. sed si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit, eo quod proiecerit corpore suo damnum dedisse non difficiliter intellegi poterit ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. sed si non corpore damnum fuerit datum neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigit, cum non sufficit neque directa neque utilis Aquilia, placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

IIII.

DE INIURIIS.

Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit: specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant. cum enim praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur. Iniuria autem committitur non solum, cum quis pugno puta aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed etiam si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona quasi debitoris possessa fuerint ab eo, qui intellegebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit composuerit ediderit dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, sive quis matrem familias aut praetextatum praetextatamve adsectatus fuerit, sive cuius pudicitia attentata esse dicetur: et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est. Patitur autem quis iniuriam non solum per semet ipsum, sed etiam per liberos suos quos in

egerit, ut rumpe[*re*]tur [1]): item | si quis alieno servo persuaserit, 9
ut in arborem ascen|deret, vel in puteum descenderet, et is [2]) 10
ascendendo | aut descendendo, cecideri[*t*] † [3]) (mortuus fuerit 11
aut aliqua | parte corporis laesus sit): item [*si i*]ps*e* quis alie- 12
num [4]) | servum de ponte a*ut* ripa in flumen proiecerit, et is 13
suf|focatus fuerit: quamvis hic corpore suo damnum dedis|se, 14, 15
eo, quod proiecerit, [5]) intellegi potest. |

0) Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno, puta, 16
aut | fuste percussus vel etiam verberatus [*fu*]erit, sed et si 17
cui convi|cium factum fuerit sive quis bona alicuius quasi de- 18
bi|toris, sciens eum nihil sibi debere, sibi proscripserit, | sive 19, 20
quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen | scripserit, 21
[**composuerit ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret,**] sive quis matrem familias, aut praetextatum | adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. | 22

1) Sed pati [6]) iniuriam videmur non solum per nosmet ip-| 23
sos, sed etiam per liberos nostros, quos in potestate habemus, || 24

---

1) Nescio an Iust. auctore lacunam in Cod. Ver. statuamus.

2) C.: etsi.

3) Adverbium ad »ceciderit" a Gaio additum, adscripta interpretatione, periit ut ultima littera verbi.

4) C.: item psi quis alienumę. Ultimam litteram, sive *e*, sive *a* fuerit, negligendam esse putabam; neque enim, cum iam incerta sit, certae emendationi locum dat. Verisimilius mihi quidem videtur *e* fuisse, quae a margine Archet. huc irrepserit, ita scilicet, ut *ipsi* pro *ipse* iam in illo codice prima manu scriptum fuerit, emendatioque in margine addita. Desideratur utique hoc »ipse"; nam si quis liberum hominem vel etiam servum suum *iusserit* alienum serum de ponte proicere, dici non potest, »eo quod proiecerit, *corpore suo* damnum dedisse. Caeterum cf. quae ad hanc rem adnotavit Goudsmit l. l. p. 70. Qui tamen vir Cl. cum et ipse statueret, dubitatum quondam de eo casu esse, cur voluerit lectionem traditam ex auctoritate Iust. refingere quaerit F. B. Coninck Liefsting Vir. Cons. in »Themidis" fascic. mensis Junii 1876.

5) (n difficili*t*). C. Quod insulsum additamentum iam a Iustin. quoque lectum est. Pro »dedisse" in Cod. fuit »dedisses".

6) C.: spatia. Mendum natum est ex: s' pati.

potestate habet: item per uxorem suam, id enim magis praevaluit. itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam feceris. non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. contra autem, si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus aequum est. sed et socer nurus nomine, cuius vir in potestate est, iniuriarum agere potest. Servis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intellegitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen isdem modis, quibus etiam per liberos et uxores, sed ita cum quid atrocius commissum fuerit et quod aperte ad contumeliam domini respicit.

item per uxores nostras, cum in manu nostra sint;[1]) itaqu|e 2 186
si [*Gaiae*] Ti[*ti*]ae [2]), filiae meae, quae Titio nupta est, iniuriam 48*)
fece|ris, non solum filiae nomine tecum agi iniuriarum | potest, 3, 4
22) verum etiam meo quoque et Titii nomin[*e*] Servo autem ipsi |
q*uidem* [3]) nulla iniuria intellegitur fieri, sed domino per eum | 5
fieri videtur; non tamen iisdem modis, quibus etiam per libe- 6
ros | nostros vel uxores iniuriam pati videmur, sed ita, cum | 7
quid atrocius commissum fuerit, quod aperte [con]tum|eliam 8, 9

---

*) »pag. interior facillime legitur."

1) Editores temere Gaium ex Iust. corrigere studentes: »*quamvis* in manu nostra *non* sint". Contra mihi quidem videtur hic locus testimonium nobis praebere iuris in hac re mutati. Interpolata vero sunt verba Ulpiani *l.* 1, § 4, D. h. t. (47, 10): »per alias (sc. personas *patri fam.* fit iniuria) cum per consequentias fit (lege: p. cons. [ei] fit), cum fit liberis meis vel servis meis vel uxori nuruive: spectat enim ad nos iniuria, quae in his fit, qui *vel potestati nostrae* ———— vel *affectui* (!) subiecti sint". Ulpiani fuit: »*vel manui*".

2) C.: ueltiae. Nomen Romanae gentis est Beltiae. De eo igitur cogitare possumus, (nam *u* an *b* legendum sit semper lectoris est arbitrii) conicientes ad hanc gentem Gaium nostrum pertinuisse. Sed nimis absurdum esset, suum ipsius nomen si coniunxisset Gaius cum nomine ficticio »Titio". An putes Ciceronem potuisse scribere »Tullia, filia mea quae nupta est — Maevio? Fictitium vero nomen Beltia non est. Iam autem si recte statuimus, verba illa, »cum in manu nostra sint" mutanda non esse, desideramus in exemplo allato indicium in manum conventionis. Et *antiquitus* feminam quamque quae in manum convenit, *in nominis communionem cum marito convenisse* satis verisimile est. Nam quae marito filiae loco est et in eius gentem recepta est, iam non potuit »prima" »secunda" etc. appellari, quo nomine in patris domo vocabatur, et vix fieri potuit, ut retineret nomen gentis patris, ad quam iam non pertineret. »Gaiae" autem praenomen ei etiam addi moris fuisse discimus et ex testimonio Q. Scaevolae, quod ex Varrone Valerius Max. (sive quis alius fuerit epitomator) »de Praenominibus" excerpsit: »*puellis non ante quam nuberent praenomina imponi moris fuisse*" et verbis ultimis huius libelli: »*Caeterum Caia usu semper omnia* (lege: omnium) *celebrata est* ..... *ideo institutum esse ut novae nuptae ante ianuam mariti interrogatae, quaenam vocarentur Caiam esse se dicerent C. Titii.*" (ita ed. Lemaire) (Cf. Plutarchi Quaest. Rom. Cap. XXX.) Itaque statui Gaium scripsisse: »ae (= Gaiae) Titiae. Cum autem quis falsam glossam adscripsisset »vel" noster fecit, quod fere solet, ut omitteret genuina, reciperet glossam: inde: uel tiae.

3) Conf. de hac §° Praefat. p. VIII, sq.

veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum actio proponitur: at si quis servo convicium fecerit vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit. Si communi servo iniuria facta sit, aequum est non pro ea parte, 5 qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. Quodsi usus fructus 5 in servo Titii est, proprietas Maevii est, magis Maevio iniuria fieri intellegitur. Sed si libero, qui tibi bona fide servit, iniuria 6 facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum 7 propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariae poenae erant constitutae quasi in magna veterum paupertate. sed postea praetores permittebant ipsis qui iniuriam passi sunt eam aestimare, ut iudex vel tanti condemnet, quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem praetores introduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constituatur. Sed et lex Cornelia de iniuriis loqui- 8 tur et iniuriarum actionem introduxit. quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve domumve suam vi introitam esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat sive in conducta vel gratis sive hospitio receptus sit. **Atrox iniuria aestimatur vel ex facto, veluti 9 si quis ab aliquo vulneratus fuerit vel fustibus caesus: vel ex loco, veluti si cui in theatro vel in foro vel in conspectu praetoris iniuria facta sit: vel ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab**

domini respici[*a*]t: | et in hunc casum formula proponi|tur | veluti: 10 (11)
„si quis alienum servum | verberaverit"; | at si quis servo con- (9, 10) 11
vicium fecerit, vel pugno eum per|cusserit non proponitur ulla 12
formula nec teme|re petenti datur. | 13

223) Poena autem iniuriarum ex lege XII tabula*rum* pro|pter mem- 14, 15
brum quidem ruptum talio erat, propter os vero fra|ctum aut 16
collisum trecentorum assium poena e|rat; *videlicet* [1]) si libero 17
os fractum erat: si servo CL; propter | caeteras vero iniurias 18
XXV assium poena er*a*t con|stituta. Et videbantur illis tempo- 19
ribus, in magna | [*omnium*] [2]) paupertate, satis idoneae istae pe- 20

224) cuniae [3]): | sed nunc alio iure utimur: p*er*mittitur enim no|bis 21, 22
a praetore [ip]sis iniuriam aestimare et iudex vel tan|ti con- 23
demnat, quanti nos asstimaverimus, vel minoris, pro|ut ei [4]) 24
visum fuerit; sed cum atrocem iniuriam praetor || aestimare 187
soleat, si simul constituerit, quantae pecuniae | [*e*]o nomine fieri 2 39r*)
debeat vadimonium, [*h*]ac ipsa quantitate taxamur formula [5]), 3
et iudex, quamvis possit vel mino|ris damnare, plerumque 4
tamen propter ipsius praetoris au|ctoritatem non audet minuere 5
condemnationem. |

225) Atrox autem iniuria aestimatur vel ex facto, veluti, si quis 6
ab a|liquo vulneratus [6]), fustibusve caesus | fuerit, vel ex loco, 7, 8
veluti si cui in theatro aut in foro in|iuria facta sit, vel ex 9
persona veluti si magistratus iniu|riam passus fuerit, vel sena- 10
tori [7]) ab humili perso|na facta sit iniuria. [8])

---

1) C.: ūu (= veluti).

2) Deesse non potest.

3) (penae ne) C.

4) C.: ꝑ illu. Graviorem labem hunc locum passum esse inde apparet, quod sequentes litteras »vi" ex »*tit*" correctas esse testatur Studem. — De sententia nulla dubitatio esse potest.

*) »Pag. interior facillime legitur".

6) C.: formulam. »taxamur formula" id est: iniuria nobis facta taxatur formula".

7) (ā ūberatus (= aut verberatus)) C.

8) C.: senatoribus.

9) Dubitare possumus ex collato Iust. h. t. cum Gaio, num revera hic finis fuerit libri III. Scriba tamen codicis Ver. et variis lineolis exarandis et »LIB. III EXPLIC." additis huic dubitationi vix locum reliquit.

humili iniuria facta sit, aut parenti patronoque fiat a liberis vel libertis: aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur. nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit. parvi autem refert, utrum patri familias an filio familias talis iniuria facta sit: nam et haec atrox aestimabitur. In summa sciendum est de omni iniuria eum qui 10 passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet. Non solum autem is iniuria- 11 rum tenetur, qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit: verum ille quoque continebitur, qui dolo fecit vel qui curavit, ut cui mala pugno percuteretur. Haec actio dissimulatione aboletur: 12 et ideo, si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex poenitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

V.

DE OBLIGATIONIBUS QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex contractu obligatus est et utique peccasse aliquid intellegitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis videbitur, poenam sustinebit. Item is, ex cuius coenaculo vel proprio ipsius vel conducto 1 vel in quo gratis habitabat deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui

nocere: quo casu poena decem aureorum constituta est. de eo vero, quod deiectum effusumve est, dupli quanti damnum datum sit constituta est actio. ob hominem vero liberum occisum quinquaginta aureorum poena constituitur: si vero vivet nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur: iudex enim computare debet mercedes medicis praestitas caeteraque impendia, quae in curatione facta sunt, praeterea operarum, quibus caruit aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est. Si filius familias seorsum a 2
patre habitaverit et quid ex coenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano placuit in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum, quod et in filio familias iudice observandum est, qui litem suam fecerit. Item exercitor navis 3
aut cauponae aut stabuli de dolo aut furto, quod in nave aut in caupona aut in stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. in his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit.

EXCURSUS AD GAI II. § 224.

Edidi: »Sed olim quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare, nec quicquam heredi relinquere, praeterquam inane nomen heredis: idque lex XII tab. permittere videbatur, qua cavetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur his verbis:

»*Uti legassit suae res ius, ita esto.*"«

Ulpianus tit. XI, § 14 haec habet; «Testamento quoque nominatim tutores dati confirmantur eadem lege XII tab. his verbis:

»*Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.*"«

Cicero vero De invent. II, 50 (quem locum descripsit Auctor ad Herenn. 1, 13) »lex est.... et lex: »*Pater familias uti super familia pecuniaque sua legassit, ita ius esto.*" "

Ex Pomponii denique lib. V ad Q. Muc. (*l.* 120 D. d. v. s.) lex ita refertur:

»*Uti legassit suae rei, ita ius esto.*"

Et primum quidem Ciceroni, quod ad verba legis, fidem habendam non esse inde patet, quod post verba laudata pergit: »*et lex: si pater familias intestato moritur familia pecuniaque eius adgnatum gentiliumque esto*," cum in Collatione leg. Mos. XVI, 2 et 4 (cf. quoque Ulp. XXVI, § 1 coll. Gai III, § 1—17) ipsa verba legitima nobis sint servata:

»*si intestatus moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto. Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento.*" Ulpiani contra relationi fidem summam tribuunt, quippe cui suffragari videtur vulgata lectio Gai quam eandem apud Pomponium habemus; cum verba »super pecunia tutelave", quam illi non habent, tam aperto testimonio Ulpiani muniuntur, ut vix videantur posse damnari, nisi ab eo, qui prudentissimum Ictum *fraudis dolo malo commissae* velit arguere. Quod cum furiosi esset, consequens esse videtur, ut unam Ulpiani relationem (cum Dirksenio) iustam iudicemus.

Sed ut notissimis Celsi verbis utar: »scire leges non hoc est, verba earum tenere, sed vim ac potestatem": quid tandem eam legem dicamus significare? Atque vulgo quidem eam explicationem exhibent: »quamcumque legem quis dixerit rei suae, eamque quae pertineat ad pecuniam et tutelam, — id ratum esto": »id *ratum*" scripsi non »*rata*"; nam »ius" non idem est atque »lex". Itaque si »legare" significaret »legem dicere" et »ius" positum esset pro »norma", inconsequentia quaedam in lege est. Oportuit enim decem viros scribere »uti legassit.... ita *lex* esto".

Verum hoc missum facio: illud quaero: an ut in iisdem legibus XII tab. legimus »uti lingua nuncupassit, ita ius esto", qua in lege minime obscurum est, cui iubeatur *ius* esse, — scilicet ei ipsi, qui palam dixerit et declaraverit, — sic in hac quoque lege iuberi dicamus ius esse testatori? At, puto, hoc quidem nimis absurdum esset. Quid igitur? ius publicum esse iubetur? Hoc quoque, credo, absonum esset. At dixerit quis, quid tu nos quaestiunculis istis negotiia facessis! res est manifesta: ius esse iubetur heredi. Audio. Quid vero si tutela ad heredem non pertinet? Tutelae igitur ius esto tutori. Itaque si heres hereditatem spernere voluerit, tutor institutus noluerit gerere tutelam, cogendine sunt, quia testatori placuerit legem dicere? Non vereor, ne quis hoc audeat defendere. Itaque hoc tantum praescribit lex, si heres hereditatem creverit, tutor munus impositum susceperit, tunc ut voluntas testatoris pro norma utrique sit. Ain vero »praescribit?" Immo quasi Oedipo aenigmata solvenda decem viri propositurі essent, sic verborum involucris sententiam istam, si habebant, magis obtexerunt, quam verbis expresserunt: nam cum »rei suae super pecunia tutelave" **satis copiose dixissent, neque personas, quae iuberentur, neque conditiones, quibus hae parerent lege sua declaraverunt.** Accedit aliud gravius, quod iam tota lex si eam sic interpretamur, *non illius temporis videatur esse, sed multo iunioris.* Legata enim confirmare et de tutela nescio quid sancire, non fuit, credo, legislatoris, nondum expresse concessa potestate patri familias, heredem sibi quem vellet instituere, tutorem quem vellet familiae dare. Satis enim constat, fuisse quondam tempus, quo res familiares revera familiae erant, non patris familias, tutelaque, ius in capite libero, exercebatur in commodum familiae, ad cuius patrem pertinebat (Cf. quae dixi ad I, §§ 192, 181, II, § 11). Et profecto concessam esse potestatem hanc heredem sibi dandi *lege* quadam *XII tabul.* Ulpianus auctor est (*l.* 130 D. de v. s.): »lege obvenire hereditatem non improprie quis dixerit et eam, quae ex testamento defertur, quia *lege XII tab. testamentariae hereditates confirmantur.*" Neque vero quisquam negabit, quin lege opus fuerit ad confirmanda ea saltem testamenta, quae per mancipationem peragebantur. Rogabat in ea fam. emptor, mandabat testator, quid post mortem suam dari vellet: et ut taceamus, hoc mandatum ipsa morte interveniente evanescere, quis tandem ab ipso *herede* (cf. Gai § 103, Lib. II), postularet, ut ex tabulis *se heredem* faceret? Cf. quoque quae dixi ad Gai II, § 102. Quid ergo? Aliane fuit fortasse lex nobis deperdita, qua haec potestas concessa est? Immo, *ea ipse lege*, de qua iam dudum agimus, hoc cautum fuisse, ipse Gaius declarat **hoc nostro loco:** »*qua cavetur, ut quod quisque de re sua* **testatus** *esset, id ratum haberetur.*" Quid de tutela? »*Testamento quoque*" ait Ulpianus loco laudato, »*nominatim tutoris dati* **confirmantur eadem lege**". Sed profecto nimis diu in istis nugis moramur. »*Legare*" enim numquam significabat »*legem di-*

cere", neque »*ius*" in lege nostra »*normam*". Sed ut »legatus" significat »*alicunde missus*", sic »**legare**" significabat olim »*a se mittere*", inde »ablegare" et »allegare" et »relegare" et »delegare", quod ultimum verbum, postquam simplex »legare" abiit in significationem mandandi, in huius locum successit. **Ius** autem in lege eadem vi est dictum, qua ex. gr. in trita illa lege 54 D. de r. i.: »Nemo plus *iuris* ad alium transferre potest, quam ipse habet", vel qua Romani servum suum appellabant »ius suum" (Macrob. Sat. I, XI, 7.) vel, qua poeta (Ovid. Metamorph. II, 47 sq.) »currus", inquit, »rogat ille paternos, inque diem alipedum ius"; qua Gaius denique commentarios scripsit de *iure civili* (cf. ad I, § 8). **Res** autem non tantum significabat quod vulgo significat, quaque significatione ipse Gaius »res" opposuit »personis" et »actionibus", sed eo nomine complectebatur olim pater fam. Romanus omnia, in quibus **ius** habuit (cf. I, § 195). Ea enim est difficultas in explicandis XII tab. legibus, de qua apud Gellium (N. A. 20, 1) iustissime: »Obscuritates", inquit Sex Caecilius, »non assignemus culpae scribentium, sed inscientiae assequentium; quamquam hi quoque ipsi, qui quae scripta sunt minus percipiunt, culpa vacant. Nam longa aetas **verba atque mores** oblitteravit, **quibus verbis moribusque sententia legum comprehensa est**". — Quodsi iam nunc a me quaeras, quid significet lex, quam Ulpianus rettulit: »uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto", equidem ex fine »i. i. e." subintellegens »ius" ad »suae rei" sic explicem: Uti a se miserit ius, quod quis habuerit in personis, in rebus, in actionibus, ita esto; sed non totum, sed tantum, quod ad pecuniam pertinet, et quod ad personas ingenuas, quae in eius potestate manuve fuerint, non suum ipsius quod ius in his habuit transferre potest, sed tutorem dare iis potest". Quae explicatio sic vera esse possit, si verba »super pecunia tutelave" **non legitima** fuerunt sed auctoritate eorum, qui post decem viros iura constituebant, ut infinitum ius testandi coercerent, legi sunt addita. Et ecce: habemus huius rei luculentissimum testimonium in eo ipso fragm. 120 D. d. v. s. unde verba legis nostrae repetivimus in exordio huius excursus: **„Verbis legis XII tab. his „uti legassit suae rei ius, esto" latissima potestas tributa videtur et heredis instituendi, et legata et libertates dandi, tutelas quoque constituendi. Sed id interpretatione coangustatum est vel legum vel auctoritate iuris constituentium.** Plenius, opinor, quam hoc testimonio explicatio nostra confirmari nequit; non evidentius argui, fac, tota nostra explicatio sit falsa, — quamquam is mihi magnus Apollo erit, qui aptiorem excogitet, — non evidentius, inquam, argui potest, verba »supra pecunia tutelave" in ipsa lege non extitisse, qua Pompon. »*latissima potestas*", inquit »*tributa videtur* et heredis .... tutelas quoque constituendi". Quod si antiquitus **ex hisce verbis legis XII tab.** *vel suum ipsius ius* in liberis suis, vel in uxore, quae in manu fuit, pater fam. in alium transferre potuit — cf. etiam *l.* 59 D. d. r. i. »heredem *eiusdem potestatis iurisque esse*, cuius

fuit defunctus, constat" et quae dixi ad II, § 128 — et hoc intellegitur, ex ea lege licuisse patri fam. tutelam constituere, quae quasi circumscripta est patria potestas; simulque paret, ex ea lege tantum tutelam constitui potuisse his personis, quae in potestate vel in manu testatoris fuerunt: cf. *l.* 1 pr. D. de test. tut. (26, 2). Simul non mirabimur, verba »super pecunia tutelave" ita potuisse coalescere ipsis verbis legitimis, ut Ulpian. cum docere vellet, potestatem tutelas constituendi patri fam. concessam esse lege XII tab., eam ipsam interpretationem cum verbis legitimis laudaret. **Ipsa** autem fuerunt aut ut apud Pomponium legimus, aut ut apud Gaium edidi. Et apud illum videtur vocula »ita" defuisse. Nam in codice illo Florentino Pandectarum pro »rei ita" *a correctore ordinario*, teste Mommsenio, factum est primum »relata" deinde reiiata (sic!). Hoc eum sine nobilioris cuiusdam libri Ms. collatione fecisse non facile credam. Vetus igitur mendum fuit »relata" sive »reiiata", quod ita explicari potest, si vocula »ita" prius omissa, deinde interlinearia glossa adscripta fuit, super vocis »latissima" priorem partem. Apud Gaium vero »ita" delere non possumus: quaeritur num recte transposuerim. Et profecto quamquam nequaquam sum huius populi, quem Horatius (Epist. II, 1, 23 sqq.) esse describit:

»Sic fautor veterum, ut tabulas peccare vetantes,
Quas bis quinque viri sanxerunt . . . . . .
Dictitet Albano Musas in monte locutas,

tamen nego in hac lege potuisse extare »ita ius esto", nisi verbo »ius" vis sit tribuenda verbi »norma". Quae significatio cum non quadret, quippe cum tunc obiectum, ut grammatici dicunt, deesset ad verbum »legassit (=a se miserit)", restat, ut transponamus sicut fecimus.

Et quantum faciat ea lex recte intellecta ad sinceram scientiam historiae iuris civilis Rom. et omnino ad veterem vitam Romanam cognoscendam facile quisque ipse sentiet. Unum etiam nos momentum indicabimus: scilicet ex ea lege etiam lucem insperatam affulgere legatorum generi, quod per vindicationem appellatur. Nam si quis quaerat, cur per hoc legatum dominium Quiritarium inde a morte testatoris transferatur, respondebimus, quia lex fuit: »**Uti legassit suae res ius, ita esto**".

Reliquum est, ut de forma genetivi »**res**" dicam. Quamdiu credebant, formam dativi desiderari, culpa carebant, **qui optimam Cod. Ver. lectionem mutabant.** Si ego mutassem, in crimen imprudentiae incidissem. Et incideram, nisi me tempore monuisset amicus multum callens in re gramm. J. S. Speyer, Vir Docts. laudans Charis. I, p. 18 ed. Putsch. Diom. I, p. 281 P. »Sed veteres in hac specie declinationes gen. sing. similem nomin. dicebant, unde invenimus in quibusdam: haec pernicies, huius pernicies, non huius perniciei." Atque Char. l. l. p. 53 ex ipso Cicerone affert eam gen. formam »pernicies causa".

GAI III §§ 85—87 QUAE FERUNTUR.

Cod. Ver.

p. 150

v. 5—23

) † . . . . . (5)
[1]) *ad* legitimam h*ereditatem vocatus sit, antequam cer*|nat, aut 6, 7
pro herede gerat, alii in iure cedat, pleno iu|re fit ille heres, 8
cui cessa est heredi*tas perinde ac si ipse per* | legem ad here- 9
ditatem vocaretur, quodsi posteaquam heres ex|titerit cesserit, 10
adhuc heres manet, et ob id a cre|ditoribus ipse tenebitur, sed 11
res corporales trans|feret perinde ac si singulas in iure cessisset, 12
de|bita vero pereunt, eoque modo debitores here|ditarii lucrum 13, 14
) faciunt. [2]) Idem iuris est, si testamento | scriptus heres, post 15
eaquam heres extiterit, in iure ces|serit hereditatem: ante ad- 16

---

1) Ante »ad" spatium sufficit velut ad litteras »tato". Quamquam enim versum 5 restituere non possumus, tamen in huius versus fine et initium vers. 6 certe fuerant verba: »qui ab intestato ad"

2) Cf. quae dixi pag. 233 adnot. 5, et (comment. II), pag. 63 adnot. 2. Videtur autem hic locus deberi discipulo cuidam, qui, a ludi magistro certamine indicto: »memoriter reddatur, quid Gaius scripserit de hereditate in iure cedenda" ipsis Gai verbis plerumque non infeliciter est usus. Itaque menda scribae, quae soleo in genuinis tacite eximere et hic correxi; alia autem menda supersunt ut: »*a* creditoribus tenebitur", et summa ea temporum confusio: »cern*at*", ger*at*, ced*at* (versu 7) quamquam dubitari nequit versu 7 fuisse: »vocatus sit"; f*it* (versu 8). man*et* (versu 10) sed tene*bitur* et trans*feret* (v. 11, 12), voca*retur* (v. 9) ces*sisset* (versu 12) etc. Gravius, quod cum doctrinam quandam iactare vellet, in gravem errorem incidit. Gaius enim ipse II, § 37 ita scripsit: »si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas in iure eam alii *ante aditionem* cedat, etc." noster: »antequam *cernat aut pro herede gerat:* qua in re non meminit Gai II, § 165: »*Extraneis heredibus solet cretio dari* etc. Cf. Ulp. 22, 27: »*Extraneus heres siquidem cum cretione sit heres*

(§ 87) itam vero hereditatem cedendo ni|hil agit. Suus[1]) autem et 17
necessarius heres an aliquid | agat in iure cedendo quaeritur: 18
nostri praeceptores | nihil eos agere existimant: diversae scholae 19
au|ctores idem eos agere putant, quod caeteri post aditam | he- 20, 21
reditatem: nihil enim interest, utrum aliquis cer|nendo aut pro 22
herede] gerendo[2]) heres fiat, an iuris necessitate hereditati ad- 23
stringatur. ||

---

institutus, *cernendo* fit heres, si vero sine cretione *pro herede gerendo*. Cf. quoque Gai II, § 167. Non animadvertit igitur bonus discipulus, neque verbum »cernere" neque »pro herede gerere" dici posse de hereditate legitima.

1) Iterum lapsus est memoria homunculus iste. Gaius non de »*suo et nescessario*" scripsit scholarum fuisse controversiam, sed de »necessariis" heredibus. Eos enim, qui abstinere hereditate non potuerunt, negabant Sabiniani posse hereditatem cedere. »Sui" autem inter eos sunt, ad quos ab intestato legitimo iure pertinet hereditas (et quidem primo gradu); qui si ante aditionem eam alii in iure cedant, eum, cui eam cesserint, in eorum loco heredem fieri consentiunt.

2) Cf. Gai II, § 37 verba genuina: »utrum quis *adeundo* fiat heres an invitus statim existat".

SYNTAGMA INSTITUTIONUM NOVUM.

IUS, QUOD AD RES PERTINET,

SIVE

IURIS CIVILIS ROMANI PARS II.

GAI COMMENTARII II, III. IUSTIN. LIBRI II, III et IV. Tit. 1—5.

INDEX.

GAI COM. II.		IUSTIN. LIB. II.	
§ 1—41 (42) *)	de rerum divisione.	Tit. I. pr.	§ 1—10. de rerum divisione †).
	(G. § 12—14)	Tit. II.	de rebus incorporalibus.
	(G. § 14*a*—14*b*)	Tit. III.	de servitutibus.
		Tit. IV.	de usufructu.
		Tit. V.	de usu et habitatione.
§ 65—79	quemadmodum singulae res nobis adquirantur.	Tit. I, § 11—48 †)	(et acquirendo ipsarum dominio).
§ 43—61	de usucapione.	Tit. VI.	de usucapionibus et longi temporis possessionibus.
		Tit. VII.	de donationibus.
§ 62—64, § 80—85	quibus alienare liceat.	Tit. VIII.	quibus alienare licet vel non.
§ 86—96	per quas personas nobis adquiratur.	Tit. IX.	per quas pers. adquiritur.
§ 97—100	quibus modis per universitatem res nobis adquirantur.	(§ 6 eod. tit.).	
§ 101—108	de testamentis.	Tit. X.	de testamentis ordinandis.
§ 109—111	de testam. militum.	Tit. XI.	de militari testam.
§ 112—113	quib. non sit permissum facere testamentum.	Tit. XII.	quibus non est perm. testamenta facere.
§ 114—137	de heredibus instituendis.		
	(G. 123 sqq.)	Tit. XIII.	de exheredatione liberorum.

*) Nulla § 42 in hac editione invenitur, cum Gö. hunc numerum adscripsisset scholio, (Cf. pag. 25 adnotat. 2) neque mihi, quamvis magnopere cuperem, liceret numeros et distinctionem §§orum mutare.

†) In nonnullis libris Instit. Tit. 1 inscribitur: „de rerum divisione et acquirendo ipsarum dominio"; cuius inscriptionis pars altera, quam Krüger omisit, pertinet ad §§os a me transpositas pro huius edit. ratione.

GAI. COM. II.	IUSTIN. LIB. II.
§ 138—151 quibus ex causis testam. infirmentur, et de bon. poss. sec. tabb.	Tit. XVII. quibus modis test. infirmantur. Tit. XVIII. de inofficioso test.
§ 152—163 de heredum qualitate et differentia.	Tit. XIX. de hered. qualitate et differentia.
§ 164—173 de de cretionibus.	
§ 174—178 de substitutionibus.	Tit. XV. de vulgari substitutione.
§ 179—184 de pupillari substitutione.	Tit. XVI. de pupillari substit.
§ 185—190 de servis heredib. instituendis.	Tit. XIV. de heredib. instituendis.
§ 191—223 de legatis.	Tit. XX, pr. § 1—24. de legatis.
§ 224—228 ad legem Falcidiam.	Tit. XXI. de lege Falcidia.
§ 229—245 de inutiliter relictis legatis.	Tit. XX, § 34—36, 25—33 (de legatis). Tit. XXI. de ademptione legatorum.
§ 246—259 de hereditatibus fidei commissariis.	Tit. XXIII. de fideicommissariis hereditatibus.
§ 260—267 de singulis reb. p. fid. comm. relictis.	Tit. XXIV. de sing. reb. p. f. c̄. rel.
§ 261—289 de fidei commissorum et eorum, quae directo relinquuntur, differentia.	

GAI. COM. III.

(Gai deperditi folii Cod. Ver. v. (pag. 126 *bis*) ?)	Tit. XXV. de codicillis.

IUSTIN. LIB. III.

§ 1—8 de hereditatibus. quae ab intestato deferuntur (suis ex lege XII tab.).	Tit. I. de hered. q. ab intestato def.
§ 9—16 (adgnatis ex lege XII tab.). § 17 (gentilibus ex l. XII tab.). § 18—24 (quemadmodum strictum fuerit ius illud l. XII tab.) *)	Tit. II. de legitima adgnatorum successione.
§ 25—33 de bonorum possessionibus.	Tit. V. de successione cognatorum. Tit. VI. de gradibus cognationis.
(Gai. fol. deperd. 121 v—126 r, (pag. 132, 133) ?).	Tit. III. de senatus consulto Tertuliano. Tit. IV. de senatuscons. Orphitiano.

*) §§ 1—24 Gö. perversissime inscripsit de hereditatibus, quae ab intestato deferuntur.

§ 34—38	de bonorum possessionibus.	Tit. IX.	de bonorum possessionibus.
§ 39—54	de libertorum bonis.	Tit. VII.	de successione libertorum.
§ 54—73	de bonis latinorum.		
§ 74—76	de bonis eorum qui dediticiorum numero sunt.		
		Tit. VIII.	de adsignatione libertorum.
§ 77—84	de reliquis successionibus per universitatem.	Tit. XII.	de successionibus sublatis quae fiebant per bonorum venditionem et ex Sct. Claudiano.
	(G. § 77—81).		
	(Gai.).	Tit. XI.	de eo cui libertatis causa bona addicuntur.
	(G. § 81—84).	Tit. X.	de acquisitione per arrogationem.
*) § 88	de obligationibus.	Tit. XIII.	de obligationibus
§ 89	de oblig. quae ex contractu nascuntur.	(§ 2 eod. tit.)	
§ 99—91	de obligationibus re contractis.	Tit. XIV.	quibus modis re contrahitur obligatio.
§ 92—96	de verborum obligat.	Tit. XV.	de verborum obligat.
		Tit. XVI.	de duobus reis stipulandi et promittendi.
		Tit. XVII.	de stipulatione servorum.
		Tit. XVIII.	de divisione stipulationum.
§ 97—109	de inutilibus stipulationibus.	Tit. XIX.	de inutilibus stip.
§ 110—114	de adstipulatoribus.		
§ 115—127	de sponsoribus et fide promissorib. et fideiussoribus.	Tit. XX.	de fideiussoribus.
§ 128—134	de litterarum obligationibus.	Tit. XXI.	de litterar. obligat.
§ 135—162	de obligationibus, quae ex consensu nascuntur.	Tit. XXII.	de consensu obligatione.
	(G. § 139—141).	Tit. XXIII.	de emptione et venditione.
	(G. § 142—147).	Tit. XXIV.	de locatione et conduct.
	(G. § 148—154).	Tit. XXV.	de societate.
	(G. § 155 seq.).	Tit. XXVI.	de mandato.
		Tit. XXVII.	de obligationibus quasi ex contractu.
§ 163—167	per quas personas obligatio nobis adquiratur.	Tit. XXVIII.	per quas pers. nob. oblig. adquiritur.

*) §§ 85—87 ex contextu ad calcem huius libri removi.

§ 168—181	quibus modis obligatio tollatur.	Tit. XXIX.	quibus modis oblig. tollitur.

LIB. IV.

§ 182	de obligat. quae ex delicto oriuntur.	Tit. I.	de obligat. quae ex delicto nascuntur.
§ 182—208	de furtis.		
§ 209	de bonis vi raptis.	Tit. II.	de vi bonorum raptorum.
§ 210—219	de lege Aquilia.	Tit. III.	de lege Aquilia.
§ 220—225	de iniuriis.	Tit. IV.	de iniuriis.
		Tit. V.	de oblig. quae quasi ex delicto nascuntur.

SYNTAGMA INSTITUTIONUM NOVUM.

IUS, QUOD AD ACTIONES PERTINET,

SIVE

IURIS CIVILIS ROMANI PARS III.

GAI COMMENTARIUS IV. IUSTIN. LIBRI IV. TIT. 6, SEQ.

INDEX.

GAI COM. IV.		IUST. LIBRI IV. TIT. 6, SEQ.
§ 1—10	de actionum generibus.	Tit. 6 pr. § 1 et 2, § 14—27. de actionib.
§ 11—31	de legis actionib.	
§ 32—38	de formulis et de fictionib.	Ibid. § 3—13 de (praetoriis) actionib.
§ 39—42	de partibus formularum.	
§ 45—37	de form. in ius vel in fact. concept.	(§ 12).
§ 48—52a	de condemnatione.	Ibid. § 32.
§ 53—60	de plus aut minus petendo.	Ibid. § 33—33e de (plus petendo in) actionib. § 34—38 de (minus petendo in) actionib.
§ 61—68	de compensationibus et deductionibus.	Ibid. § 39—40 et § 28—31 de (compensationib. in) actionib.
§ 69—81	de action., quae in eos, qui in potestate sunt, dantur.	Tit. 7. Quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicitur. Tit. 8. de noxalibus actionib.
		Tit. 9. Si quodrupes pauperiem fecisse dicitur.
§ 82—87	de his per quos agere possumus.	Tit. 10. de his per quos agere possumus.
§ 88—102	de satisdationibus.	Tit. 11. de satisdationibus.
§ 103—109	de iud. legitimis et quae imperio continentur.	
§ 110—114	de perpetuis et temporalib. actionib. et quae ad heredes vel in heredes transeunt.	Tit. 12. de perpetuis et temp. act. et quae ad heredes vel in heredes transeunt.

§ 115—125 de exceptionibus.	Tit. 13. de exceptionib.
§ 126—129 de replicationibus etc.	Tit. 14. de replicationibus.
§ 130—137 de praescriptionibus.	
§ 138—170 de interdictis.	Tit. 15. de interdictis.
§ 170—182 de poena temere litigantium.	Tit. 16. de poena temere litigantium.
§ 183—187 de in ius vocando.	(Ibid. § 3).
	Tit. 17. de Officio iudicis.
	Tit. 18. de publicis iudiciis.

VI.

DE ACTIONIBUS.

Superest, ut de actionibus loquamur. actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi iudicio quod sibi debetur.

Omnium actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quaque re quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt aut in personam.

GAI COMMENTAR. IV.

) **Superest, ut de actionibus loquamur.** *Et si quaeramus* [1]) | 189
quot genera actionum sint, verius videtur duo esse in | rem 2,3 52_r*)
et in personam: nam qui quattuor esse dixerunt ex sponsionum |
generibus, non animadverterunt, quasdam species actio|num 4, 5
inter genera se rettulisse [2]).

---

*) »Pagina exterior non difficulter legitur. Versus 1 et initium versus 2 atramento vacant".

1) Hia.

2) Sponsionum genera IV sunt: indicatum solvi, pro praede litis vindiciarum, sponsio praeiudicialis, sponsio poenalis. Inde videntur mihi quidem illi, quos G. quasdam species actionum ait inter genera rettulisse", actiones divisisse in actiones in rem per formulam petitoriam, in rem per form. praeiudicialem (infra § 91 sq.), in personam per formulam praeiudicialem (infra § 44). in personam per formulam sponsionis poenalis (infra § 171, 180). — Caeterum *actio* apud Gaium non idem est quod et apud Iustin. intellegitur et apud nos vulgo. Antiquitus enim cuius vel ius ab aliquo violatum fuit, vel obligatio in aliquem acquisita ab eo neglecta, non idcirco iam a *iudice* restitutionem vel solutionem postulare iure ipso potuit, id, quod nos dicimus *actionem habere*, sed ad praetorem — in ius — eum ire oportuit adversariumque eodem vocare. Ibi uterque a praetore audiebatur, et, si res ferret, etiam testes, tabulae alia producebantur. Tum praetor si quidem ei placebat, (nam potuit etiam accusatorem sine auxilio dimittere — actionem denegare —) cum causam statuisset secernendo id, de quo iam inter adversarios constabat, ab eo, de quo dissentiebant, de hoc quidem »actionem" dabat. Quid ita? Antiquissimis temporibus (ante legem Aebutiam et duas Julias cf. infra § 12 et 30) redigebat eas res, de quibus controversia erat, ad exemplum quoddam lege definitum, et praesentibus testibus *eae agebantur* i. e. *sollemnibus factis et verbis et adversariorum et praetoris exprimebantur*, deque ea actione contestabantur — *litem contestari* — ne iudex de alia ulla re, quam quae in lite fuisset, quaereret. Fuit igitur per hoc tempus *actio*: *μίμησις* quaedam *litis* accommodata ad legem, cuius *ὑποκριταί* fuerunt et litigantes et praetor, ut rebus et factis doce-

namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio, quo casu proditae actiones in personam sunt, per quas intendit adversarium ei dare aut dare facere oportere et aliis quibusdam modis: aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam. quo casu proditae actiones in rem sunt. veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et possessor dominum se esse dicat: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est. Aeque si agat ius sibi esse fundo forte vel aedibus utendi fruendi vel per fundum vicini eundi agendi vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti si agat ius sibi esse altius aedes suas tollendi prospiciendive vel proiciendi aliquid vel immittendi in vicini aedes. contra quoque de usu fructu et de servitutibus praediorum rusticorum, item praediorum urbanorum invicem quoque proditae sunt actiones, ut quis intendat ius non esse adversario utendi fruendi, eundi agendi aquamve ducendi, item altius tollendi prospiciendi proiciendi immittendi: istae quoque actiones in rem sunt, sed negativae. quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam in his is agit qui non possidet: ei vero qui possidet non est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. sane uno casu qui possidet nihilo minus actoris partes optinet, sicut in latioribus digestorum libris opportunius apparebit [1]).

Sic itaque discretis actionibus certum est non posse actorem rem suam ita ab aliquo petere: »si paret eum dare oportere": nec enim quod actoris est id ei dari

1) §§os 3—13 opposuimus Gai §§is 32 sqq.

2) In personam actio est, qua agimus | quotiens cum aliquo 6
[*contendimus*] [1]), qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obli-|
gatus est, id est, cum intendimus, dare, facere praestare opor- 7
3) te|re; in rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus 8
no|stram esse, aut ius aliquod nobis competere, velut utendi 9
aut uten|di fruendi, eundi, agendi aquamve ducendi vel altius | 10
tollendi prospiciendive: actio ex diverso adversario [*contraria*, 11
nihilominus etiam actio est in rem, *quamquam*] [2]) | est negativa. 12
4) Sic itaque discretis actionibus, certum est, | non posse nos 13
rem nostram ab ali[qu]o ita petere: „Si paret eum dare opor- 14
tere"; neque enim quod nostrum est, nobis dari potest, cum

---

rentur testes, quaenam lis esset. — Postea uoque ad Diocletianum principem disceptatio apud praetorem, eodem modo, quo cum leges illae latae nondum essent, fiebat, sed ex ea, ubi praetor intellexit, quid inter partes in lite esset, eam verbis concepit scriptis ex formula (exemplo), quam (quod) variam de variis rebus, quae solerent esse causae litium, in edicto habuit, ut iudex in eas res inquireret, de quibus inter partes non constaret. Tunc quidem *formula accommodata ad litem praesentem* coepta est *actio* vocari. Actio in rem (scil. scripta) est igitur formula, qua in iudicium deducitur — iudici permittitur — disquisitio de dominio rei, vel iuris, de quo inter duas personas contendebatur; actio in personam (scil. scripta) qua iudex iubetur explorare, utrum alter litigantium alteri obligatus esset necne. Praetor, si post disceptationem apud se factam, iam non haberet necesse ut amplius iudex quaereret, ipse extra ordinem (scil. iudicum) ius dicebat. — Tempore Diocletiani idem magistratus, quos statim adibant litigantes *de tota re cognoscebant*. Inde videbantur omnia iudicia facta esse extraordinaria, ita ut *iudicium* et *actio* iam idem valere coepissent. Quo factum est, ut summa confusio nasceretur, cum quae veteres (Gaius, Ulpianus vel etiam vetustiores iurisconsulti, *de formulis* (ex albo descriptis et) *accommodatis ad lites praesentes* — de actionibus igitur — dixissent, intellegebantur quasi dicta essent *de iudiciis*. — Caeterum antiquissimis illis temporibus concessa potestate lege agendi, ut postea, tradita actione (formula liti praesenti accommodata) postulanti, praetor dederat »ius persequendi in iudicio quod sibi deberetur" ut est apud Celsum, (*l.* 51. D. de O. et A.) et hoc est, quod noster libri I. § 8. »Omne autem ius" ait, »pertinet..... aut ad actiones". —

1) Addidi.

2) Ea quoque verba (collatis Iust. Inst.) addidi. Cf. Mnem. l. s. l.

oportet, quia scilicet dari cuiquam id intellegitur, quod ita datur, ut eius fiat, nec res quae iam actoris est magis eius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam hac actione teneantur »si paret eos dare oportere", quamvis sit adversus eos etiam haec in rem actio, per quam rem suam quis esse petit. Appellamus autem in rem 15 quidem actiones vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare facere oportere intenditur, condictiones. condicere enim est denuntiare prisca lingua: nunc vero abusive dicimus condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. [1])

Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae, quaedam mixtae sunt. Rei persequendae causa comparatae sunt 16 omnes in rem actiones. earum vero actionum, quae in personam sunt, hae quidem quae ex contractu nascuntur fere omnes rei persequendae causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor, item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto vendito, locato conducto. plane si depositi agetur eo nomine, quod tumultus incendii ruinae naufragii causa depositum sit, in duplum actionem praetor reddit, si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede eius ex dolo ipsius agitur: quo casu mixta est actio. Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tan- 18 tum poenae persequendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei persequendae et ob id mixtae sunt. poenam tantum persequitur quis actione furti: sive enim manifesti agatur quadrupli sive nec manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet: eo amplius adversus furem etiam condictio est rei. Vi 19

1) Cf. Gai infra § 18.

scilicet | id dari nobis intellegatur, quod [ita datur, ut] nos- 15
trum fiat, nec res | quae nostra [iam est *nostra*] amplius fieri 16
potest. Plane odio furum, quo magis | pluribus actionibus te- 17
neantur, receptum est, ut extra poe|nam dupli aut quadrupli, 18
rei recipiendae nomine fu|res etiam [1]) hac actione teneantur: 19
„si paret eos dare oportere"; | quamvis sit etiam adversus eos 20
haec actio, qua rem nostram | esse petimus. 21

5) Appellantur autem in rem quidem actiones vindicationes, | 22
in personam vero actiones, quibus dari fierive oportere inten|- 23
dimus, condictiones [2]). 24

3) Agimus autem interdum, ut rem tantum con||sequamur, in- 190
7) terdum ut poenam tantum, alias ut rem et poe|nam[*m*]. Rem [3]) 2 52v*)
tantum persequimur velut actionibus [*quibus*] ex contractu agimus,
8) poenam tantum [4]) velut actione furti et iniuriarum et secun- 3, 4
dum quorundam opinionem actione vi bono|rum raptorum: nam 5
9) ipsius rei et vindicatio et condictio no|bis competit. Rem vero 6
et poenam persequimur, velut ex his | causis, ex quibus ad- 7
versus infitiantem in duplum agi|mus, quod accidit per actionem 8
iudicati, depensi, damni | *in[iuri]se *lege* Aquilia*, aut lega- 9
torum nomine, quae per damnationem certa relicta [5]) sunt. 10

---

1) C.: ex.
2) Cf. infra § 45 sq.
*) »pag. interior maximam partem facile legitur".
3) Id est: pretium. In formula fuit: »quanti ea res est".
4) (consequimur) C.
5) C.: certe relictae.

autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplo rei persecutio continetur, poena autem tripli est. sed et legis Aquiliae actio de damno mixta est, non solum si adversus infitiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit. veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit: tanti enim damnatur, quanti is homo in eo anno plurimi fuerit, secundum iam traditam divisionem. item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur: tunc etenim et ipsam rem vel pecuniam quae relicta est dare compelluntur et aliud tantum pro poena, et ideo in duplum eius fit condemnatio.

Quaedam actiones mixtam causam optinere videntur tam in rem quam in personam. qualis est familiae erciscundae actio, quae competit coheredibus de dividenda hereditate: item communi dividundo, quae inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id dividatur: item finium regundorum, quae inter eos agitur, qui confines agros habent. in quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et aequo adiudicare et, si unius pars praegravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt vel in duplum vel in triplum vel in quadruplum: ulterius autem nulla actio extenditur. In simplum agitur veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto vendito, locato conducto, mandato et denique ex aliis compluribus causis. In duplum agimus veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casibus: item servi corrupti, quae competit in eum, cuius hortatu consiliove servus alienus fugerit aut contumax adversus dominum factus est aut luxuriose vivere coeperit aut denique quolibet modo deterior factus sit — in qua actione etiam earum rerum, quas fugiendo servus abstulit, aestimatio deducitur —: item ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea quae supra diximus. Tripli vero, cum quidam maiorem verae aestimationis quanti-

tatem in libello conventionis inseruit, ut ex hac causa viatores, id est exsecutores litium, ampliorem summam sportularum nomine exegerint: tunc enim quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, id triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo et simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. quod nostra constitutio induxit, quae in nostro codice fulget, ex qua dubio procul est ex lege condicticiam emanare. Quadrupli veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is cui datur calumniae causa negotium alicui faceret vel non faceret: item ex lege condicticia a nostra constitutione oritur, in quadruplum condemnationem imponens his exsecutoribus litium, qui contra nostrae constitutionis normam a reis quidquam exegerint. Sed furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a caeteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod hae actiones omnimodo dupli sunt; at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia et interdum depositi, infitiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur: sed illa, quae de his competit, quae relicta venerabilibus locis sunt, non solum infitiatione duplicatur, sed et si distulerit relicti solutionem, usque quo iussu magistratuum nostrorum conveniatur, in confitentem vero et antequam iussu magistratuum conveniatur solventem simpli redditur. Item actio de eo, quod metus causa factum sit, a caeteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod eius natura tacite continetur, ut, qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absolvatur. quod in caeteris casibus non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.

1) Quaedam praeterea sunt actio|nes, quae ad legis actionem ex- 11
primuntur, quaedam sua vi ac po|testate constant; quod ut ma- 12
nifestum fiat, opus est, ut | prius de legis actionibus loquamur. | 13

2) Actiones, quas in usu veteres [h]abuerunt, legis actio|nes 14, 15
appellaba[n]tur, vel ideo, quod legibus proditae erant, qui|p*pe* [1]) 16
tunc edicta praetoris, quibus complures actiones introductae |
sunt, nondum in usu habebantur, vel ideo, qu*od* ipsarum | 17
legum verbis accommodatae erant, et ideo immu|tabiles perinde 18, 19
atque leges observa[*ba*]ntur. Unde eum, qui de | vitibus suc- 20
cisis ita egisset, ut in actione vites nomi|naret, rep*erimus* per- 21
didisse *causam* [2]), quia de|buisset arbores nominare, eo, quod 22
lex XII tab., ex qua | de vitibus succisis actio competeret, ge- 32
2) neraliter de ar|boribus succisis loqueretur. Lege autem age- 21
batur modis [3]) || quinque: sacramento, per iudic*is* postulationem, 191
per con|dictionem, per manus iniectionem, per pignoris ca-| 2 78v*
pionem [4]). | 3

3) Sacramenti actio generalis erat: de quibus enim rebus | ut 4. 5
aliter ageretur lege cautum non erat, de his sacra|mento age- 6
batur, eaque actio perinde periculosa erat | [5]) falsi † atque hoc 10
tempore periculosa est actio cer|tae creditae pecuniae propter 11

---

1) C.: q̃ p̃ = qui prae.

2) Cf. quae de hoc loco disputavi Mnemosynes Nov. ser. IV, 1. pag. 115. In Cod. nostro praebetur: responsum eum rem ꝑdidisse c'; figura autem c' compendium est vocis «cuius", quod per errorem statui exaratum esse pro c (= causam).

3) Noli confundere *modos*, quibus lege agebatur, qui tantum quinque erant, cum *speciebus* legis actionum; nam quamquam non infinitae eae quidem erant, nec tot, quot formulae postea in albo legebantur, certe tamen multae fuerunt.

*) »pag. interior ex parte difficulter legitur".

4) Praeter h.l. et pag. 198, v.v. 1 et 6 in codice ubique recte scriptum exstat *capionem* (non »*captionem*") sic etiam ubi cum »usu" coniungitur constanter et cum vocabulo »pignoris" pag. 197, v.v. 11 et 20.

5) De hoc quoque loco cf. Mnemosynes l. s. l.; quam autem ibi lectionem proposui: »falsi sacramenti nomine" non amplius genuinam puto. Sacramentum enim, si iusiurandum significat, non est iusiurandum assertorium, sed promissorium. Tum vero judex non inquire-

sponsionem, qua periclita|tur [1]) reus, si temere neget, [*et propter*] 12
restipulationem, qua pe|riclitatur actor, si non debitum petat: 13
nam qui victus erat, | summam sacramenti praestabat poenae 14
nomine, eaque | in publicum cedebat praedesque eo nomine 15
praetor[*i*] daba[*n*]|tur, non ut nunc sponsionis et restipulationis 16
ℓ) poe|na lucro cedit [*creditori*] aut debitori, ut qui vicerit [2]). Poena 17
autem sa|cramenti aut quingenaria erat, aut quinquagenaria: nam| 18
de rebus mille aeris plurisve quingentis assibus, | de minoris vero 19, 20
quinquaginta assibus sacramento con|tendebatur; nam ita leg[e] 21
XII tabularum cautum erat: [*at*] si de libert[*at*]|e hominis con- 22
troversia erat, etsi pretiosissimus homo esset, | tamen ut quin- 23
quaginta assibus sacramento contenderetur eadem lege cau|tum 24
est, favor*e* scilicet libertatis, ne [*m*]orarentur adsertatores ||

192
78r*)

† . . . . . (1—11)
i) [3]) sta omnes actiones † | † 12 (13-16)
† | *quando negas sac*ramento quingenario te provoco* | † captus † 17 (18-23)
† . . . . . ad iudicem accipiendum || 24

---

bat, utrius sacramentum verum esset, utrius falsum, sed utrius iustum, utrius iniustum. »Sacramento provoco" denique nunc mihi quidem persuasum est breviter esse dictum pro: voco te ad tresviros qui de nostra lite diiudicent, ita, ut exigant ab victo pecuniam ad sacra publica facienda. »Qua de re lege L. Papirii tribuni plebis sanctum est his verbis: »Quicumque praetor posthac factus erit, qui inter cives ius dicet, III viros capitales (?) populum rogato, hique III viri sacramenta (= aera ad sacra facienda) exigunto, iudicantoque" " etc. Festus in voce. Nomen III vir. »capitales" ex confusione mihi ortum esse videtur, et alios suspicor fuisse III viros »capitales", alios III viros »sacramento". Ex his praetor singulis singulas lites mandabat.

1) C.: periclitaret'.

2) C.: *luerocedituadueteariquiceritut*, omisso bis signo transpositionis ※. Göschen et, post eum, omnes deinceps edd.: lucro cedit adversario, qui vicerit.

*) »De pagina exteriore praeter paucas litteras, quas Göschen et ego extricavimus nihil nisi incertissimae litterarum umbrae supersunt."

3) Hia partim in adnotationibus, partim in textu v.v. 12—20 sic explicat: Ceterum cum etiam **istae omnes actiones**, quibus sacramento agebatur, aut in rem, aut in personam essent, si in personam agebatur,

venirent; postea vero reversis dabatur. Ut autem [d*ie*] tri- 193
gesimo iu|dex d[*ar*]etur per legem Pinariam factum est: ante 2 107r*)
eam autem | legem *stat*im dabatur iudex. 3

Illud ex superioribus in|tellegimus, si de re minoris quam 4
[*mille*] aeris agebatur, quin|quagenario sacramento non quinge- 5
nario eos con|tendere solitos fuisse. 6

Postea tamen quam iudex datu*s* esset | comperendinum diem 7
ut ad iudicem venirent | denuntiabant. Deinde cum ad iudicem 8
venerant, antequam apud | eum *causam* [1]) perorarent, solebant 9
breviter ei et quasi per indicem rem exponere, quae dicebatur 10
causae colle|ctio, quasi causae suae in breve coactio. 11

3) Si in rem agebatur, mobilia quidem et moventia, quae modo 12
in | ius adferri adducive possent, in iure vindicaban|tur ad hunc 13, 14
modum: qui vindicabat [2]) *f*estucam te|nebat, deinde ipsam rem 15
adprehendebat, — veluti hominem — | et ita dicebat: „hunc 16
ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio: | secundum 17

---

cum uterque in ius venisset, actor id, quod sibi ab altero dari fierive oporteret, apprehendens, eum intendebat (sicine?!), veluti hoc modo: aio te mihi HS. X milia dare oportere, adversarius negabat. Deinde actor dicebat: »Quando negas, sacramento quingenario te provoco. Adversarius quoque dicebat: »quando ais egoque abs te ea re **captus** sum, similiter ego te sacramento quingenario provoco". Vir sagacissimus ad summam fortasse satis recte, quod ad singulas vero res certe minus feliciter divinandi viam ingressus est. Neque enim dubito quin plane erraverit in istis »actor id quod sibi ab altero dari fierive oporteret apprehendens". Qui enim hoc semper fieri potuit? Nomine quoque actoris vix Gaius in legis actione, usus est; uterque enim reus, uterque actor in ea erat. Formula denique »quando ais egoque abs te ea re captus sum (?)" intellegi nequit, et male de suo excogitairt V. Cl. — Val. Probus hasce nobis formulas de legis act. sacram. in personam tradidit: *A. T. M. D. O.* = aio, te mihi dare oportere. *Q. N. T. S. Q. P.* = quando negas te sacramento quingenario provoco. Tertia apud eum formula est; *Q. N. Q. A. N. Q. N.* = quando neque ais neque negas.

*) »pag. exterior facile legitur".

1) Pro nota c̄ in codice est: g.

2) Id est: qui vindex erat. Ut autem *iudex* est is, qui iudicat, *ubi et quid sit ius*, sic *vindex ubi et quae sit vis* demonstrat. »Vis" autem et »ius" sunt contraria. Formula fuit usitata: »ista quidem vis est." — In sequenti pro festuca in Cod. legitur restuca.

suam causam, sicut dixi, ecce tibi vindictam | (imposui)[1]!" 18
et simul homini festucam imponebat; ad|versarius eadem simi- 19
liter dicebat et faciebat; cum | uterque vindicasset, praetor di- 20
cebat: „mit[*ti*]te ambo hominem"! illi mittebant; qui prior 21
vindica[*verat dice*]bat: „postulo, anne | dicas, qua ex causa 22
vindicaveris?" ille respondebat: „ius feci[2]), sicut vin|dictam im- 23
posui". deinde qui prior vindicaverat, dicebat: | „quando tu in- 24
iuria vindicavisti, || quingentis aeris sacramento te provoco[3])". 194
Adversarius quoque dicebat | similiter[4]). [*Quod si de re mino-* 2 107v*)
ris quam mille aeris agebatur] quinquaginta asses sacrament*um*
nomina|bant. Deinde [*e*]ad[*em*] sequebantur quaecunque +[5]) in 3
personam ageretur. Postea | praetor secundum alterum eorum 4, 5
vindicias dicebat, id est in|terim aliquem possessorem constitue- 6
bat, eumque iubebat, praedes adversario dare litis et vindicia-

---

1) Id est: pro condicione hominis, quod meus sit ex iure Quiritium, ut dixi, ecce etiam facto indico, te ius meum laesisse. — *Imposui* glossema esse patet: neque enim *postquam* haec verba pronunciavit, tum denum imponebat, sed dum loquebatur, »simul imponebat". Val. Probus rectissime habet: *S. S. C. S. D. E. T. V.* = secundam suam causam sicut dixi ecce tibi vindictam.

2) I. e.: dominium acquisivi. (Cf. Excursum ad Gai II. § 224) Gaius speciem legis actionis sacramento nobis tradidit qua is, qui negabat hominem alienasse vindex erat in eum, qui eum acquisisse dicebat. Erant autem aliae complures species. Cf. adnot. 3 pag. 353.

*) »pag. interior facillime legitur".

3) Ea breviter suspicor antiquitûs dicta esse pro: provoco te ad III viros sacramento, ut diiudicent inter nos, quingentis aeris; cf. quae annotavi ad § 13 Labente tempore *sacramentum* vocobulum ipsum aes significare coepit.

4) (et ego te scil.) C. Quo glossemate recepto genuina verba Gai perierunt, quae equidam e coniectura mihi repperisse visus sum. Edd. *omnes*, quantum ego scio, hunc locum ita habent: *Adversarius quoque dicebet*: »»*similiter ego te*"" Kr. St. »*similiter et ego te*" Quasi vero istae verba »similiter etc." sollemnia essent. Sed fac ea esse, quid significat in Gai verbis illud »quoque"? Neque porro, *seu* ut Savigny pro scil. (= scilicet) voluit ad sequentia apte quadrat neque ipsum illud *scilicet*. Caeterum cum anno 1877 mense Martio in *Themide* scriberem de legis actione sacramento et ipse lapsus sum, statuens verba esse concepta »similiter etc". — Ad »quoque dicebat similiter" cf. supra: »eadem similiter dicebat."

5) Post quaecunque" *agi diximus cum* vel simile quid intercidit.

rum | id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor 7
ab utro|que accipiebat sacramenti [*nomine*], quan[*do*] id in pu- 8
blicum cede|bat. — Festuca autem utebantur, quasi hastae loco, 9
signo | quodam iusti dominii, *quod* [*m*]*a*xime [1]) sua esse crede- 10
debant, | quae ex hostibus cepissent; unde in centumviralibus 11
iudici|is hasta praeponitur. 12

7) Si qua res talis erat, | ut sine incommodo non posset in ius 13
adferri vel addu|ci, velut si columna [*aut navis*] aut grex ali- 14
cuius pecoris esset, pars a|liqua inde sumebatur, deinde in eam 15
partem quasi in | totam rem praesentem fiebat vindicatio. Itaque 16
ex gre|*ge* velut una *o*vis [2]) aut capra in ius adducebatur, vel 17
etiam pilus | inde sumebatur et in ius adferebatur; ex nave vero 18
et | columna aliqua pars defringebatur: similiter si de | fundo 19, 20
vel de aedibus sive de hereditate controversia erat, | pars aliqua 21
inde sumebatur et in ius adferebatur | et in eam partem perinde 22
atque in totam rem praesentem | fiebat vindicatio: velut ex fundo 23
gleba sumebatur et e|x aedibus tegula et si de hereditate con- 24
troversia erat aeque [3]) || 194*bis*
a et *b* *)
† . . . . . (1—24)*bis*
195
† . . . . . | 96v **)
† *die XX*[*X*] [4]) ad iudicem capiendum praesto esse de|*bebant*; 2, 3
) *con*[5])dicere autem denuntiare est prisca lingua. Ita|que haec 4
quidem actio proprie condictio vocabatur; nam auctor [6]) adver-|

1) C.: oXXI.me.

2) C.: itaq̄. ū ex grecae ū una quis.

*) »Hoc folium, quod olim cum pag. 195/6 cohaerebat, ipsius Hieronymiani amanuensis manu rescissum periit".

3) »Postquam de sacramenti actione disputationem ad finem perduxit, egit Gaius de legis actione quae per iudicis postulationem fiebat, deinde de legis actione, quae per condictionem fiebat". (Kr. St.)

**) »Pagina exterior praeter tres primos versus non difficulter legitur".

4) Reiecta Göscheni lectione St. notat: »mihi tale potius videtur versus initium *die* XX *adiudicem* etc".

5) Ex sententiae nexu magis quam ex vestigiis codicis.

6) Sic est in Cod. — Edd. *actor*. Sed tempore, quo per legis actionem agebatur, litigantes cum praetore Populi Rom. actores = ὑπακριταί erant,

sario denunti*a*bat, ut ad iudicem capiendum die X|XX adesset; | 5, 6
nunc vero non proprie condictionem dicimus actionem in per- 7
sonam, qua | intendimus dari [1]) nobis oportere; nulla enim hoc 8
) tempore eo | nomine denuntiatio fit. Haec autem legisactio 9
constituta | est per legem Siliam et Calpurniam: lege quidem 10
Silia cer|tae pecuniae, lege vero Calpurnia de omni certa re. | 11
) Qua re autem haec actio desiderata sit, cum de eo, quod nobis 12
da|ri oportet, potueri*mus* [2]) aut sacramento aut per iudicis postu- 13
lationem | agere, valde qu[*a*]eritur. 14
.) Per manus iniectionem aeque [*de*] | his rebus agebatur, de 15
quibus ut ita ageretur lege aliqua [3]) | cautum est, velut iudicati 16
lege XII tabularum. Quae actio talis erat: qui | agebat sic dicebat: 17
„Quod tu mihi iudicatus — sive damnatus — | es HS. X mili*um*, 18
quando causam [4]) non solvisti, ob eam rem, ego tibi HS. | X mi- 19
lium iudicati manu*m* inicio" et simul aliquam partem | corporis 20
eius prendebat, nec licebat iudicato ma|num sibi depellere et pro 21
se lege agere, sed [5]) | qui vindi|cem non dabat domum [6]) duce- 22, 23
batur ab actore et vin|ciebatur [7]). 24
) Postea quaedam leges ex quibusdam causis || pro iudicato ma- 196
nus iniectionem in quosdam dederunt, | sicut lex Publilia in 2 96r*)

---

praeterquam in l.ã per pignoris capionem et interdum in lã per man. iniect., ubi, nisi alius quidam vindex intervenit, petitor (ut hodie dicimus) solus agebat. Itaque nolui lectionem traditam mutare.

1) C.: id. In archetypo fuisse verisimile est dĩ. — Ad rem cf. Inst. h. t. § 15 supra p. 348.

2) C.: potuerit.

3) C.: aq̣lia.

4) C.: q̣doc. quod significat nihil aliud quam quod nos edidimus. Alii alia coniecerunt. Noli tamen putare vocabulum *causam* ad carmen sollemne pertinuisse. Indicatur tantum eo vocabulo hic inserendum esse id, quod ab eo, a quo petitum fuit, solvi oportuit. Cf. infra § 24: *nominata causa*, *ex qua agebat*, ita dicebat ob eam rem etc.

5) (vin|dicem dabat qui p *se* (sic!) causam agere *solebat* (sic!)) Cf. infra § 25.

6) C.: dominum.

7) C.: uindiciebat'. Pro quibusdam in Cod. est: q̄b.deam.

*) »pag. interior facillime legitur".

eum p*ro* quo sponsor dependis|set, *si* [1]) in sex mensibus proxi- 3
mis, quam pro eo depensum | esset, non solvisset sponsori pecu- 4
niam; item lex Fu|ria de sponsu adversus eum, qui a sponsore 5
plus | quam virilem partem exegisset: denique complu|res aliae 6, 7
) leg*es* in multis causis talem actionem de|derunt. Sed aliae le- 8
ges [2]) ex quibusdam [*cau*]si[*s*] | constituerunt qu*i*d*em* [3]) actiones 9
p*er* manus iniecti|onem, sed puram, id est, non pro iudicato, 10
velut lege [*Furia*] testamentaria | adversu[*s eu*]m qui legatorum 11
nomine mortisve causa plus | *M* [4]) assibus cepisset, cum ea lege 12
non esset exceptus [5]); | item lege Marcia adversus faenera|tores, 13, 14
ut si usuras [6]) exegissent, de his reddendis | per manus iniectionem 15
) cum iis ageretur. Ex quibus le|gibus et si quae aliae similes 16
essent, cum agebatur, manum | sibi depellere et pro se lege 17
agere [*licebat*]; nam et actor in ipsa | legis actione non adicie- 18
bat hoc verbum „pro iudicato," | sed nominata causa, ex qua 19
agebat, ita dicebat: „ob eam rem | ego tibi manum inicio; cum 20
hi, quibus pro iudicato actio da|ta erat, nominata causa ex qua 21
ageba[*n*]t, ita infereba[*n*]t: | „ob eam rem ego tibi pro iudicato 22
manum inicio": nec | me praeterit in form[*ul*]a legis Furiae tes- 23
tamentariae „pro iudica|to" verbum inseri, cum [7]) in ipsa lege 24
) non sit, quod videtur || nulla ratione factum. Sed postea lege 197
Vallia (?) exce|pto iudicat*o* et eo, pro quo depensum est, cae- 2 110r*)
teris omnibus, | cum quibus per manus iniectionem agebatur, 3
permissum est, | sibi manum depellere et pro se agere; itaque 4
iudica|tus et is pro quo depensum est, etiam post hanc legem 5
vindicem | dare debebant, et nisi darent, domum ducebantur; | 6

---

1) C.: *i* (= inter).
2) (in multis causis) C.
3) C.: quasdam.
4) C.: c (= centum), sed cf. II. § 225.
5) (ut ei plus capere liceret) C.
6) C.: usiuras.
7) (r.) C. Videtur ℞ (= »rubrica", vel »regula") adscripta nota in margine archetypi falso hic recepta esse.
*) »pagina interior facile legitur".

idque[1]) quamdiu legis actiones in usu erant semper ita ob-| 7
servabant[2]), unde nostris temporibus cum quo | iudicati depen- 8, 9
sive agitur iudicat*um*[3]) solvi satisda|re cogitur. | 10
) Per pignoris capionem lege agebatur, de quibusdam re|bus 11, 12
moribus [*introducta pignoris capione de quibusdam rebus*][4]) lege.
) Introducta est moribus *aeris*[5]) mili|taris; nam[6]) propter sti- 13
pendium licebat militi ab eo, qui [*id*] dis|tr[*ib*]uebat, nisi daret, 14
pignus capere. Dicebatur autem | ea pecunia, quae stipendii 15
nomine dabatur aes milita|re. Item propter eam pecuniam li- 16
cebat pignus capere ex | qua e*quus*[7]) emendus erat, quae pe- 17
cunia dicebatur aes e|questre. Item propter eam pecuniam 18
ex qua hordeum equis erat | comparandum; quae pecunia dice- 19
) batur aes hordiarium. Lege autem | introducta est pignoris 20
capio velut lege XII tabularum ad|versus eum, qui hostiam 21
emisset nec pretium red|deret; item adversus eum qui merce- 22
dem non redde|ret pro eo iumento, quod quis ideo locasset, ut 23
inde pecunia | accepta, in dapem, id est, in sacrificium impen- 24
deret, || item lege censoria data est pignoris capio[8]) publicanis, | 198
[*id est conductoribus*][9]) publicorum populi Romani, adversus 2 110v*)
) eos, qui aliqua | lege [*ii*]s vectigalia deberent. Ex omnibus 3
autem istis cau|sis certis verbis pignus capiebatur et ob id ple- 4

---

1) C.: itaq̃. Idem mendum occurrit infra § 31. pag. 198 v. 24.

2) C.: observabantur.

3) C.: iudicati.

4) Bö. addidit tantum: de quibusdam rebus.

5) C.: rei militaris. Quod nisi pro mendo habes, sequentia illa: »dicebatur autem etc. (vers. 14 sqq.) intellegi nequeunt.

6) (et) C. Fortasse vocula *id*, quae desideratur inter *qui—distribuebat*, in hoc ipso versu mendosead marginem archetypi *it* scripta huc aberravit.

7) Pro »*qua equus*" in codice est: »*quae civis*".

*) pagina exterior non facile legitur."

8) C.: captio. Idem mendum recurrit versu septimo infra.

9) Deesse haec non possunt. Contra male abundat vocabulum »*vectigalium*" quod hic in codice legitur. Ad »publica" cf. ex. gr. Suet. Calig. 40. »ut teneretur *publico* et quae meretricium, quive lenocinium fecisset" etc.. Addito glossemate ad »publicorum" perierunt, ut fit, ipsius Gai verba.

Sed istae quidem actiones, quarum mentionem habuimus, 3
et si quae sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. aliae autem sunt, quas praetor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere: ecce plerumque ita permittit in rem agere, ut vel actor diceret se quasi usu cepisse, quod usu non ceperit, vel ex diverso possessor diceret adversarium suum usu non cepisse quod usu ceperit. Namque si 4
cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei casu possessionem amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam rem persequendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum erat eo casu deficere actionem, inventa est a praetore actio, in qua dicit is,

risque | placebat hanc quoque[1]) legis actionem esse, quibusdam | 5
autem [*haud*] placebat, primum quod pignoris capio extra ius | 6
peragebatur, id est non apud praetorem, plerumque etiam ab- 7
sente | adversario, cum alioquin caeteris actionibus non aliter 8
uti | posse[*n*]t, quam apud praetorem praesente adversario; prae- 9
terea quod nefa|sto quoque d[*i*]e, id est, quo non licebat lege 10
agere, pignus capi | poterat. | 11

0) Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium ve|nerunt; 12, 13
namque[2]) ex nimia subtilitate veterum, qui tunc iura con|di- 14
derunt, eo res perducta est, ut qui minimum errasset | [*l*]item 15
perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Julias subla|tae 16
sunt istae legis actiones, effectumque est, ut per concepta
ver|ba, id est, per formulas litigaremus. 17

1) Tantum ex du|abus causis permissum est[3]) lege | agere: damni 18, 19
infecti et si centumvirale iudicium fu[*tu*]rum | *est*[4]). Sane quo- 20
tienscumque ad centumviros itur ante lege agitur sacra|mento 21
apud praetorem urbanum vel peregrinum praetorem, damni
ve|ro infecti nemo vult lege agere, sed potius stipula|tione, quae 22, 23
in edicto proposita est, obligat adversarium | suum, idque et 24
commodius ius et plenius est. Per pignoris || 199
77v*)

† . . . . . (1—24)

2) apparet. Contra in ea form[*ul*]a, quae publicano proponitur 200
talis | fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum | 2 77r**)
esset, id pignus is, a quo captum erat, luere deberet, | tanta 3, 4
3) pecunia[5]) condemnetur. Nulla autem formula ad | condictionis 5
fictionem exprimitur, sive enim pecunia[*m*], sive rem | aliquam 6
certam debitam nobis petamus, eam ipsam | dari nobis oportere 7

---

1) (āonem (= actionem)) C.

2) C.: ṅ q́ = nam qui.

3) (id legis āonem facere) C.

4) C.: furum.

*) »de pagina exteriore nihil nisi incertissimae litterarum umbrae supersunt".

**) »pag. interior ex parte difficillime legitur".

5) C.: tantam pecuniam. Sic versu 5 contra pro »pecuniam" legitur »pecunia." In ea re codicibus fides, credo, nulla est habenda.

qui possessionem amisit, eam rem se usu cepisse et ita vindicat suam esse. quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio praetore in edicto proposita est. Rursus ex 5
diverso si quis, cum rei publicae causa abesset vel in hostium potestate esset, rem eius qui in civitate esset usu ceperit, permittitur domino, si possessor rei publicae causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere, id est ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse et ob id suam esse rem. quod genus actionis et aliis quibusdam simili aequitate motus praetor accommodat, sicut ex latiore digestorum seu pandectarum volumine intellegere licet. Item si quis in frau- 6
dem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis possessis permittitur ipsis creditoribus rescissa traditione eam rem petere, id est dicere eam rem traditam non esse et ob id in bonis debitoris mansisse. Item Serviana et quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vo- 7
catur, ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capit. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur: quasi Serviana autem qua creditores pignora hypothecasve persequuntur. inter pignus autem et hypothecam quantum ad actionem hypothecariam nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. sed in aliis differentia est: nam pignoris appellatione eam proprie contineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit: at eam, quae sine traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecae appellatione contineri dicimus. In personam quoque actiones ex sua iurisdic- 8
tione propositas habet praetor. veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur receptitia: sed ex nostra constitutione, cum et si quid plenius habebat, hoc in pecuniam constitutam transfusum est, ea quasi supervacua iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. item praetor proposuit de peculio servorum filiorumque familias et ex qua quaeritur, an actor iuraverit, et alias complures. De pecunia autem consti- 9
tuta cum omnibus agitur, quicumque vel pro se vel pro alio

intendimus, neque ullam adiungimus | condictionis fictionem; 8
itaque simul intellegimus, e|as formulas, quibus pecuniam aut 9
rem aliquam nobis dare oportere in|tendimus, sua vi ac pote- 10
state valere. Eiusdem na|turae sunt actiones commodati, fidu- 11
ciae, negotiorum ge|storum et aliae innumerabiles. | 12
4) Habemus adhuc alterius generis fictiones in quibus|dam for- 13, 14
mulis, velut cum is, qui ex edicto bonorum possessionem petit,
ficto | se herede agit; cum enim praetoris iure is, non legitimo 15
suc|cedat in locum defuncti, non habet directas actio|nes; et 16, 17
neque id quod defuncti fuit, potest intendere suum | esse ex 18
iure Quiritium, neque id quod ei debebatur, potest intendere
[*dari*] sibi oportere; ita|que ficto se herede, intendit velut hoc 19
modo: „iudex esto. Si Aul|us Agerius [1]), Lucio Titio heres es- 20
set, tum si fund*um*, | de quo agitur [2]), ex iure Quiritium *eius esse* 21
oporteret" [3]), et *si illi debebatur aeque* [4]) | proposita simili *fictione* [5]), 22
ita subicitur, „tum si pa|ret Numerium Negidium Aulo Agerio 23
5) X milia dare oportere". Similiter et bonorum emptor | ficto 24
se herede agit, sed interdum et alio modo agere solet; || nam ex 201
persona eius, cuius bona emerit, sumpta inten|tione, convertit 2 55r*)
condemnationem in suam personam, | id est, ut, quod illius es- 3
set, vel illi dari oporteret eo nomine adver|sarius huic condem- 4
netur, quae species actionis ap|pellatu[*r*] Rutiliana, quia a prae- 5
tore Publio Rutilio, qui etiam bono|rum venditionem intro- 6
duxisse dicitur, comparata es*t* [6]); | superior autem species ac- 7

1) (id est si ipse actor) C. Quamquam sequentia incertissima sunt, tamen hoc emblema tollere non dubitavi.

2) Ea verba *in edicto quidem praetoris* formula continebat. Pro iis ipsa actio (formula praesenti liti accommodata) descriptionem fundi in qua loci natura, terrarum conditiones, spatiorum mensurae, alia declarabantur habebat. Cf. supra § 21: »causam" et quae ibi adnotavi.

3) Neglectis incertissimis vestigis litterarum, quas Bluhme vidit, aut sibi vidisse visus est, pro sententia supplevi; cf. § 36 infra.

4) »Mihi ipsi .... deueat' ... visa sunt apparere". Ad ea vestigia coniectura lectionem edidi.

5) Quam diligentissime vestigia Cod. secutus, pro sententiae ratione supplevi.

*) »pag. interior maximam partem facile legitur".

6) C.: ee̅ (= esse). Göschen locum iam restituit ut nos. Potest autem ut inter *introduxisse* et *dicitur* nonnulla interciderint.

soluturos se constituerint, nulla scilicet stipulatione interposita. nam alioquin si stipulanti promiserint, iure civili tenentur. Actiones autem de peculio ideo adversus patrem dominumve 10
comparavit praetor quia licet ex contractu filiorum servorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen esset peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum condemnari eos. Item si quis postulante adversario iuraverit 11
deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit. Poenales quoque ac- 12
tiones bene multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo eius corrupisset: et in eum qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset: item adversus eum, qui vi exemerit eum qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit: et alias innumerabiles [1]). Praeiudiciales actiones in rem esse videntur, quales sunt, per 13
quas quaeritur, an aliquis liber vel an libertus sit, vel de partu agnoscendo. ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit: caeterae ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt.

1) Cf. Gai infra § 46 in fine.

tionis, qua ficto se herede bonorum emptor agi*t*[1]) Serviana 8
3) vocatur. [† *Publiciana vocatur.*][2]) Datur autem haec actio ei,
qui ex iusta causa | traditam sibi rem nondum usucepit eamque 9
amis|sa[3]) possessione petit, nam, quia non potest eam ex iure 10
Quiritium suam esse in|tendere, fingitur rem usucepisse, et ita 11
quas[*i*] ex iure Quiritium do|minus factus esset intendit velut 12
hoc modo: „iudex esto. Si quem | hominem Aulus Agerius 13
emit, [*et*] is ei traditus est, anno possedis|set, tum si eum ho- 14
minem de quo agitur eius ex iure Quiritium esse oporteret," |
) et reliqua. Item civitas Romana peregrino fingitur, si eo | no- 15, 16
mine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris le|gibus actio 17
constituta est, si modo iustum sit, eam actionem | etiam ad 18
peregrinum extendi, velut[4]) | in formula, [*quae*] ita concipitur: 19
„iudex esto. Si pa|ret [*a Dinone Hermaei filio L. Titio fur-* 20
tum factum esse" aut: „si paret ope][5]) consiliove Di*n*onis [*H*]er-
mae*i* fili*i* furtum fa|ctum esse paterae aureae, quam ob rem 21
eum si civis Romanus esset | pro fure damnum decidere opor- 22
teret" et reliqua. | Item si peregrinus furti agat civitas ei Ro- 23
mana fin|gitur. Similiter si ex lege Aquilia peregrinus damni || 24
iniuriae agat aut cum eo agatur ficta civitate Romana iudi-| 202
) [*ci*]um datur. Praeterea aliquando fingimus ad*versa*rium | 2 55v*)
nostrum capite deminutum non esse; nam si ex contractu nobis 3
obligatus obli|gatave sit et capite deminutus deminutave fuerit, 4
velut mulier | per coemptionem, masculus per adrogationem, 5
desinit iure | civili debere nobis; nec directo intendi potest sibi 6

1) C.: *gis. »Prima littera aut *a* aut *e* fuit".

2) Huschke: »Eiusdem generis est, quae Publiciana vocatur". Et profecto tale aliquid peritt. St. Kr.: »Item usucapio fingitur in ea actione quae etc.".

3) C.: admis/ae.

4) (si furtum (sic!) agat pereg. ā c' eo agat) C. cuius additamenti explicationis causa adscripti, ultimum vocabulum certe fuit agat' = agatur. Sed ex verbis: »Item si peregrinus (infra versu 23) satis apparet hoc glossema esse.

5) Praemonstrante Goudsmit libri laud. p. 80 addidi; nisi quod ille scripsit: »*a Dione Hermaei filio*". Equidem enim nomen *Dinon* (in Codice est in sequentibus »Di*h*onis") significantius esse et aptius furi censebam, ut non sine causa appellatur *Hermaei* filius. Pro *filii* in Codice est: filio.

*) »pag. exterior ex parte difficulter legitur".

dare | eum eamve oportere; sed ne in potestate eius sit ius no- 7
strum cor|rumpere introducta est [1]) contra eum eamve actio utilis, | 8
rescissa capitis deminutione, id est in qua fingitur capite demi- 9
nutus deminutave | non esse. 10
) Partes autem formularum [*praecipue*] [2]) hae sunt, demonstratio, |
) in|tentio, adiudicatio, condemnatio. Demonstratio | est ea pars 11, 12
formulae, quae [3]) id*eo* inseritur, ut demon|stretur res de qua 13
agitur, velut haec pars formulae: | „quod Aulus Agerius Nu- 14
merio Negidio hominem — vendidit"; item haec: „quod Aulus
Agerius [*apud*] Numerium Negidium | hominem — deposuit." 15
) Intentio est ea pars formulae, | qua actor desiderium suum 16
concludit, velut haec pars | formulae: „si paret Numerium Ne- 17
gidium Aulo Agerio HS decem milia dare oportere"; item haec: |
„quidquid paret Numerium Negidium Aulo Agerio dare facere 18
[*oportere*]"; item haec: „si paret hominem— | ex iure Quiritium 19
) Auli Agerii esse". Adiudicatio est ea pars formulae, qua | per- 20
mittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudi|care, velut 21
si inter coheredes familiae erciscundae agatur aut inter socios
communi dividundo, | aut inter vicinos finium regundorum; nam 22
illic ita est: quant*um* | adiudicari oportet iudex *tantum* [4]) — 23
) adiudicato. Condemna|tio est ea pars formulae, qua iudici con- 24
demnandi || absolvendive potestas p*er*mittitur, velut haec pars | 203
formulae: „iudex, Numerium Negidium Aulo Agerio [5]) condemna, 2 51r*)

---

1) (ao (= actio)) C.

2) Hoc vocabulum ex versu 12 infra huc traxit Huschke, et recte ille quidem adnotat: »Non loquitur Gaius v. gr. de designatione, neque de exceptione, compensatione et quae praeterea non ipsius actionis propriae sunt", nisi quod minus recte credidit, *designationem* formulae partem esse distinctam a demonstratione. In quem errorem Vir. Cl. inductus falsa lectione ante Stud. vulgata (infra § 60) »demonstretur, *tum designetur*" pro »demonstratorio modo designetur" ut in codice, teste Stud., scriptum est.

3) Cf. adnotationem praecedentem.

4) C.: Titio. Alii aliud coniecerunt; Studem. dubitanter ex $\overline{tt}$ (= tantum) factum esse Titio. Kr. St. »audacior sit, qui tantum pro Titio scribat". Nomina omissa et hic et versibus 14 et 15 indicavi per ——.

*) »pag. exterior facile legitur".

5) (ss $\overline{x}$ milia) C. Equidem ea verba, sed emendata, cum genetivo opus

si non paret | absolve"; item haec: „iudex, Numerium Negidium 3
Aulo Agerio dumtaxat [*HS decem milium*] condemna[to], s|i non 4
paret, absolvito"; item haec: „iudex Numerium Negidium Aulo
Agerio [*HS*] decem mili*um* condemna|to" et reliqua, ut non adi- 5
ciatur „duntaxat".

4) Non tamen istae omnes par|tes simul [*in omnibus formulis*] [1]) 6
inveniuntur, sed quaedam inveniuntur, quaedam | non inveniun- 7
tur, certe intentio aliquando sola inve|nitur, sicut in praeiudi- 8
cialibus formulis, qualis est, qua | quaeritur, aliquis libertus 9
sit, vel quanta dos sit et ali|ae complures; demonstratio autem 10
et adiudicatio et | condemnatio numquam solae inveniuntur; 11
nihil enim omni|no [*demonstratio*] sine intentione vel condemna- 12
tione valet; item con|demnatio sine demonstratione vel inten- 13
tentione, vel | adiudicatio [*sine demonstratione et intentione et* 14
condemnatio]ne nullas vires habet [2]) [*et*] ob id nunquam so|lae 15
inveniuntur. |

5) Sed eas quidem formulas in quibus de iure quaeritur in ius 16
conce|ptas vocamus, quales sunt, quibus intendimus nostrum 17
esse a|liquid ex iure Quiritium vel nobis dari oportere, aut pro 18
fure damnum [*decidi oportere in*] quibus iu|ris civilis intentio 19
6) est; caeteras vero in factum conceptas | vocamus, id est, in 20
quibus nulla talis intentio [3]) concepta | est, [*sed*] initio formulae 21
nominato eo, quod factum est, adici*u*[*n*]|tur ea verba, per quae 22
iudici damnandi absolvendive po|testas datur, qualis est for- 23
mula, qua utitur patron*us* contra | libertum, qui eum contra 24
edictum praetoris in ius vocavit [4]); || nam in ea ita est: „recu- 204
peratore[*s*] sunt[*o*]. Si paret illum patronum | ab illo patroni 2 51v*)

esse censeam, addidi post »dumtaxat" in sequenti versu, ubi tam necessario requiruntur quam hic abundant. Statui enim hoc esse exemplum incertae condemnationis, quae infinita est, sequens incertae, quae cum taxatione dicitur (vide infra § 51), tertium formulae, qua certa pecunia petitur (§ 50).

1) Addidi cum Hia.
2) Restitui secundum Scheurl Beiträge 1852, p. 136.
3) C.: intentionis.
4) evocavit.
*) »Pagina interior facillime legitur".

liberto contra edictum illius praetoris | in ius vocatum esse, re- 3
cuperatores illum libertum | illi patrono HS. decem milium con- 4
demnate, si non paret, absolvite [1])." Caeterae quoque | formulae, 5
quae sub titulo „de in ius vocando" propositae sunt | in factum 6
conceptae sunt, velut adversus eum, qui in ius | vocatus neque 7
venerit neque vindicem dederit, i|tem contra eum, qui vi exemerit 8
eum, qui in ius vocaretur, | et denique innumerabiles eiusmodi 9
aliae for|mulae in albo proponuntur. 10

7) Sed ex quibusdam causis praetor | et in ius et in factum 11
conceptas formulas proponit, vel|uti depositi et commodati: illa 12
enim formula quae ita con|cepta est: „—iudex esto: quod Aulus 13
Agerius apud Numerium Negidium mensam | argenteam depo- 14
suit, qua de re agitur [2]), quidquid ob e|am rem Numerium 15
Negidium Aulo Agerio dare facere oportet, ex fide bona, eius,
idem iudex [3]), Numerium Negidium | Aulo Agerio condemnato, 16
nisi restituat [4]), si non paret, absolvito", in ius concepta est; at
illa | formula, quae ita concepta est: „—iudex esto: si paret Aulum 17
Agerium a|pud N. Negidium mensam argenteam deposuisse, 18
eamque dol|o malo N. Negidii A. Agerio reddita[*m*] non esse, 19
quanti ea res erit, tanta | pecunia iudex Numerium Aulo Agerio 20
condemnato, si non paret, absolvito", in factum | concepta est. 21
Similes etiam commodati formulae | sunt. 22

8) Omnium autem formularum, quae condemna|tionem habent, 23
ad pecuniariam aestimationem con|demnatio n*unc* [5]) concepta est; 24

---

1) Pro pronomine *ille* quod hac in *formula* (in edicto) legebatur ponebantur in ipsis *actionibus* nomina praetoris actoris, rei.

2) Noli putare ea verba »qua de re agitur" (aut similia) in *actione* fuisse; his enim verbis praetor totius rei accaratam significat descriptionem. — In codice pro *deposuit* legitur *deposuisset* sed cum mendo etiam correctionem ex archetypo scriba Cod. ver. transtulit, pro *agit'* scribens: *itagit.*

3) Sic rectissime legitur in codice, neque *id. iud.* pro *iud.* falso exaratum esse Studemundo assentior. In *actione* legebatur in initio, exempli gratia, *C. Gallus iudex esto.* Repetebatur deinde hoc loco: *eius*, *C. Gallus iudex* etc. — Cave coniungas *eius* cum verbis praecedentibus *ex fide bona.* Respicitur enim illud *quidquid* etc.

4) C.: nr. Huschke notam hanc primus explicuit.

5) C.: condemnation. Nempe quo tempore legis actionibus Romani

[1]) Curare autem debet iudex, ut omnimodo, quantum possi- 32
bile ei sit, certae pecuniae vel rei sententiam ferat, etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.

Si quis agens in intentione sua plus complexus fuerit, quam 33
ad eum pertinet, causa cadebat, id est rem amittebat, nec facile in integrum a praetore restituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis. huic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succuri solitum erat. sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant, ut plus petisse videretur petitor quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur.

---

1) §§os 28—31 opposui Gai §§is 62 et 63 infra.

itaque etsi corpus aliquod petamus || velut fundum, hominem 205
vestem, argentum, iu|dex non ipsa re condemnat [*e*]um, cum 2 66r*)
quo actum est, | sicut olim fieri solebat, [*at*] aestimata re pe- 3
49) cunia eum | condemnat. Condemnatio autem vel certae pecuniae 4
50) in formula | proponitur, vel incertae. Certae pecuniae velut in 5
ea formula, | qua certam pecuniam petimus; nam illic ima parte 6
formu|lae ita est: „iudex, Numerium Nigidium Aulo Agerio X 7
51) milium condemna, si non | paret, absolve". Incertae vero pe- 8
cuniae condemnatio [1]) dupli|cem significationem habet; est enim 9
una, qua cum aliqua | praefinitione, quae vulgo dicitur cum 10
taxatione, † [2]), velut si incer|tum aliquid petamus, nam illic 11
ima parte formulae | ita est: „iudex Numerium Negidium Aulo 12
Agerio dumtaxat H. X mili*um* condemna [3]), si non | paret absolve. 13
[*Condemnatio*] vero incerta est etiam infinita, *vel*ut si rem aliquam
a pos|sidente nostram esse petamus, id est si in rem agamus, | 14
vel [*si agamus*] ad exhibendum; nam illic ita est: „quanti ea 15
res erit, | tanta pecunia iudex Numerium Negidium eidem 16
52) [*Aulo Agerio*] condemna, si non paret | absolve". Quid er*go* 17
est? iudex, si condemnet, certa pecuni|a condemnare debet, 18
etsi certa pecunia in conde|mnatione posita non sit. Debet 19
autem iudex attendere | *ut* cum certae pecuniae condemnatio 20

---

utebantur non dubito quin is, qui *l. a.* sacramento in rem victus erat, nisi causam solvisset — cf. supra § 21 huius commentarii — denuo in ius vocaretur, uti iudicium liti aestimandae fieret (Cf. Keller Civ. Proc. § 16), quo condemnatus ni pecuniam solvisset, tum demum, ni fallor, per manus iniectionem cogi potuit. Iam suspicor — et inde coniectura proposita — primis temporibus, quibus per formulas agi coeptum est, nihil mutatum esse, in tantum, ut qui ex formula petitoria in rem damnabatur, etiam tum, si victus esset, in rem ipsam condemnaretur, secundariaque actione, ni solveret, cogi deberet ad pecuniariam aestimationem solvendam. Cf. proxime sequentis pag. versu 3: *sicut olim fieri solebat.*

*) »Pag. interior maximam partem difficulter legitur".

1) C.: (omisso ⁂) incertae ů condemnatio pēc.ae.

2) Periit unus versus Archetypi: *iudici* ›*deñaꝫ* ꝑ*mittit*' = iudici condemnatio permittitur.

3) C.: condemnet. fortasse scripturus fuit scriba »condemnato"; sed in talibus non opus est anxie quaeramus quid in Codice exstet, cum in archetypo certe omnia talia per notas scripta esse videantur.

Plus autem quattuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. re: veluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur viginti petierit, aut si is, cuius ex parte res est, totam eam vel maiore ex parte suam esse intenderit. Tempore: veluti si quis ante diem vel ante condicionem petierit. qua ratione enim qui tardius solvit, quam solvere deberet, minus solvere intellegitur, eadem ratione qui praemature petit plus petere videtur. **Loco plus petitur, veluti cum quis id, quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit sine commemoratione illius loci,** in quo sibi dari stipulatus fuerit: **verbi gratia si is, qui ita stipulatus fuerit »Ephesi dare spondes?", Romae pure intendat dari sibi oportere. ideo autem plus petere intellegitur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione:** propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promissori competitura fuisset, si illo loco solveret. quae utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino oleo frumento, quae per singulas regiones diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub isdem usuris fenerantur. **si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco petat, quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione recte agit:** idque etiam praetor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intellegitur, proximus est is qui **causa plus petit: ut ecce si quis ita a te stipulatus sit: »hominem Stichum aut decem aureos dare spondes?", deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum aut decem tantum.** ideo autem plus petere intellegitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit: qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario et eo modo suam quidem meliorem condicionem facit, adversarii vero sui deteriorem.

posita | sit, neque maioris neque minoris summa posita | con- 21, 22
demnet, alioquin litem suam facit. Item si taxatio | posita sit 23
ne plur*is* condemnet quam taxat*io po*sita, *[*al*]ias enim | simi- 24
liter* litem suam facit: mi*noris autem damnare* || ei permis- 206
i) sum est. At si etiam [1]) † | † | qui formulam acc*ipit*, inten- (2)3 66v*)
dere debet, nec am*plius*, | *iudex enim* certa condemnatione con- 4
string*itur* | † | † *quo*|usque velit. | (5), 6, 7
i) Si quis intentione plus complexus fuerit, causa cadit, | id 8, 9
est rem perdit, nec a praetore in integr*um* restituitur, excep*tis* |
quibusdam casibus, in quibus | non patitur | † 10, (11)
. . . . . **Plus autem quattuor** | modis (12), 13
petitur; re, tempore, loco, causa. **Re velut si quis pro decem** |
milibus, quae ei debentur, viginti milia petierit, **aut si cuius** | 14
ex parte res est, totam eam aut maiore ex parte **suam** | esse 15, 16
intenderit; **tempore, veluti si quis ante diem vel** | ante 17
condicionem *impletam* **petierit, loco, velut si quis quod**
certo loco | dari promissum est, id **alio loco sine comme-** 18
moratio|ne eius loci petat, velut si **is, qui stipulatus fu-** 19
erit: »Ephesi | dare spondes"? do*mi* Romae [2]) **pure intenderit:** 20
† | † | [3]) dare mihi oportere; **plus** enim **petere intelligitur** † | 21, 22
† . . . . . (23)
. . . . . **recte** *potest* **pure** || (24)
) petere, id est *vel* non adiecto loco. Causa plus petitur, velut 207
si quis | in intentione tollat electionem debitoris quam is [5]) ha- | 2 44r**)

*) »Pag. exterior difficillime legitur."

1) »Quinque ultimae litterae admodum dubiae sunt." Fortasse locus sic restituendus est: At si etiam pecunia certa in condemnatione posita sit, tantam pecuniam, quanta sibi debeatur, is, etc.

2) Si vocabulum *domi* certior lectio esset, sequens *Romae* delendum esse censerem.

3) Coniectura totus locus restitui posse videtur ita fere: [si paret | dare mihi oportere, vel etiam si Romae intenderit: si paret Ephesi] *dare mihi oportere*; *plus enim petere intellegitur*, [quia | utilitas solvendi utroque modo promissori adimitur; Utique tamen qui stipulatus fuerit »Ephesi dare spondes?" Ephesi] recte etc.

**) »Pagina exterior praeter ultimos versus non difficulter legitur".

5) C.: *q*uı/ (= quamvis). Kr. St. quam is.

qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum aut aureos decem sibi dare oportere, id est ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. praeterea si quis generaliter hominem stipulatus sit et specialiter Stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus specialiter Campanum petat, aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat, plus petere intellegitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit aliud solvere, quam quod peteretur. quin etiam licet vilissimum sit quod quis petat, nihilo minus plus petere intellegitur, quia saepe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod maioris pretii est. Sed haec quidem antea in usu fuerant: postea autem lex Zenoniana et nostra rem coartavit. et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oportet, Zenonis divae memoriae loquitur constitutio: sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum, omne, si quid forte damnum ex hac causa acciderit ei, contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus, puniatur.

Si minus in intentione complexus fuerit actor, quam ad eum pertineret, veluti si, cum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit, sine periculo agit: in reliquum enim nihilominus iudex adversarium in eodem iudicio condemnat ex constitutione divae memoriae Zenonis. Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio cognita veritate errorem suum corrigere ei permittimus, veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

bet obligationis iure, velut si quis ita stipulatus sit „HS | de- 3, 4
cem milia aut hominem Stichum dare spondes?" deinde alter-|
utrum [*m*]erum [1]) ex his petat; nam quamvis petat, quod minus 5
est, plus tamen | petere videtur, quia potest adversarius inter- 6
dum facilius | id praestare quod non petitur. Similiter si quis 7
genus stipula|tus sit, deinde speciem petat, velut si quis pur- 8
puram stiqu|latus sit generaliter, deinde | Tyriam specialiter 9, 10
petat; quin etiam l[*ic*]et vilissimam petat, | idem iuris est, pro- 11
pter eam [2]) rationem, quam proxime diximus. | Idem iuris est, 12
si quis generaliter hominem stipula|tus sit, deinde nominatim 13
aliquem petat, velut Stichum, quamvis vilissimum. Itaque 14
sicut ipsa stipulatio concepta | est, ita et intentio formulae con- 15
cipi debet.

) Illud satis | apparet in incertis formulis plus peti non posse, 16
quia | cum certa quantitas non petatur, sed „quidquid adver- 17
sari|um dare facere oportere" [3]) intendatur, nemo potest plus 18
intendere. Idem | iuris est [4]) si in rem incertae partis actio 19
data sit, velut ta|*lis*: „quantam partem paret in eo fundo, quo 20
de agitur, | actoris esse"; quod genus actionis in paucissimis 21
causis da|ri solet. 22

5) Item palam est, si quis aliud pro alio intenderit, | nihil eum 23
periclitari eumque ex integro agere posse, quia nihil ante vide- 24
tur egisse; velut si quis hominem Stichum [*cum*] || petere deberet, 208
Erotem petierit, aut si quis ex testamento dar*i* | sibi oportere 2 44v*)
intenderit, cui ex stipulatu debebatur, | aut si cognitor aut pro- 3
6) curator intenderit sibi dari oportere. Sed | plus quidem inten- 4
dere sicut supra diximus periculosum | est, minus autem in- 5
tendere licet, sed de reliquo intra eius|dem praeturam agere non 6
permittitur; n*am* [5]) qui ita agit per ex|ceptionem excluditur, 7

1) C.: eor' = eorum. Hia: solum. Nemo utique defendet Gaium scripsisse: *alterutrum eorum ex his*, aut non desiderari notionem quam ego vocula »merum" reddendum esse putarim. Caeterum cf. 1. § 61.

2) C.: pappeam. Quod mendum natum est ex: p̄peam pro: ꝑpeam.

3) C.: ōteret (= oporteret). Hia: oportere [parea]t.

4) (et) C.

*) »Pagina interior facillime legitur."

5) C.: n' (= nec).

) quae exceptio appellatur litis dividuae. | At si in condemna- 8
tione plus p*os*itum [1]) sit, quam oportet, a|ctoris periculum nul- 9
lum est, sed [*reus*], quia [2]) iniqua[*m*] formu|lam acceperit, in 10
integrum restituitur, ut minuatur con|demnatio. Si[*n*] vero mi- 11
nus positum fuerit quam oportet, hoc solum | consequitur [*actor*], 12
quod posuit; nam tota quidem res in iudicium deducitur, | con- 13
stringitur autem condemnationis fine, qu*em* iudex egre|di non 14
potest; nec ex ea parte praetor in integrum restituit; facilius
enim | reis praetor succurrit quam actoribus. Loquimur autem 15
exce|ptis minoribus XXV annorum; nam huius aetatis homini- 16
bus | in omnibus rebus lapsis praetor succurrit. | 17
) Si in demonstratione plus aut minus positum sit, | nihil in 18, 19
iudicium deducitur, et ideo res in integro ma|net et hoc est, 20
quod dicitur falsa demonstratione rem non | perimi. Sed sunt, 21
qui put*ent*, minus recte comprehendi, ut | qui forte Stichum et 22
Erotem [*em*]erit, recte vide[*a*]tur ita | demonstrare: „quod ego 23
de te hominum Erotem emi", et | si velit de Sticho [3]) idem 24
agat, quia verum est, eum || qui duos emerit singulos quoque 209
emisse [4]); | sed si is, qui unum emerit, | de duobus egerit, falsum 2,3 71r*)
demonstrat, idem et in | aliis actionibus est, velut commodati 4
et depositi, [idque ita maxime La*be*oni visum es[*se* † *auctor es*]t].
Sed nos | apud quosdam scriptum invenimus in actione de|po- 5, 6
siti et denique in caeteris omnibus, ex quibus damnatus | unus- 7
quisque ignominia notatur, eum, qui plus quam oporteret de-|

---

1) C.: petitum. In versu 11 recte legitur *positum*.

2) Omisso vocabulo »reus" in Codice qa (= quia) legitur inter *actoris* et *periculum*. Inde edd. »actoris quidem periculum nullum est, sed [reus cum]" (vel: »sed reus si" vel: »sed qui" vel »sed [et reus cum]). Stragem dedisse videtur, quod in archetypo, postquam verba »reus q (= quia)" omissa essent, ea ad principium versus quod fuerit »actoris periculum", adscriberentur, quo facto, illud »reus" post vocabulum actoris facile omissum est, »quia" alieno loco receptum.

3) (alia formula) C.

*) »Pagina interior maximam partem non difficulter legitur".

4) Hic in codice legitur ea sententia, quam nos in versu 4 infra (post verbum *depositi*) transposuimus: *idque* etc. Cf. quae de hoc loco disputavi Mnem. Nov. Ser. vol. IV. part. 11. pag. 129 seq.

Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non solidum quod debetur nobis persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce si in peculium filii servive agamus: nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur: si vero minus inveniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine proponemus. Item si de dote iudicio mulier agat, placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus digestorum libris cognoscere liceat. Sed et si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam adversarius eius facere potest. idem est, si quis ex donatione sua conveniatur. Compensationes quoque opposita e plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeatur: namque ex bono et aequo,

monstraverit, litem perdere, velut si quis una re de|posita, 8, 9
duas pluresve [*de*]posuisse demonstraverit, | aut si is, cui pugno 10
mala percussa est, in actione iniuria|rum etiam aliam partem 11
corporis percussam sibi de|monstraverit; quod an debeamus 12
credere verius esse | diligentius requiremus. Certe cum duae 13
sint depo|siti formulae, alia in ius concepta, alia in factum, 14
sicut | *s*upra quoque notavimus et in ea quidem formula, quae 15
in | ius concepta est, initio res, de qua agitur, demonstra|torio 16, 17
modo designetur, deinde inferatur iuris *in*ten|tio his verbis: 18
„quidquid ob eam rem illum illi dare | facere oportet", in ea 19
vero quae in factum concep*ta est statim* initi|o intentionis alio 20
modo res de qua agitur, designetur | his verbis: „si paret illum 21
apud ill*u*m deposuisse," du|bitare non debemus, quin si quis 22
in formula quae in | factum composita est plures res designa- 23
verit, quam de|posuerit, litem perdat, quia in intentione pl*u*s 24
po*suit* || . . . . . .

210
71v*)
† . . . . . (1—24)
211
68r**)
† . . . . . (1—24)

*) »In pagina exteriore nihil nisi perpaucas litteras expiscari potui, paulo plures fortasse poteram, sed nolui, ne remediorum vi membrana penitus periret".

**) »De pag. exteriore praeter incertissimas umbras, quas, ne aliis fraudem facerem, describere nolui, nihil nisi paucae litterae supersunt". In altera aut in utraque deperdita pagina Gaius egit de actione qua in peculium servorum filiorumque fam. agebatur, vide infra § 69. Praeterea in fine huius paginae egit de compensatione in bonae fidei iudiciis a iudice non negligenda cf. § 39 Iust. et § 31 quae certe ex Gaianis partim deperditis conficta sunt; res est tamen ardua et periculosa, ut est Hia conatus, retexere haec deperdita ex illis.

habita ratione eius, quod invicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum cum quo actum est condemnat, sicut iam dictum est. Eum quoque, qui credi- 40
toribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest creditores cum eo experiuntur: inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti 28
iuris. **bonae fidei sunt hae: ex empto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelae,** commodati, pigneraticia, familiae erciscundae, communi dividundo, praescriptis verbis, quae de aestimato proponitur, et ea, quae ex permutatione competit, et hereditatis petitio. quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive inter bonae fidei iudicia connumeranda sit sive non, nostra tamen constitutio aperte eam esse bonae fidei diposuit. Fuerat antea et rei 29
uxoriae actio ex bonae fidei iudiciis: sed cum pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes omne ius, quod res uxoria ante habebat, cum multis divisionibus in ex stipulatu actionem, quae de dotibus exigendis proponitur transtulimus, merito rei uxoriae actione sublata ex stipulatu, quae pro ea introducta est, naturam bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonae fidei sit. sed et tacitam ei dedimus hypothecam: praeferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius providentia hoc induximus. **In bonae fidei autem iudiciis** 30
libera potestas permitti videtur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. in quo et illud continetur, ut, si quid invicem actorem praestare oporteat, eo compensato in reliquum is cum quo actum est condemnari debeat. sed et in strictis iudiciis ex rescripto divi Marci opposita doli mali exceptione compensatio inducebatur. sed nostra constitutio eas compensationes, quae iure aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso iure minuant sive in rem sive personales sive alias quascumque, excepta sola depositi actione, cui

continetur, ut, habita ratione eius, quod invicem acto|rem ex 2 212
eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum | quo 3 68v**)
2) actum est, condemnare † [1]). Sunt autem bonae fidei iudicia
haec: ex em|pto vendito, locato conducto, negotiorum gesto- 4
rum, | mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, pro 5
3) u*xore* [2]). | [*Datur*] liber*tas* | tamen iudici nullam omnino invi- 6, 7
cem compensatio|nis rationem habere, neque [*enim*] in parte 8
formulae verbis | praecipitur, sed quia id bonae fidei iudicio 9
4) conveniens videtur, id[*eo*] of|ficio eius contineri creditur. Alia 10
causa est illius actionis, | qua argentarius experitur; nam is 11
cogitur cum compen|satione agere et ea compensatio verbis 12
formu|lae exprimitur, adeo quidem, ut *statim* [3]) ab initio com- 13
pensatio|ne facta, minus intendat sibi dare oportere. Ecce | enim 14, 15
si HS. X [4]) milia debeat Titio, atque ei XX [*milia*] debeantur,
sic in|tendit: „Si paret Titium sibi X milia dare oportere 16
5) amplius quam i*pse* | Titio debet". Item de[*fraudatoris utique* 17
nomine] [5]) bonorum emptor cum deductione agere iube|*tur*, *id est*, 18
ut [6]) in hoc solum adversarius eius condemnetur, quod su|pe- 19
rest, deducto eo, quod invicem ei bonorum emptor defraudatoris
6) no|min*e* debet. Inter compensationem autem, quae argentario 20
op|ponitur et deductionem quae obicitur bonorum emptori illa 21
differen|tia est, quod in compensatione[m] hoc solum vocatur, 22
quod eiusdem | generis et naturae est, veluti [*ut*] pecunia cum 23
pecunia compen|setur, triticum cum tritico, vinum cum vino; 24
adeo || ut quibusdam place[a]t, non omnimodo vinum cum 213
vino aut | triticum cum tritico compensandum, sed ita si eius-| 2 47r**)

---

1) Deesse manifestum est »ei iudex compellatur" vel tale quid.

2) (Dati depositi fiduiciae psocio tutelae p̄n**e) C. Cf. quae de hoc loco disputavi Mnemos. Nov. Ser. IV. II, pag. 124 sqq.

3) C.: itaque. Potest tamen ipsius codicis litteris id exaratum esse, quod desideratur: ⁄tatim.

4) C.: s̄. ex. In codice nota sestertiorum est s̄s̄.

5) Cf. Mnemosyn. Nov. Ser. IV. II, p. 126 sq.

6) Studemund addidit.

**) »Pagina interior facillime legitur".

aliquid compensationis nomine opponi satis impium esse credidimus, ne sub praetextu compensationis depositarum rerum quis exactione defraudetur. Praeterea quasdam actiones arbitrarias id est ex arbitrio iudicis pendentes appellamus, in quibus nisi arbitrio iudicis is cum quo agitur actori satisfaciat, veluti rem restituat vel exhibeat vel solvat vel ex noxali causa servum dedat, condemnari debeat. sed istae actiones tam in rem quam in personam inveniuntur. in rem veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur: in personam veluti quibus de eo agitur, quod aut metus causa aut dolo malo factum est, item qua id, quod certo loco promissum est, petitur. ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. in his enim actionibus et caeteris similibus permittitur iudici ex bono et aequo secundum cuiusque rei de qua actum est naturam aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

VII.

QUOD CUM EO QUI IN ALIENA POTESTATE EST NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, quae in peculium filiorum familias servorumque agitur: opus est, ut de hac actione et de caeteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. et quia, sive cum servis negotium gestum sit sive cum his, qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observetur, separatim ostendimus.

Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum praetor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet quia qui ita contrahit fidem domini sequi videtur. Eadem ratione praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria ap-

dem naturae qualitatisque sit; in deductionem autem | vocatur 3, 4
et quod non est eiusdem generis; itaque sive [1]) pecunia | petat 5
bonorum emptor et invicem frumentum aut vinum is † [2]) | de- 6
beat, deducto *a bonorum emptore* [3]), quanti id erit, in reliquum
) ex|peritur. Item vocatur in deductionem et id, quod in diem 7
de|betur, compensatur autem hoc solum, quod praesenti die 8
) debe|tur. Praeterea compensationis quidem ratio in intentio|ne 9, 10
ponitur, | quo fit, ut si facta compensatione plus nummo uno | 11
intendat argentarius causa cadat, (et ob id rem perdat,) | 12
deductio vero ad condemnationem ponitur, quo loco plus | pe- 13, 14
tenti periculum non intervenit, utique bonorum emptore agente,
qui, | licet de certa pecunia agat, incert*a*[*m*] tamen condemna- 15
tio|nem concipit. 16

) Quia tamen superius mentionem habui|mus de actione, qua 17

---

1) C.: si ſ̃ (= vero).

2) Perierunt: *cuius bona emit, debeat, sive frumentum aut vinum petat et invicem pecuniam is*".

3) In cod. post »deducto" duae litterae exstant incertae, de quibus Studemund notat: »correctionem passae sunt, fortasse *deductiore quanti* ante correcturam scriptum erat ex quo *deducto iure* (sed ut *iure* litterae deleri deberent) corrector effecit". Quod in codice se vidisse testatur Vir Cl., qua est apud nos auctoritate, facile ei credimus, minus vero quod hoc loco coniectura proponit. Quam ob rem enim corrector *iure* litteras effecisset, quae tamen deleri deberent? Equidem statui primam harum litterarum non *i* fuisse sed *a*, quae litterae ob similitudinem figurarum ipso Stud. teste, facillime confunduntur; (cuius mendi exemplum habemus hac ipsa in pagina (v. 15), *incerti* enim in Cod. est pro *incertam*): *u* vero tritus est error pro *b*; ut sit *a b. r̄e* pro: *a. bē. re*, quam notam bē. re (= bonorum emptore) infra habemus versu 14 huius pag.

pellatur: exercitoria tunc locum habet, cum quis servum suum magistrum navis praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus erit, contractum fuerit. ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad quem quotidianus navis quaestus pertinet. institoria tunc locum habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit et quid cum eo eius rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur institores vocantur. Istas tamen duas actiones praetor reddit et si liberum quis hominem aut alienum servum navi aut tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interveniebat. Introduxit et aliam actionem praetor, quae tributoria vocatur. namque si servus in peculiari merce

in peculium filiorum familias servorum|que agatur, opus est, 18
ut de [h]ac actione et de caeteris, quae eorum|dem nomine in 19
parentes dominosve dari solent, | diligentius admoneamus. 20
) In primis itaque si iussu pa|tris dominive negotium gestum 21
erit in solidum | praetor actionem in patrem dominumve com- 22
paravit, | et recte, quia, qui ita negotium gerit magis patris 23
) domi|nive quam filii servive fidem sequitur. Eadem ratione || 24
comparavit duas alias actiones exercitoriam et | institoriam [1]): 2 214
tunc autem exercitoria locum habet, cum | pater dominusve 3 47v*)
filium servumve magistrum | navis (prae)posuerit et quid cum 4
eo, eius rei gratia cui [2]) | pr*ae*fuit [3]) gestum [*fu*]erit. Cum 5
enim ea quoque res | ex voluntate patris dominive contrahi 6
videatur, | aequissimum esse visum est, in solidum actionen 7
dari. Quin | etiam licet extraneum quis quemv*is* [4]) magistrum 8
navis | (prae)posuerit, sive servum, sive liberum, tamen ea 9
praeto|ria actio in eum redditur. Ideo autem exercitoria actio 10
ap|pellatur, quia exercitor vocatur is, ad quem quoti|dianus 11, 12
navis quaestus pervenit. Institoria vero for|mula tum locum 13
habet, cum quis tabernae aut cuili|bet negotiationi filium ser- 14
vumve aut quem|libet extraneum sive servum, sive liberum 15
praeposuerit, | et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus 16
est, con|tractum fuerit; — ideo autem institoria vocatur, qu*od* [5]) 17
qui | tabernae praeponitur institor appellatur; — quae et ipsa | 18
) formula in solidum est. Praeterea tributoria quoque actio | in 19, 20
patrem dominumve constituta est, cum filius ser|vusve [6]) in 21

---

*) »Pagina exterior propter scripturae pallorem ex parte difficillime legitur."

1) Ubique in Codice non *institor* etc. scriptum est sed »institutor" etc.

2) (p̀positum̄us) C. Deinde pro sequenti prae (= p̀) in Codice habemus p' = post.

3) (negotium) C. Cf. versus 16 et 23 infra. Qui hoc glossema retinent aut debent refingere *negotii* aut pro *quid* scribere *quod*.

4) In Codice — nisi forte Studemund oculis falsus est — habemus: *quisquas*, pro: *quis* q̄m *uis*. De confusione litterarium *i* et *a* iam diximus; cf. pag. 393 adnot. 3.

5) C.: qa (= quia).

6) (constituta ē c'filius seruusue) C.

sciente domino negotietur et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit, ut, quidquid in his mercibus erit quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et caeteros creditores pro rata portione distribuatur. et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat, quae tributoria appellatur. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem domini versum erit, ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intellegitur, quidquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius solverit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem ut puta aureis, quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro caeteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. licet enim una est actio, qua de peculio deque eo quod in rem domini versum sit agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intellegatur aut non totum. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quidquid servus domino quive in potestate eius sit debet, et quod superest, id solum pecu-

peculiari [*al*]iquo pretio[1]) merce[ve] sciente patre dominove 22
ne|gotietur; nam si quid eius rei gratia cum eo contractum | 23
fuerit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in his mercibus || 24

215
73r*)
2—73) † [2]). . . . . (1—24)
216
ducitur, quod patri dominove, quique in eius potestate sit a 73v**)
fi|lio servove debetur, et quod superest, hoc solum peculium 2
esse | intellegitur. Aliquando [tamen] id, quod ei debet filius 3
ser|vusve qui in potestate patris dominive sit non deduci|tur 4, 5
ex peculio, velut si is cui debet in huius ipsius peculio | sit. 6

---

1) Initium versus 21 Studumund sic exhibit: ari q̣o ptio merce. Conieci in archetypo fuisse (cum scriba primum litteras *ali* ob similitudinem litterarum proxime praecedentium omisisset) ari q (ali o); inde quemadmodum factum sid ari q̣o iam oculis videri potest. Edidi porro *pretio* merce[ve], cum Studem. asseverat litteras 6am, 7am, 8am fere certas esse. Statui igitur in codice esse: ṗtio=praetio. Ad locutionem »*in aliquo pretio negotiari*" cf. infra § 74 et Ulp. *l.* 3 § 1 D. h. t. IV, 4 »*in* merce peculiari negotiatur." Et fortasse etiam in edicto praetoris ita fuit. Quod autem *pretio* Gaius addiderit, potest eo modo indicasse id, quod Ulpianus statuit *l.* 5 § 11 D. l. l. »non autem totum peculium venit in tributum sed id dumtaxat quod ex ea merce est, sive merces manent, sive *pretium earum receptum conversumve est in peculium*"; cf. quoque Iust. h. t. § 3: *quodque inde receptum erit*, et infra § 74 eadem verba.

*) »In hac pagina perpaucae litterae ei fortasse apparebunt, qui fortissimis remediis uti audebit; ego membranae parcendum esse duxi".

2) Licet non dubitem, quin Justin. nobis, quod ad summam, satis integram huius argumenti Gai expositionem servaverit, ipsa tamen verba nolui in textum Gai recipere.

**) »Pagina interior non facile legitur".

lium intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut, si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur.

Caeterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit: sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, et tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, aeque de peculio et in rem verso agere potest: sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et in rem verso. tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini condicio praecipua non est, id est quod domino debetur non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius et caeteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur et in id quod reliquum est creditori dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum, quod negotiatur, et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipiis aut fenebri pecunia habere. prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet: certe qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet. Quae diximus de servo et domino, eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et nepte, patre avove cuius in potestate sunt. Illud proprie servatur in eorum persona, quod senatus consultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in parentis erunt potestate: et ei qui crediderit denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive

l) Caeterum dubium non est, quin et is, qui iussu patris | dominive contraxit, cuique exercitoria vel insti|toria formula 7, 8
competit, de peculio aut de in rem verso | agere possit; sed 9
nemo tam stultus erit, ut qui aliqua | illarum actionum sine 10
dubio solidum consequi possit, vel | in difficultate[m] se deducat 11
probandi, habere pecul[ium] | eum, cum quo contraxerit exque 12
eo peculio posse sibi sa|tis fieri, vel id quod persequitur in 13
rem patris dominive ver|sum esse. Is quoque cui tributoria actio 14
competit, de pecu|lio vel de in rem verso agere potest; sed 15
huic sane plerumque | expedit hac potius actione uti quam tri- 16
butoria; nam in tri|butoria eius solius peculii ratio habetur, 17
quod in his mer|cibus est, in quibus negotiatur filius servusve, 18
quod|que inde receptum erit; at in actione peculii, totius; | 19
— et potest quisque tertia forte aut quarta vel etiam minore 20
par|te peculii negotiari, maximam vero partem peculii | in aliis 21, 22
rebus habere; — longe magis si potest approbari id, quod |
contraxit in rem patris dominive versum esse ad | hanc actionem 23, 24
transire debet; nam ut supra diximus || eadem formula et de 217
peculio et de in rem verso agi|tur. 2 56r*)

*) »Pagina interior, quae remediorum chemicorum vi in inferiore parte gravem labem passa est, difficulter legitur."

morte parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperint, quam adversus patrem avumve, sive habeat eos adhuc in potestate sive emancipaverit. quae ideo senatus prospexit, quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitae parentium insidiabantur. Illud 8 in summa admonendi sumus id, quod iussu patris dominive contractum fuerit quodque in rem eius versum fuerit, directo quoque posse a patre dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. ei quoque, qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius quoque iussu contractum intellegitur.

VIII.

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint aut **bona rapuerint aut damnum dederint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, quibus domino** damnato **permittitur aut litis aestimationem sufferre** aut **hominem noxae dedere.** Noxa autem est corpus quod nocuit, id est servus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum damnum rapina iniuria. Summa autem ratione permissum est noxae 1 deditione defungi: **namque erat iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.** Dominus 3 noxali iudicio servi sui nomine conventus servum actori noxae dedendo liberatur. nec minus perpetuum eius dominium a domino transfertur: si autem damnum ei cui deditus est resarcierit quaesita pecunia, auxilio praetoris invito domino manumittetur. **Sunt autem constitutae noxales actiones aut** 4 **legibus aut edicto praetoris: legibus veluti furti lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia: edicto praetoris veluti iniuriarum et vi bonorum raptorum. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. nam si servus** 5 **tuus noxiam commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio: si in alterius potestatem pervenerit,** cum

5) Ex maleficiis filiorum familias servorumque, veluti | si furtum 3
fecerint aut iniuriam commiserint, no|xales actiones proditae 4
sunt, uti liceret patri dominove aut | litis aestimationem suf- 5
ferre, aut noxae dedere: e|rat enim iniquum nequitiam eorum 6
ultra ipsorum corpo|ra parentibus dominisve damnosam esse. 7
6) Consti|tutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto 8
praetoris: | legibus velut furti lege XII tabularum, damni iniu- 9
riae [1]) | lege Aquilia; edicto praetoris velut iniuriarum et vi 10
7) bonorum ra|ptorum. Omnes autem noxales actiones capita sequun- 11
tur; | nam si filius tuus servusve noxam commiserit qu|amdiu 12, 13
in tua potestate est, tecum est actio; si in alteri|us potestatem 14
pervenerit, cum illo incipit actio esse; si sui | iuris coeperit 15
esse, directa actio cum ipso est et noxae | deditio extinguitur. 16
Ex diverso quoque directa actio no|xalis esse incipit; nam si 17
pater familias noxam commi|serit, et is se in adrogatione[m] tibi 18
dederit aut ser|vus tuus esse coeperit, [quod] quibusdam casibus 19
accidere pri|mo commentario tradidimus, [2]) incipit tecum no| 20

---

1) (ū ut) C.
2) Cf. 1. § 160.

illo incipit actio esse, aut si manumissus fuerit, directo ipse tenetur et extinguitur noxae deditio. ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si liber homo noxiam commiserit et is servus tuus esse coeperit — quod casibus quibusdam effici primo libro tradidimus, — incipit tecum esse noxalis actio, quae ante directa fuisset. Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur: namque inter dominum et eum qui in eius potestate est nulla obligatio nasci potest. ideoque et si in alienam potestatem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. unde si alienus servus noxiam tibi commiserit et is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit actio, quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit: ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes, quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest. Sed veteres quidem haec et in filiis familias masculis et feminis admiserunt. nova autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit et ab usu communi haec penitus recessit: quis enim patitur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut pene per corpus pater magis, quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludit? et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus saepius dictum ipsos filios familias pro suis delictis posse conveniri.

3) xalis actio esse, quae ante directa fuit. Sed si filius patri | 21
aut servus domino noxam commiserit nulla actio | nascitur, 22, 23
nulla enim omnino inter me et eum qui in pote|state mea est 24
obligatio nasci potest; ideoque etsi in alienam || potestatem per- 218
venerit, aut sui iuris esse coeperit, neque cum ipso ne|que 2 56v*)
cum eo, cuius nunc in potestate est, agi potest. Unde quae-
ritur, | si alienus servus filiusve noxam commiserit mi|hi, et is 3, 4
postea in mea esse coeperit potestate, utrum interci|dat actio 5
an quiescat: nostri praeceptores intercidere pu|tant, quia in 6
eum casum deducta sit, in quo *o*[*mnino*] [1]) consi|stere non po- 7
tuerit, ideoque licet exierit e [2]) mea potesta|te agere me non 8
posse; diversae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit,
quiescere | actionem putant, [*quando*]que [3]) ipse mecum agere 9
non possum, cum | vero exierit e mea potestate, tunc eam 10
9) resuscita|ri. Cum autem filius familias ex noxali causa man- 11
cipio datur, diversae scholae auctores | putant ter eum mancipio 12
dari debere, quia lege XII | tabularum cautum sit, [*ne aliter* 13
filius e potestate patris] exeat, quam si ter fuerit mancipatus,
Sabinus | et Cassius caeterique nostr*ae* scholae auctores suffi|cere 14, 15
unam mancipationem crediderunt et illa*s* | tres legis XII tabu- 16
larum ad voluntarias mancipationes per|tinere. 17
10) Haec ita de his personis, quae in potestate [*sunt*], sive ex con- 18
tra|ctu sive ex *ma*leficio earum in*stituta* actio *est*, [4]) quod vero ad 19
eas* | personas, quae in manu mancipiove sunt, ita ius dicitur, ut 20

---

*) »Pagina exterior, quae remediorum vi in inferiore parte gravem labem passa est, ex parte difficillime legitur."

1) Schedae Bl. a⁊ (= actio). »mihi *m* vel *c* vel *o* potius exstare videbatur." Huschke: initio. cui coniecturae assentirer, si sequeretur *existere* pro *consistere*.

2) C.: *de*. Quod mendum saepius in codice factum est; neque tamen adducor ad credendum Gaium ita scripsisse, argumentoque utor (§ 164 infra) Cod. Ver. pag. 241 versus 14: »anteq̃ *ex* iure exeat." Origo mendi conspicitur pag. 35 v. 12 (1, § 132) ubi »exeun*de*potestate", trita confusione litterarum *t* et *d* legitur.

3) C.: q̃ = quae.

4) Pro: *instituta* schedae Bl. inomisi, pro: *est* praebent: eet.

IX.

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICITUR

Animalium nomine, quae ratione carent, si quidem lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est — quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est: — puta si equus calcitrosus calce percusserit aut bos cornu petere solitus petierit. haec autem actio in his, quae contra naturam moventur, locum habet: caeterum si genitalis sit feritas, cessat. Denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit dominus esse, ubi fera evasit. pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. haec quod ad noxalem actionem pertinet.

Caeterum sciendum est aedilicio edicto prohiberi nos canem verrem aprum ursum leonem ibi habere, qua vulgo iter fit: et si adversus ea factum erit et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur, caeterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie locum habebit: numquam enim actiones praesertim poenales de eadem re concurrentes alia aliam consumit.

cum *iudicio* | *legitimo e contrac*tu [1]) earum ageretur, nisi ab eo cuius 21
iuri subi|ectae sunt in solidum defendantur, bona, quae earum 22
fu|tura forent, si ei iuri subiectae non essent, veneunt, | re- 23, 24
scissa *capitis deminutione*, sed cum [2]) imperio continenti iudicio || 219
125r*)

1) † . . . . . 1—24
220

[3]) ergo est? etiam sic, de qua re modo diximus, quamquam 125v**)
non permis|sum fuerit ei, mortuos homines dedere, tamen etsi 2
quis | eum dederit, qui fato suo vita decesserit, aeque liberatur. | 3

---

1) Pro spatio neglectis incertissimis vestigiis Cod. relictis iis quidem in schedis Bl. et Gö. — e coniectura supplevi.

2) C.: (omissa signo transpositionis ※): sed cum rciss . . . . . — Litterae septem ultimae plane incertae sunt. constat tamen fuisse: *a cap. dem.* Ad rem cf. III § 84, IV, § 38. Quae sequantur nescimus. Hoc scimus non ea fuisse quae Huschke e coniectura supplevit. Neque enim vidit rescissionem capitis deminutionis pertinere ad iudicia legitima, (cf. §os laud. cum IV, § 106) cum in iis, quae imperio continentur exceptione et replicatione opus fuisse videatur.

*) »Pagina exterior difficillime legitur, minus incertas litteras describere nolui."

**) »Pagina interior maximam partem difficillime legitur; totius initii primi versus lectio incertissima est".

3) Cf. notas proxime praecedentes. In fine pag. 219 fuit: **quid.**

X.

DE HIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno. alieno veluti procuratorio tutorio curatorio, cum olim in usu fuisset alterius nomine agere non posse nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. praeterea lege Hostilia permissum est furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent aut rei publicae causa abessent quive in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere actionem licebat, coeperunt homines per procuratores litigare: nam et morbus et aetas et necessaria peregrinatio itemque aliae multae causae saepe impedimento sunt, quominus rem suam ipsi exsequi possint.

Procurator neque certis verbis neque praesente adversario, immo plerumque ignorante eo constituitur: cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere, is procurator intellegitur.

Tutores et curatores quemadmodum constituuntur, primo libro expositum est.

2) Nunc admonendi sumus age[*re*] nos aut nostro nomine aut | 4
alieno. [*Alieno*] veluti cognitorio, procuratorio, tutorio, | cura- 5, 6
torio; cum olim [1]) | alieno nomine agere non liceret proprie, | 7
3) quam ex certis causis. Cognitor autem certis verbis in litem 8
coram | adversario substituitur: nam actor *si*[*c*] cognitorem | dat: 9, 10
„quod ego a te [2]) fundum peto, in eam rem | L. Titium tibi 11
cognitorem do"; adversarius | ita: „quia tu a me fundum petis, 12
in eam [*rem*] tibi P. Mae|vium cognitorem do"; potest ut actor 13
ita dicat: „quod ego | tecum agere volo, in eam rem cogni- 14
torem do"; ad|versarius ita: „quia tu mecum agere vis, in 15
eam rem | cognitorem do"; nec interest praesens an absens 16
cognitor | detur; sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, 17
si co|gnoverit et susceperit officium cognitoris. | 18
4) Procurator vero nullis certis verbis in litem substi|tuitur, 19, 20
sed ex solo mandato, et absente et ignorante adversa|rio [3]); 21
quin etiam sunt, qui putent, eum quoque procura|torem 22
videri cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad |
negotium, et caveat, ratam rem dominum habiturum; | quam- 23, 24
quam et ille, cui mandatur, plerumque satis dare debet || quia 221
saepe mandatum initio litis in obscuro est, et postel|a apud 2 89r*)
iudicem ostenditur. |
5) Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur | 3
6) primo commentario rettulimus. | Qui autem alieno nomine agit 4, 5
intentionem quidem ex persona domi|ni sumit, condemnationem 6
autem in suam personam con|vertit; nam si [2]) L. Titius [*pro*] 7
P. Maevio agat, ita | formula concipitur: „si paret Numerium 8
Negidium P. Maevio sestertium X milia dare oportere, iudex Numerium Negidium L. Titio HS. | X milia condemna, si non paret, 9
absolve"; in rem quoque si agat, intendit „P. [*Mae*]vii [4]) rem | esse 10
ex iure Quiritium" et condemnationem in suam personam | conver- 11

---

1) (quo tempore legis aōnes in usu fuissent (sic!)) C.
2) (verbi gratia) C.
*) »Pagina interior facillime legitur."
3) (constituit') C.
4) C.: utei.

XI.

DE SATISDATIONIBUS.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est.

Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur, ut, si victus nec rem ipsam restitueret nec litis aestimationem, potestas esset petitori aut cum eo agendi aut cum fideiussoribus eius. quae satisdatio appellatur iudicatum solvi: unde autem sic appellatur, facile est intellegere: namque stipulatur quis, ut solveretur sibi quod fuerit iudicatum. multo magis is, qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat.

7) tit. | Ab adversarii quoque parte si interveniat aliquis, cum quo 12
actio consti|tuitur, intenditur „dominum dare oportere", condem- 13
nati|o autem in eius personam convertitur, qui iudicium accepit[1]); | 14
sed cum in rem agitur, nihil [*in*] intentione facit eius persona, | 15
cum quo agitur, sive suo nomine sive alieno aliquis | iudicio 16, 17
interveniat, tantum enim intenditur „re*m*[2]) actoris esse". |
8) Videamus nunc, quibus ex causis is, cum quo agitur, vel 18
9) hic, qui a|g[*it cog*]atur satis dare. Igitur si[3]) in rem tecum 19
a|ga*m*[4]) satis mihi dar*e* debes: a[*e*]quu*m* enim visum est, *te* 20
eo, qu*od* | interea tibi rem, quae an ad te pertineat dubium 21
est, posside|re conceditur, cum satisdatione mihi cavere, ut si 22
victus | sis, neque ipsam re*m*[2]) restituas nec litis aestinationem 23
suf|feras, sit mihi potestas aut tecum agendi aut cum sponso- 24
10) ribus || tuis. Multoque magis debes satis dare mihi si alieno 222
nomine iudi|cium accipias. | 2 89v*)
11) Caeterum cum in rem actio duplex sit, aut enim per for- 3
mulam petito|riam agitur, aut per sponsionem, si quidem per 4
formulam petito|riam agitur, illa stipulatio locum habet, quae 5
appellatur iu|dicatum solvi; si vero per sponsionem illa quae 6
12) appellatur | pro praede litis[5]) vindiciarum. Petitoria autem 7
13) formula haec est, | qua actor intendit rem suam esse. Per 8
sponsionen vero | hoc modo agimus. Provocamus adversarium 9
tali spon|sione: „si homo, quo de agitur, ex iure Quritium 10
meus est, sestertios XXV[6]) | dare spondes?" deinde formulam 11

---

1) C.: accepit (= acceperit).
2) C.: ꝓ = res.
3) (verbi gratia) C.
4) C.: agat. In sequentibus pro: *dare* in Codice est: *dari*, pro: *aequum* *aquun*, pro: *te*: *de*, pro: q̄ (= *quod*) exstat q̄ (= *quam*).
*) »Pagina exterior maximam partem non difficulter legitur".
5) (et) C. Cf. infra § 94, et notam a Valerio Probo traditam P.P.L.V. = pro praede litis vindiciarum.
6) (nummor') C. Edd.: nummos; sed vocabulum sestertii ubi in casu primo aut quarto positum est nullum additamentum desiderat. Alia causa est in caeteris casibus; nam *sestertiorum* exempli gr. nisi *nummorum* additur potest genetivus esse et vocabuli *sestertii* et *sestertia*.

ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur ratam rem dominum habiturum: periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiatur. tutores et curatores eodem modo quo et procuratores satisdare debere verba edicti faciebant. sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur.

edimus, qua [1]) | intendimus, sponsionis summam nobis dari 12
oportere; | qua formula ita demum vincimus, si probaverimus | 13
4) rem nostram esse. | Non tamen [*h*]aec summa sponsionis exi- 14, 15
gitur, non enim poenalis est, | sed praeiudicialis et propter hoc 16
solum fit, ut per eam de re iudi|cetur; unde etiam is, cum 17
quo agitur, non restipulatur. Ideo | autem appellata est pro 18
praede litis vindiciarum stipulatio, [2]) quia in lo|cum praedium 19
successit; quod olim cum lege agebatur pro lite et vin|diciis, 20
id est pro re et fructibus a possessore petitori daban|tur 21
praedes. |
5) Caeterum si apud centumviros agitur summam sponsionis non 22
per | formulam petimus sed per legis actionem, sacramento 23
maio|re [3]) provocato; eaque sponsio sestertiorum CXXV nummo- 24
6) rum *fieri solet* [4]) || propter (?) legem Crepeream (?). | Ipse autem, 2 223
7) qui in rem agit, si suo nomine agat, satis non dat, ac | nec 3 105v*)
si per cognitorem quidem agatur ulla [5]) satis datio vel ab
ipso | vel a domino desideratur; cum enim certis et quasi so- 4
lemni|bus verbis in locum domini substituatur cognitor, | me- 5, 6
8) rito domini loco habetur. | Procurator vero si agat satis dare 7
iubetur, ratam rem domi|num habiturum; periculum enim est, 8
ne iterum domi|nus de eadem re experiatur, quod periculum 9
[*iam non*] intervenit, si | per cognitorem actum fuerit, quia de 10
qua re quisque per co|gnitorem [6]) | egerit, de ea non magis am- 11, 12

---

1) C. quia.

2) Ex hoc loco patet glossemate laborare locum multum tractatum Ciceronis Verr. II, 1, 45 § 115, qui emendandus est: »lege ageret in hereditatem, aut *pro praede litis vindiciarum sponsionem* faceret" omissis iis, quae post *vindiciarum* leguntur: *cum satis accepisset.*

3) In fine versus 23, Göscheni si fides danda sit, fuit: »ꝑ (= enim) re", quae lectio nihili est. Itaque neglecta eius auctoritate pro spatio sententiam restitui. Sacramentum maius quingentum assium fuit, i. e. CXXV nummorum.

4) Pro vestigiis codicis sic legendum esse videtur.

*) »Pagina exterior non facile legitur".

5) C.: nulla.

6) (actum fuit (fuīt?) qa de qua re quisq̄. p cognito|rem) C.

Haec ita erant, si in rem agebatur. sin vero in personam, ab actoris quidem parte eadem optinebant, quae diximus in actione qua in rem agitur. ab eius vero parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis intervenerit, omnimodo satisdaret, quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam, iudicatum solvi satisdare non cogebatur.

Sed haec hodie aliter observantur, sive enim quis in rem actione convenitur sive personali suo nomine, nullam satisdationem propter litis aestimationem dare compellitur, sed pro sua tantum persona, quod iudicio permaneat usque ad terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiurando, quam iuratoriam cautionem vocant, vel nudam promissionem vel satisdationem pro qualitate personae suae dare compellitur. Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur: eodem observando et si tutor vel curator vel aliae tales personae, quae alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt. Sin vero aliquis convenitur, si quidem praesens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisdationis sollemnes stipulationes firmare vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existit pro omnibus iudicatum solvi satisdationis clausulis. ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio promiserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam heredes eius obligentur: alia insuper cautela vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiae recitandae in iudicio invenietur, vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quae condemnationi continentur, nisi fuerit provocatum. Si vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit et alius velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel

)9) plius actionem habet, quam si ipse | egerit. Tutores et cura- 13
tores eo[*dem*] modo quo et procur[*atores*] satis|dare debere verba 14
edicti faciunt, sed aliquando illis sa|tisdatio remittitur. | 15
)0) Haec ita, si in rem agatur; si[n] vero in personam, ab actoris 16
quidem | parte quando satisdari debeatur quaerentes eadem | re- 17, 18
per[*i*]emus, [1]) quae diximus in actione, qua in rem agitur.
)1) Ab | eius vero parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomin[*e*] 19
aliquis interveni|at, omnimodo satisdari debet, quia nemo alienae 20
rei sine sa|tisdatione defensor idoneus intellegitur; sed si quidem 21
cum cogni|tore agatur dominus satisdare iubetur, si vero cum 22
procu|ratore ipse procurator. Idem et de tutore et de curatore | 23
)2) iuris est. Quodsi proprio nomine aliquis iudicium aliquod ac- 24
cipiat || in personam, certis ex causis satisdari solet, quas ipse 224
praetor | significat; quarum satisdationum duplex causa est: 2 105v*)
nam † [2]) aut propter | genus actionis satisdaretur, aut propter 3
personam, quia suspecta | sit. | [3]) Propter genus actionis, velut 4, 5
iudicati, depensive aut | cum de moribus mulieris agatur; 6
propter personam, velut, si cum | eo agitur, qui decoxerit 7
cuiusve bona [*a*] creditoribus pos|sessa proscriptave sint, sive 8
cum eo herede, [4]) quem praetor suspe|ctum aestimaverit. | 9
)3) Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut im-| 10
)4) perio continentur. Legitima sunt iudicia, quae in urbe Roma 11
vel intra [5]) primum urbis Romae miliarium inter omnes | cives 12, 13
Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque lege Julia iudicia-|
[*ria*], nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expi|rant: et 14, 15
hoc est, quod vulgo dicitur lege Julia litem anno | et sex 16
)5) mensibus mori. [6]) Imperio vero continentur re|cuperatoria et 17
quae sub uno iudice accipiuntur, interveni|ente peregrini persona 18

---

1) C.: repetemus, quod mendum vetus esse Iust. testis est.
*) »Pagina interior facile legitur".
2) Periisse videtur versus archetypo: *ita praetoris edicto cautum est, ut.*
3) (pp genus aōnis satis daret' ā ꝑ persona qa ꝓu ꝓpe|cta sit) C.
4) (agat') C.
5) C.: ꝗ (= inter).
6) morit.

personales introducenda potest hoc facere, ita tamen ut satisdationem iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione. nemo enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est, alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur. Quae omnia 6 apertius et perfectissime a quotidiano iudiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent. Quam formam non solum in hac 7 regia urbe, sed et in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter forte celebrabantur, optinere censemus, cum necesse est omnes provincias caput omnium nostrarum civitatum id est hanc regiam urbem, eiusque observantiam sequi.

XII.

DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS ET QUAE AD HEREDES VEL IN HEREDES TRANSEUNT.

Hoc loco admonendi sumus eas quidem actiones, quae ex lege senatusve consulto sive ex sacris constitutionibus **proficiscuntur, perpetuo solere** antiquitus competere, donec sacrae constitutiones tam in rem quam personalibus actionibus certos fines dederunt: **eas vero, quae ex propria praetoris iurisdictione pendent, plerumque intra annum vivere** — nam et ipsius praetoris intra annum erat imperium. — **aliquando tamen et in perpetuum extenduntur,** id est usque ad finem constitutionibus introductum: **quales sunt hae, quas bonorum possessori caeterisque qui heredis loco sunt accommodat. furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur:** absurdum enim esse existimavit anno eam ter-

iudicis aut litigatoris. In ea | causa sunt, quaecumque extra 19
primum urbis Romae miliarium | tam inter cives Roman*os* quam 20
inter peregrinos accipiuntur. ideo | autem imperio contineri 21
iudicia dicuntur, quia tamdiu va|lent, quamdiu is, qui ea prae- 22
) cepit, imperium habebit. Et | si quidem imperio continenti 23
iudicio p*er*actum fuerit, si|ve in rem sive in personam, sive ea 24
formula, quae in fa||ctum concepta est, sive ea, quae in ius 225
habet intentio|nem, postea nihilominus ipso iure de eadem re 2 88v*)
a|gi potest et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae vel | in 3, 4
') iudicium deductae; at u*bi* [1]) legitimo iudicio in personam | 5
actum sit, ea formula, quae iuris civilis habet in|tentionem, 6
postea ipso iure de eadem re agi non potest et ob | id exceptio 7
supervacua est; si vero vel in rem vel in factum a|ctum fue- 8
rit, ipso iure nihilominus postea agi potest, et ob id ex|ceptio 9
3) necessaria est rei iudicatae vel in iudicium de|ductae. | Alia 10
causa fuit olim legis actionum; nam qua de re actum semel | 11
erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino | ita 12, 13
') ut nunc usus erat illis temporibus exceptio|num. Caeterum 14
potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum | non 15
esse, et contra, ex lege non esse, sed legitimum esse; nam
si [2]) | ex lege Aquilia, vel Ollinia (?) [3]) vel Furia in 16
provin|ciis agatur, imperio continebitur iudicium; | idemque 17, 18
iuris est et si Romae apud recuperatores agamus, | vel apud 19
unum iudicem interveniente peregrini persona; | et ex diverso, 20
si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur | actio, 21
Romae sub uno iudice inter omnes cives Roman*os* | accipiatur 22
) iudicium legitimum est. Quo loco admonendi | sumus, eas 23
quidem actiones, quae ex lege senatusve consul|tis proficiscun- 24
tur, perpetuo solere praetorem accommodare, || eas vero, quae 226
ex propria ipsius iurisdictione pendent, plerum|que int*ra* annum 2 88v**)

---

*) »Pagina interior praeter paucos locos facile legitur."

1) C.: ŭ (= vero).

2) (verbis gratia) C.

3) Ita mendose C. Quae sub his litteris lex lateat nescimus.

**) »Pagina exterior praeter ultimos versus, qui facillime leguntur, difficulter legitur".

minari. Non omnes autem actiones, quae in aliquem aut ipso iure competunt aut a praetore dantur, et in heredem aeque competunt aut dari solent. est enim certissima iuris regula ex maleficiis poenales actiones in heredem non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inveniatur. aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, cum testator dolose versatus sit et ad heredem eius nihil ex eo dolo pervenerit. poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et heredibus dantur et contra heredes transeunt. Superest ut admoneamus, quod si ante rem iudicatam is cum quo actum est satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat: et hoc est, quod ante vulgo dicebatur omnia iudicia absolutoria esse.

1) dare. Aliquando tamen *etiam* praetor *perpetuo dat velut quibus* | imitatur ius legitimum; quales sunt eae, quas *bonorum posses-*| 3
soribus caeterisque qui heredis loco sunt, accommodat. Fur|ti [1]) 4, 5
quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius praetoris iurisdictione *iam* | proficiscatur, perpetuo datur, et merito, cum pro capitali 6
2) poena | pecuniaria constituta sit. | Non omnes [autem] actiones, 7, 8
quae in aliquem aut ipso iure compe|tunt, aut a praetore dan- 9
tur, etiam in heredem aeque competunt aut da|ri solent; est 10
enim certissima iuris regula ex maleficiis | poenales actiones in 11
heredem nec competere nec dari sol*ere*, | velut furti, vi bonorum 12
raptorum, iniuriarum, damni iniuriae; sed heredi*bus qui*|dem, [2]) 13
huiusmodi actiones competunt | nec denegantur, excepta iniuria- 14
3) rum actione et si qua alia | similis inveniatur actio. | Aliquando 15, 16
tamen etiam ex contractu actio neque heredi, neque in hereden | competit; nam adstipulatoris heres non habet actionem et 17
spon|soris et fidepromissoris heres non tenetur. | 18
4) Superest ut dispiciamus, si ante rem iudicatam is, cum quo 19
agi|tur, post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio 20
iudicis conveniat, utrum absolvere an ideo potius damnare, 21, 22
quia iudicii accipiendi tempore in ea causa fuerit, | ut dam- 23
nari debeatur; nostri praeceptores absolvere eum | debere exis- 24
timant, nec interest cuius generis fi[a]t iudicium, et || hoc est, 227
quod vulgo dicitur Sabino et Cassio placere, omni|a iudicia 2 83v*)
absolutoria esse. †|† [3]) de bonae fidei iudiciis autem idem sen- 3
tiunt; quia in eiusmo|di iudiciis liberum est officium iudicis; 4
tantundem | *etiam* de *in* rem actionibus putant, quia [4]) † . . 5
. . . . . 6—22

1) »Spatio, vix ductibus, *accommodat fur* lectio convenire videtur".

2) (videlicet actoris) C.

*) »Pagina exterior difficillime legitur. Paulo plura fortasse expiscabitur, cui meliora medicamenta adhibere licebit".

3) In fine versus 2i litterae circa viginti iam legi nequeunt, initio versus 3i duae. *Sententiae* satisfactum est legendo: *diversae scholae auctoribus de stricti iuris iudiciis contra placet.*

4) Verba incerta quae in reliqua pag. apparent pro ratione huius editionis omitto. Versus 23 vacuus fuit scriptura.

XIII.

DE EXCEPTIONIBUS.

Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. comparatae sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut, licet ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur. Verbi gratia si metu coactus aut doli inductus aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti, quod non debueras promittere, palam est iure civili te obligatum esse et actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari ideoque datur tibi exceptio metus causa aut doli mali aut in factum composita ad impugnandam actionem. Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit neque numeravit. nam eam pecuniam a te petere posse eum certum est: dare enim te oportet, cum ex stipulatu tenearis: sed quia iniquum est eo nomine te condemnari, placet exceptione pecuniae non numeratae te defendi debere, cuius tempora nos, secundum quod iam superioribus libris scriptum est, constitutione nostra coartavimus. Praeterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se peteretur, nihilo minus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur: qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit „si paret eum dare oportere". sed quia iniquum est contra pactionem eum damnari, defenditur per exceptionem pacti conventi. Aeque si debitor deferente creditore iuraverit nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet, sed quia iniquum est de periurio quaeri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. in his quoque actionibus, quibus in rem agitur, aeque necessariae sunt exceptiones: veluti si petitore deferente possessor iuraverit eam rem suam esse et nihilo minus eandem rem petitor vindicet: licet enim verum sit quod intendit, id est rem eius esse, iniquum est tamen possessorem condemnari. Item si iudicio tecum actum fuerit sive in rem sive in personam, nihilo minus obligatio durat et ideo ipso iure postea de eadem re adversus

, 116) Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatae || 24
sunt autem exceptiones defendendorum eorum [1]) gratia, cum 228
quibus | agitur: saepe enim accidit, ut quis iure civili tene|atur, 2,3 83v*)
sed iniquum sit, eum iudicio condemnari; velut [*si*] stipu|latus 4
sim a*bs* [2]) te pecuniam tamquam credendi causa numera|turus 5
nec numeraverim; nam eam pecuniam a te pe|ti posse certum 6
est; dare enim te oportet, [3]) cum ex stipulatu te|ne[*a*]ris, sed 7
quia iniquum est, te eo nomine condemnari, | placet per excep- 8
tionem doli mali te defendi debe|re. Item si pactus fuero 9
tecum, ne id, quod mihi debeas, a | te *p*etam, nihilominus id 10
ipsum a te petere possum, da|re mihi oportere, quia obligatio 11
pacto convento non tollitur; | sed placet debere me petentem 12
) per exceptionem pa|cti conventi repelli. In his quoque actioni- 13
bus, quae in perso|na[*m non*] sunt, exceptiones locum habent, 14
velut si metu me co[*e*]|geris, aut dolo [*malo*] induxeris, ut 15
tibi rem aliqua[*m*] mancipi | d[*ar*]em *m*an[*cipio*]; [4]) si enim eam 16
rem a me petas, datur mihi exceptio, | p*er* quam, si metus 17
causa[*m*] te fecisse vel dolo malo arguero, repelleris. | Item si 18
fundum litigiosum sciens a non possidente | emeris, eumque a 19
possidente petas, opponitur tibi ex|ceptio, per quam omnimodo 20
summoveris. |

---

*) »Pagina interior non facile legitur".

1) C.: reor '(= reorum).

2) C.: apate.

3) C.: ō ret (= oporteret).

4) Ita fere iam Huschke, nisi quod equidem pressius secutus sum vestigia codicis, in quo habemus: mancipio | dem inan. Sequens lectio »si enim" tantum non in ipso codice exstat. Editores non viderunt *sin* esse scriptum pro: si *n*.

te agi potest: sed debes per exceptionem rei iudicatae adiuvari. Haec exempli causa rettulisse sufficiet. alioquin quam ex multis 6
variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus digestorum seu pandectarum libris intellegi potest. **Quarum** 7
quaedam ex legibus vel ex his, quae legis vicem optinent, vel ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt. Appellantur autem exceptiones aliae perpetuae et 8
peremptoriae, aliae temporales et dilatoriae. Perpetuae et pe- 9
remptoriae sunt, quae semper agentibus obstant et semper rem de qua agitur peremunt: qualis est exceptio doli mali et quod metus causa factum est et pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia peteretur. Temporales atque dilatoriae sunt, 10
quae ad tempus nocent et temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi, cum convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium.

) Exceptiones autem alias in edicto praetor habet propositas, | 21
alias causa cognita accommodat; quae omnes vel ex legibus 22
vel ex his, | quae legis vicem obtinent, substantiam cap[*i*]unt,| 23
vel ex iuris dictione praetoris proditae sunt. || 24

) Omnes autem exceptiones in contrarium concipiun|tur qu*am* 2 229
adfirmat is, cum quo agitur; nam si [1]) | reus dolo malo 3 112v*)
aliquid actorem facere dicat, quod for|te pecuniam petit, 4
quam non numeravit, sic exceptio con|cipitur, „si in ea re 5
nihil dolo malo [*ab*] Aulo Agerio factum sit, ne|que fiat"; 6
item si dicat, [2]) contra pactionem pecuniam | peti, ita concipitur 7
exceptio: „si inter Aulum Agerium et Numerium Negidium
non conven[*er*]it, ne e|a pecunia peteretur", et denique in cae- 8
teris causis similiter concipi solet; ideo scilicet, quia omnis
exceptio obicitur quidem a reo, sed ita formulae inseritur, ut 9, 10
condici|onalem faciat condemnationem: id est, ne aliter iudex | 11
eum, eum quo agitur condemnet, quam si nihil in ea re, qua | 12
de agitur, dolo [*malo*] actoris factum sit; item ne aliter iu|dex 13, 14
eum condemnet, quam si nullum pactum con|ven*tum* [*d*]e [3]) non 15
petenda pecunia factum [*fu*]erit.

)) Dicun|tur autem exceptiones aut peremptoriae aut dilatoriae. 16

) Per|emptoriae sunt, quae perpetuo valent nec evitari pos|sunt, 17, 18
velut, quod metus causa, aut dolo malo, aut [4]) contra legem
se|natusve consul*tum* factum est aut quod res iudicata est vel 19
in | iudicium deducta, [5]) item pacti conventi, [6]) | ne omnino 20, 21
) pecunia peteretur. | Dilatoriae sunt exceptiones, quae ad tempus 22
valent, | veluti [7]) illius pacti conventi, [8]) | ne intra quinquen- 23, 24

---

*) »Pagina interior maximam partem facile legitur".
1) (verbi gratia) C.
2) (ut) C.
3) C.: convenit e.
4) (quod) C.
5) (e) C. Adscripsit quis ē = est.
6) (q pactū ē) C.
7) (s) C. Manifestum est scribam voluisse: *veluti si.*
8) (q factum ē verbi grā) C.

nam finito eo tempore non impeditur actor rem exsequi. ergo hi, quibus intra tempus agere volentibus obicitur exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differre debent actionem et post tempus agere: ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. alioquin, si intra tempus egerint obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quidquam consequerentur propter exceptionem nec post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua ratione rem amittebant. hodie autem non ita stricte haec procedere volumus, sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenonianae constitutioni subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de his qui tempore plus petierunt protulit, ut et inducias, quas, si ipse actor sponte indulserit vel natura actionis continet, contempserat, in duplum habeant hi, qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores tali poena perterriti tempora litium doceantur observare. Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt exceptiones: quales sunt procuratoriae, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit: nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. eas vero exceptiones, quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudiciis frequentari nullo perspeximus modo, conquiescere sancimus, ne, dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

nium peteretur, finito enim eo tempore || non habet locum 230
exceptio. Cui similis exceptio est litis di|viduae et rei residuae: 2 112v*)
nam si quis partem rei petierit | et intra eiusdem praeturam 3
reliquam partem petat, hac ex|ceptione summovetur [1]), quae ap- 4
pellatur litis dividuae. | Item si is, qui cum eodem plures [*ob* 5
easdem res] [2]) lites habebat, de quibusdam | egerit, de quibusdam 6
distulerit [3]), | si intra eiusdem praeturam de his, qua[*e*] distu- 7
lerit, a|gat, per hanc exceptionem, quae appellatur rei residu|ae 8
3) summovetur. | Observandum est autem ei, cui dilatoria obicitur 9, 10
exceptio, | ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione 11
ege|rit, rem perdit; non enim post illud tempus, quo integra re 12
[*eam*] e|vitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest, [*nam* 13
cum res] | in iudicium deducta esset, per exceptionem perempta est.| 14
4) Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilato- 15
riae | exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae, | veluti 16, 17
si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, | per cogni- 18
torem agat, vel dandi quidem cognitoris ius ha|bet [4]), sed eum 19

---

*) »Pagina exterior non difficulter legitur".

1) C.: summoveat'.

2) Ex coniectura mea addidi. Nam primum ex illis: »cui *similis exceptio est* litis dividuae et rei residuae" satis manifestum est unam eandemque esse exceptionem paulo tantum modo, ideoque nomine, divisum. Porro iam nomen »rei residuae" tantum non clamat omnes eas lites ex una causa pendere. Tum autem nulla esset ratio huius exceptionis si lites quis plures easque *diversas* cum aliquo haberet; nam eas quidem fieri iam non potuit, ut coniunctas eodemque tempore praetori exponeret; utique nullo modo de iis idem judex cognoscere potuit.

3) (ut ad alios iudice/ęgant) C. Cuius glossae ultimum vocabulum aut *agant* aut *eant* primitus fuit; quod si Gaius ea verba scripsisset, haberemus »ut *apud* alios iud. *ageret*", aut »ut *ad* alios iud. *iret*". Sed omittamus verborum formam ut sententiam consideremus. Si ea verba genuina essent haec exceptio poenae fuit ei, qui plures iudices eosque diversos de litibus suis iudicare cuperet. Quae poena non perfecisset, quod, voluit; nam si ad sequentem praetorem ille se confert, tum vero etiam magis verisimile est, eum ad alios iudices venturum. Manifestum autem est, exceptionem hanc ei oppositam esse, qui per totum annum adversarium suum ex eadem causa diversis litibus voluit vexare et fatigare.

4) C.: habeat.

XIV.

DE REPLICATIONIBUS.

Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie iusta videatur, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi actoris gratia, quae replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur vis exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere creditori liceat: si agat creditor et excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio, convenit enim ita: namque nihilo minus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt; sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento. Rursus interdum evenit, ut replicatio, quae prima facie iusta sit, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi rei gratia, quae duplicatio vocatur.

det, cui non licet cognituram suscipere, nam si | obiciatur exce- 20
ptio cognitoria [1]), ut ei non | liceat cognitorem dare, ipse agere 21
potest, si u*t* [2]) cognito|ri non liceat cognituram suscipere, per 22
alium cognitorem | aut per semet ipsum liberam habet agendi 23
potestat|e[*m. Potest au*]t*em* [3]) tam hoc quam illo modo evitare 24
exceptionem; quod si dissi|mulaverit cum ei (?) [4]) † | per cogni- 2 231
torem egerit rem perdet. 82r*)

) Sem[*per autem*] peremptoria quidem exceptione si reus per
errorem | non fuerit usus, in integrum restituitur adicien|dae 3, 4
exceptionis gratiae, dilatoria vero si non fuerit usus | an in in- 5
tegrum restitu*a*tur, quaeritur. |

) Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie iusta vide-| 6
atur inique noceat actori, quod cum accidat alia adiecti|one 7, 8
opus est, adiuvandi actoris gratia quae adiecti|o replicatio 9
vocatur, quia per eam replicatur atque resolvi|tur vis exce- 10
ptionis, nam si [5]) pactus sum te|cum, ne pecuniam, quam 11
mihi debes a te peterem, deinde [6]) | ut petere mihi liceat, et si| 12
agam tecum excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si| 13
non convenerit, ne eam pecuniam peterem, nocet | mihi exceptio 14, 15
pacti conventi, namque nihilominus hoc verum | manet etiam 16
si postea in contrarium pacti sumus; sed | quia iniquum est, me 17
excludi exceptione, replicatio mihi | datur ex posteriore pacto hoc 18
modo: „si non postea convenit, ut mihi | eam pecuniam petere 19
z)liceret". | Item si argentarius pretium rei, quae in auctione| 20

---

1) (si ipse talis erat) C.

2) C.: ů (= vero).

3) Puto quod in Cod. est »pote⁄tatet tam" esse pro »pote⁄tatē [potest ā]t.tam".

4) *Ei* an *et* legendum sit in codice discerni iam nequit. Kr. St.: locum sic ediderunt »quod si dissimulaverit [et] cum ei [per cognitorem agere non liceret, nihilominus] per cognitorem" etc. Sed quam ob rem alterum casum respiciunt, alterum negligunt?

*) »Pagina exterior, paucis locis exceptis, facile legitur".

5) (verbi grā) C.

6) (p'tea in ›trarium pacti sumus iē) C. Verbum *postea* initio et *id est* in fine satis ostendunt, sciolo haec deberi, qui ea ex vicinia (infra versu 16) hic addidit.

Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus allegatione alia opus est, qua actor adiuvetur, quae dicitur triplicatio. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus varietas negotiorum introducit: quas omnes apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere.

Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius: et recte, quia, quod ab his petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis, quod hi pro eo solverint. qua ratione et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit proinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque, qui pro eo obligati essent, ac si et cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis cesserit et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem „nisi bonis cesserit": sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo quia, qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut, cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his quos pro eo obligavit suum consequi.

ven[*i*]erit [1]) persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum| 21
emptor damnetur, si ei res quam emerit tradita est [2]); | sed 22, 23
si in auctione praedictum est, ne ante [*res*] | emptori traderetur, 24
quam si pretium solverit, replicatione || tali argentarius adiuva- 232
tur: „aut si praedictum est, ne ali|ter emptori res traderetur, 2 82v*)
') quam si pretium emptor sol|verit". Interdum autem evenit, ut [3]) 3
replicatio, quae prima | facie iusta sit, inique reo noceat; quod 4
cum accidat, adiecti|one opus est, adiuvandi rei gratia, quae 5
) duplicatio vo|catur; et si [4]) ea prima facie iusta videatur, sed| 6
propter aliquam causam inique actori noceat rursus [5]) adiectione| 7
opus est, qua actor adiuvetur, quae dicitur triplicatio; quarum| 8
') omnium adiectionum usum interdum etiam ulterius | quam dixi- 9, 10
mus varietas negotiorum introduxit. |
') Videamus etiam de praescriptionibus, quae receptae sunt | pro 11, 12
) actore. Saepe enim ex una eademque obligatione | aliquid iam 13
praestari oportet, aliquid in futura praestati|one est; velut cum 14
in singulos annos vel menses certam | pecuniam stipulati fueri- 15
mus; nam finitis quibusdam | annis aut mensibus huius quidem 16
temporis pecuni|am praestari oportet, futurorum autem annorum 17
sane quidem o|bligatio contracta intellegitur, praestatio vero 18
adhuc nul|la est. Si ergo velimus id quidem, quod praestari 19
oportet, petere et | in iudicium deducere, futuram vero obliga- 20
tio|nis praestationem in integro relinquere, necesse | est, ut cum 21, 22
hac praescriptione agamus: „ea res agatur, cuius | rei dies fuit"; [6]) 23

---

1) C.: auctionem venerit. Ut nos iam Göschen edidit.

2) (ei e iusta exceptio) C. Cuius glossae non dubito quin primum vocabulum fuerit *ea* (pro *ei* vel *st* quas litteras St. dubitanter dedit), quod sequitur nota $\bar{e}$ = est.

*) »Pagina interior facillime legitur".

3) (rursus) C. Vetus interpretatiuncula. Inde Iust.: »Rursus interdum evenit ut".

4) (si rursus) C.

5) (ex) C. Videtur scriba voluisse: »exceptione".

6) Cave credas etiam in ipsa *actione* verba illa »ea res agatur" retenta esse. Sunt haec verba sumta ex edicto praetoris, quibus praetor praecepit, *ut describeretur tota res acta inter partes, demonstratione, cuius in fine adiciebantur verba »cuius rei dies fuit"*. Idem valet de caeteris Gai exemplis. Cf. § 136.

alioquin, si sine hac praescriptione ege|rimus, ea scilicet for- 24
mula, qua incertum petimus, || cuius intentio his verbis concepta 233
est: „quidquid paret Numerium Negidium | Aulo Agerio dare 2 [122v*])
facere oportere", totam obligationem, id est etiam | futuram, in 3
hoc iudicium deducimus et quae ante tem|pus obligat*io con-* 4
sumpta est litis contestatione, non est p*ostea* permissa re*vocari in* 5
iudicium [1]). | Item si verbi gratia ex empto agamus *ut* nobis 6
fundus | mancipio detur, debemus *hoc modo* [2]) praescribe|re: „ea 7, 8
res agatur, de fundo mancipando", ut postea, si veli|mus vacuam 9
possessionem nobis tradi † [3]) | † | re sumus, totius illius iuris 10, 11
obligatio illa inc*er*|ta actione: „quidquid ob eam rem Numerium 12
Negidium Aulo Agerio dare facere oportet" *litis conte*|*sta*tione 13
consumitur, ut postea nobis agere volen|tibus de vacua posses- 14
2) sione tradenda nulla supersit | actio. Praescriptiones *vero* ap- 15
pellatas | esse ab eo, quod *a*nte formulas (prae)scrib*u*ntur plus 16
3) quam manife|stum est. Sed *h*is quidem temporibus, sicut supra 17
quoque | notavimus, omnes praescriptiones ab actore profici- 18, 19
scuntur; olim autem quaedam etiam pro reo opponeban|tur, qualis 20
illa erat praescriptio: „ea res agatur *si prae*|iudicium hereditati 21
non fiat"; quae nunc in speciem excepti|onis deducta est, et 22
locum habet cum petitor heredita|tis alio genere iudicii praeiu- 23
dicium hereditati faciat, velut | cum singulas res pet*it*; est enim 24

---

*) »Paginae exterioris contextus non paucis fenestris interruptus maximam partem difficillime legitur".

1) De hoc meo supplemento, quo ni fallor prorsus satisfeci et sententiae et incertis vestigiis codicis et spatio, hoc habeo, quod dicam. Studemund post litteram *m* vocis »consum[p]ta" spatium *uniús* litterae quam legere non potuit indicavit, quam equidem conieci *t* fuisse, quas autem tum exhibuit litteras NS, ab eo falso esse lectas pro Aē. Litteras autem in fine versus 41 ab Göscheno descriptas abiciendas esse pro certo habebam.

2) Quattuor litterae in spatio vacuo olim exstabant, quae quamvis legi nequeant, non est quod dubitamus, quin »hoc m̊" fuerint.

3) Diligentius quaerentes quas litteras legerit Studem., sed minus anxie quos Bluhme in versu 11 vidisse sibi visus sit, pro sententiae nexu ita legendum suademus: »con*tra de*bito|rem *actionem* mo*v*ere possimus. Quod si neglectiores in ea"; quibus verbis etiam spatio vacuo satisfactum est.

234
122v*)

iniquum † [1])||† [2]). . . . . (1—24)
tione formulae de † m [3]) est, cui dare oportet, et | sane domino 2 235
dari oportet, quod servus stipulatur; at in | praescriptione de 3 **)
facto, quaeritur, quod secundum natura|lem significationem ve- 4
) rum esse debet. Quaecumque autem di|ximus de servis eadem 5
de caeteris quoque personis, quae | nostro iuri subiectae | sunt, 6, 7
) dicta intellegemus. Item admonendi sumus | si cum ipso aga- 8
mus, qui incertum promiserit ita no[*bis*] formulam esse propo- 9
sitam ut praescriptio inserta sit for|mula[*e*] loco demonstrationis 10
hoc modo: „—iudex esto, quod Aulus Agerius de Numerio Ne-
gidio in|certum est stip*ulatus* [4]), cuius rei dies fuit, quidquid ob 11
eam rem Numerium Negidium | Aulo *Agerio* dare facere oportet" 12

---

1) Litterae ultimae huius paginae — fere duodecim — quae fuerint nescimus.

*) »In pag. exteriore neque hodie quidquam legi potest, et vix umquam legi poterit".

2) Sententiam abruptam in fine pag. 233 sic restituendam esse censeo: »est enim iniquum per singulas res disceptationem fieri de tota hereditate". Deinde rursus transisse videtur Gaius ad praescriptiones pro actore conceptas (fortasse postquam etiam unum alterumve exemplum addidit praescriptionum, quae olim pro reo proponebantur) sic fere: »*Admonendi autem sumus, si cum ipso agamus, qui incertum nobis promiserit, ita nobis formulam propositam esse, ut praescriptio inserta sit formulae loco demonstrationis, hoc modo:* »— *iudex esto:* »*quod A. A. de N. N. annua stipulatus est, cuius rei dies fuit, quidquid ob eam rem N. N. A. A. d̄f̄ō. et rel.*"; *at si cum servo agamus praescribi solet hoc modo:* »*Ea res agatur: Quod Stichus A^i A^i servus de L. Titio annua sibi stipulatus est, cuius rei dies fuit — iudex esto*". Cf. § 136. Deinde Gaius addidisse videtur, opus esse, ut in praescriptione servi nomen expressum sit; quamquam utilis sit praescriptio, quae domini nomen omittat, »*si modo eius nomen in demonstra||tione formulae designatum est, cui dari oporte*[*a*]*t* etc. ut pag. 135 legitur.

3) Cf. adnotationem praecedentem. Litterae septem legi nequeunt, quarum prima fuit *t* aut *f*.

**) »Pagina exterior facillime legitur. Hoc folium non palimpsestum iam a Scipione Maffeio anno 1732 descriptum est".

4) C.: stipem. Pro vocabulo *incertum* in actione res ipsa describebatur.

XV.

IN INTERDICTIS.

Sequitur, ut dispiciamus de interdictis seu actionibus, quae pro his exercentur. erant autem interdicta formae atque conceptiones verborum, quibus praetor aut iubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat. quod tum maxime faciebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

7) et reliqua; at [1]) si cum sponsore aut fideiussore agatur, | praecribi solet, in persona quidem sponsoris | hoc modo: „ea res agatur, quod Aulus Agerius de Lucio Titio incertum stipulatus| est, quo nomine Numerius Negidius sponsor est, cuius rei dies fuit"; in persona | vero fideiussoris [*ita*]: „ea res agatur, quod Numerius Negidius pro Titio incertum | fide sua esse iussit, cuius re*i* d[*i*]e[*s*] fuit" [2]); deinde formula | subi*c*itur. | 13 14 15 16 17 18

38, 139) Superest, ut de interdictis dispiciamus. Certis igitur ex causis | praetor aut proconsul princip[*i*]aliter [3]) auctoritatem suam fi|niendis controversiis proponit; quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos con|tenditur et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohi|bet. Formulae autem et verborum [4]) conceptiones quibus in || ea re 19 20 21, 22 23 24 236

0) utitur interdicta aut [5]) dec*reta* vocantur; decreta, cum | fieri aliquid iubet, velut cum praecipit, ut aliquid exhibe|atur aut restituatur; interdicta vero, cum prohibet fieri, velut cum praeci|pit ne sine vitio de [*altero*] [6]) possidenti vis fiat, neve in loco | sacro aliquid fiat. Unde omnia interdicta aut restituto|ria aut exhibitoria aut prohibitoria vocantur. *) 2 3 4 5, 6

---

1) C.: ā (= aut).

2) C.: heres defuit.

3) Noli credere Gaium iam hic respexisse interdicta secundaria, de quibus agit § 170 infra; neque enim de divisione interdictorum hic disserit, sed in eo est, ut exponat universe eorum naturam. Quam exponens certe non docuit praetorem sive proconsulem primum hoc facere, deinde aliud quid. Hoc ait, praetorem sive proconsulem proponere *auctoritatem* suam, (non *ius* neque *legem*) quasi *principium et fundamentum finiendis controversiis*. Possessionis enim *ius* nullum apud veteres Romanos erat; itaque nisi eam magistratus tueretur, nulla ex ea actio poterat oriri. *Principialiter* autem in libris scriptorum pedestris orationis facile abiit in *principaliter*. Servata est iusta vocabuli forma apud Lucretium (II, 423) — quamquam typographi errore non ita in Lachmanni editione — »haut sine *principiali* aliquo levore creatum est".

4) C.: *verborum et* omisso signo ⋇.

*) »Pagina interior facillime legitur".

5) In codice *aut* non legitur sed *āt.* = *autem*, et id transpositum post *vocantur*.

6) C.: sine debitio. *bitio* pro *vitio* usitatissimum est mendum; *de* cum locum mutasset, *altero* facile periit.

Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt aut restitutoria aut exhibitoria. prohibitoria sunt, quibus vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei ius erit inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, quo peius navigetur. restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet, veluti cum bonorum possessori possessionem eorum, quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei, qui vi possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. exhibitoria sunt, per quae iubet exhiberi, veluti eum, cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos, qui in potestate eius sunt. sunt tamen qui putant proprie interdicta ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed tamen optinuit omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur. Sequens divisio interdictorum haec est, quod 2
quaedam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quaedam reciperandae. Adipiscendae 3
possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur quorum bonorum, eiusque vis et potestas haec est, ut, quod ex his bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. pro herede autem possidere videtur, qui putat se heredem esse: pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hereditariam vel etiam totam heredi-

1) Nec tamen cum | quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit sta- 7
tim peractum | est negotium, sed ad iudicem recuperatoresve 8
it*ur* et [1]) ibi | editis formulis quaeritur, an aliquid adversus 9
praetoris e|dictum factum sit, vel an factum non sit quod is 10
fieri iusserit. | Et modo cum poena agitur, modo sine poena: 11
cum poe|na, velut cum per sponsionem agitur; sine poena, velut 12
cum | arbiter petitur. Et quidem ex prohibitoriis interdictis 13
semper | per sponsionem agi solet, ex restitutoriis vero vel ex- 14
hi|bitoriis modo per sponsionem, modo per formulam a|gitur 15, 16
quae arbitraria vocatur. |
2) Principalis igitur divisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt 17
3) interdicta, | aut restitutoria aut exhibitoria. Sequens in eo est 18
divisio, | quod vel adipiscendae possessionis causa comparata sunt, 19
4) vel | retinendae [2]), vel reciperandae. | Adipiscendae possessionis 20, 21
causa interdictum accommodatur | bonorum possessori, cuius 22
principium est „quorum bonorum", eius|que vis et potestas haec 23
est, ut quod quisque ex his bonis, qu|orum possessio alicui data 24
est, si pro herede aut pro possessore || possideret, [*possederit*] [3]), 237
id ei cui bonorum possessio data est, restitu|atur. Pro herede 2 49r*)
autem possidere videtur tam is, qui heres est, quam is, qui
pu|tat se heredem esse; pro possessore is possidet, qui sine 3
causa aliquam rem | hereditariam vel etiam totam hereditatem 4
sciens ad se non pertinere possidet. | Ideo autem adipiscendae 5
possessionis [4]) vocatur, quod ei tan|tum utile est, qui nunc pri- 6
mum conatur adipisci posses|sionem; itaque si quis adeptus pos- 7
sessionem [*eam*] amiserit, de|sinit ei id interdictum utile esse. 8
5) Bonorum quoque emptori simi|liter proponitur interdictum, quod 9

---

1) C.: item ēt. (= etiam).

2) C.: 'p'sessionis c̄ ⸗dictum'. '—'signum est aut ab ipso scriba aut correctore quodam additum, quo is ea verba esse delenda indicaret.

*) »Pagina interior facile legitur".

3) Addidi. Alii aliter locum in integrum restituere conati sunt.

4) Si revera hoc fuit nomen interdicti vix explicatione opus fuit. Mihi vero cum ea dubitatio scrupulum moveret, tum quod abesse videremus vocabulum *interdictum*; et consideranti sequentem §um suspicio nata est an glossema genuina expulerit scripseritque Gaius: »Ideo autem interdictum *possessorium* vocatur etc.

tatem sciens ad se non pertinere possidet. ideo autem adipiscendae possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est. interdictum quoque, quod appellatur Salvianum, adipiscendae possessionis causa comparatum est eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. Retinendae possessionis causa comparata sunt interdicta uti possidetis et utrubi, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria [1]) actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res non sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio: propter quam causam, cum obscura sint utrisque iura, contra petitorem iudicari solet. Sed interdicto quidem uti possidetis de fundi vel aedium possessione contenditur, utrubi vero interdicto de rerum mobilium possessione. quorum vis et potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat: nam uti possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi nec clam nec precario nanctus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerit aut clam abripuerit alienam possessionem aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret: utrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi nec clam nec

1) Cf. quae dixi ad Gai Cod. pag. 243 infra: Sed Gaius egisse mihi videtur de petitoria *formula*, quae *ob civilem rationem* — i. e. ob formulam in qua fuit: *nisi restituat* — institui non potuit, nisi is, a quo petebatur, haberet facultatem restituendi.

) quidam possessorium vo|cant. Item ei, qui public*e* bona eme- 10
rit, eiusdem condi|cionis interdictum proponitur, quod appel- 11
latur sectorium, quod | sectores vocantur, qui publice bona 12
) mercantur. | [1]) Interdictum quoque quod appella|tur Salvianum 13, 14
a[*di*]piscendae possessionis [causa] compara|tum est, eoque utitur 15
dominus fundi de rebus coloni quas | is p*ro* [2]) mercedibus fundi 16
) pignori futuras pe|pigisset. | Retinendae possessionis causa solet 17, 18
interdictum reddi, cum ab | utr*a*que parte de proprietate ali- 19
cuius rei controversia est | et ante quaeritur uter ex litigatoribus 20
possidere [3]), u|ter petere debeat; cuius rei gratia comparata 21
) sunt: „uti | possidetis" et: „utrubi". Et quidem „uti possidetis" 22
interdictum de fun|di vel aedium possessoriis [controversiis] [4]) 23
) redditur, „utrubi" vero de re|*r*um mobilium possessione. Et si 24
quidem de fundo vel aedibus || interdicitur, eum potiorem esse 238
praetor iubet, qui eo tempo|re, quo interdictum redditur nec 2 49v*)
vi, nec clam nec precario ab adversario | possideat; si vero de 3
re mobili, eum potiorem esse iu|bet, qui maiore parte eius anni 4
nec vi nec clam nec precario ab adver|sario poss*e*de[*ri*]t; idque 5
) satis ipsis verbis interdictorum si|gnificatur. S*ed* in „utrubi" 6
interdicto non solum sua *cui*que [5]) possessi|o prodest, sed etiam 7
alteri[*u*]s, quam iustum est ei acc*e*dere, velut eius, | cui heres 8
extiterit, eiusque a quo emerit, vel ex donatione | aut dotis no- 9
mine acceperit: itaque si nostrae possessioni iun|cta alterius iusta 10
possessio exsuperat adversarii pos|sessionem nos eo interdicto vin- 11
cimus. | Nullam autem propriam possessionem habenti accessio 12
tem|poris nec datur nec dari potest; nam ei, quod nullum est, 13
nihil accedere potest; | sed et si vitiosam habeat possessionem, 14
id est aut vi aut clam aut preca|rio ab adversario adquisitam, 15
non datur; nam accessio non | sua ei [6]) nihil prodest. 16

---

1) (q̊publice uona mercantur) C.
2) C.: ipse. Kr. St. is pro.
3) (et) C.
4) C.: possessioriis.
*) »Pagina exterior difficilius legitur".
5) C.: qq (= quoque).
6) In Codice quamvis difficilius legatur, tamen non dubia est lectio: *n accessio n ei sua.* Transpositis ultimis voculis sana est lectio.

precario ab adversario possidebat. hodie tamen aliter observatur: nam utriusque interdicti potestas quantum ad possessionem pertinet exaequata est, ut ille vincat et in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi nec clam nec precario ab adversario litis contestationis tempore detinet. **Possidere autem videtur quisque non solum, si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque, apud quos deposuerit quis aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur: et hoc est, quod dicitur retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione. quin etiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut, quamvis neque ipse sit in possessione neque eius nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videtur. adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus, nec ulla dubitatio est, quin animo solo possessionem adipisci nemo potest. Reciperandae possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel aedium vi deiectus fuerit: nam ei proponitur interdictum unde vi, per quod is qui deiecit cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo qui vi deiecit vi vel clam vel precario possidebat.** sed ex sacris constitutionibus, ut supra diximus [1]), si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo compellitur. qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit, tenetur lege Iulia de vi privata aut de vi publica: sed de vi privata, si sine armis vim fecerit, sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica.

---

1) Cf. supra 4, 2, 1.

Annus autem retrorsus numeratur; itaque si | tu [1]) octo 17
mensibus possederis prioribus et | ego septem posterioribus 18
ego potior ero, quod tr[*i*]um priorum | mensium possessio nihil 19
tibi in hoc interdicto prodest, quod alteri|us anni possessio est. 20
Possidere autem videmur non solum si ipsi | possideamus, sed 21
etiam si nostro nomine aliquis in possessi|one sit, licet i*s* nostro 22
iur*i* subiectus non sit, qualis est | colonus et inquilinus. Per 23
eos quoque apud quos deposuerimus, | aut quibus commodave- 24
rimus, aut quibus gratuitam habita || tionem tri[*b*]uerimus, [2]) | 239
ipsi possidere videmur et hoc est, quod volgo dicitur | retineri 2,3 92r*)
possessionem posse per quem libet, qui nostro no|mine sit in 4
possessione; quin etiam plerique putant, animo quoque *retine*|ri 5
possessionem, [**quamvis neque ipsi in possessione simus ne**]que
nostro nomine alius, si tamen [3]) non relinquendae | possessionis 6
animo, sed postea reversuri, inde discesseri|mus [4]). Apisci vero 7
possessionem per quos possimus | secundo commentario rettuli- 8
mus; nec ulla dubita|tio est, quin animo possessionem apisci 9
non possimus. |

) Reciperandae possessionis causa solet interdictum dari, si quis 10
ex possessione vi | deiectus sit; nam ei proponitur interdictum 11
cuius principium est: | „unde tu illum vi deiecisti", per quod 12
is, qui vi deiecit, cogitur | ei restituere rei possessionem, si 13
modo qui deiectus est nec vi, | nec clam, nec precario *possi*de*ret* 14
[*ab*] *alte*ro; cum, qui a me vi aut clam aut precari|o possi- 15
deret, impune [*a me*] deici *potest*.

) Interdum tamen et si eum vi dei|ecerim, qui a me vi aut 16
clam aut precario poss*ede*r*it*, cogor ei | restituere possessionem, 17

---

1) (vervi gra) C. — Modus, quo annus numeratur, etiamsi aliis argumentis careremus, satis manifesto indicat, *possessionis* apud veteres non fuisse *ius*, sed *factum* praetorem tueri solitum fuisse.

2) C.: rtituerimus (ā quibus gratuitam habitationem).

*) »Pagina exterior propter evanescentium litterarum tabem difficulter legitur".

3) C.: tm̄ si.

4) (retinere p's videamur) C. Quod glossema additum esse videtur, postquam »si tamen" sedem mutaverint. Tribonianus sententiam perfecisse videtur addendo ante »quamvis" verba: *id est ut*".

armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegimus, sed et fustes et lapides. Tertia divisio interdictorum haec est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria: namque actor est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is, a quo desideratur, ut restituat aut exhibeat. prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. simplicia sunt, veluti cum prohibet praetor in loco sacro vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat, reus, qui aliquid facere conatur: duplicia sunt veluti uti possidetis interdictum et utrubi. ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partem sustinet.

De ordine et veteri exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere: nam quotiens extra ordinem ius dicitur, qualia sunt hodie omnia iudicia, non est necesse reddi interdictum, sed perinde iudicatur sine interdictis, atque si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

velut si armis eum vi deiecerim; nam propter | atrocitatem 18
delicti in tantum patior actionem, ut omni|modo debeam ei 19
restituere possessionem. Armorum autem appel|latione non so- 20
lum scuta et gladios et galeas significa|ri intellegemus, sed et 21
fustes et lapides. |
6) Tertia divisio interdictorum in hoc est, quod aut simplicia 22
7) sunt aut duplicia. | Simplicia velut in quibus alter actor, alter 23
reus est, qua|lia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria; namque 24
actor || est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est, 240
8) a | quo desideratur ut exhibeat, aut restituat. | Prohibitoriorum 2,3 92v*)
9) autem interdictorum [1]) alia duplici[a] alia sim|plicia sunt. Sim- 4
plicia sunt velut, quibus prohibet praetor in loco sacro | aut in 5
flumine publico ripave eius aliquid facere eum † [2]) | nam actor 6
est [3]), qui desiderat, ne quid fiat, reus, is, qui aliquid | facere 7
0) conatur. Duplicia sunt velut „uti possidetis" interdictum | et 8
„utrubi". Ideo autem duplicia vocantur, quia par [4]) utrius|que 9
litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue re|us vel 10
actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris | partes 11
sustinet; quippe praetor pari sermone cum utro|que loquitur, 12
nam summa conceptio eorum interdictorum haec | est: „uti nunc 13
possidetis, quominus ita possideatis vim fieri | veto"; item alte- 14
rius: „utrubi hic homo de quo agitur [5]), | maiorem partem huius 15
anni fuit, quominus is | eum ducat vim [6]) fieri veto". | 16
1) Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de | ordine et 17, 18
2) de exitu eorum dispiciamus et incipiamus | a simplicibus. [*Si*] 19
igitur restitutorium vel exhibitori|um interdictum redditur, velut 20

---

*) »Pagina interior facile legitur".

1) (idum) C.

2) Perisse videntur duo archetypi versus: *cui lege, senatus consulto, edicto decretove aedilium* — in dig. est *principum — concessum non sit.* Cf. *l.* 2 pr. D. ne quid in loco publico (43,8).

3) C.: actorem.

4) C.: piscar. (= piscarium)!

5) (apud quem) C.

6) In codice et hic et versu 13 est »*vin*", et sic versu 19 pro: *simplicibus* habemus: »*sin*publicibus".

ut restituatur ei possessio, | qui vi deiectus est, aut [*ut*] exhi- 21
beatur libertus, cui patronus | operas indicere velit, modo sine 22
3) periculo res ad exi|tum perducitur, modo cum periculo: namque 23
si arbitrum postula|verit is, cum quo agitur, accipit formulam, 24
quae appellatur || arbitraria, *ut* [1]) iudicis arbitrio, si quid re- 241
stitui vel exhi|beri debeat, id sine periculo exhibeat, aut 2 120r*)
restitu*at* | et ita absolv*a*tur. Quod si nec restituat, neque ex- 3
hibeat, quan|ti ea res est, condemnatur. Sed etiam actor [2]) sine 4
poena expe|ritur cum eo, quem neque exhibere neque restituere 5
quicquam oporte|re [*pareť*], praeterquam si calumniae iudicium 6
ei oppositum fuerit | decimae partis; quamquam Proculo pla*cuit* 7
non esse permitten|dum [3]) calumniae iudicio *uti* ei, qui arbitrum 8
postulav*erit*, | quasi hoc ipso confessus videatur restituere se| 9
vel exhibere debere; sed alio iure utimur, et recte: | *pl*us enim 10, 11
*ut m*odestiore via litiget arbitrum quisque | petit, quam quia 12
4) conv*ict*[*us sit. Caeterum*] [4]) observare debet is, qui vult arbi- 13
trum petere ut sta|tim petat, antequam a praetore *dis*|cedat; 14, 15
5) sero enim petentibus non indulgetur [5]); i*ta*que si ar|bitrum non 16
petierit, sed tacitus de iure exierit, cum periculo | res ad exi- 17
tum perducitur, nam actor provocat adversari|um sponsione *quod*(?) 18
contra edictum praetoris non exhibue|rit, aut non restituerit; 19
ille autem adversus sponsionem | adversarii restipulatur; deinde 20
actor quidem sponsionis | formulam edit adversario, ille huic 21
invicem re|stipulationis; | sed actor sponsioni † [6]) | etiam aliud 22, 23
iudicium de re restituenda vel exhibenda, | ut si is sponsione 24

---

*) »Pagina interior difficillime legitur".

1) C.: et.

2) C.: actores.

3) Ad spatium et sententiam accommodavi lectionem. Post *iudicio* »uti" in ipso Codice fuisse dubitanter testatur Stud. Pro »*ei*" in Codice fuisse videtur *cia*.

4) Casu videtur factum esse ut scriba a *conuict* usque ad *cet* omitteret, cum post »conu**t" Studemundi testimonio reliqua pars versus scriptura vacua videatur. In restituendo hoc loco virum cl. Goudsmit sum secutus.

5) C.: indulgentur.

6) Videtur locus deperditus sic restituendus: sponsioni[bus aliis committit].

vicerit, nisi ei res exhibeatur aut restituatur || 242
120v*)
† . . . . . (1—24)
243
81r**)
† [1]) . . . . . (1—24)
244
81v***)
† [2]) fructus licitando is tantisper in possessione con|stituitur, 2
si modo adversario suo fructuaria stipulatione | caverit (?) *cuius 3
vis* ac potestas haec est, ut si contra eum † [3]) | † fuerit eam 4
3) summam adver|sario solvat. Haec autem licendi contentio fructus 5

---

*) »De paginae exterioris scriptura fere nihil superest, ea quae vv. 8 et 23 descripsi *incertissima* sunt; alia describere nolui, ne fraudem facerem eis, qui ex dissolutis frustulis Gaianum sermonem restituere conantur".

**) »Pagina exterior difficillime legitur. Plura leget, cui fortioribus medicamentis uti licebit. Nimis incertas litteras describere nolui: ea, quae Bluhme in vv. 21 et 22 legere sibi visus est, in vv. 20 et 21 potius apparent".

1) Vanis coniecturis supersedendum esse duxi, quibus divinari conaremur, quid a Gaio his paginis dictum sit. De utraque pagina nisi aliunde nobis Gai exemplar aliquando afferatur, desperandum est, neque quidquam subsidii ex »frustulis" quas St. pag. 243 exhibet, peti potest, itaque equidem eas praetermisi. Ex coniecturis Huschkii mihi una illa non absona esse videtur §um 4am Iust. h. t. (4,15) ex Gaio esse repetitam, itaque eam litteris pinguibus expressi. Quae autem Hia in fine huius paginae et sequentis initio pro Gaianis vendidit, cum plane abhorrere videntur a puro et limpido sermonis tenore, quo Gaius uti consuevit, tum parum iusta esse puto. Quorum ultima sunt haec: »§ 166 Si vero interdictum postulatum est, reddito eo, primum curat praetor, ut dum litigatur, vi abstineant. *Ideoque alterutrius*||*ex iis res ab eo fructus licitatione tantisper in possessione constituitur* etc"; ex quibus, quid »alterutrius ex iis res . . . . . constituitur" significari possit, equidem non video, praeterea ea, quae iam in primo versu pag. 244 teste St. leguntur iis refragantur.

***) »Pagina interior in parte superiore propter remedia Bluhmiana difficillime, in inferiore facile legitur".

2) Krüger sic supplet: »et uter eorum vicerit".

3) Supplendum videtur: de possessione pronuntiatum.

licita|tio vocatur scilicet, quia † | †[1]) postea alter | alterum 6, 7, 8
sponsione provocat: „*ni*[2]) adversus edictum praetoris pos|sidenti 9
sibi vis facta est", et invicem ambo restipulan|tur adversus spon- 10
sionem †[3]) | una inter eos sponsio, itemque restipulatio † | ad 11, 12
a)eam fit † | † | †[4]) iudex, apud quem de ea | re agitur illud 13, 14, 15
scilicet requirit, [*primum quod*][5]) praetor interdicto complexus |
est (id est, uter eorum eum fundum, easve aedes per id tem- 16
pus, | quo interdict*um* redditur, nec vi, nec clam nec precario 17
possideret)[6]). Cum iudex | id exploraverit, et forte secundum 18
me iudicatum | sit, adversarium mihi et sponsionis et restipu- 19
latio|nis[7]), quas cum eo feci, condemnat, et conve|nienter me 20, 21
sponsionis et restipulationis, quae | mecum factae sunt absolvit; 22
et hoc amplius si apud adversa|rium meum possessio est, quan- 23
[*doquidem*] is fructus licitatione vi|cit, nisi restituat mihi pos- 24
b) sessionem Cascelliano sive || secutorio iudicio condemnatur. Ergo 245
is, qui fru|ctus licitatione vicit, si non proba[*veri*]t ad se per- 2 74r*)
tinere possessi|onem, sponsionis et restipulationis et fructus | 3
licitationis summam poenae nomine solvere et | praeterea pos- 4, 5
sessionem restituere iubetur et hoc amplius | fructus, quos in- 6

---

1) Quam causam eius nominis dederit Gaius non magis divinari possumus, quam cur tandem causam afferre necesse habuerit.

2) C.: *q* (= quam). Edd. quod.

3) Huschke: »vel stipulationibus iunctis duabus".

4) Huschke: »Deinde ab utroque editis formulis omnium sponsionum et restipulationum, quae factae sunt", cui tamen supplemento refragari videntur vestigia, incertissima illa quidem, codicis.

5) Edd. tantum *quod* addiderunt. *Primum* tamen vocabulum et sententia postulare videtur, et sic demum causa omissionis apparet.

6) Huschke pro *possideret* emendavit *possederit*. Mihi autem tota ea sententia demonstratoria: *id est* caet. glossema videtur. Parum certe latine dictum est »per id tempus, quo interdictum redditur" pro »eo tempore, quo interdictum redditum sit".

7) (summas) C. cf. versum sequentem. Additamento ludi magistri Hia usus est argumento, has ex interdicto sponsiones et restipulationes certam pecuniae summam habuisse.

*) »Pagina interior maximam partem facile legitur".

terea percepit, redd*et*, summa enim [1]) | fructus | licitationis non 7, 8
pretium est fructuum, sed poenae no|mine solvitur, quod quis 9
alienam possessionem per hoc tem|pus retinere et facultatem 10
) fruendi nancisci co|natus est. Ille autem, qui fructus licita- 11
tione victus est, si non | probaverit ad se pertinere possessio- 12
nem, tantum spon|sionis et restipulationis summam poenae no- 13
) mine | debet. Admonendi tamen sumus, liberum esse ei, qui 14
fru|ctus licitatione victus [*fu*]erit, omissa fructuaria sti|pulatione, 15, 16
sicut Cascelliano sive secutorio iudicio | de p*ossess*ione recipe- 17
randa experitur, s*ic etiam* de | fructus licitatione agere, in quam 18
rem proprium iudicium | comparatum est, quod appellatur fru- 19
ctuarium, quo nomine | actor iudicatum solvi satis accipiat. 20
Dicitur autem et hoc iudicium secu|torium, quod sequitur spon- 21
sionis victoriam, sed non aeque | Cascellianum vocatur. | 22
) Sed quia nonnulli, interdicto reddito, caetera ex interdicto 23
face|re nolebant atque ob id non poterat res expediri, praetor || 24
in eam rem prospexit et comparavit interdicta, quae | secun- 2 246
daria appellamus, quod secundo loco redduntur, | quorum v*is ac* 3 74v*)
*potest*as haec est, ut qui (?) caetera ex interdi|cto non faci[*a*]t, 4
velut qui vim non faciat aut fructus non lice[*a*]tur, | aut qui 5
fructus licitationis satis non det, aut *qui* [2]) sponsion[*es restipu-*
lationes]*ve* [3]) | non faci[*a*]t, sponsion*um*ve [4]) iudicia non accipiat, 6
si [5]) possideat, | *ut* restituat adversario possessionem, *si non* 7
posside|at ut vim illi possiden*ti* non [6]) faciat. Itaque etsi alias 8
potuerit | interdicto „uti possidetis" vincere, si caetera ex inter- 9
dicto | *facere voluisset*, tamen per interdictum secundarium v † [7]) | 10

---

1) (fructus quos ea pcepit reddit summa ep) C.

*) »Pagina exterior difficillime legitur plurima eorum, quae descripsi, incerta sunt; incertiora non pauca describere poteram".

2) C.: si.

3) C.: spon/ionib.

4) C.: sponsionisve.

5) C.: sive.

6) Sic in codice fuisse mihi quidem videtur. Littera enim *n* numquam nota est ocabuli *ne*. Caeterum etiam apud alios scriptores argenteae latinitatis *ut non* pro *ne* hic illic occurrit.

7) Spatium sufficit ad: *vin.* |

XVI.

DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Nunc admonendi sumus magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum cum quibus ageretur modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo metu infamiae coercetur. Ecce enim iusiurandum omnibus qui conveniuntur ex nostra constitutione defertur: nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans se bona instantia uti ad contradicendum pervenit. at adversus infitiantes ex quibusdam causis dupli vel tripli actio constituitur, veluti si damni iniuriae aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agitur. statim autem ab initio pluris quam simpli est actio veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli: nam ex his causis et aliis quibusdam, sive quis neget sive fateatur, pluris quam simpli est actio. item actoris quoque calumnia coercetur: nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione. utriusque etiam partis advocati iusiurandum subeunt, quod alia nostra constitutione comprehensum est. haec autem omnia pro veteris calumniae actione introducta sunt, quae in desuetudinem abiit, quia in partem decimam litis actorem multabat, quod nusquam factum esse invenimus: sed pro his introductum est et praefatum iusiurandum et ut improbus litigator etiam damnum et impensas litis inferre adversario suo cogatur.

† | † | † secundarium † | † quamvis hanc opinionem † | † *Sabi*nus 12—15
et Cassius secuti fuerint † | † . . . . . || (16—24)
247
113r*)
† . . . . . (1—21)
[1]) pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione *coer*|ceatur. 22, 23
) Eaque praetor [*praeci*]*pue* [2]) ideo [3]) † | † adversus infitiantes ex 24
quibusdam || causis dupli actio constituitur; velut si iudicati, 248
aut depen|si, aut damni iuiuriae, aut legatorum per damna- 2 113v**)
tionem | relict[*or*]um nomine agitur; ex quibusdam causis spon- 3
sionem | facere permittitur; velut de pecunia certa credita et 4
pecunia | constituta; sed certa[*e*] quidem creditae pecuniae ter- 5
) tiae partis, con|stitutae vero pecuniae partis dimidiae; quodsi 6
neque spon|sionis neque dupli actionis periculum ei, cum quo 7
agitur *in*|iungatur ac ne statim quidem ab initio pluris quam 8
simpli sit | actio, permittit praetor iusiurandum exigere „non ca- 9
lumni|ae causa infitias ire"; unde quamvis heredes vel qui heredum 10
loco [h]a|bentur *simplotenus* (?) [4]) obligati sint, item femin*ae* pu- 11
) pilli|que [*quamvis*] [5]) ex*im*antur periculo sponsionis, iubet tamen 12
eos iurare. | Statim autem ab initio pluris quam simpli actio 13
est, velut furti ma|nifesti quadrupli, nec manifesti dupli, con-| 14

---

*) »Pagina exterior difficillime legitur, ductus autem plerique incerti sunt".

1) Lacunam sic fere partim ex Inst. supplere possumus: Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse praetorem, ne facile homines ad litigandum procederent. Itaque prospexit ut temeritas tam eorum, quibuscum agitur, quam eorum qui agunt modo metu infamiae modo.

2) Ante *ue* litteras teste Stud. una vel duae litterae exstabant, figura tamen incerta; spatium sufficere testatur ad »*et*" vel »*q*". Conieci fuisse *p* et inter *pr*. (= praetor) et *pue* intercidisse *praeci*.

3) Suspicor supplementum iustum esse: *in eos quibuscum agitur constituit*; *nam*.

**) »Pagina interior ex parte difficulter legitur".

4) »Nunc nisi propter remedia chimica omnia incerta facta essent, non nimis a ductibus velut haec lectio discrepare videretur: *simplotemus*."

5) C.: feminis pupilli⁄p.

cepti et oblati tripli, nam ex his causis et aliis quibusdam sive| 15
quis neget sive fateatur pluris quam simpli est actio. | 16
4) Actoris quoque calumnia coërcetur modo calumniae iudi|cio 17, 18
5) modo contrario, modo iureiurando, modo restipulatione. | Et 19
quidem calumniae iudicium adversus omnes actiones lo|cum 20
habet et est decimae partis r*ei*, *sed* adversus adser|torem tertiae 21
6) partis est [1]). Liberum est autem ei, cum quo agitur aut | ca- 22
lumniae iudicium opponere aut iusiurandum exigere non calum-
ni|ae causa agere. | 23
7) Contrarium autem iudicium certis ex causis constitui*tur* || 24
velut si iniuriarum agatur, et si cum muliere eo nomine 249
agatur, | quod dic*a*tur ventris nomine in possessionem missa, 2 93r*)
dolo malo | ad alium possessionem transtulisse, et si quis eo 3
nomine | agat, quod dicat se a praetore in possessionem missum 4
ab alio quo | admissum non esse; | sed adversus iniuriarum 5, 6
quidem actionem decimae partis datur, | adversus vero duas 7
8) istas quintae. | Severior autem coërcitio est per contrarium iudi- 8
cium. N*am* *in* [2]) | calumniae iudicio decimae [*sive quintae*] [3]) 9
partis nemo damn*a*tur, nisi qui in|tellegit non recte se agere, 10
sed vexandi adversarii gra|tia actionem instituit, potiusque ex 11
iudicis errore vel i|niquitate victoriam sperat, quam ex causae 12
veritat*e* [4]); contra|rio vero iudicio omnimodo damnatur actor, si 13
causam non tenu|erit, licet [*f*]al*s*a [5]) opinione inductus crediderit 15
9) se recte a|gere. Utique autem ex quibus [*quis*] causis contrario 16
iudicio agere potest, etiam | calumniae iudicium locum habet, 17
sed alterutro tamen iu|dicio agere permittitur. Qua ratione si 18
iusiurandum | de calumnia exactum fuerit, quemadmodum ca- 19
lumniae iudicium non datur, ita et contrarium dari non [6]) debet. | 20

---

1) Cf. Paul Sent. V, 33, 7. Adsertor si provocet, in eiusmodi tertiam caveri debet, quanti causa aestimata est.

*) »Pagina interior facillime legitur".

2) C.: non.

3) addidi.

4) (calumniae in adfectum ē sicut furti crimen) C. Pro: *causa veritate* in Codice est: c̄ (= causa) veritatis.

5) C.: alia. Mommsen: fal*f*a. Edd. ex Göscheni coniectura ali[qu]a.

6) C.: *non dari*, omisso scilicet signo transpositionis ※.

Ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelae, mandati, depositi, directis non contrariis actionibus, **item pro socio,** quae ab utraque parte directa est et ob id quilibet ex sociis eo iudicio damnatus ignominia notatur. **sed furti quidem aut vi bonorum raptorum aut iniuriarum aut de dolo non solum damnati notantur ignominia,** sed **etiam pacti, et recte: plurimum enim interest, utrum** ex **delicto aliquis an ex contractu debitor sit.**

Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur, qua praetor edicit de in ius vocando: utique enim in primis adversarius in ius vocandus est, id est ad eum vocandus est, qui ius dicturus sit. qua parte praetor parentibus et patronis, item liberis parentibusque patronorum et patronarum hunc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si id ab ipso praetore postulaverint et impetraverint: et si quis aliter vocaverit, in eum poenam solidorum quinquaginta constituit.

0) Restipulationis quoque poena ex certis causis fieri [1]) solet; et 21
que|madmodum contrario iudicio omnimodo condemnatur | actor 22, 23
si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit non | recte se 24
agere, ita etiam restipulationis poena omni||modo damnatur 250
1) actor † [2]) *re*stipulatio|nis poena petitur ei neque calumniae iudi- 2 93v*)
cium opponitur, neque | iurisiurandi religio *in*iungitur; nam 3
contrarium iudicium *in* |his causis locum non habere palam est. | 4
2) Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, velut | furti, 5, 6
vi bonorum raptorum, iniuriarum, pro socio, fiduciae, tutelae,
[*com*]mo|dati [3]), depositi; sed furti aut [*vi*] bonorum raptorum 7
aut iuiuriarum non solum damna|ti notantur ignominia, sed 8
etiam pacti, ut in edicto praetoris | scriptum est, et recte; plu- 9
rimum enim interest, utrum ex delicto | aliquis an ex contractu 10
debitor sit. Item [4]) illa parte | edicti id ipsum nominatim [5]) *ex-* 11
pr*essum est*, *ut pactus igno*|miniosus *habeatur*, qua prohibetur 12
pro aliis p[*os*]tul*are*, *procura*|tor dari, procuratorem adhibere *cog-* 13
nitoremve, *vel cognito*|rio nomine iudicio intervenire [6]) † | 14
3) In summa sciendum est, eum, qui † [7]) opor|tere et eum, qui 15
vocatus est † [7]) | †. Quasdam *tamen personas* sine | permissu 16, 17, 18
praetoris in ius vocare non licet velut par*entes et pa*|tronos pa- 19
trono*rum*que liberos et parentes patroni patro|naeve, et in e*um*, 20
qui adversus ea egerit, poena const*ituitur*. |

---

1) FIERI est in codice, haud tamen scio, an genuinum sit PETI.

2) Krüger ad sensum: »si sponsione victus est. (§ 181) A quo autem".

*) »Pagina exterior propter remedia Bluhmiana difficillime legitur".

3) In codice videtur fuisse m̊ (= modo) dati.

4) Krüger-Studem.: nam.

5) Sequentia ad sensum et pro spatio supplevi praemonstrantibus iter Krüger-Stud.

6) Quae sequantur in hoc versu divinatione coniicere non potui.

7) Apud Krüger-Stud. haec leguntur: »quid Gaius dicere voluerit facile apparet: eum qui agere vult, adversarium in ius vocare **oportere, et eum, qui vocatus est**, omni modo sequi oportere aut si sequi noluerit vi duci licere (*an*: vindicem pro se dare *debere*?); *quaeritur tamen quibus verbis Gaius hanc sententiam expresserit*" Cui tamen sententiae exprimendae vix spatium sufficit.

4) Cum autem in ius vocatus fuerit adversarius neque eo die finiri 21
po|tuerit negotium, vadimonium ei faciendum est [1]), ut | pro- 22, 23
5) mittat se certo die sisti. Fiunt autem vadimonia quibusdam | ex 24
causis pura id est, sine satisdatione, quibusdam cum satisdatione, ||
quibusdam iureiurando, quibusdam recuperatoribus|suppositis, — 2 251
id est ut qui non steterit, protinus a recuperatori|bus in summa[*m*] 3 42r*)
vadimonii condemnetur—: eaque singula di|ligenter praetoris edicto 4
6) significantur. Et siquidem iudi|cati depensive agetur, tanti fit [2]) 5
vadimonium quanti ea | res erit; si vero ex caeteris causis quanti 6
actor iuraverit non ca|lumniae causa postulare sibi vadimonium 7
promitti, nec tamen plu|[*ris quam partis dimidiae nec plu*]ribus [3]) 8
quam HS C milibus fit vadimonium. | Itaque si centum mi- 9
lium res erit, nec iudicati depensive | agetur non plus quam 10
HS quinquaginta milibus fit vadimonium. |
7) Quas autem personas sine permissu praetoris impune in ius 11
vocare | non possumus, easdem ne vadimonio [*quidem*] invitas 12
obligare [4]) | possumus, praeterqua[*m*] si praetor aditus permittat. || 13

---

1) (ei) C.

*) »Pagina interior non difficulter legitur".

2) C.: fiat. Editores nonnulli: fiet.

3) Addidit Huschke.

4) (n̄) C. Quae nota verbi *non* repetita videtur ex superiore versu. Huschke conjecit n esse hic pro n̊ eamque notam esse verbi *nobis*. Quae tamen nota num in usu fuerit, dubitari potest.

FINIS.

XVII.

DE OFFICIO IUDICIS.

Superest, ut de officio iudicis dispiciamus. et quidem in primis illud observare debet iudex, ne aliter iudicet, quam legibus aut constitutionibus aut moribus proditum est. Et 1 ideo si noxali iudicio aditus[1]) est, observare debet, ut, si condemnandus videbitur dominus, ita debeat condemnare: „Publium Maevium Lucio Titio decem aureis condemno aut noxam dedere." Et si in rem actum sit, sive contra petitorem iudica- 2 vit, absolvere debet possessorem, sive contra possessorem, iubere eum debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. sed si in praesenti neget se possessor restituere posse et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei, ut tamen de litis aestimatione caveat cum fideiussore, si intra tempus quod ei datum est non restituisset. et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt, quae diximus intervenire in singularum rerum petitione. illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit, in utraque actione eadem ratio paene fit, si praedo fuerit. si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio consumptorum neque non perceptorum: post inchoatam autem petitionem etiam illorum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt vel percepti consumpti sunt. Si ad exhibendum actum fuerit, non 3 sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum est, sed opus est, ut etiam causam rei debeat exhibere, id est ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si, cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset: ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore, nihilo minus condemnatur. praeterea fructuum medii temporis, id est eius, quod post acceptum ad exhibendum iudicium ante rem iudicatam intercessit, rationem habere debet iudex. quod si neget is, cum quo ad exhibendum actum est, in praesenti exhibere se posse et tempus exhibendi causa petat idque sine frustratione postulare videatur,

1) Kr.: addictus.

dari ei debet, ut tamen caveat se restituturum: quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit in id, quod actoris intererat ab initio rem exhibitam esse. Si familiae erciscundae iudicio actum sit, 4 singulas res singulis heredibus adiudicare debet et, si in alterius persona praegravare videatur adiudicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia, sicut iam dictum est, condemnare. eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi percepit aut rem hereditariam corrupit aut consumpsit. quae quidem similiter inter plures quoque quam duos coheredes subsequuntur. Eadem interveniunt 5 et si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. quod si de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes eius singulis adiudicare debet et, si unius pars praegravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est: quod si commode dividi non possit, vel homo forte aut mulus erit de quo actum sit, uni totus adiudicandus est et is alteri certa pecunia condemnandus. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an 6 necessaria sit adiudicatio. quae sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti: nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari. quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. eo quoque nomine damnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia lapides finales furatus est aut arbores finales cecidit. contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur, veluti si quis iubente iudice metiri agros passus non fuerit. Quod autem istis iudiciis 7 alicui adiudicatum sit, id statim eius fit cui adiudicatum est.

XVIII.

DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur nec omnino quidquam simile habent caeteris iudiciis, de quibus locuti su-

mus, magnaque diversitas est eorum et in instituendis et in exercendis. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo 1
exsecutio eorum plerumque datur. Publicorum iudiciorum quae- 2
dam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus, quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et ignis interdictione vel deportatione vel metallo: caetera si qua infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia.

Publica autem iudicia sunt haec. lex Iulia maiestatis, quae 3
in eos, qui contra imperatorem vel rem publicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. cuius poena animae amissionem sustinet et memoria rei et post mortem damnatur. Item lex 4
Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui cum masculis infandam libidinem exercere audent. sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiae bonorum, si humiles, corporis coercitionem cum relegatione. Item lex Cornelia de sicariis, quae 5
homicidas ultore ferro persequitur vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. telum autem, ut Gaius noster in interpretatione legis duodecim tabularum scriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed et omne significatur, quod manu cuiusdam mittitur: sequitur ergo, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur. dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, a Graeca voce figuratum, ἀπὸ τοῦ τηλοῦ: et hanc significationem invenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι. admonet nos Xenophon; nam ita scripsit: καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. sicarii autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum. eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis vel susurris magicis homines occiderunt vel mala medicamenta publice vendiderunt. Alia deinde lex asperrimum crimen nova 6

poena persequitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur; qua cavetur, ut, si quis parentis aut filii aut omnino adfectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit, sive clam sive palam id ausus fuerit, nec non is, cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, poena parricidii punietur et neque gladio neque ignibus neque ulla alia sollemni poena subicietur, sed insutus culeo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia et inter eius ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in annem proiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat et ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur. si quis autem alias cognatione vel adfinitate coniunctas personas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis sustinebit. Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit signaverit recitaverit subiecerit quive signum adulterinum fecerit sculpserit expresserit sciens dolo malo. eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est, quod et in lege de sicariis et veneficis servatur, in liberos vero deportatio. Item lex Iulia de vi publica seu privata adversus eos exseritur [1]), qui vim vel armatam vel sine armis commiserint. sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. sin autem per vim raptus virginis vel viduae vel sanctimonialis vel aliae fuerit perpetratus, tunc et peccatores et ei, qui opem flagitio dederunt, capite puniuntur secundum nostrae constitutionis definitionem, ex qua haec apertius possibile est scire. Lex Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam vel rem publicam vel sacram vel religiosam furati fuerint. sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerunt, capitali animadversione puniuntur, et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc adhibuerunt vel qui subtracta ab his scientes susceperunt: alii vero, qui in hanc legem incide-

1) Codicis: exoritur.

rint, poenae deportationis subiugentur. Est inter publica iudicia 10
lex Fabia de plagiariis, quae interdum capitis poenam ex sacris
constitutionibus irrogat, interdum leviorem. Sunt praeterea pu- 11
blica iudicia lex Iulia ambitus et lex Iulia repetundarum et
lex Iulia de annona et lex Iulia de residuis, quae de certis
capitulis loquuntur et animae quidem amissionem non irrogant,
aliis autem poenis eos subiciunt, qui praecepta earum negle-
xerint.

Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile 12
sit summo digito et quasi per indicem ea tetigisse. alioquin
diligentior eorum scientia vobis ex latioribus digestorum sive
pandectarum libris deo propitio adventura est.

GAI COMM. PARAGRAPHI.

COMM. I.

§ 1—7	de iure gentium et civile.	I pag. 7, 9, 11.
§ 8	de partibus iuris . . .	I pag. 11.
§ 9—36	de liberorum hom. et servor. item de ingenuorum et libertor. differentia .	I pag. 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25.
§ 36—47	qui, quibus ex causis manumittere non possint .	I pag. 25, 27, 29, 31, 33.
§ 48—50	de his, qui sui vel alieni iuris sunt.	I pag. 33.
§ 51—107	de his qui in pot. sunt.	I pag. 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65.
§ 108—115b	de his, quae in manu sunt.	I pag. 65, 67, 69.
§ 116—123	de his, qui in mancipio sunt	I pag. 69, 71, 73.
§ 124—141	quib. mod. ius potestatis patr. etc. solvitur . . .	I pag. 73, 75, 77, 79, 81, 83, 85.
§ 142	de his, qui sui iuris sunt.	I pag. 85.
§ 143—196	de tutelis.	I pag. 85, 87, 89, 91, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109.
§ 197—198	de curatoribus	I pag. 111.
§ 199—200	de satisdation. tutor. vel curator	I pag. 113.

COMM. II.

§ 1—41 (42)	de rerum divisione . .	II pag. 3, 5, 7, 9, 15, 17, 19, 21, 23, 25.
§ 43—61	de usucapione	II pag. 41, 43, 45, 47, 49.

§ 62—64 quibus alienare liceat . II pag. 53, 55.
§ 65—79 quemadmodum singulae res nobis adquirantur . II pag. 25, 27, 29, 31, 33, 35.
§ 80—85 quibus alienare liceat . II pag. 55, 57.
§ 86—96 per quas personas nobis adquirantur. . . . . II pag. 57, 59, 61.
§ 97—100 quibus modis per universitatem res nobis adquirantur. . . . . II pag. 63.
§ 101—108 de testamentis . . . . II pag. 63, 65, 67.
§ 109—111 de testam. militum . . II pag. 69.
§ 112—113 quib. non sit permissum facere testamentum . . II pag. 71, 73.
§ 114—137 de heredibus instituendis. II pag. 75, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 89.
§ 138—151 quibus ex causis testam. infirmentur, et de bon. poss. sec. tab. . . . . II pag. 91, 93, 95, 97.
§ 152—163 de heredum qualitate et differentia . . . . . II pag. 99, 101, 103.
§ 164—173 de cretionibus . . . . II pag. 105, 107.
§ 174—178 de substitutionibus . . II pag. 107, 109.
§ 179—184 de pupillari substitutione. II pag. 109, 111, 113.
§ 185—190 de servis heredib. instituendis . . . . . II pag. 113, 115.
§ 191—223 de legatis . . . . . II pag. 119, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135.
§ 224—228 ad legem Falcidiam . . II pag. 135, 137.
§ 229—245 de inutiliter relictis legatis . . . . . II pag. 139, 141, 143, 145.
§ 246—259 de hereditatibus fidei commissariis. . . . . II pag. 145, 147, 149, 151, 153.
§ 260—267 de singulis reb. p. fid. comm. relictis . . . . II pag. 157, 159.
§ 268—289 de fidei commissorum et eorum, quae directo relinquuntur, differentia . . II pag. 159, 161, 163, 165.

COMM. III.

§ 1—8 de hereditatibus, quae ab intestato deferuntur (suis ex lege XII tab.) . . . II pag. 169, 171.

§ 9—16	(adgnatis ex lege XII tab.).	II pag. 179, 181, 183.
§ 17	(gentilibus ex l. XII tab.).	II pag. 183.
§ 18—24	(quemadmodum strictum fuerit ius illud l. XII tab.).	II pag. 187.
§ 25—33	de bonorum possessionibus.	II pag. 187, 189, 193.
§ 34—38	de bonorum possessionibus.	II pag. 199.
§ 39—54	de bonis libertorum . .	II pag. 207, 209, 211, 213, 215.
§ 54—73	de bonis latinorum . .	II pag. 215, 217, 219, 221, 223, 225.
§ 74—76	de bonis eorum qui dediticiorum numero sunt .	II pag. 225.
§ 77—84	de reliquis successionibus per universitatem . . .	II pag. 227, 229, 231, 233.
§ 85—87	. . . . .	II pag. 341 et 342.
§ 88	de obligationibus . . .	II pag. 237.
§ 89	de oblig. quae ex contractu nascuntur.	ibid.
§ 90—91	de obligationibus re contractis.	II pag. 239.
§ 92—96	de verborum obligat. .	II pag. 241, 243, 245.
§ 97—109	de inutilibus stipulationibus	II pag. 249, 251, 253.
§ 110—114	de adstipulatoribus . .	II pag. 259, 261.
§ 115—127	de sponsoribus et fidepromissorib. et fideiussoribus.	II pag. 261, 263, 265, 267, 269.
§ 128—134	de litterarum obligationibus	II pag. 269, 271.
§ 135—162	de obligationibus, quae ex consensu nascuntur .	II pag. 271, 273, 275, 277, 279, 281, 283, 285, 287, 289, 291.
§ 163—167	per quas personas obligatio nobis adquiratur . .	II pag. 295.
§ 168—181	quibus modis obligatio tollatur	II pag. 295, 297, 299, 301, 303.
§ 182	de obligat. quae ex delicto oriuntur	II pag. 303.
§ 183—208	de furtis	II pag. 303, 305, 307, 309, 311, 313, 315, 317, 319.
§ 209	de bonis vi raptis. . .	II pag. 319.
§ 210—219	de lege Aquilia. . . .	II pag. 321, 323, 325, 327, 329.
§ 220—225	de iniuriis	II pag. 329, 331, 333.

COMM. IV.

§ 1—10	de actionum generibus .	III pag. 345, 347, 349, 353.
§ 11—31	de legis actionib. . .	III pag. 353, 355, 357, 359, 361, 363, 365, 367, 369.
§ 32—38	de formulis et de fictionib.	III pag. 369, 371, 373, 375.
§ 39—44	de partibus formularum.	III pag. 375, 377.
§ 45—47	de form. in ius vel in fact. conceptis	III pag. 377, 379.
§ 48—52a	de condemnatione . . .	III pag. 379, 381, 383.
§ 53—60	de plus aut minus petendo.	III pag. 383, 385, 387, 389.
§ 61—68	de compensationibus et deductionibus	III pag. 391, 393.
§ 69—81	de actione, quae in eos, qui in potest. sunt, dantur.	III pag. 393, 395, 397, 399, 401, 403, 405.
§ 82—87	de his per quos agere possumus	III pag. 407, 409.
§ 88—102	de satisdationibus . . .	III pag. 409, 411, 413.
§ 103—109	de iud. legitimis et quae imp. continentur . . .	III pag. 413, 415.
§ 110—114	de perpetuis et temporalib. actionib. et quae ad heredes vel in heredes transeunt.	III pag. 415, 417.
§ 115—125	de exceptionibus . . .	III pag. 419, 421, 423, 425.
§ 126—129	de replicationibus etc. .	III pag. 425, 427.
§ 130—137	de praescriptionibus . .	III pag. 427, 429, 431, 433.
§ 138—170	de interdictis	III pag. 433, 435, 437, 439, 441, 443, 445, 447, 449.
§ 171—182	de poena temere litigantium	III pag. 451, 453, 455.
§ 183—187	de in ius vocando. . .	III pag. 455, 457.

INST. IUSTIN. TITULI.

LIBER PRIMUS.

I De iustitia et iure . . . I pag. 4, 6.
II De iure naturali gentium et civili. . . . . I pag. 6, 8, 10.
III De iure personarum . . I pag. 10, 12.
IV De ingenuis . . . . . I pag. 12.
V De libertinis . . . . . I pag. 12, 14.
VI Qui quibus ex causis manumittere non possunt . I pag. 24, 26, 28.
VII De lege Fufia Caninia sublata. . . . . I pag. 28.
VIII De his qui sui vel alieni iuris sunt . . . . . I pag. 32.
IX De patria potestate . . I pag. 36.
X De nuptiis. . . . . I pag. 36, 38, 40, 42.
XI De adoptionibus. . . . I pag. 58, 60, 62, 64.
XII Quibus modis ius potestatis solvitur. . . . . I pag. 72, 74, 76, 78.
XIII De tutelis. . . . . I pag. 84, 86.
XIV Qui dari tutores testamento possunt. . . . . I pag. 88.
XV De legitima adgnatorum tutela . . . . . I pag. 88, 90.
XVI De capitis minutione . . I pag. 90, 92, 94.
XVII De legitima patronorum tutela . . . . . I pag. 94.
XVIII De legitima parentum tutela . . . . . I pag. 94.
XIX De fiduciaria tutela . . I pag. 94, 96.
XX De Atiliano tutore vel eo qui ex lege Iulia et Titia dabatur . . . . . I pag. 102, 104, 106.

XXI De auctoritate tutorum . I pag. 108.
XXII Quibus modis tutela finitur. I pag. 108, 110.
XXIII De curatoribus . . . . I pag. 110, 112.
XXIV De satisdatione tutorum vel curatorum . . . . . I pag. 112, 114.
XXV De excusationibus tutorum vel curatorum . . . . I pag. 114, 115, 116.
XXVI De suspectis tutoribus et curatoribus . . . . . I pag. 116, 117.

LIBER SECUNDUS.

I De rerum divisione . . . II pag. 2, 4, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40.
II De rebus incorporalibus . II pag. 6.
III De servitutibus . . . . II pag. 8.
IV De usu fructu . . . . . II pag. 8, 10.
V De usu et habitatione . . II pag. 12.
VI De usucapionibus et longi temporis possessionibus . II pag. 40, 42, 44, 46.
VII De donationibus . . . . II pag. 48, 50, 52.
VIII Quibus alienare licet vel non. . . . . II pag. 52, 54, 56.
IX Per quas personas nobis adquiritur . . . . . II pag. 56, 58, 60, 62.
X De testamentis ordinandis . II pag. 62, 64, 66, 68.
XI De militari testamento . . II pag. 68, 70.
XII Quibus non est permissum testamenta facere . . . II pag. 70, 72, 74.
XIII De exheredatione liberorum II pag. 76, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90.
XIV De heredibus instituendis. II pag. 112, 114, 116, 118.
XV De vulgari substitutione . II pag. 106, 108.
XVI De pupillari substitutione. II pag. 108, 110, 112.
XVII Quibus modis testamenta infirmantur . . . . . II pag. 90, 92, 94, 96.
XVIII De inofficioso testamento . II pag. 96, 98.
XIX De heredum qualitate et differentia . . . . . II pag. 98, 100, 102, 104, 106.
XX De legatis . . . . . II pag. 118, 120, 122, 124, 126, 128. 138, 140, 142, 144.
XXI De ademptione legatorum . II pag. 144.
XXII De lege Falcidia . . . . II pag. 134, 136, 138
XXIII De fideicommissariis hereditatibus . . . . . II pag. 144, 146, 148, 150, 152, 154.

XXIV De singulis rebus per fideicommissum relictis . . . II pag. 156, 158.
XXV De codicillis . . . . . II pag. 166.

LIBER TERTIUS.

I De hereditatibus quae ab intestato deferuntur . . II pag. 168, 170, 172, 174, 176, 178.
II De legitima adgnatorum successione . . . . . II pag. 178, 180, 182, 184.
III De senatus consulto Tertulliano . . . . . II pag. 192, 194, 196.
IV De senatus consulto Orphitiano . . . . . II pag. 196, 198.
V De successione cognatorum. II pag. 186, 188.
VI De gradibus cognationis . II pag. 188, 190, 192.
VII De successione libertorum. II pag. 206, 208, 210.
VIII De adsignatione libertorum. II pag. 224, 226.
IX De bonorum possessionibus II pag. 198, 200, 202, 204.
X De adquisitione per adrogationem. . . . . II pag. 230.
XI De eo cui libertatis causa bona addicuntur . . . II pag. 234, 236.
XII De successionibus sublatis, quae fiebant per bonorum venditionem et ex senatus consulto Claudiano . . II pag. 226.
XIII De obligationibus. . . . II pag. 236.
XIV Quibus modis re contrahitur obligatio . . . . . II pag. 238, 240.
XV De verborum obligatione . II pag. 240, 244, 246.
XVI De duobus reis stipulandi et promittendi . . . . II pag. 246.
XVII De stipulatione servorum . II pag. 246, 248.
XVIII De divisione stipulationum II pag. 248.
XIX De inutilibus stipulationibus II pag. 248, 250, 252, 254, 256.
XX De fideiussoribus . . . . II pag. 260, 262, 264, 266, 268.
XXI De litterarum obligatione. II pag. 268.
XXII De consensu obligatione . II pag. 270, 272.
XXIII De emptione et venditione II pag. 272, 274, 276.
XXIV De locatione et conductione II pag. 276, 278, 280.
XXV De societate . . . . . II pag. 280, 282, 284.
XXVI De mandato . . . . . II pag. 284, 286, 288, 290.

XXVII De obligationibus quasi ex contractu . . . . . II pag. 290, 292.
XXVIII Per quas personas nobis obligatio adquiritur . . . II pag. 294.
XXIX Quibus modis obligatio tollitur . . . . . II pag. 294, 296, 298, 300.

LIBER QUARTUS.

I De obligationibus quae ex delicto nascuntur . . . II pag. 302. 304, 306, 310, 312, 31 316, 318.
II Vi bonorum raptorum . . II pag. 318, 320.
III De lege Aquilia . . . . II pag. 320, 322, 324, 326, 328.
IV De iniuriis . . . . . II pag. 328. 330, 332, 334.
V De obligationibus, quae quasi ex delicto nascuntur. . II pag. 334 et 335.
VI De actionibus. . . . . III pag. 344, 346, 348, 350, 35 368, 370, 372, 380, 382, 38 388, 390, 392.
VII Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur . . III pag. 392, 394, 396, 398, 400.
VIII De noxalibus actionibus . III pag. 400, 402.
IX Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur. . . . . III pag. 404.
X De his per quos agere possumus. . . . . III pag. 406.
XI De satisdationibus . . . III pag. 408, 410, 412, 414.
XII De perpetuis et temporalibus actionibus et quae ad heredes vel in heredes transeunt. . . . . III pag. 414, 416.
XIII De exceptionibus. . . . III pag. 418, 420, 422.
XIV De replicationibus . . . III pag. 424, 426.
XV De interdictis . . . . . III pag. 432, 434, 436, 438, 440.
XVI De poena temere litigantium III pag. 450, 454.
XVII De officio iudicis . . . . III pag. 458, 460.
XVIII De publicis iudiciis . . . III pag. 460, 462, 464, 466.